

Jussi Silvonen

YKSILÖN YHTEISKUNNALLISUUS JA PSYYKEN HISTORIAL LISUUS -
Klaus Holzkampin kriittisen psykologian tarkastelua

JOENSUUN YLIOPISTO

Psykologian pro gradu tutkielma

15.3. 1987

PDF versio 1.1 huhtikuu 2009.

Sivunumerointi ei vastaa pro gradun alkuperäistä sivunumerointia.

Havaitut kirjoitusvirheet on korjattu.

* = tekstissä on yhden sanan korjaus.

** = tekstissä on virkkeen/alaviitteen korjaus.

Suorien lainausten alkukieliset tekstit on lisätty liitteeksi.

TIIVISTELMÄ

Tutkimuksen kohteena on Klaus Holzkampin *Grundlegung der Psychologie* teoksessa esitetty näkemys psykologiatieteen kategoriaalisesta perustasta. Tutkimus on luonteeltaan teoreettinen psykologian peruskäsitteiden tarkastelu. Lähtökohtana on kysymys psyyken historisiteetista, ts. psyykkisen ja yhteiskuntahistoriallisen keskinäissuhteista. Tämän kysymyksen kautta etsitään metodologista vastausta kysymykseen psykologian tutkimuskohteen luonteesta sekä tarkastellaan tämän vastauksen seurauksia psykologian tutkimusmenetelmille.

Tutkimuksen ensimmäisessä osassa (luku 3) tarkastellaan Marxin tuotannon suhdetta psykologiseen problematiikkaan. Lyhyen hahmotelman tavoitteena on osoittaa Marxin teorian problemaattinen suhde konkreetin yksilön tutkimukseen ja painottaa sitä, että mitään yksiselitteistä Marx – psykologia -suhdetta ei ole rekonstruoitavissa Marxin omasta tuotannosta. Sen sijaan Marxin tuotantoon sisältyy joukko psykologiankin kannalta sivuuttamattomia kapitalistisen yhteiskuntamuodostuman tematisointeja.

Toisessa osassa (luku 4) tarkastellaan neuvostopsykologian metodologisten perussuuntausten (kulttuurihistoriallinen ja S.L. Rubinsteinin koulukunta) ratkaisuja eräisiin psykologian teoreettisiin perusongelmiin. Erityisesti kiinnitetään huomiota Marx – psykologia -suhteen tematisointiin sekä psyyken historisiteetin ongelman ratkaisuesityksiin.

Kolmannessa osassa (luku 5) luonnehditaan suppeasti kriittisen psykologian koulukunnan kehitystä ja sen perusajatuksia ennen *Grundlegung* -teosta. Erityisesti tarkastellaan Holzkampin tulkintaa Marxin kritiikin käsitteestä ja vastaavaa kritiikin strategiaa erityistieteessä.

Neljännessä osassa (luku 6) kuvataan *Grundlegung der Psychologien* metodologinen yleiskehittely. Esitys kulkee funktionaalishistoriallisesta analyysistä (6.1) kokonaisyhteiskunnallisen synteessin luonnehdintaan (6.2) ja tämän jälkeen psyyken loogishistorialliseen analyysiin (6.3). Seuraavaksi tarkastellaan psyykkisen toimintakykyisyyden perusmuotoja porvarillisessa yhteiskunnassa (6.4). Lopuksi kuvataan Holzkampin metodologisia ratkaisuesityksiä kategoriaalisen analyysin ja empiirisen tutkimuksen keskinäissuhteiden osalta (6.5). Kuudes luku päättyy skemaattiseen luonnehdintaan Holzkampin metodologian kokonaisrakenteesta (6.7).

Viimeisessä osassa (luku 7) keskustellaan Holzkampin esityksen eräistä ongelmakohtia. Holzkampin teosta luonnehditaan tärkeäksi puheenvuoroksi psykologian metodologista perustaa koskevaan keskusteluun. Holzkampin esittämä loogishistoriallinen psykologian peruskategorioiden analyysi avaa merkittävän näkökulman psykologian teoreettisten peruskategorioiden tiedostusarvon määrittelylle. Tästä näkökulmasta Holzkampin psykologian historiallistamisen ohjelma voi olla hyödyllinen psykologian teoreettisen perustan ajanaisuuden ylittämässä.

Holzkampin esityksiin sisältyy myös joukko vakavia ongelmakohtia. Osittain ne liittyvät Holzkampin oman metodologian teoreettiseen absolutisointiin ja tarpeettomaan sulkeutumiseen oman koulukunnan sisäiseen keskusteluun. Osittain kyse on määrättyjen kategoriaalisten teemojen sivuuttamisesta, josta esimerkkinä on feministisen Holzkamp -kritiikin korostamana psykologisten kategorioiden sukupuoleen liittyvä spesifioinnin tarve.

Sisällysluettelo

1. ESIPUHE.....	1
2. JOHDANTO.....	3
3. MARX.....	13
3.1. Nuori Marx ja 1844-käsikirjoitukset.....	15
3.2. FB -teesit ja Saksalainen ideologia historiallisen materialismin ohjelmana.....	17
3.3. Ekonomiakritiikki: yksilöt luonnenaamioiden takana.....	19
4. MARXILAISEN PSYKOLOGIAN LÄHTEILLÄ.....	22
4.1. S.L. Rubinstein: Nuori Marx ja neuvostopsykologian peruseriaatteet.....	24
4.2. Kulttuuri-historiallinen koulukunta: Vygotski ja Leontjev.....	37
4.3. Neuvostopsykologia: yhteenvetoa.....	48
5. KRIITTINEN PSYKOLOGIA: TEORIAHISTORIALLISTA TAUSTAA.....	51
5.1. Psykologian "kätkeyty antropologia": ideologiakritiikistä tieteenkritiikkiin.....	55
5.2. Holzkampin tiedekäsityksestä: alustava huomautus.....	64
6. GRUNDLEGUNG DER PSYCHOLOGIE.....	69
6.1. Funktionaalis-historiallisen analyysin metodologinen malli: viisi -askel analyysi.....	71
6.2. Kokonaisyhteiskunnallisen välitysprosessin analyysi.....	93
6.3. Psykkisen loogis-historiallinen välitysanalyysi.....	101
6.4. Yleinen ja rajoittunut toimintakykyisyys – kokemuksellisuus ja toimintakykyisyys porvarillisessa yhteiskunnassa.....	134
6.5. Metodologisia johtopäätöksiä.....	149
6.6. Grundlegungin metodologinen kokonaisrakenne.....	170
7. KRIITTISEN PSYKOLOGIAN ONGELMAKOHTIA.....	175
7.1. "Alku aina hankalaa...".....	175
7.2. Joitakin metodologisia ongelmakohtia.....	177
7.3. Yhteenveto.....	187
8. LÄHTEET.....	188
9. LIITE: Suomennettujen lainausten alkukieliset tekstit	201

1. ESIPUHE

Sain käteeni elokuussa 1983 juuri ilmestyneen Klaus Holzkampin teoksen *Grundlegung der Psychologie*. Silmäiltyäni kirjaa hetken päätin palata vuona 1979 keskeytyneiden opintojeni pariin ja tehdä tutkielman kriittisestä psykologiasta, josta jo aiemmin olin ollut kiinnostunut. Ajattelin, että yhteen teokseen keskittyminen olisi helppo ja nopea ratkaisu.

Oheinen tutkielma on kuitenkin syntynyt hitaasti, eikä suinkaan pelkästään siksi, että se on olennaisilta osin kirjoitettu palkkatyön ohessa. Osittain työn hidasta edistymistä selittää Holzkampin käsittelemän tematiikan laajuus. Se pakotti ulottamaan opinnot aiemmin tuntemattomille alueille, voidakseni sitten vain todeta, että valtaosa aiheista on pakko rajata esityksen ulkopuolelle. Varsinaiset vaikeudet liittyivät kuitenkin itse työn sisältöön. Teoreettisen esitystavan omaksuminen oli ensimmäinen ongelma. Psykologia on perinteisesti varsin empiirisesti painottunut tiede. Holzkampin funktionaalis- ja loogis-historiallinen kategoria-analyysi muodostaa varsin selvän vastakohtan psykologian totunnaiselle metodikalle. Toinen oli se, että esitystä kirjoittaessani näkemykseni Holzkampin esityksen luonteesta muuttuivat niin olennaisesti, että jouduin alituisesti palaamaan alkuun ja korjaamaan näkemyksiäni. Tavallaanhan tässä on kyse trivialiteetista. Tutkimuksen tulos ei ollut ennalta aavistettavissa eikä se mihin ennalta tähtäsin.

Nyt työni vaikuttaa vielä keskeneräisemmältä kuin sitä aloittaessani. Siihen nähden, kuinka vähän loppujen lopuksi pystyn sanomaan mitään itse substantiaalisesta problematiikasta,

olen käyttänyt esitykseeni kohtuuttomasti tilaa. Ja kuitenkin esitykseni on aivan liian suppea ja liian useita keskusteluyhteyksiä sulkeistava ollakseen systemaattinen teoriahistoriallinen esitys käsiteltävän problematiikan synnystä ja kehityksestä. Käsitelmäni mukaan esitykseni ydin – Holzkampin pääteoksen läpikäynti (esittämäni rajaukset huomioiden) – on kuitenkin kohtuullisen selkeä johdatus kriittiseen psykologiaan sen nykyisessä kehitysvaiheessa. Olen yrittänyt jäsentää Holzkampin mielestäni jossain määrin epäpedagogista esitystä uudelleen ja skematisoida sitä niin, että alkutekstin perusideat kohoaisivat mahdollisimman omaksuttavassa muodossa esiin. Se, kuinka tässä olen onnistunut, jääköön lukijan arvioitavaksi. Pelkään, että Holzkampin esitystavan raskaus on kuitenkin jossain määrin tarttunut tekstiini.

Se, että työni ylipäänsä on valmistunut, on pitkälti niiden ystäväni ansiota, jotka ovat jaksaneet vakuuttaa minut siitä, että tutkimukseni tematiikka ei ole vailla merkitystä. Psykologian metodologisiin edellytyksiin kohdistuva teoreettinen tutkimus ei tosin voi antaa paljoakaan konkreetille tutkimukselle tai psykologin ammattikäytännöille välittömässä mielessä. Mutta silti sillä on oma osansa myös psykologian käytännöllisten ongelmanasettelujen ratkaisujen edellytyksenä. Kyse on siitä, millaisena näemme psykologian (ja psykologin) roolin yhteiskunnallisten käytäntöjen kokonaisuudessa. Tähän emme saa vastausta pelkän empiirisen tiedon avulla, vaan tarvitsemme myös teoreettista tietoa psykologian perustasta. Tähän liittyvää keskustelua olen halunnut tutkimuksellani edistää.

2. JOHDANTO

Käsillä olevan tutkimuksen perusongelman voisi alustavasti muotoilla kysymykseksi "psykyen historisiteetista". Miten yksilöllinen psyykkinen "aika" ja "historia" suhteutuvat yhteiskunnallisella tasolla määrittävään aikaan ja historiaan? Mikä on luonnonhistorian suhde yhteiskuntahistoriaan? Miten yksilön elämänhistoria muovaa persoonallisuutta, lapsuus aikuisuutta jne.? Kyse on siten sekä psykologian tutkimuskohteen että psykologian itsensä tieteenä luonteesta.

Traditionaalinen psykologia katsoo useimmiten psykologian edustavan *universaalia tietoa ihmisen psyykestä*. Psykyen lainmukaisuudet ja ongelmat ovat yksilöiden tasolla tutkittavia ilmiöitä ja siten yhteiskunnasta riippumattomia. Historian, kulttuurin ja yhteiskuntasuhteiden problematiikkaa siis rajattakoon psykologian kohteen ulkopuolelle, sosiologian ja muiden yhteiskuntatieteiden tutkittavaksi. Esimerkin tällaisesta lähestymistavasta tarjoaa meille esimerkiksi Lawrence Kohlberg, tunnettu moraalikehityksen kehityspsykologian tutkija. Hän korostaa, "(...) että moraalijattelun kehityksessä on havaittu muuttumattomia vaiheita, jotka ovat kulturealisesti yleismaailmallisia ja jotka kukin yksilö käy läpi samassa järjestyksessä. Siirtyminen vaiheesta toiseen määräytyy kognitiivisten ristiriitaisuuksien pohjalta, ristiriitoja seuraavasta uudelleenorganisaatiosta." (Kohlberg 1976, 30. Vrt. 1981).

Aloittaessani psykologian opintoni 1973 nämä psykologian traditionaaliset lähtökohdat olivat voimakkaan kritiikin kohteena opiskelijaliikkeen taholta. Jouduin oitis keskelle keskus-

telua, jossa psykologian universaali ihmiskäsitys oli uudelleenarvioinnin kohteena. Kyse oli siitä, kuinka kytkeä psyykkinen ja yhteiskunnallinen toisiinsa, kuinka ratkaista tähän liittyvä ns. *välitysongelma*. Eräs näiden keskustelujen juonne oli tunnus *makropsykologias-ta*, jonka Häyrynen ja Hautamäki esittivät koulutettavuutta käsitelleessä teoksessaan. Kirjan ohjelmallinen lähtökohta – joka minusta tuntui paitsi itsestään selvältä myös ongelmattomalta – muotoiltiin seuraavasti:

"*Makropsykologisen* tutkimuksen tehtävänä on tarkastella ihmisen ominaisuuksien ja piirteiden *yhteiskunnallista ja historiallista taustaa*; mm. älykkyyden ja lahjakkuuden ekologiaa eri yhteiskuntajärjestelmissä, koulutettavuuden sosiaalista jakautumista sekä tuotantokehityksen ja ajattelutoimintojen suhdetta. Se tutkii ihmistä koskevien käsityksien (*ihmiskuvan*) yhteiskunnallista, tieteellistä ja poliittista luonnetta sekä ihmisten henkistä toimintaa koskevien tieteiden rakennetta, alkuperää ja tehtäviä ja suuntaa ne yhteiskunnalliseen käyttöön. Se esittää psykologialle ne vaatimukset, jotka kohoavat yhteiskuntakehityksen tarpeista, selvittää luovuuden ja aikaansaamisen yhteiskunnallisia ja kollektiivisia edellytyksiä sekä selvittää väestön ja yhteiskunnan tarpeenmuodostusta samoin kuin ennakoii tarpeiden muutosta yhteiskuntakehityksen kannalta. Makropsykologian metodi on psyykkisen toiminnan ja yhteiskuntaolojen *dialektinen* analyysi. Psyykkiset ilmiöt eivät ole yhteiskunnan tapahtumien jäljennöksiä, vaan niillä on aktiivinen osuus kehityksessä.

Termi *makropsykologia* on otettu käyttöön siksi, että yhteiskuntapoliittisesti ja yhteiskunnallisesti suuntautuva tutkimustapa voitaisiin erottaa *yksilöä erillisenä, omana muuttumattomana pienoiskosmoksena* *tutkivasta psykologiasta* (mikropsykologiasta). Kysymys ei kuitenkaan ole kohde-erosta ("yksilötaso – yhteiskuntataso"), sillä vaikka *kaikki psykologiset ilmiöt ovat yhteydessä yhteiskunnallisiin juuriin, ilmevät tärkeät psykologiset piirteet konkreettisissa yksilöissä*." (Häyrynen & Hautamäki 1973, 84).

Pentti Leiman puolestaan pyrki osoittamaan yleisen psykologiakritiikin hengessä differentiaalipsykologisen peruslähtökohdan ongelmallisuuden. Hän ei sulkenut differentiaalipsykologian mahdollisuutta kokonaan pois, mutta relativoi sen ajatusmuodon epähistoriallisena, mekanistisena ja atomistisena (1973, 9-10). Robert Arnkill pyrki hieman myöhemmin muotoilemaan teoreettisesti uudelleen näkemyksen psykologian tutkimuskohteesta (Arnkill 1976, vrt. Weckroth 1978)¹. Mikään ei tuntunut mielestäni ilmeisemmältä kuin traditionaalisen psykologian kestävättömyys. Eikä kuitenkaan tarvittu pitkää aikaa, kun itsestään selvydestä tuli ongelma. Välitysongelmassa ei tuntunut löytyvän muita ratkaisuja kuin loputtomien uusien välityskategorioiden johtaminen. Ja yllättäen havaitsin myös marxilaisten

1 ** Lähdeviitteet on tarkistettu 2009 ja puuttuvat viitteet lisätty ja virheelliset korjattu. Korjauksia ei jatkossa mainita erikseen.

psykologien päätyvän ajatukseen psyykkisen toiminnan rakenteen universaalisuudesta (Leontjev 1977a, 198).

Niinpä esim. makropsykologian tutkimusohjelma on monessa suhteessa jäänyt väljäksi heuristiseksi kehikoksi, joka (ks. Häyrynen 1970, 1975, 1979, 1981, 1981a, 1981b, 1984) on mahdollistanut teoreettisesti avoimen ja joustavan – *systeemisen*, jos niin halutaan – lähestymisen moniin ongelmakenttiin, mutta samalla useat metodologisluonteiset teoreettiset kysymykset ovat jääneet eksplisiittisen kehittelyn ulkopuolelle. Väily yhteiskunnasta yksilöön on jäänyt metodisesti abstraktiksi. Vastaus kysymykseen mitä ajatus *yksilön yhteiskunnallisuudesta* merkitsee konkreettisesti psykologialle on ollut kaikkea muuta kuin helppoa.

Kiinnostus psyyken yhteiskunnallista determinaatiota kohtaan sai minut luonnollisesti keskittymään Marx -innoitteisiin psykologian traditioihin. Marxisin yhteiskunnallisesta ihmiskuvasta ei kuitenkaan kulkenut mitään suoraa tietä psykologian kysymyksiin. 70-luvun alkupuolella opintonsa aloittaneelle kun kesti aikansa pelkästään sen havaitseminen, että marxismi ei ole mikään teoreettisesti eheä ja yksiselitteinen lähestymistapa ja että Marx – psykologia suhteen tieteellinen pohtiminen on tosiasiasa vasta aivan aluillaan.

Marxilaista psykologista keskustelua dominoi meillä neuvostopsykologiasta ammentava ajattelu. 70-luvun puolivälin jälkeen erityinen merkitys oli Leontjevin tuotannolla. Leontjevin toiminnan teoria näytti mielestäni kuitenkin vain siirtävän syrjään olennaiset yksilö – yhteiskunta -suhteeseen liittyvät kysymykset. Ajatus toiminnan yleisestä struktuurista tuntui mielestäni olevan ristiriidassa marxisin yhteiskunta(muoto)painotteisuuden kanssa. Niinpä oli luonnollista, että kiinnostuin ajan mittaan länsieurooppalaisesta Marx -vaikutteisesta psykologiasta, joka oli paljon yhteiskuntateoreettisemmin suuntautunutta. Erityisen vaikutuksen teki ensi tutustumisen Holzkampin niin vaikeaselkoiisiin mutta samalla lupaavantuntuisiin kirjoituksiin.

Holzkampin koulukunnan perusajatus oli psykologian metodologian sellainen historiallittaminen, joka tekisi mahdolliseksi paitsi välitysongelman konkreetin psykologisen muotoi-

lun, antaisi myös lähtökohdan biologinen – sosiaalinen -suhteen yksiselitteiselle ratkaisemiselle. Mahdollisuus tematisoida *ihmisluonto* – konkreettisenä biologisena luontona – aidosti marxilaisin käsittein tuntui minusta erityisen kiinnostavalta. Tästä alkoi – hidas ja täynnä katkoksia oleva – paneutuminen kriittisen psykologian teoriaan.

Mutta ennen kuin siirryn muotoilemaan tarkemmin kysymyksenasetteluani, on syytä vielä todeta, että tarkasteltavat ongelmat eivät tietenkään ole missään mielessä marxismin omaisuutta. Vähitellen saatoinkin havaita, että samat teemat nousivat esiin mitä erilaisimpien koulukuntien tuotannossa aina sosiobiologiaan saakka.

Itse asiassa jo Freud muotoili kysymyksen yksilö – yhteiskunta(historian) suhteesta psyykologian ja marxismin välisen suhteen ongelmana. Freud kirjoitti:

"Marxilaisuuden voima (on ilmeisesti) niissä terävissä erittelyissä, jotka osoittavat, miten ihmisten taloudelliset olosuhteet väistämättä vaikuttavat heidän älyllisiin, esteettisiin ja taiteellisiin asenteisiinsa. Tätä tietä saatiin selville joukko asiayhteyksiä ja riippuvuussuhteita, joista sitä ennen ei ollut aavistustakaan. Ei kuitenkaan ole otaksuttavaa, että pelkästään taloudelliset vaikuttimet säätelisivät ihmisten käyttäytymistä yhteisöissä. Jo se kiistaton tosiseikka, että eri yhteisöt, rodut ja kansat samojenkin taloudellisten edellytysten vallitessa käyttäytyvät eri tavoin kumoaa tämän mahdollisuuden. Ylimalkaan on vaikea ymmärtää, miten psykologiset tekijät voitaisiin sivuuttaa, kun kysymyksessä on elävien ihmisten reaktiot; psykologiset tekijät jo ovat luomassa taloudellisia olosuhteita, ja niiden vallitessakin ihmiset voivat ilmentää vain alkuperäisiä viettilylykkeitään, itsesäilytysviettiään, hyökkäävyyttään, hellyydentarvettaan, pyrkimystään mielihyvän kokemiseen ja mielipahan karttamiseen."

"Jos joku kykenisi osoittamaan yksityiskohtia myöten, miten nuo eri tekijät – ihmisen viettien yleinen rakenne, niiden rodulliset eroavuudet ja kulttuurin aiheuttamat muuntumat – toimivat sosiaalisen järjestymisen, ammattityön ja ansiomahdollisuuksien puitteissa, miten ne vahvistavat ja ehkäisevät toisiaan, hän samalla olisi kehittänyt ja laajentanut marxilaisuuden todelliseksi yhteiskuntaopiksi." (Freud 1981, 566 ja 567. Korostus minun.)

Marxilaisen psykologian teorian historia on ollut mm. vastauksen etsimistä tässä muotoiltuun ongelmaan – niin erilaisista ideologisista lähtökohdista kuin sen puitteissa on liikuttukin. Tutkimukseni rajautuukin näiden ratkaisuyritysten tarkasteluun. Liikun siis marxilaisten traditioiden teemoissa ja pyrkii ammentamaan niistä kiinnostavia aineksia. En ota kantaa missään ideologisessa mielessä marxismiin sinänsä, keskusteluihin sen kriiseistä ja näiden

kriisien tulkinnoista (esim. Hänninen 1986), vaan marxismi on läsnä konkreettisten kysymyksenasettelujen kautta. Tässä jaan Holzkampin (1983a) ajatuksen siitä, että ideologisävytteistä kriisi -keskustelua hedelmällisempää on lähteä siitä, että marxilaiset traditiot ovat nuoria ja tavallaan vasta tulemisensa prosessissa erityistieteiden piirissä.

Oma tutkimukseni rajoittuu yhden tradition – kriittisen psykologian – ratkaisuesitysten tarkasteluun. Tällä ratkaisulla on hyvät ja huonot puolensa.

Mikään tieteellinen teoria ei synny tyhjästä. Kriittisellä psykologiallakin on historialliset ehtonsa. Toisaalta ne ovat Länsi-Berliinin ja Saksan Liittotasavallan opiskelijaliikkeen synnyttämässä marxilaisen yhteiskuntateorian elpymisessä saksalaisissa yliopistoissa 70-luvun aikana. Toisaalta ne ovat aikaisemmassa psykologiassa. Näiltä osin Holzkampin koulukunta nojautuu olennaisesti neuvostopsykologian saavutuksiin, erityisesti A.N. Leontjevin tuotantoon. Kriittisen psykologian nykyisen kehitysvaiheen ymmärtämisen kannalta lyhyt katsaus näihin historiallisiin ehtoihin on tarpeen. Pääosin keskityn kuitenkin Klaus Holzkampin pääteoksen *Grundlegung der Psychologie* (jatkossa GdP) tarkasteluun.

Suomalaiseen teoreettiseen psykologian keskusteluun kriittinen psykologia on antanut vaikutteita jo teorian ensimmäisessä kehitysvaiheessa 1970-luvun alussa (Reenkola 1972). Laajemmin kriittisestä psykologiasta kiinnostuttiin kuitenkin vasta 70-luvun puolivälin paikkeille, jolloin Holzkamp oli esittänyt ensimmäisen systemaattisen* version tutkimusohjelmastaan. Tältä jaksolta on olemassa joitakin yleiskatsauksia Holzkampin teoriaan ja keskustelua siihen liittyvistä ongelmista (Holzkamp 1978a; 1978b; 1978c ja Dobrowolski & Perälä 1978; Fredrikson & Salomaa 1980; Hautamäki 1979; Heinonen 1980; Häyrynen 1979; Weckroth 1978). Aloittaessani tutkimustani, myös omaa käsitystäni hallitsi tämä 70-luvun loppupuolella muotoutunut kuva kriittisestä psykologiasta. Vasta tutkimusprosessin kulussa minulle selvisi, että Holzkampin *Grundlegung* tosiasiallisesti merkitsee varsin selvää katkosta suhteessa aikaisempaan kriittisen psykologian versioihin. Tämän katkoksen luonnetta yritän selvittää tutkimuksessani. Tulkintani siitä voi olla kiistanalainen, mutta se lienee kiistatonta että kriittisen psykologian piirissä on tapahtunut niin suuria teoreettisia muutoksia, että niiden esittely jo sinällään on paikallaan. Tällaisen katsauksen tarve näyttää

sitäkin ilmeisemmältä, kun kiinnostus kriittiseen psykologiaan vaikuttaa olennaisesti vähentyneen. Kempvaisen ja Raitolan (1984) arvio kriittisen psykologian kolmannesta kongressista Marburgissa 1984 lienee ainoa suomalainen puheenvuoro teorian nykyisestä kehitysvaiheesta.

Kiinnostuksen väheneminen Holzkamp koulukuntaan ei liene mikään sattuma. Se heijastaa niitä vaikeuksia, joiden eteen marxilaiset traditiot yleisemminkin joutuivat 70-luvun lopussa yrittäessään edetä yksilöllisen subjektiviteetin ilmenemismuotojen tematisaatioon porvarillisessa yhteiskunnassa. Osoittautui vaikeaksi löytää lopultakaan käypää ratkaisua "välitysongelmaan" marxismin puitteissa. Ekonomismin ja reduktionismin ylittämisen tarve suuntasi kiinnostuksen kulttuurin tutkimukseen, kieleen jne. ja lopulta myös marxilaisten traditioiden ulkopuolelle. Marx -pakoisuus on ollut tyypillisesti suomalainen ilmiö. Kansainvälisessä keskustelussa esiin nousseisiin ongelmiin on reagoitu myös marxilaisten traditioiden sisällä erilaisten rekonstruktio-ohjelmien muodossa (Haug 1985a; Hirsch et al 1986; Hänninen et al 1984; Larrain 1986). Holzkampin *Grundlegung* liittyy olennaisesti tähän teoreettiseen yhteyteen. Se on yritys löytää vastauksia niihin spesifisti psykologisiin ongelmiin, joihin kriittisen psykologian ei onnistunut aikaisemmissa vaiheissa tarttua.

Suomalaisessa psykologiassa kriittisen psykologian käsittelemät ongelmat eivät itse asiassa ole olleet kovin vahvasti esillä. Spesifisti marxilainen keskustelu yksilöllisestä subjektiviteetista porvarillisessa yhteiskunnassa on käyty pääasiassa sosiologian piirissä. Tietyn kulminaatiopisteen teoreettisille kysymyksenasetteluille muodosti 70-luvulla TANDEM -projektin loppuraportti *Demokratian rajat ja rakenteet* (Gronow et al 1977). Raportissa tarkastellaan kapitalismin subjektiviteetin yleisiä määreitä – konkreetin ja luokkayksilön vastakkaisuutta, luonnenaamio -problematiikkaa jne. Tarkastelu tiivistetään seuraavaan kantaan:

"Yhteiskuntatieteiden metodikirjallisuuteen ilmaantuu kuitenkin tuon tuostakin esi-tyksiä, joissa valitetaan ihmisten konkreettisen elämän kuvaamisen ja sosiaalilastollisen tutkimusotteen 'kuilua' ja etsitään 'siltaa' niiden yhdistämiseksi. *Ongelma on itse kapitalistisen subjektiviteetin luonteessa*. Satunnaisuus ja erillisuus, jotka voidaan ylittää 'ymmärtämisen' ja empatian avulla, mutta ei ajattelun kautta, ovat yksilön elämän olennaispiirteet teoreettisesti yksilön elämä jäsentyy vain siinä määrin kuin yksilön elämän erityisissä tapahtumissa ilmentyvät ihmisenä olemisen yhteiskunnallisesti välttämättömät muodot. Tieteellisesti voidaan jäsentää vain

jäsentynyttä todellisuutta. Voidaan tietenkin sanoa Séven tavoin, että jokaisella persoonallisuudella on oma erityinen logiikkansa ja jäsenyisyytensä, jossa tuotantotavan yleinen logiikka yhdistyy 'oheisrakenteena' (juxtastructure) yksilön olemassaolon erityisiin historiallisiin ja aineellisiin ehtoihin. *Tämä kuitenkin edellyttää, että persoonallisuuden oma erityinen logiikka voi vapaasti avautua yksilön toiminnan kautta. Kun sattumat katkaisevat tämän avautumisen, erityisen persoonallisuuden logiikka ei pääse rakentumaan. Persoonallisuuden kehityksen tieteellisen tutkimuksen reaalisia edellytyksiä ei ole olemassa. Kapitalistisen subjektiviteetin tieteellisen tutkimuksen painopiste kohdistuu pakosta ihmisenä olemisen yhteiskunnallisiin muotoihin.*" (Gronow et al 1977, 48. Korostukset lisätty ja viitteet poistettu).

TANDEMIn intressi on tässä yhteiskunnallisen muotoanalyysin puolella. Ns. pääomalogiikasta käydyt keskustelut (Takala 1979) veivät tätä tematiikkaa eteenpäin. Hannu Hartikainen (1979) kehitteli edelleen luonnenaamiokäsitteen tulkintaa välitysongelman ratkaisuna. Hartikaisen analyysin taustalla oli olennaisesti Klaus Ottomeyerin tuotanto. TANDEM-projekti puolestaan viittasi Lucien Séveen, jonka teoksella *Marxismus und Theorie der Persönlichkeit* (1977) oli oma vaikutuksensa myös kriittisen psykologian kehitykseen. Anja Koski-Jännes (1980) tiivistää Séve tutkimuksensa olennaisen kriittisen tuloksen seuraavasti: "Ehkä keskeisin kritiikkini Lucien Séveä kohtaan kiteytyy siihen, että torjuessaan Politzerin tavoin psyykkisen persoonallisuuskonseptionsa ulkopuolelle Séve ei pääse käsiksi siihen persoonallisuuden erityiseen kehityslogiikkaan, joka ei palaudu yksilön kokonaisaktiviteetin rakenteeseen. Hän ei myöskään pääse käsiksi ilmiöön, jota voitaisiin kutsua vaikka 'subjektiviteetin elimiksi' – yksilön kyvyksi olla rajatussa mielessä toiminnan ja kanssakäymisen subjekti." (Koski-Jännes 1980, esipuhe). Koski-Jänneksen kritiikki tavoittaa suuren osan 70-luvun loppupuolen subjektiviteettikeskusteluista. Holzkampin suhde sekä Ottomeyeriin että Séveen on esillä luvussa 6.3.2. (s. 106), joten tässä ei ole tarpeen seurata tätä keskusteluteemaa pidemmälle.

Sakari Hänninen (1983. Vrt. Puuronen 1986) on luonnehtinut yllä hahmoteltua problematiikkaa kaksoiskonstituution ajatuksella. Subjektin konstituutio tapahtuu toisaalla yhteiskunnallisen muotomääräytymisen, toisaalla yksilön oman toiminnan realisaation kautta. Formaatio ja realisaatio edellyttävät toisiaan, ovat subjektin konstituution olennaisia momenteja. Hännisen ajatusta mukaillen voisi todeta, että 70-luvun marxilaisessa sosiologisessa keskustelussa ylipainottui formaation analyysi. Psykologisessa keskustelussa reali-

saation analyysi ja toiminnan teoria (Leontjev) ovat saaneet suuremman merkityksen. Airi Hautamäki (1979a; 1982) on kehittänyt kulttuuri-historiallisen tradition – erityisesti L.S. Vygotskin teorian – pohjalta empiiristä tutkimusotetta, jossa kaksoiskonstituution problematiikkaa tarkastellaan psykologisen toimintaympäristön (activity environment) analyysin kautta.

Holzkampin teoreettinen anti on tässä mielenkiintoinen, sillä hän on yrittänyt tuoda kaksoiskonstituution teoreettisen analyysin psykologian sisälle, niin että alituisesti ilmenevä psykologisen ja sosiologisen lähestymistavan vastakkaisuus voitaisiin voittaa.

Ongelmana Holzkampin esityksessä puolestaan on sen vaikeasti hallittavissa oleva temaatinen laajuus. Kriittinen psykologia pyrkii rakentamaan kokonaisesityksen, joka kattaa fylogeneesin, sosiogeneesin ja ontogeneesin² psykologisen problematiikan. Tämän ohella suuntaudutaan tutkimuksen metodologian ja metodiikan uudelleen rakentamiseen. Tämän systeemin tarkastelu kokonaisuutena johtaisi liian laajalle. Olen yrittänyt rajata esitystäni muutamaa keskeiseen teemaan. *Ensimmäisenä* näistä on kysymys fylogeneettisen analyysin ohjelmasta, tai toisin ilmaistuna "ihmisluonnon" psykologisesta analyysistä. Kriittinen psykologia on tullut tunnetuksi ns. kolmivaihe -menetelmästä, jonka avulla se on tarkastellut psyyken historisiteettia. *Grundlegung* merkitsee näiltä osin aikaisemman metodologian muotoilemista kokonaan uudelleen. Siksi olen katsonut aiheelliseksi käydä läpi tähän liittyvän problematiikan. *Toisena* teemana on sitten Holzkampin esitys kaksoiskonstituution problematiikasta. Tälle alueelle sijoittuu mielestäni teoreettinen murros suhteessa kriittisen psykologian aikaisempaan tuotantoon. *Kolmantena* teemana sivutaan (edellisiä suppeammin) joitakin metodologisia kysymyksiä.

Grundlegungilla on yllättävän monia yhtymäkohtia ajankohtaiseen suomalaiseen keskusteluun. Ihmisluonnon analyysi sivuaa suoraan teemoja, joita tarkastelevat mm. Bergström (1986) ja Lehtovaara (1986). Voitaisiin puhua vaikka laajasti ymmärretystä evoluutiopsykologisesta problematiikasta, jonka puitteisiin asettuvat monet klassiset teemat (psykofyyminen ongelma jne.).

2 ** Fylogenesi = lajikehitys, lajien muodostuminen evoluutioprosessissa. Sosiogenesi = yhteiskunnan syntyprosessi. Ontogenesi = yksilökehitys.

Metodologisessa keskustelussa Holzkamp käy läpi samoja teemoja, joita Antti Eskola (1985) tarkastelee persoonallisuuden tutkimusta käsittelevässä kirjassaan. Ratkaisujen perussuunta on sama: behavioristisen tilastollisen tutkimusotteen kritiikki. Ratkaisujen eroihin palataan esityksessä.

Esitykseni rakenne on pääpiirteissään seuraavankaltainen. *Ensin* ([luku 3](#)) tarkastelen lyhyesti yksilösubjektin tematisaatiota Marxin tuotannossa. Tämä lyhyt ekskursio hahmottaa Marxin tuotannon tiettyjä murtumakohtia ja sisäisiä jännitteitä. Koko luku on hyvin skemaattinen jäsenitys Marxin ajattelun kehityslogiikasta. Kaikessa suppeudessaan se pyrkii vain osoittamaan Marxin teorian alun alkaen problemaattisen suhteen psykologisen tason teorioihin.

Toiseksi ([luku 4](#)) tarkastelen marxilaisen psykologian yhtä keskeistä "juurta", neuvostopsykologian pääsuuntauksia niiden syntyvaiheessa. Kriittinen psykologia korostaa läheistä suhdettaan A.N. Leontjeviin. Leontjev edustaa kuitenkin vain yhtä suuntausta neuvostopsykologiassa. Kulttuuri-historiallinen koulukunta voidaan käsittää laajempaan ja useampaan suuntaan avautuvana kuin Leontjev tekee. Neuvostopsykologian toinen metodologinen perussuuntaus, joka palautuu S.L. Rubinsteiniin, on kriittisen psykologian itsensä piirissä jäänyt vähälle huomiolle, joten Rubinsteinin tuotannon lyhyt esittely on otettu tähän mukaan.

Kolmanneksi ([luku 5](#)) esitetään lyhyt katsaus kriittisen psykologian kehityshistoriaan. Tässä keskitytään lähinnä Holzkampille erityisen kritiikki -käsitteen ja kritiikin strategian kehityksen tarkasteluun.

Neljänneksi ([luku 6](#)) voidaankin tarkastelu jo kohdistaa Holzkampin pääteokseen *Grundlegung der Psychologie*. Tämä luku muodostaa tutkimukseni laajimman osan. Holzkampin teoksen esittely saattaa paikoitellen tuntua ehkä turhankin seikkaperäiseltä. Kriittisen psykologian metodologinen lähestymistapa poikkeaa kuitenkin niin paljon perinteisestä psykologiasta, että tiiviimpi esitys olisi saattanut vaikeuttaa tiettyjen ajatuskulkujen ymmärtämistä.

tä. Näin on varsinkin ns. fylogeneettisen johtamisen metodisen merkityksen suhteen. GdP:n tematiikka on laajuudeltaan kuitenkin sellainen, että sen läpikäyminen kaikilta osiltaan vaatisi kohtuuttoman laajan esityksen. Siksi tarkastelun ulkopuolelle on jätetty kokonaan ontogeneesin teoriaan liittyvät kysymykset.

Lopuksi (luku 7) tarkastellaan Holzkampin teoriasta saksalaisella kielialueella käytyä keskustelua sekä luonnostellaan joitakin aineksia synteetiksi kritiikin ja Holzkampin teorian välillä. Tähän liittyy myös avoimeksi jäävien kysymysten sekä jatkotutkimusongelmien muotoileminen.

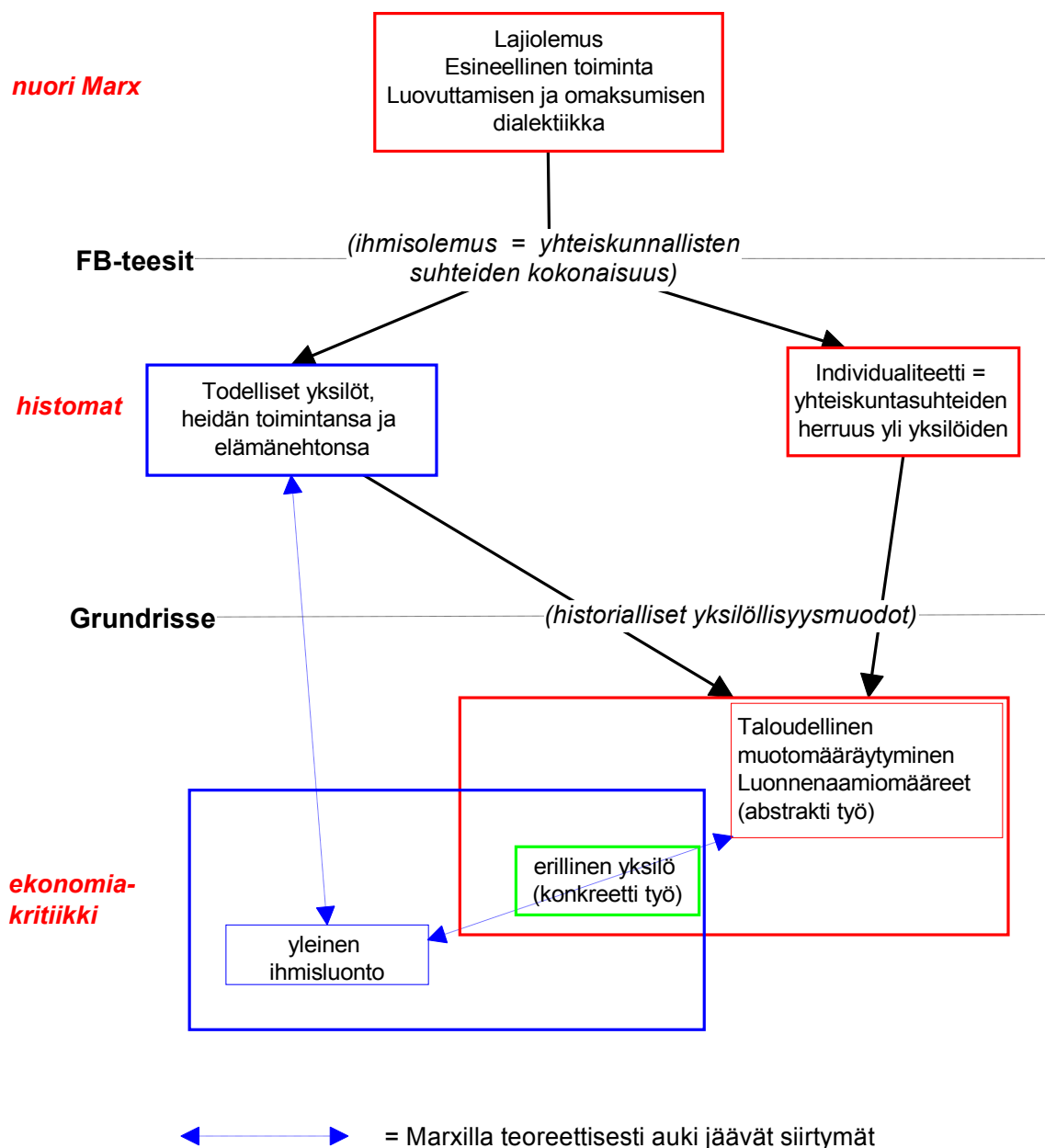
3. MARX

Lienee ymmärrettävää, että Marx -vaikutteisten psykologisten teorioiden historiassa keskeinen tutkimusongelma ja kiistojen kohde on ollut kysymys Marxin teorian suhteesta konkreettiin yksilöön. Tätä keskustelua on käyty monin tavoin ja monella tasolla. Puhe on tietenkin ollut samalla yksilön ja yhteiskunnan "välityksen" etsimisestä. Ratkaisuesityksiä sekä yleisellä metodologisella tasolla että kirjaimellisesti Marxin teoriaan itseensä liittyen on lukuisia. Niiden kaikkien läpikäyminen ja arviointi olisi tässä mahdotonta. Hahmotellenkin vain seuraavassa *yhtä mahdollista* ongelman jäsentämistapaa. Tiivistämisen tarpeen vuoksi joudun sivuuttamaan monta keskeistä ongelmaa ja yksityiskohtaa.

Voimme jaotella Marxin teorian kehityksen kolmeen vaiheeseen oheisen kuvan (kuva 1, s. 14) mukaisesti. Jaottelun perustana ovat Marxin teoreettis-metodologisessa ajattelussa tapahtuvat murrokset. Kuvan ydinajatus on se, että Marxin teoreettinen suhde konkreettiin yksilöön muuttuu kussakin murroksessa. Kypsän tuotannon vaiheessa konkreetti yksilö otetaan vain annettuna (implisiittisenä) edellytyksenä, joka ei kuitenkaan ole teoreettisen rakennelman varsinainen kohde. Marxin kypsä tuotanto on ennen muuta *yhteiskuntamuodon teoriaa* (Gronow 1979; Hänninen 1981; McLellan 1983).

Kukin teoreettisen kehityksen vaihe sisältää kysymyksenasetteluja, jotka ovat psykologian kannalta olennaisia. On kuitenkin huomattava, että Marx itse asetti kunkin murroksen jälkeeseen aikaisemman vaiheen teoriansa kritiikin kohteeksi. Tätä on tulkittu niin, että vain eko-

nomiakritiikin vaihe voidaan katsoa teoreettisesti "kypsäksi" tuotannoksi (Althusser 1968; Haug 1973a; 1982). Tämä edellyttäisi varhaisemman vaiheen relativointia suhteessa myöhempään tuotantoon. Vaikkei olekaan syytä absolutisoida Marxin omaa kantaa teoreettisista mielenmuutoksistaan (Hänninen 1981), niin näiden murrosten teoreettisen merkityksen kiistäminen ei liene sekään perusteltua.

Kuva 1: Yksilösubjektin paikka Marxilla

Kuviosta voimme lukea, kuinka Marxin yksilöä koskeva teoreettinen tematisaatio muuntuu vaiheesta toiseen. Näitäkään siirtymiä ei pidä ottaa missään absoluuttisessa mielessä, sillä niin kuin Larrain (1986) huomauttaa, sisältyy Marxin esityksen jokaiseen vaiheeseen voimakkaita sisäisiä jännitteitä. Marxin lukeminen eri suuntiin kussakin vaiheessa on mahdollista juuri näistä sisäisistä jännitteistä johtuen. Juuri tämä moniselitteisyys tekee yksilöä koskevien huomautusten teoreettisen ryhmittelyn huomattavan vaikeaksi, eikä tässä pyritäkään kiistattoman yksiselitteiseen tulkintaan. Olisi oma ongelmansa tutkia yksityiskohtaisesti kaikkia tähän liittyviä seikkoja (vrt. Séve 1977; 1978). Tässä pyritään skemaattiseen luonnehdintaan siirtymien luonteesta. Olennaista on ajatus teoreettisen tematisaation kahdentumisesta kussakin siirtymässä. Nuorella Marxilla yksilö ja ihmisolemus lankeavat yhteen. Historiallisen materialismin ohjelmassa yhteiskuntasuhteet itsenäistyvät yksilöä vastaan. Ekonomiakritiikissä konkreetin yksilön kategoria kahdentuu yleisen ihmisluonnon ja todellisen yksilön käsitteisiin, jotka molemmat asettuvat itsenäistyneitä yhteiskuntasuhteita (luonnenaamio) vastaan.

3.1. Nuori Marx ja 1844-käsikirjoitukset

Marxin vuoden 1844-käsikirjoitukset ovat vaikuttaneet ehkä enemmän kuin mikään muu teksti marxilaisten psykologioiden kehitykseen (vrt. Fromm 1969; 1980; Keiler 1985; 1985a; Kofler 1985; Marcuse 1969; Rubinstein 1979a ja 1979b). Yritykset antaa näille varhais-teksteille metodologisesti keskeinen asema voidaan kuitenkin problematisoida useista eri näkökulmista. Althusser on osoittanut, että Marx toistaa vielä varhaistuotannossaan "saksalaisen ideologian" subjektikäsitteen, jonka kritiikki on keskeisellä sijalla koko hänen myöhemmässä tuotannossaan Feuerbach -teeseistä (FB -teesit) Pääomaan saakka (Althusser 1968, 1977, 1984a). **Käsikirjoitusten³ lukeminen marxilaisena ohjelmana sellaiseen ilman suhteutusta myöhempään tuotantoon on siis ongelmallista.

3 Lapsus "FB -teesien lukeminen" korjattu.

Cerutti (1983) ja Negt (1984) puolestaan huomauttavat, että Marx itsekin piti varhais-tekstejään keskeneräisinä luonnoksina, jotka eivät vielä olleet tieteellisiä statukseltaan. Fiksoituminen Marxin tuotannon tähän vaiheeseen merkitsee tutkimuksen palauttamista *esitieteellisiin* kysymyksenasetteluihin.

Cerutin ja Negtin esittämä kanta saattaa olla liian kärkevä. Ainakaan sen pohjalta ei pystytä ymmärtämään varhais-teksteihin jatkuvasti kohdistuvaa mielenkiintoa. Keskeisimpiä tutkimuksen kohteita ja virikkeidenantajia ovat olleet ihmisolemuksen, vieraantumisen ja kohteellisen toiminnan (gegenständliche Tätigkeit) teemat. Jokainen näistä teemoista on viritänyt omia tutkimusaloja. Kohteellisen tai esineellisen toiminnan kategoria on ollut tärkeä useille materialistisille toimintateorioille. Samalla kohteellisen toiminnan käsitteen on voitu todeta olevan periaatteessa hyvin ongelmallisen, sillä sen voidaan katsoa sitovan ihmiskuvan liian tiukasti tuotannon ja työn käsitteisiin (Lange 1980).

Tässä riittää, kun toteamme että yksilö – yhteiskunta -suhteen käsitteellistys on Marxilla varhais-teksteissä äärimmäisen diffuusi. Ilmaukset *lajiolemus* (Gattungswesen), *ihmisolemus* (das menschliche Wesen), *ihminen* (Mensch), *yksilöllisyys* (Individualität) ja *yksilö* (Individuum) esiintyvät teoreettisesti jäsentymättöminä suhteessa toisiinsa (ks. MEW, Erg. 467-588).⁴ *Vieraantuminen* (Entfremdung) on yksilön vieraantumista lajiolemuksesta (MEW, Erg.510-522). *Vieraantumisen* voittaminen on yksilön suhteutumista itseensä lajiolemukseksi (esim. [MEW, Erg. 515](#), Marx ia. 71): "Ihminen on lajinolento (Gattungswesen), ei ainoastaan siten, että hän tekee käytännössä ja teoriassa lajin, sekä omansa että muiden olioiden, omaksi kohteekseen, vaan myös siten – ja tämä on ainoastaan eri ilmaus samalle asialle – että ihminen suhtautuu itseensä nykyisenä, elävänä lajina, siten, että hän suhtautuu itseensä *universaalina* ja tästä syystä vapaana olentona."

Tässä esiintyvä käsitys yksilön ja lajiolemuksen suhteesta toisiinsa asettuu kritiikin kohteeksi FB -teeseissä, joihin paikantuu ensimmäinen radikaali murros Marxin teoreettisessa ajattelussa (Althusser 1968; Oizerman 1976; Seve 1977).

4 ** Marxin teoksiin viitataan vakiintuneen akateemisen käytännön mukaisesti lyhenteellä MEW = Marx Engels Werke (1958 lukien) Berlin. Dietz.

3.2. FB -teesit ja Saksalainen ideologia historiallisen materialismin ohjelmana

FB -teesit ja Saksalainen ideologia (molemmat MEW 3) muodostavat kokonaisuuden, joka ilmaisee syvällistä teoreettista murrosta Marxin ajattelussa. Tämän murroksen kokonaisuuden arviointiin ei tässä ole tilaa. Psykologian kannalta erityisen keskeisellä sijalla on ollut kuudennessa FB -teesissä esitetty ihmisolemuksen käsitteen uusi luonnehdinta ja tästä luonnehdinnasta käyty keskustelu (esim. Keiler 1985a; Seeger & Holodynski 1984; Séve 1977). Teesi kokonaisuudessaan kuuluu:

"Feuerbach sulattaa uskonnollisen olemuksen *ihmisolemukseen*. Mutta ihmisolemus ei ole mikään jollekin yksilölle ominainen abstraktio. Todellisuudessaan se on yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus.

Feuerbachin, joka ei ryhdy arvostelemaan tätä todellista olemusta, on sen vuoksi pakko:

- 1) abstrahoitua historian kulusta ja tarkastella uskonnollista mieltä sinänsä sekä edellyttää abstraktisen – *eristetyin* -ihmisyksilön olemassaoloa;
- 2) sen tähden hän voi käsittää ihmisolemuksen vain "lajina", monia yksilöitä pelkäämään *luonnonomaisesti* yhdistävänä, sisäisenä, mykkänä yleisyytenä." (MEVT (6) 2, 65; vrt. [MEW 3, 533-535](#)).⁵

Olellaisen sisällön teesissä muodostavat sen toinen ja kolmas lause:

"Mutta ihmisolemus ei ole mikään jollekin yksilölle ominainen abstraktio. Todellisuudessaan se on yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus. /

Aber das menschliche Wesen ist kein dem einzelnen Individuum innewohnendes Abstraktum. In seiner Wirklichkeit ist es das Ensemble der gesellschaftlichen Verhältnisse." (korostus minun).

Alkuteksti ilmaisee selvästi tässä tapahtuvan teoreettisen kahdentumisen. Toisaalta on konkreetti yksilö (das einzelne Individuum), toisaalla ihmisolemuksen (das menschliche Wesen) määrittely yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuudeksi. (Teoriahistoriallisesti on huomattava, että tässä on kysymys vähintään yhtä suuressa määrin Marxin itsekritiikistä kuin Feuerbachiin kohdistuvasta kritiikistä, ks. Keiler 1985).

5 ** MEVT = Marx Engels Valitut teokset kuudessa osassa. Moskova, Edistys, 1978-1979

Metodologisesti tässä ilmaistu ajatus on ollut ja on äärimmäisen vaikea (marxilaiselle) psykologialle. Voimakkaasti karkeistaen on esitettävissä kaksi vastakkaista reduktionistista tulkintamallia, jotka molemmat johtavat psykologian kannalta ongelmallisiin tuloksiin. Ensimmäinen ikään kuin palauttaa yhteiskunnalliset suhteet yksilöön. Esim. Rubinstein (1979a) tulkitsee tekstin niin, että yksilö olisi yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus. Séve (1977, 75-83, alaviitta) on osoittanut tällaisen tulkinnan ongelmallisuuden. Se voi johtaa mm. yhteiskuntasuhteiden itsenäisen logiikan psykologisoimiseen. Toista tulkintasuuntaa edustaa selkeimmin Althusserin *teoreettinen antihumanismi* (Althusser 1968, 176-181). Psykologian kannalta tällaiset rakenteita yksilön sijasta painottavat esitykset ovat tietenkin ongelmallisia. Nehän siirtävät tutkimuksen painopisteen yksilön ulkopuolelle tai tutkivat yksilöä vain "yleisen ilmentymänä", sen sijaan että pyrittäisiin luomaan teoriaa "erityisen kohteen erityisestä logiikasta" (MEW 1, 296).

Saksalaisessa ideologiassa esitettyä historiallisen materialismin ohjelmaa ei kuitenkaan ole välttämätöntä tulkita kummankaan ylläesitetyn mallin mukaan. Saksalaisessa ideologiassa konkreetti yksilö esiintyy ehkä painokkaammin kuin missään muussa Marxin tekstissä. Teosta voidaan pitää yrityksenä hahmottaa praktisen materialismin (tai historiallisen materialismin) tutkimusohjelma ihmisen tutkimuksen uutena paradigmana. Voidaan katsoa, että tämä metodologia asettuu koko aikaisempaa filosofiaa (lue: teoreettista tietoisuusmuotoa) – sekä materialismia että idealismia vastaan. Praktinen materialismi asettaa kysymyksen siitä, kuinka yksilön yhteiskunnallistuminen ja tätä yhteiskunnallistumista koskeva tieto jäsentyvät yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuuteen – ovat samanaikaisesti osa näitä suhteita että niiden konstituutiomomentti. Voidaan puhua praktisen materialismin filosofia- ja ideologiakriittisestä tutkimusohjelmasta, joka suuntautuu konkreettien yhteiskunnallistuneiden ihmisten toiminnan historiallisten muotojen tutkimukseen. Tutkimuksen kohteena ovat tässä sekä konkreetit yksilöt että heitä vastaan itsenäistyneet yhteiskuntasuhteet. Tietoisuuden tasolla yhteiskuntasuhteiden itsenäistyminen saa ilmauksensa erityisten ideologisten mahtien ja -muotojen olemassaolona. Siksi praktisen materialismin ohjelma rakentuu "alhaalta", ihmisten todellisista käytännöistä lähtien "ylhäältä" vaikuttavia ideologioita vastaan (ks. Haug 1973; 1975; 1978; 1980; 1984; 1985).

Historiallinen materialismi jää kuitenkin vain tutkimusohjelmaksi ja on sellaisenaan avoin erisuuntaisille tulkinnoille. Yksilö – yhteiskunta -suhteiden skemaattinen esitys jää vaille konkreettia välitysten analyysia. Useat keskeiset kategoriat esitetään ambivalentteina ja monitulkintaisina metaforina, joiden ottaminen vahvasti tieteellisinä käsitteinä on ongelmallista. Koko esityksen läpäisee jännite historianfilosofisen ja kriittisen aineksen välillä. Näitä jännitteitä ja ristiriitoja voidaan paikantaa dialektiikka -käsityksessä, perusta/päällysrakenne ja oleminen/tietoisuus dikotomioissa, historia -käsityksessä jne. Praktisen materialismin ohjelman kehittäminen on tuskin mahdollista ilman tietoisuutta näistä ristiriitaisuuksista. Tässä ei ole kuitenkaan tarpeen edetä niiden yksityiskohtaisempaan analyysiin (ks. Haug 1983a; Larrain 1983, 169-203; 1986; Mephram 1979; Poster 1984, 83-87).

Tässä yhteydessä riittää, kun havaitsemme että Marx hahmottaa tutkimusohjelmaa, josta avautuu tie sekä yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuuden että konkreettien yksilöiden ja heidän yhteiskunnallisen praksiksensa suuntiin. Samalla on huomattava ohjelman keskeneräisyys ja monitulkintaisuus, tietty sisäinen ristiriitaisuuskin. Marxin tutkimusintressit suuntautuvat jatkossa kysymykseen yhteiskunnallisten suhteiden logiikasta. Yksilöä tarkastellaan vain suhteessa tähän kokonaislogiikkaan. Näin yksilöä ja ihmisluontoa koskevat kysymykset jäävät vaille jatkotarkastelua. Marxin kypsä tuotanto on historiallisen materialismin kehittämistä kapitalistisen* yhteiskuntamuodon teoriaksi.

3.3. Ekonomiakritiikki: yksilöt luonnenaamioiden takana

Pääomassa (PO) Marxin tutkimusten painopisteen muutos ilmaistaan kategorisen selkeästi: "Tässä on kuitenkin kysymys henkilöistä *vain sikäli kuin he ovat taloudellisten kategorioiden henkilöitymiä, tiettyjen luokkasuhteiden ja etujen edustajia*" (Marx 1974, 17; [MEW 23, 16](#). Korostus lisätty). Konkreetin yksilön ja yhteiskuntasuhteiden välityksen Marx ilmaisee *taloudellisen luonnenaamion* (die ökonomischen Charaktermasken) käsitteellä (PO I osan luonnenaamioanalyseistä ks. Marx 1974, 17-18,83, 89-90, 147, 216-217, 275-276,

437-438, 526-527, 532-533 jne.). Luonnenaamion käsitteen avulla konkreetti yksilö sijoitetaan yhteiskunnallisen muotoanalyysin kokonaisuuteen. Yksilöllinen subjektiviteetti paikannetaan taloudellisten ja sosiaalisten muotojen kokonaisuuden kenttään. "Subjektin muodon analyysi seuraa Marxilla välittömästi tavarantoiminnan muodon analyysistä." (Pasukanis 1985, 94). Näin Marx on ensisijaisesti kiinnostunut niistä taloudellisista muotomääreistä, jotka luonnehtivat kapitalismin erityisyyttä suhteessa aikaisempiin yhteiskuntamuodostumiin. Arvomuodon analyysistä Marx etenee kohti kapitalistisen yhteiskunnan pinnan ilmenemis-
muotoja. Tarkastelun kohteena on pääoma "ylitsekäypänä subjektina", konkreetin ja abstraktin työn ristiriita jne. Kaikki tämä tapahtuu yhteiskunnallisen muotoanalyysin tasolla. Niinpä yksilöstäkin voidaan sanoa vain niihin muotoihin liittyvää, joiden alaisuudessa hän yhteiskunnassa elää.

Séve on luonnehtinut tätä *historiallisten yksilöllisyysmuotojen* analyysiksi (Séve 1977, 149), joka ei ole vielä psykologiaa. Tämä analyysi on Séven mukaan kuitenkin psykologian välttämätön edellytys, sillä ilman sitä ei ole mahdollista nähdä nykyisen yhteiskunnan yksilöiden spesifiä historiallisuutta. "Työn tuotteiden fetissiluonnetta vastaa välttämättä sitä täydentävä tuottajien kykyjä koskeva fetissimuoto, ja tavaroiden fetissiluonnetta sitä täydentävä yksilöiden fetissiluonne. *Tässä ovat koko abstraktin humanismin, koko spekulatiivisen filosofian juuret.*" (Séve 1977, 151. Korostus lisätty). Lauri Mehtonen (1983) huomauttaa, että ekonomiakritiikin muotoanalyysi käsittää kolme tasoa. Se on 1) talouden, 2) klassisen taloustieteen ja 3) taloutta vastaavien objektiivisten ajatusmuotojen analyysia. Sen puitteissa ei siis puhuta konkreetteista henkilöistä, vaan pyritään tiettyjen itsestään selvinä ilmenevien muotojen demystifikaatioon (vrt. Haug 1982). Se, mitä luonnenaamioiden taakse kätkeytyy, jää kuitenkin arvoitukseksi.

On mahdollista yrittää rekonstruoida ekonomiakritiikin implisiittinen ihmiskuva. Tarkastelematta tällaisten yritysten historiaa ja yksityiskohtia, voidaan huomata että Marxilla esiintyy kahdentyypisiä viittauksia konkreetin yksilöllisyyden tasolle. Toisaalla hän puhuu "erillisistä yksilöistä" (das einzelne Individuum) erotukseksi luonnenaamioista/yksilöllisyysmuodoista (PO I, 527; MEW, 613). Toisaalla hän taas puhuu "yleisestä ihmisluonnosta" (die allgemein menschliche Natur. PO I, 163; MEW 23, 186. Suomennoksen ilmaus

"ihmisluonne" on harhaanjohtava). Kumpaakaan käsitettä ei johdeta teoreettisesti, vaan ne otetaan ikään kuin annettuina. Yhteys Marxin omankin tuotannon varhaisempiin vaiheisiin jää hämäräksi. Esimerkiksi kysymys yksilön ja ihmisluonnon välisestä suhteesta jää kokonaan avoimeksi. Teoreettisesti on mahdollista edetä näistä käsitteistä keskenään vastakkaisiin suuntiin. Voidaan kiistää kokonaan "yleisen ihmisluonnon" teoreettinen status (Althusser 1968; Séve 1977) tai päinvastoin korostaa sen keskeistä heuristista merkitystä psykologian metodologian kehittämiseksi (Braun & Holzkamp 1977).

Meille riittää, kun havaitsemme että Marxin analyysi liikkuu *yhteiskuntamuodon teorian tasolla* ja että yksilö on siinä läsnä vain muotoanalyysin kautta. Teoria esittää tietyn yksilöllisyysmuodon demystifikaation. Samalla siirtymät konkreettiin yksilöön ja yleiseen ihmisluontoon jäävät avoimiksi. Niiden konstruointi ei kuulu ekonomiakritiikin ohjelmaan.

Marxin teoria asettaa psykologialle tärkeitä ja sivuuttamattomia kysymyksiä, mutta sen piirissä ei silti tematisoida konkreettia yksilöä. *Marxin suhde psykologiaan ja psykologian suhde Marxiin on alun alkaen problemaattinen*. Tämän suhteen ratkaisuesityksissä on painotettu Marxin tuotannon eri vaiheita ja teemoja eri tavoin. Mitään suoraa tietä Marxin tuotannosta psykologiaan ei kuitenkaan voida osoittaa. On vain erilaisia tapoja tehdä "problemaattisesta" suhteesta hedelmällinen lähde uusille kysymyksenasetteluille.

4. MARXILAISEN PSYKOLOGIAN LÄHTEILLÄ

Marxilaisen psykologian kehitys erityistieteenä juontuu useista erilaisista lähteistä. Seuraavassa ei pyritä tämän teorian historian esitykseen. Tarkoituksena on hahmottaa alustavasti kriittisen psykologian ymmärtämisen kannalta olennaista Marx – psykologia -suhteen/marxilaisen psykologian historiaa. Tästä seuraa esityksen rajaaminen neuvostopsykologiaan. Ulkopuolelle jäävät kokonaan mm. laaja Marx – Freud -suhdetta koskeva 1930-luvulta alkava keskustelutraditio (ks. Fromm 1980; Gente 1979; Reich 1981; 1982) ja sitä seuranneet erilaiset freudomarxilaiset ja subjektin kriittisen teorian traditiot (ks. Braun 1979; Görlich et al 1980; Jay 1981; Marcuse 1969).

Neuvostopsykologian synty ja sen kehitysedellytykset ovat kiinni neuvostoyhteiskunnan yleisessä kehityksessä. Tässä yhteydessä ei ole edellytyksiä tarkastella tämän suhteen luonnetta ja kehitystä yksityiskohtaisemmin. Neuvostovaltion synty loi ensi kertaa marxismin historiassa tilanteen, jolloin marxismista tuli legitiimi tieteellinen lähestymistapa virallisissa tiedeinstituutiossa. Ajanmittaan muodostui erityinen valtio – tiede – ideologia -suhde, jota Labica (1986) kuvaa tieteen kehitystä leimaavan "valtiollis-filosofisen funktion" käsitteellä. Tämän suhteen erityinen luonne on tehnyt neuvostopsykologian historian arvioimisen joissakin suhteissa ongelmalliseksi. Esimerkiksi Kozulin (1984, 1-4) katsoo, että ideologiset lähtökohdat ovat ylilyöneet useimmissa sekä läntisissä että neuvostoliittolaisissa neuvostopsykologian historioissa. Psykologiatieteen erityinen sisäinen kehityslogiikka on tämän vuoksi usein jäänyt tavoittamatta. Pietilä (1984) katsookin, että lähestymistavan tie-

teenteoriaan ja -historiaan tulisi olla *anti-ideologista*, ts. ideologisiin diskursseihin siten etäisyyttä ottavaa, että tulisi mahdolliseksi kysyä näiden diskurssien yhteiskunnallista juurta ja tehdä ne siten ymmärrettäviksi. Tässä joudutaan kuitenkin tyytymään hyvin yleisiin teorianhistoriallisiin havaintoihin.

Uutta marxilaista lähestymistapaa psykologiaan lähdettiin rakentamaan lähes nollapistees-tä, vailla mitään traditioita. "Monet silloiset keskustelut marxismista olivat varsin huteralla pohjalla" – toteaa Lurija muistelmissaan (Lurija 1986,7). Marxisin vakava teoreettinen ja metodologinen työstäminen puuttui vielä lähes kokonaan. Filosofian alueella lähtökohtana oli lähinnä *dialektisen ja historiallisen materialismin* kehittäminen toisen ja kolmannen internationaalien marxismi -tulkintojen (Buharin, Kautsky, Lenin, Plehanov) pohjalta. 30-luvun puolivälin jälkeen nämä dia- ja histomat -tulkinnat⁶ kehittyivät vahvasti kanonisoituun ja dogmaattiseen suuntaan, jolle oli ominaista ideologis-filosofisen diskurssin herruus erityistieteiden yli. Tämä merkitsi erityistieteiden metodologisen perustan tutkimuksen heikkenemistä vuosikymmeniksi. Neuvostotieteen myöhemmästä teoreettisesta avartumisesta huolimatta voidaan puhua perustellusti tietystä *diskursiivisesta jatkuvuudesta*, jolle on luonteenomaista erityisesti filosofian korostunut rooli tieteen metodologiaan liittyvissä kysymyksissä (vrt. Labica 1984; Labica 1986; Larrain 1983; Lecourt 1976; Negt 1969).

Ensimmäisiä yrityksiä luoda vaihtoehtoinen metodologia perinteiselle psykologialle hallitsi 1920-luvulla reaktologian ja reflektologian välinen keskustelu psyyken luonteesta ja psykologian tutkimuskohteesta. Näiden ohella Freudin ja Pavlovin merkitys psykologialle oli vilkkaan keskustelun kohteena. Uudelle ja nuorelle psykologi -polvelle marxismi ei ollut mitään ulkoisesti annettua, vaan "koko sukupolven oli tarttunut vallankumouksellisten muutosten energia" (Luria 1986, 2). Reaktologian ja reflektologian välisen keskustelun päättymiseen 30-luvun alussa tosin vaikuttivat ilmeisesti myös ulkoteoreettiset tekijät, lähinnä NKP:n keskuskomitean yhteiskuntatieteiden kehitystä koskevat päätöslausumat (Budilowa 1975, 28, 104; McLeisch 1975, 133-150; Schtraks 1976, 201). Mutta samaan aikaan oli myös teoreettinen keskustelu johtanut niiden metodologisten perussuuntausten muodostumiseen, jotka ovat pitkälti hallinneet neuvostopsykologiaa tähän hetkeen saakka.

6 ** diamat = dialektinen materialismi, histomat = historiallinen materialismi.

Huolimatta lukuisten erilaisten koulukuntien olemassaolosta erityisteorioiden tasolla, katsotaan yleisesti että *metodologisella* tasolla kehitystä on hallinnut kaksi pääsuuntausta (Budilowa 1975, 110-111). Toinen näistä tunnetaan *kulttuurihistoriallisena*, toinen *S. L. Rubinsteinin koulukuntana* (yleisesityksinä tästä taustasta ks. myös Jaroschewski 1975; Levitin 1982).

4.1. S.L. Rubinstein: Nuori Marx ja neuvostopsykologian peruseriaatteen

Neuvostopsykologian toisen perussuuntauksen keskeinen kehittäjä oli S. L. Rubinstein (1886-1960). Hänen tuotantonsa ulottui laajalla alueella, vaikuttaen myös psykologian ulkopuolella. Rubinsteinin pääteoksilla on ollut keskeinen merkitys neuvostopsykologian metodologian kehityksessä ja ne vaikuttavat edelleenkin ajankohtaisessa keskustelussa (Häyrynen et al 1982, 9). Tässä luonnehditaan lyhyesti Rubinsteinin Marx – psykologia -suhteen esitystä, seuraavaksi tarkastellaan psyyken historisiteetin ongelmaa vuonna 1957 ilmestyneessä *Sein und Bewußtsein* (1983) teoksessa ja lopuksi luonnehditaan lyhyesti Rubinsteinin kriittikki -konseptiota (kokonaisesityksenä ks. erityisesti Payne 1968).

4.1.1. Nuori Marx ja psykologia

Rubinstein julkaisi vuonna 1934 – filosofis-metodologisten keskustelujen jo yleisellä tasolla vakiinnuttua dialektisen materialismin hyväksi (ks. Payne 1968, 46-49) – artikkelin *Psykologian ongelmat Karl Marxin teoksissa* (1979a). Ilmestyessään artikkeli ei Leontjevin mukaan (Leontjew 1975, 223) saanut osakseen erityistä huomiota, vaikka siinä käsitellään hyvin perustavanlaatuisella tavalla marxilaisen psykologian metodologisia ongelmia. Siinä esitetään lyhyesti psykologian marxilaisten peruskategorioiden analyysi, analysoidaan *psykologia – marxismi* ja *psykologia – filosofia* -suhteita sekä tarkastellaan teesiä *psykologian kriisistä*. Rubinstein palaa myöhemmin, eräässä viimeisistä artikkeleistaan vuo-

delta 1959 (1979b), samoihin kysymyksiin, jolloin osoittautuu että useat hänen perusnäemyksistään noudattavat jo 30-luvulla muodostunutta lähestymistapaa.

Rubinsteinin kiinnostus filosofisiin ja metodologisiin kysymyksiin on luonnollista, kun otetaan huomioon hänen koulutustaustansa. Hän opiskeli vuosina 1909-1914 Saksassa, mm. Marburgissa ja Berliinissä. Väitöskirjansa hän valmisti H. Cohenin ja P. Natorpin johdolla paneutuen klassiseen saksalaiseen filosofiaan ja erityisesti Marburgin koulun uuskantilaisuuteen (Payne 1968, 68-70. Ks. Rubinsteinin elämäkkaaresta edelleen 71-77). Näin on ymmärrettävää, että nuoren Marxin käsikirjoitusten julkaisemisella oli suuri vaikutus Rubinsteiniin. Hän rakentaa psykologian suhteen marxismiin juuri näiden *filosofisten* käsikirjoitusten kautta.

"Psykologia ei kuulu niihin tieteenaloihin, kuten poliittinen taloustiede, joita Marx tutki systemaattisesti. Marxin teoksista ei tunnetusti löydy yhtään tutkielmaa, joka käsittelisi erityisesti psykologiaa. Mutta tämä nerokas ajattelija (Geist) esitti eri toisinaan, niin sanoaksemme ohimennen, joukon huomautuksia erilaisista psykologista kysymyksistä. Jos näihin erilaisiin huomautuksiin syvennyy, käy selväksi että ne – ulkonaisesti järjestäytymättöminä – muodostavat kuitenkin sisäisesti yhtenäisen ajatusten järjestelmän. Siinä määrin kuin niiden sisältö avataan, liittyvät nämä huomautukset yhteen ja osoittautuvat suljetuksi kokonaisuudeksi, joka lähtee Marxin maailmankatsomuksen perusteista ja on sen yhtenäisyyden läpäisemä." (1979a, 11).

"Neuvostopsykologian perustana on marxilainen filosofia. Näin on annettu se tie, suunta, jota se etenee. Mutta psykologia ei löydy *valmiissa muodossa* mistään marxismi-leninismin perustajien tekstistä. Ei Marx eikä Lenin kirjoittanut erityisiä psykologisia tutkielmia. Siksi on olemassa vain yksi tie neuvostopsykologian rakentamiseksi – luovan tutkimuksen tie. K. Marxin teoksissa on vain yksi, johon sisältyy ilmausten järjestelmä, joka suhtautuu välittömästi psykologiaan. Tarkoitamme erästä K. Marxin varhaista teosta – 'vuoden 1844 taloudellis-filosofisia käsikirjoituksia'" (1979b, 33).⁷

Rubinstein ei pyri luomaan teoriahistoriallista jäsenystä Marxin tuotannon kokonaisuudesta, vaan katsoo että dialektisen metodin avulla voidaan esittää *kategoriaalinen analyysi* Marxin tuotannon psykologialle relevanteista aineksista. Tämä kategoriaalinen analyysi mahdollistaa sitten psykologian rakentamisen spesifisti marxilaiselta perustalta. Rubinstein pyrkii osoittamaan, että nuoren Marxin *toiminnan, tietoisuuden, persoonallisuuden, tarpeiden ja kykyjen* käsitteillä systemaattisina teoreettisina kategorioina on perustavanlaatuinen

7 Tekstin suomennos tässä ja jatkossa minun, ellei suomentajaa mainita lähdeviitteessä.**

merkitys psykologiatieteen rakentamiselle. Myöhemmässä tuotannossaan (1977; 1979b; 1983) hän kehittää edelleen erityisesti tulkintaansa toiminnan, tietoisuuden ja persoonallisuuden kategorioista. Tällä analyysillä on sittemmin ollut oma vaikutuksensa myös kulttuuri-historiallisen koulun myöhempään kehitykseen (vrt. Leontjev 1977).

Rubinstein katsoo, että Marxin esittämä *esineellisen, kohteellisen toiminnan* (*gegenständliche Tätigkeit*) analyysi on avain psykologiassa vallitsevan metodologisen dualismin ylittämiseen. Esineellisen toiminnan analyysi avaa tien keskeiseen metodologiseen ajatukseen: ulkoisen ja sisäisen toiminnan ykseyden periaatteeseen. "K. Marxille ihmisen koko toiminta on esineellistymisessä itsessään, tai toisin sanottuna, 'olemusvoimien' objektiivisessa ulkoistamisprosessissa. Työn analyysin yhteydessä 'Pääomassa' Marx sanoi yksinkertaisesti, että työssä 'subjekti siirtyy (übergehen) objektiin'"(1979a, 15-16).

"Vasta inhimillisen olemuksen esineellisesti kehittyneen rikkauden kautta kehittyä ja osittain vasta syntyy subjektiivisen inhimillisen aistimellisuuden rikkaus, kehittyä musikaalinen korva, muodon kauneutta tajuava silmä, lyhyesti sanottuna vasta sen kautta kehittyvät inhimillisiin nautintoihin, mielihyvään kykenevät aistit, ne aistit, jotka vahvistavat itsensä inhimillisiä olemuksen voimina. Paitsi viittä aistia myös niin sanotut henkiset aistit, käytännölliset aistit (tahto, rakkaus jne.) – sanalla sanoen inhimillinen aisti, aistien inhimillisyys – kehittyvät vasta vastaavan esineen olemisen, ihmistyneen luonnon kautta. Viiden aistin muodostuminen on koko tähänastisen maailmanhistorian tekoa. (...)

Siis inhimillisen olemuksen esineellistymisen – sekä teoreettiselta että käytännölliseltä kannalta – on tarpeen sekä tekemään ihmisen aistit inhimillisiksi että luomaan inhimillisen ja luonnollisen olemuksen koko rikkautta vastaavan inhimillisen aistin." (Marx ia. 111-112; [MEW, Erg. 541-542](#)).

Rubinstein lainaa yllä olevan Marx-passuksen tekstiinsä sellaisenaan. Siinä Marx sekä kiinnittyy Hegeliin, että pyrkii jo kriittisesti ulos Hegelin järjestelmästä. Kohteellisen toiminnan kategoria on otettu Hegeliltä, mutta ladattu kriittisesti materialistisella tulkinnalla. Se, kuinka vahvasti Marxin *esineellisen toiminnan dialektiikka* tässä vielä kytkeytyy Hegeliin, ilmenee, jos siteeraamme Marxia hieman laajemmin kuin Rubinstein tekee:

"Hegelin 'Phänomenologien' ja sen lopputuloksen – negatiivisuuden dialektiikka liikkuttavana ja synnyttävänä periaatteena – suursaavutuksena on ensiksi se, että Hegel käsittää ihmisen itsesyntytyksen prosessina, esineellistymisen esineen menetyksenä, luovuttamisena ja tämän luovuttamisen kumoamisena (*die Vergegenständlichung als Entgegenständlichung, als Entäusserung und als Aufhebung dieser Entäusserung*),

että hän siis käsittää työn olemuksen sekä ymmärtää esineellisen ihmisen, ihmisen joka on tosi siksi että hän on todellinen, hänen oman työnsä tulokseksi. (...)

Kun todellinen, ruumiillinen, jalat tukevasti maankamaralla seisova, kaikkia luonnonvoimia sisään ja ulos hengittävä ihminen luo todelliset, esineelliset olemusvoimansa luovuttamisellaan vieraina esineinä, niin luominen ei ole subjekti. Subjekti on esineellisten olemusvoimien subjektiivisuus, ja näin ollen täytyy niiden vaikutuksen myös olla esineellistä." (Marx ia., 160 ja 164-165; [MEW, Erg. 574, 577](#)).

Subjektiivisen toiminnan ja sen kohteen dialektiikka kuvautuu tässä hegeliläisillä (toki materialistisesti tulkituilla) käsitepareilla: *Vergegenständlichung – Entgegenständlichung, Äusserung – Entäusserung – Aufhebung der Entäusserung, Objektivierung, Übergang des Subjekts in das Objekt* jne. Emme seuraa tässä Rubinsteinin esittämää Marxin tuotannon kategoria-analyysia pidemmälle. Riittää, kun toteamme ne yleistykset, jotka Rubinstein esineellisen toiminnan analyysista tekee. "'Vuoden 1844 käsikirjoituksissa' muotoili Marx ensimmäistä kertaa ainakin kolme perustavanlaatuista ajatusta, joilla on ratkaisevaa merkitystä psykologialle." (1) "Ensimmäinen ajatus muodostuu ihmisen käytännöllisen (ja teoreettisen) toiminnan, työn roolin tunnustamisesta ihmisen ja hänen psyykensä muotoutumisessa." (2) "Tähän ensimmäiseen ajatukseen liittyy erottamattomasti toinen: inhimillisen toiminnan tuottama esineellinen maailma määrittää inhimillisten aistien, ihmisen psyyken ja ihmisen tietoisuuden koko kehityksen." (3) "Ihmisen psyyken yhteiskunnallisen määräytymisen tunnustamisesta seuraa kolmas teesi: inhimillinen psyykkinen, inhimilliset aistit ovat historian tuotetta." (1979b, 34, 35, 37). Keskustelematta asiasta sen laajemmin voimme havaita, että Rubinsteinilla toistuu tässä eräs Marxin teorian keskeisistä ongelmista. Marxin Hegel -kriitikki johti hänet materiaalisesta, esineellisen toiminnan ja tuotannon tutkimiseen. Kulttuurinen ja symbolinen tuotanto ja niiden tutkimus jäivät tällöin lähes kokonaan sivuun (ks. Cerutti 1983 ja erityisesti Lange 1980). Rubinstein painottaa toki psyykkisen yhteiskunnallisuutta. Mutta välitys esineellisestä toiminnasta kulttuuri-historiaan jää avoimeksi.

Tässä ei ole kuitenkaan tarpeen lähteä tarkastelemaan Rubinsteinin tuotannon sisäisiä katkoksia ja suunnanmuutoksia (ks. Payne 1968, 94-97). Olennaista on huomata se, että Rubinsteinin koko tuotanto suuntautuu psykologian metodologisen perustan uudelleenmuotoilemiseen dialektisen materialismin perustalta. Rubinstein katsoo, että erityisesti nuoren

Marxin tuotannosta avautuu tähän tärkeitä ja hedelmällisiä näkökulmia, joiden työstämisellä voidaan edetä "ulkoisen" ja "sisäisen" dualismeista (traditionaalinen psykologia) kohti aitoa subjektiivisen toiminnan teoriaa.

4.1.2. *Psyyken historiallisuus*

Marx-artikkelissa Rubinstein muotoilee kysymyksen psykologian tutkimuskohteesta ja psykologian suhteesta yhteiskuntateoriaan seuraavasti: "Yhteiskunnalliset suhteet ovat ennen muuta reaalisia ihmistenvälisiä tuotantosuheteita, jotka muodostuvat ihmisten luontoon vaikuttamisen prosessissa. Vain oikea K. Marxin esittämän ihmisluonnon ja yhteiskunnallisen olemuksen välisen vuorovaikutuksen ymmärtäminen voi johtaa riittävän syvään ja perusteiltaan oikeaan psyykkisen historiallisen kehityksen ymmärtämiseen." (1979a, 22). Metodologisesti tässä on kyse mm. yhteiskunnallisen ja psyykkisen "ajan" suhteista toisiinsa. Määrääkö ja muotoileeko yhteiskuntahistoria ihmisen psyyken, vai onko olemassa yleisiä yhteiskunta(muodostuman)-historiasta riippumattomia psyykkisiä rakenteita? Missä määrin yksilön elämänlogiikka vastaa yhteiskuntasuhteiden logiikkaa?

Marx-artikkelissa vastaus näihin kysymyksiin muotoillaan seuraavasti:

"Joukko yhteiskunnallisia funktioita, joita ihmisen on porvarillisessa yhteiskunnassa suoritettava, jää hänen persoonallisuudelleen ulkoisiksi, mutta loppujen lopuksi persoonallisuus ei kuvaa joko yhteiskunnallista funktiota tai ihmisen olemusta, vaan yhteiskunnallisten suhteiden määräämää ihmisen ominaislaatua. --- Persoonallisuuden yhteiskunnallinen luonne konkretisoituu sen tarpeissa ja kyvyissä. Näin *persoonallisuus osoittautuu kokonaisuudessaan* (in ihrem ganzen Wesen) *niiden konkreettisten sosiaalhistoriallisten olojen määräämäksi ja välittämäksi, joiden alaisuudessa se on elänyt*. Tämän persoonallisuuden, sen rakenteen ja kohtalon *riippuvuuden historiallisesta yhteiskuntamuodostumasta* Marx paljastaa edelleen pistävän terävästi ja selvästi osoittamalla persoonallisuuden osan yksityisomistuksen herruuden oloissa ja kommunismissa." (1979a, 27 ja 30).

Tässä Rubinstein tuntuu korostavan yksilöllisen persoonallisuuden vahvaa yhteiskunnallista muotomääräytyneisyyttä. Hän ei ilmeisesti ole kuitenkaan tyytyväinen ratkaisuunsa, vaan palaa kysymykseen yhä uudelleen.

Sein und Bewusstseinessa psyyken historisiteetin ongelmaa tarkastellaan seikkaperäisesti. Rubinsteinin kanta on muuttunut selvästi 30-luvulla esitetystä. Nyt hän olettaa persoonallisuuden sosiohistoriallisen määräytyneisyyden ohella psyyken *yleiset lainmukaisuudet*, jotka eivät ole riippuvaisia historiallisesta yhteiskuntamuodostumasta.

"Ihmisen psyyken erikoisuudet, jotka määräytyvät käden tiedostustoiminnan (Erkenntnistätigkeit) ja sen perustalla kehittyvän kielen kautta, eroavat perustavanlaatuisesti eläinten psyykkisistä ominaisuuksista. Nämä ihmistymisprosessiin, antropogeneesiin liittyvät ominaisuudet ovat *kaikille ihmisille yhteisiä*.

Ei ole pienintäkään epäilystä siitä, että inhimillisessä psyykessä on myös ominaisuuksia, jotka ovat muuttuneet oleellisesti ihmiskunnan historiallisen kehityksen aikana ja joiden suhteen erilaisten aikakausien ihmiset eroavat toisistaan." ([Rubinstein 1983, 254-255](#)).

Tässä on muotoiltu kaikella selkeydellä psykologian sisäinen *antropologiaongelma*; ts. kysymys ihmisluonnon ja sen yhteiskunnallisen *muotomääräytymisen* keskinäisestä suhteesta. Kun Rubinstein huomauttaa hieman myöhemmin, että "on periaatteessa väärin asettaa 'historiallinen psykologia', joka tutkii ihmisen psyykkisiä ominaisuuksia määräytyssä (yhteiskunta-, JS)muodostumassa, vastakkain luonnontieteellisen 'fysiologisen psykologian' kanssa" (1983, 260), niin kyse on kannanotosta neuvostopsykologian 50-luvun tilanteeseen, jossa psykologia itsenäisenä tieteenä oli katoamassa "historiallisen materialismin ja korkeampien hermotoimintojen fysiologian summauksen" (ibid.) alle (vrt. Budilowa 1975, 191-202; McLeish 1975, 215-230; Payne 1968, 52-63). Rubinsteinin ongelmanmuotoilu ei kuitenkaan sitoudu mitenkään esittämisaikajankohintaan. Siinä lähestytään antropologiaongelmaa sen yleisessä muodossa. Rubinsteinin pyrkimyksenä on ennen muuta *yhtenäisen psykologiatieteen mahdollisuuden* osoittaminen.

Rubinstein havainnollistaa psyyken historisiteetin ongelmaa esimerkillä kielen fonemaattisesta kuulemisesta. Kielen kuuleminen kehittyy yhteydessä puheen kehitykseen. Fonemaattinen kuulo kehittyy kielen fonemaattisen rakenteen mukana. Kielen rakenteet puolestaan kehittyvät alueellisesti ja muuttuvat historiallisesti. Kun kielen fonemaattinen asu kokee muutoksen, muuttuu myös tätä kieltä puhuvan ihmisen fonemaattinen kuulo. Venäjän kielen morfologisessa ja syntaktisessa rakenteessa tapahtui tällainen muutos 1100- ja 1200-luvuilla. Samanaikaisesti muodostui se fonemaattisen kuulon rakenne, joka on tyypillinen

venäjää äidinkielenään puhuville tänäänkin. Tämä osoittaa Rubinsteinin mukaan sen, että inhimillisen sensibiliateetin muotoutuminen ei rajoitu eläin – ihminen siirtymävaiheeseen, vaan että ihmiskunnan historian kulussa tapahtuu edelleen kehittymistä. Psykkisen toiminnan muutokset ovat yhteydessä ennen muuta elämänoloissa ja elämäntavassa tapahtuviin muutoksiin. Nämä muutokset eivät ole kuitenkaan välittömässä yhteydessä yhteiskuntajärjestelmän, sen perustan ja päälysrakenteen muutoksiin. Tämän osoittaa Rubinsteinin mukaan jo se, että fonemaattisen kuulon rakenne on pysynyt samana 1200-luvulta, vaikka sen jälkeen on koettu siirtymä feodalismista kapitalismiin ja edelleen sosialismiin. Nähdään siis, että yhteiskunnallisilla muutoksilla on vaikutusta ihmisen psyykkisiin ominaisuuksiin, persoonallisuuteen, tunteisiin jne. Mutta psyykkisten ilmiöiden erityinen tasapaino on erotettavissa sen komponenttien pysyvyyden mukaan. Suurin pysyvyys on *psyykkisillä prosesseilla* (aistiminen, havaitseminen, ajattelu jne.) aivojen toimintana, heijastuksen muotona. Liikkuvimpia ja muuttuvimpia ovat psyykkisten prosessien *sisällöt* (tunteet, ajatukset jne.), jotka ilmaisevat ihmisen suhdetta yhteiskuntaan. Yhteiskuntamuodostuman muuttuessa muuttuvat myös nämä sisällöt. Rubinstein toteaa, että metodologisesti olisi kyettävä voittamaan "joko – tai" asetelma, jossa psyykkistä tutkitaan joko yhteiskunnallisesti tai luonnon määräämänä. Tehtävänä on löytää molemmat puolet konkreettisesti tavoitettava metodologia (Rubinstein 1983, 255-257).

Tehtyään erottelun psyykkisiin prosesseihin ja niiden sisältöihin Rubinstein määrittelee psykologian tutkimuskohteen ja rajaa samalla psykologian suhteen yhteiskunta- ja historia-tieteisiin:

"Kaikille *psyykkisille* ilmiöille yhteistä on se, että ne ovat aivojen realisoimaa todellisuuden heijastusta. Spesifistä ihmisen psyykelle on se, että se heijastaa maailmaa yhteiskunnallisesti välitettynä (todellisuuden toinen signaalijärjestelmä). Psykkisen lainmukaisuudet – aistimisen, ajattelun jne. aivojen funktiona, heijastuksina – ovat lainmukaisuuksia, jotka ovat yhteisiä kaikille ihmisille. *Ne määräävät psyykkisen toiminnan pysyvän ytimen ja muodostavat psykologiatieteen yleisimmät lainmukaisuudet.*

Tämä psyykkisen toiminnan suhteellisen pysyvä ydin ei sulje pois liikkuvien komponenttien olemassaoloa, jotka ovat riippuvaisia yksittäisistä olosuhteista joiden alaisuudessa psyykinen toiminta tapahtuu. Mutta ne (liikkuvat komponentit, JS) voivat olla hedelmällisen psykologisen tutkimuksen kohteena vain silloin, kun psyykkisen

toiminnan yleisiä lainmukaisuuksia (todellisuuden heijastuksen, aivojen funktiona) pidetään perustana.

Jokaisen yksittäisen ihmisen psyykessä on piirteitä, jotka ovat yhteisiä kaikille ihmisille riippumatta siitä mihin yhteiskuntajärjestelmään, luokkaan jne. he kuuluvat, piirteitä, jotka pysyvät samoina useiden aikakausien aikana. (...)

Jokaisen yksittäisen ihmisen psyykessä on piirteitä, jotka ovat spesifejä sille yhteiskuntajärjestelmälle ja aikakaudelle, jossa hän elää, tyypillisiä tunnusmerkkejä, jotka ovat kyseisen yhteiskuntajärjestelmän tai aikakauden leimaamia. *Näin ollen ovat erityiset ominaisuudet yleisten inhimillisten ominaisuuksien konkretisoitumia suhteessa erityisiin olosuhteisiin. Yleiset ominaisuudet ja lainmukaisuudet ovat konkreettisten ilmiöiden yleistyksiä ja sisältävät myös erityiset ominaisuudet. Erityisten psyykkisten ominaisuuksien yhteys niihin olosuhteisiin, joista ne syntyvät, realisoituu yleisten psykologisten lainmukaisuuksien määrittämällä tavalla.*" ([Rubinstein 1983, 258-259](#)). Korostus lisätty).

Tässä esittämänsä kannan Rubinstein toistaa vuoden 1959 artikkelissaan. Samalla voidaan kuitenkin havaita myös varovainen pyrkimys työstää analyysia vielä eteenpäin, kohti selvittävien välityskategorioiden muotoilua:

"Kun puhutaan psyykkisten ilmiöiden yhteiskunnallisesta määräytyneisyydestä on erotettava toisistaan psyykkisen toiminnan määräytyminen yhteiskunnallisesta elämästä itsestään (joka ilmenee ennen muuta kielen olemassaolona ihmisillä, kielen joka itse määrää inhimillisen psyyken, tietoisuuden struktuurin) ja psyykkisten ilmiöiden riippuvuus *yhteiskunnallisen elämän erilaisista muodoista*. Riippuvaisuus yhteiskuntaelämän olemassaolosta sinänsä määrää kaikille ihmisille yhteiset ominaispiirteet, jotka ilmenevät ihmisen psyykkisen toiminnan *yleisinä lainmukaisuuksina*; riippuvuus yhteiskunnallisen elämän erilaisista muodoista määrää erilaiset aikakauden *tyypilliset luonteet*." (1979b, 47-48. Kaksi ensimmäistä korostusta lisätty).

Rubinstein katsoo, että näin ymmärretty psyykkisen luonne mahdollistaa myös yhden yhtenäisen psykologiatieteen olemassaolon. "Erilaisten yhteiskuntajärjestelmien ihmiset erityisine psyykkisine ominaisuuksineen liittyvät samalla erottamattomasti yhteen niiden psyykkisten ominaisuuksien kautta, jotka ovat kaikille ihmisille yhteisiä. Siksi on olemassa myös yksi *yhtenäinen psykologiatiede*, joka käsittää psyykkisen toiminnan yleiset lainmukaisuudet, myös ihmisen eläessä erilaisissa yhteiskuntamuodostumissa." (1983, 260). (Se, kuinka Rubinsteinin esitys mahdollisesti liittyy keskusteluun ns. kahden tieteen konseptiosta, joudutaan tässä sivuuttamaan. Ks. Lecourt 1976).

Rubinstein katsoo, että aikakaudelle ja tietyille yhteiskuntamuodostumalle tai -luokalle tyyppillisten ei-yksilöllisten psyykkisten ilmiöiden tutkimus kuuluu historia- ja yhteiskuntatieteille. Myös historiallisten aikakausien psyykkisten eroavuuksien vertaileva tutkimus kuuluu yhteiskuntatieteiden alueelle (1983, 261-262). *Spesifi psykologinen tutkimus taas tarkastelee yksilön yleis-inhimillisiä psyykkisiä ominaisuuksia* määrättyjen historiallisten olosuhteiden vallitessa. Nämä olosuhteet voidaan psykologian kannalta ottaa jonain annettuna. Psykologia joutuu tekemisiin spesifisti historiallisten psyykkisten ilmiöiden kanssa vain silloin, kun se tutkii sukupolvia jotka elävät juuri tapahtuvaa yhteiskuntamuodostuman radikaalia murrosvaihetta (1983, 261-262).

Rubinsteinin analyysin ansiona voidaan pitää ainakin historisiteetti-ongelman teoreettisesti selkeää muotoilua ja käsitteellisesti johdonmukaista ratkaisuesitystä siihen. Samalla voidaan kuitenkin kysyä, että eikö Rubinstein sittenkin ratkaise perusongelmaa (yhteiskuntahistoriallinen vs. yksilöllinen) *vain siirtämällä sen käsitteellisesti psykologiatieteen ulkopuolelle?* Välituskategorioiden puutteeseen Rubinsteinilla kiinnittää huomiota mm. Runge (1978, 139-144). Hänen mukaansa Rubinsteinin metodologinen ratkaisu jättää auki kysymyksen pysyvien ja liikkuvien komponenttien keskinäissuhteesta psyykessä. Pysyvien psyykkisten prosessien osalta jää loppujen lopuksi auki niiden perusta – jos ne eivät ole yhteiskuntahistoriallisesti muuttuvia, niin mikä on niiden luonnonperusta ja mikä suhde sillä taas on yhteiskunnalliseen?

4.1.3. Psykologia -kriiikin horisontti

Marx -artikkelissaan Rubinstein esitti teesin koko siihenastisen psykologian kriisistä. Kriisi-hypoteesilla on ideologinen juurensa Leninin *Materialismissa ja empiriokritismissä* (LT, 14) vuonna 1908 esittämällä arviolla porvarillisen filosofian kriisistä. Mutta se heijastaa myös psykologiassa vallinnutta metodologista hajaannusta ja siitä käytyä keskustelua. Akateemista psykologiaa luonnehti vastakkaisuus "nomoteettisen" ja "idiografisen" lähestymistavan välillä. Behavioristisen ja introspektiivisen lähestymistavan vastakkaisuus oli

sovittamattoman tuntuinen. Tämän metodologisen kriisin ratkaisemiseksi Rubinstein kehittää kategoriaalista analyysiaan Marxin tuotannosta.

"Tämän kriisin voittamiseksi voi olla vain yksi tie, joka ilmenee kamppailuna näitä suuntauksia (ks. yllä, JS) vastaan: vain radikaali muutos ihmisen itsensä toimintaa ja tietoisuutta koskevassa käsityksessä, liittyen erottamattomasti uuteen käsitykseen näiden keskinäissuhteista, voi johtaa psykologian tutkimuskohteen adekvaattiin käsittämiseen. Juuri tämä – niin kuuluu perusteesimme – on se tie, joka osoitetaan psykologialle ehdottomalla määräytyneisyydellä Karl Marxin lausumissa. Ne viittaavat selvästi sellaiseen käsitykseen ihmisen tietoisuudesta ja toiminnasta, joka perustaltaan voittaa näiden erottamisen toisistaan ja johtaa perustan rakentamiseen marxilais-leniniläiselle psykologialle 'todellisena sisällöllisenä ja luotettavana tieteenä'.

Lähtökohta tälle uudelleenahmottamiselle on Marxin käsitys inhimillisestä toiminnasta. 'Vuoden 1844 taloudellis-filosofisissa käsikirjoituksissa' määrittää Marx Hegelin terminologiaa käyttäen inhimillisen toiminnan subjektin esineellistymiseksi, joka on samalla objektin esineellistymisen kumoamista." (Rubinstein* [1979a, 15](#)).

Rubinsteinin esittämän psykologia -kriitikin perusaines löytyy kahdesta suunnasta: toisaalta psykologian metodologisen perustan filosofisessa uudelleenajattelemisessa, toisaalla kriitikin yhteiskunnallis-normatiivisten lähtökohtien teoreettisessa etsimisessä.

Niin kuin yllä todettiin, Rubinstein hakee metodologisia aineksia psykologian perustan uudelleenajatteluun (nuoren) Marxin tuotannon kategoriaalisesta analyysistä ja psykologian kohteen teoreettisesta uudelleenmäärittelystä. Rubinstein oli koulutukseltaan filosofi ja niinpä hänen kysymyksenasettelunsa liikkuvat paljolti psykologian ja filosofian leikkauspisteissä. Tämä edellytti tietysti myös psykologian ja filosofian keskinäisten suhteiden arviointia ja tätä kautta kannanottoa teesiin "filosofiasta erityistieteiden metodologisena perustana". 40- ja 50-lukujen yleinen tilanne ei juuri antanut mahdollisuuksia keskustelulle marxismi-leninismien yleisimmistä periaatteista. Payne (1968) katsoo, että Rubinstein ei kuitenkaan luopunut missään vaiheessa filosofisista intentioistaan. Tämä on myös luettava hänen teksteistään pyrkimyksenä muotoilla kriittisesti käsitys filosofian ja erityistieteen keskinäissuhteesta.

Rubinsteinin lähtökohtana on kyllä ajatus *yleisestä dialektisestä metodologiasta* (filosofian peruskysymyksineen) psykologian perustana. Mutta hän esittää myös vahvoja huomautuksia filosofia – erityistiede suhteen yksinkertaistamista vastaan (mm. mekaanisten subjektin –

objekti, ideaalinen – materiaalinen dualismien kritiikki *Sein und Bewusstseinissa*). Nämä usein varovaisesti muotoillut esitykset suuntautuvat jopa "filosofian peruskysymyksen" uudelleenarviointiin psykologian näkökulmasta:

"*Praxis* --- on se 'ontologinen' perusta, josta lähtien subjektin suhde todellisuuteen muodostuu." (1983, 6)

"Marxin filosofisen konseptin keskipisteessä on *ihminen*, ei abstrakti ihminen tai ihmisen abstraktio, vaan todellinen, konkreettinen ihminen, joka elää määrättyssä historiallisesti syntyneessä ja kehittyneessä tilanteessa ja on määrättyissä yhteiskunnallisissa suhteissa toisiin ihmisiin. Ihmisen ongelma, hänen asettaminen jälleen oikeuksiinsa, täysiin oikeuksiinsa – tämä on pääongelma. (...)

Asettamalla ihminen reaalisesti subjektiksi abstraktin ajattelun, hengen ja itsetietoisuuden sijaan alkaa 'taloudellis-filosofisten käsikirjoitusten' koko filosofinen problematiikka avautua. Primaari, peruskysymys ei ole kysymys hengestä ja luonnosta kuten Hegelillä, vaan *kysymys ihmisestä ja luonnosta, subjektista ja esineellisestä maailmasta*." (1979b, 42).

Rubinsteinin teoriakritiikin perimmäiseksi juonteeksi jää *positiivisen tieteen rakentamisen dialektisen materialismin yleiseltä perustalta*. Mutta yllä olevista lainauksista avautuu myös kritiikin toinen puoli; pyrkimys käytännöllis-materialistisen yhteiskuntakritiikin horisontin työstämiseksi psykologiatieteen sisällä.

Marx -artikkelissaan Rubinstein hahmottelee lähestymistapaa, jossa ei tyydytä siihen, että psykologia tieteenä vain kuvaa ja analysoi ihmistä. Tieteen on rakennuttava niin, että sen esittämä psykologinen tieto itsessään voi olla todellisuuden kritiikin välineenä ilman mitään ulkoisia lisiä. Näin psykologia voisi perustella yhteiskunnallisen muutoksen vaatimusta, kun yhteiskunnalliset olosuhteet ovat inhimillisen kehityksen esteensä (1979a, 24). Tässä Rubinstein hakee aineksia nuoren Marxin esittämästä yhteiskuntakritiikistä, vuoden 1844-käsikirjoituksen kohdista, joissa kuvataan sitä kuinka yksityisomistus vieraannuttaa ihmiset toisistaan, aidoista ihmissuhteista jne.

"Yksityisomistuksen kumoaminen on näin ollen kaikkien inhimillisten aistien ja ominaisuuksien täydellistä emansipaatiota; mutta se on tätä emansipaatiota juuri siksi, että nämä aistit ja ominaisuudet ovat tulleet inhimillisiksi, sekä subjektiivisesti että objektiivisesti. --- Kommunismi kumoaa positiivisesti yksityisomistuksen inhimillisenä itsevierautumisena ja on tästä johtuen inhimillisen olemuksen todellista omaksumista ihmisen kautta; siksi se tässä muodossaan on täydelliseksi, tietoiseksi ja tähänastisen kehityksen koko rikkauden rajoissa tapahtuvaksi tullutta ihmisen paluuta

itseensä yhteiskunnallisena, toisin sanoen inhimillisenä ihmisenä. Tämä kommunismi on täysin kehittyneenä naturalismina = humanismia, täysin kehittyneenä humanismina = naturalismina, se on ihmisen luonnonsuhteen ja ihmissuhteen välisen ristiriidan todellista ratkeamista, olemassaolon ja olemuksen, esineellistymisen ja itsevahvistuksen, vapauden ja välttämättömyyden sekä yksilön ja lajin välisten ristiriitojen ratkeamista. Se on historian ratkaistu arvoitus ja tietää olevansa tämä ratkaisu." (Marx ia., 109 ja 103; [MEW, Erg. 540 ja 536](#)).

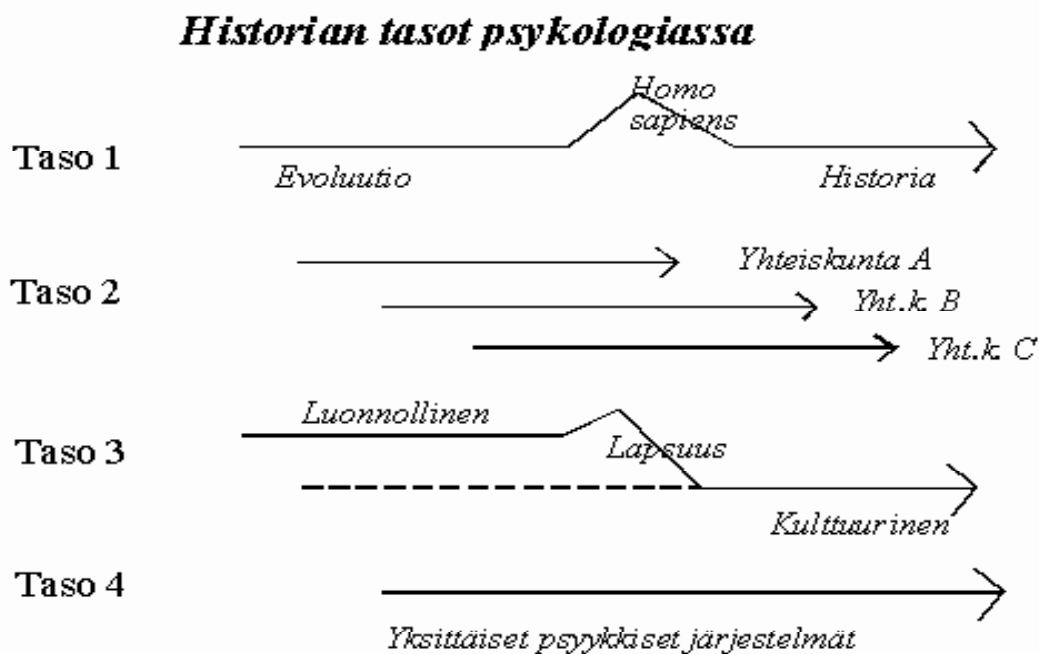
Vaikuttaa siltä, että Rubinstein omaksuu tässä esitetyn yhteiskuntautopian ja historianfilosofian sellaisenaan, antropologisine taustoineen. *Sein und Bewusstseinissa* Rubinstein muotoilee ajatuksen "inhimillisestä olemuksesta" psykologian tasolla: ajatuksena kaikille ihmisille yhteisistä psyykkisistä ominaisuuksista. Tästä ajatuksesta lähtien hän kehittää antropologisen yhteiskuntakritiikin mallin psykologian esittämän normatiivisen kritiikin perustaksi: "Sellaisen yhteiskunnan oloissa, joka on lakkauttanut ihmisen harjoittaman ihmisen riiston, ilmenee juuri ihmisen luonto, näyttäytyy todella inhimillinen, yleisinhimillinen." (1983, 260). Yleinen ihmisluonto on tässä yhteiskunnan rakentamisen mittapuu, se on myös mittapuu*, jolla alistavia yhteiskuntasuhteita voidaan kritisoida.

4.1.4. Geneettis-historiallinen metodi: joitakin piirteitä

Vygotski korosti jatkuvasti historiallisen lähestymistavan merkitystä psykologialle. Toisaalta hän puhui metodistaan kulttuurisena ja instrumentalistisena. Kukaan näistä määreistä kuvastaa tiettyä puolta hänen geneettis-historiallisesta metodistaan (Lurija 1986, 13). Ihmisen yhteiskunnallista olemusta painottavan tutkimuksen tuli olla historiallista, niin kuin yhteiskuntakehityksenkin. Mutta pelkkä "yhteiskunnallisuus" ei riittänyt. Tarvittiin "kulttuurin" ja sen kantajan "kielen" analyysia. Ja tutkimuksen oli luotava myös "instrumentaalinen" tasonsa, edettävä aina kokeelliseen tutkimukseen saakka.

Kun freudilainen psykologia oli kehittynyt "syvyyspsykologiana", jonka eri tulkinnoissa korostui voimakkaasti ihmisen biologinen käsittäminen, asetti Vygotski tämän vastakohtaksi oman pyrkimyksensä "korkeuspsykologiaan", teoriaan ihmisen korkeimmista psyykkisistä funktioista ja niiden synnystä (Lurija 1986, 17). Tämä edellytti historiallisen lähes-

tymistavan ja metodin kehittämistä. Leontjevin (1985, 31) mukaan Vygotski näki tässä kolme periaatteessa erilaista etenemistietä: psyyken fylogeneettis-historiallisen tutkimuksen, ontogeneesin tutkimisen ja psykopatologisen lähestymistavan. Pääpaino Vygotskin tutkimuksissa jäi epäilemättä ontogeneesin, ennen muuta kielen tutkimuksen alueelle. On kuitenkin painotettava sitä, että Vygotski tähtäsi *kokonaisvaltaiseen historialliseen metodologiaan*. Scribner (1985) on rekonstruoinut hänen tuotannossaan esiintyvät historiallisen tarkastelun tasot ja tiivistänyt ne seuraavan kuvan mukaiseksi malliksi (Scribner 1985, 141).

Kuva 2: Historian analyttiset tasot Vygotskilla

Kuvasta havaitsemme, että Vygotski pyrki systemaattiseen luonnon- ja yhteiskuntahistorian tutkimuksen yhdistämiseen. Tällöin tietyllä tavalla tutkimuksen polttopisteessä ovat siirtymät alemmista ylempiin funktioihin, siirtymät jotka paikantuvat sekä fylogeneesin että ontogeneesin tiettyinä murroksina, joissa kulttuurinen saa johtavan aseman suhteessa luontoon tai alempiin psyykkisiin funktioihin.

Siirtymää luonnosta kulttuuriin voidaan Vygotskin mukaan tarkastella *psykkisen työkalun* käsitteen avulla. Psykkinen työkalu avaa meille välityksen yksilön, toiminnan ja kulttuurin välillä. "Psykkiset työkalut ovat luotuja (künstliche) muodostelmia; olemukseltaan ne ovat sosiaalisia eivätkä yksilöllisiä tai orgaanisia välineitä. Niiden tarkoituksena on psykkinen prosessien, vieraiden tai omien, hallinta, aivan kuten tekniikan tarkoituksena on luonnon hallinta." (Wygotski 1985a, 309). Vygotskin psykkinen työkalun käsite on tavattoman laaja. Se käsittää kaikki instrumentaaliset välineet joilla psykkinen prosessien hallinta on mahdollista, myös puheen ja kielen sisäisinä psykkinä työkaluina. Instrumentaalinen näkökulma teki Vygotskille mahdolliseksi etsiä kielen psykkinen sisäisen struktuurin kokeellisen tutkimuksen menetelmiä. Olennainen psykologinen "tutkimusyksikkö" on sanamerkitys. Mutta sanamerkitykset ja kieli eivät synny tyhjästä, niillä on kulttuurihistoriansa. Yksilön kannalta niillä on myös instrumentaalinen, toiminnassa välittyvä historiansa. Tämä mahdollistaa niiden kokeellis-geneettisen tutkimuksen:

"Käsitteenmuodostuksen kokeellinen analyysi vie meidät siis suoraan päätä funktionaaliseen ja geneettiseen analyysiin. Morfologisen analyysin jälkeen meidän on yrittävä liittää havaitsemamme yhdistelmäajattelun muodot lapsen kehityksessä todellisuudessa esiintyviin ajattelumuotoihin. Meidän on luotava kokeelliseen analyysiin historiallinen perspektiivi, geneettinen näkökulma. Toisaalla meidän on valaistava kehityksen todellista kulkua kokeessa saaduilla tuloksilla. Tällainen kokeellisen ja geneettisen analyysin, kokeen ja todellisuuden vertailu vie meidät yhdistelmäajattelun morfologisesta tarkastelusta yhdistelmien tutkimiseen toiminnassa. Tehtäväksemme tulee niin ollen liittää toisiinsa morfologinen ja funktionaalinen, kokeellinen ja geneettinen analyysi. Meidän on todennettava koetulokset todellista kehitystä koskevilla tosiasioilla ja valaistava käsitteiden todellista kehityskulkua näillä tuloksilla." (Vygotski 1982, 135).

Valtaosa Vygotskin tuotannosta jäi hahmotelmien tasolle. Hänen metodologisista luonnoksistaan aukeaa useita teitä moniin eri suuntiin. Erästä niitä kehitti A.N. Leontjev sekä historiallisen paradigman että toiminnan käsitteen analyysin osalta.

4.2. Kulttuuri-historiallinen koulukunta: Vygotski ja Leontjev

Seuraavassa luonnehditaan lyhyesti neuvostopsykologian toisen pääsuuntauksen, kulttuuri-historiallisen koulukunnan eräitä keskeisiä lähestymistapoja psyyken historisiteetin ongel-

maan ja Marx – psykologia -suhteeseen. Tarkastelu rajataan Vygotskin ja Leontjevin tuotantoon. Erityisesti jälkimmäisen teorioilla on ollut ratkaiseva vaikutus kriittisen psykologian kehitykseen. Kulttuuri-historiallinen koulukunta on sinänsä monitahoinen ilmiö ja sen eri ajatukset ovat luoneet perustaa hyvinkin eri suuntaisille tulkinnoille ja jatkokehittelyille (yleiskatsauksina ks. Budilowa 1975; Jaroschewski 1975; Kozulin 1984; Levitin 1982; Toulmin 1978 ja Wertsch 1985).

4.2.1. Vygotski: suhde Marxiin

Wertsch (1985a) korostaa, että Marxin teorioilla oli syvälinen vaikutus Vygotskin tuotantoon, vaikka tämä viittaakin melko harvoin Marxiin eksplisiittisesti. Vaikutus oli ennen muuta metodologista. Vygotski katsoi, että tarvitaan nimenomaan psykologian *teoreettista* uudistamista sen sisäisen kriisin ratkaisemiseksi. Metodologisia aineksia hän omaksui Marxilta Wertschin mukaan ainakin kolmessa kysymyksessä: tutkimusmetodiin liittyvissä näkemyksissään, näkemyksessään inhimillisen toiminnan luonteesta sekä käsityksessään yksilön psyykkisten toimintojen yhteiskunnallisesta alkuperästä.

Vygotskille marxismi sellaisenaan ei tarjonnut ratkaisua psykologian ongelmiin. Oli kehitettävä olennaisesti konkreettista dialektista metodia, joka kehittyi ja täsmentyi osana itse tutkimusprosessia ja siten myös heijastaa kohteensa erityistä logiikkaa (Hautamäki & Hautamäki 1981). Tämä Vygotskin intentio saa ilmauksensa hänen tunnetussa metodologisessa "credossaan":

"En halua selvittää tietoisuuden luonnetta kasaamalla yhteen joukkoa lainauksia. Haluan keksiä kuinka tiedettä on rakennettava, lähestyä tietoisuuden tutkimista opittuani Marxin *metodin* kokonaisuuden.

Sellaisen pätevän teorian ja menetelmän rakentamiseksi yleisesti hyväksyttävällä tieteellisellä tavalla on välttämätöntä keksiä tutkitun ilmiöalueen olemus, lait, joiden pohjalta kyseiset ilmiöt muuttuvat, niiden määrälliset ja laadulliset ominaisuudet ja syyt. On välttämätöntä muodostaa nimenomaan niiden kannalta relevantit käsitteet ja kategoriat – toisin sanoen on luotava oma *Pääoma*.

Koko *Pääoma* on kirjoitettu seuraavalla menetelmällä. Marx erittelee kapitalistisen yhteiskunnan yksittäistä elävää 'solua' – esimerkiksi arvon luonnetta. Tämän solun

kautta hän löytää koko järjestelmän ja sen taloudellisten instituutioiden rakenteen. Hän sanoo, että kadunmiehestä tämä voi näyttää turhanpäiväiseltä pikku detaljien kaivelulta. Kyse voi tosiaankin olla pikku detaljeista, mutta ehdottomasti 'mikroanatomian' kannalta olennaisista. Kuka tahansa kuka keksisi mitä 'psykologinen solu' on --- löytäisi samalla avaimen psykologiaan kokonaisuudessaan." ([Vygotsky 1978, 8](#)).

Ajattelu ja kieli teoksessaan (1974; 1982) Vygotski havainnollistaa tätä ajatustaan psykologian olennaisista tutkimusyksiköistä. Hän ottaa vertauskohdaksi veden tutkimisen. Lähtökohtana voi olla veden jakaminen "elementteihin", sen kemiallisiin alkuaineisiin vetyyn ja happeen. Mutta tällöin saadaan tulokseksi kaksi kaasua, jotka ovat kaiken lisäksi palavia. Näin ei tavoiteta veden ominaislaatua. Olennaisen "yksikön" löytäminen merkitsee, että pystytään löytämään pienin rakenneosia, jossa on kaikki kokonaisuuden perusosat ja josta käsin näin ollen voidaan edetä kokonaisuuden ymmärtämiseen. Vesi esimerkissä tämä merkitsee vesimolekyylin löytämistä (Vygotski 1974, 8-10; Vygotski 1982, 15-17). Vygotski muuntaa tässä Marxin esimerkkiä tieteellisen ja arki ajattelun paradoksaalisesta vastakkaisuudesta. (Ks. MEVT (6), 3, 338).

Vygotskin tuotanto liikkui lähes kaikilla psykologian alueilla, mutta olennaista hänen toiminnassaan oli jatkuva pyrkimys juuri metodologisten kysymysten asettamiseen, psykologian teoreettisen perustan kehittämiseen. Jotkut tutkijat jopa katsovat, että metodologiset tutkimukset itsenäistyivät siinä määrin, että voidaan erottaa toisistaan "metodologi Vygotski" ja "psykologi Vygotski" (Davydov & Radzikhovskii 1985, 59). Joka tapauksessa Vygotski pyrki kytkemään konkreettiset tutkimuksensa osaksi yritystään luoda yleisen psykologian teoria (Vygotski 1985). Keskeisenä kysymyksenä asetui psyykkisten ja kulttuurihistoriallisten prosessien keskinäisyyksien ongelma.

4.2.2. A.N. Leontjev: historiallisen paradigman luonnos

Voidaan osoittaa (Keiler 1983), että Leontjevin teoreettisen ajattelun kehitykseen sisältyy useita katkoksia ja murroksia. Tässä näiden siirtymien luonnetta ei tutkita yksityiskohtaisesti. Leontjevin tuotanto voidaan jakaa karkeasti ottaen kahteen vaiheeseen, joista ensimmäistä luonnehtii psykologian historiallistamisen ajatus ja toista toiminnan rakenteen teo-

rian kehittäminen. Edellinen vaihe kulminoituu vuosien 1933-1959 tutkimukset yhteenkoavassa teoksessa *Psyykkisen kehityksen ongelmia* (1975; 1981), jälkimmäinen kirjassa *Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus* (1977). Tutkimuksemme kannalta teos *Psyykkisen kehityksen ongelmia* on erityisen keskeinen.

Karl-Heinz Braunin (1982, 77-78) mukaan Leontjev esittää viisi uutta painotusta psykologian historiallisen tutkimusohjelman kehittämisessä. Lyhyesti esitettynä ne ovat seuraavat: Leontjev 1) laajentaa luonnonhistoriallisen prosessin tutkimukset koskemaan ärtyvyyden ja sensibiliateetin syntyä psyykkisen muodostumisen edellytyksenä, 2) rekonstruoi psyykkisen synnystä eläin – ihminen siirtymävaiheeseen johtavan prosessin ja pystyy näin luomaan empiirisesti perustellun teoreettisen mallin ihmisen elämäntoiminnan erityispiirteistä, 3) esittää ajatuksen antagonististen luokkasuhteiden repressiivisestä heijastumisesta psyykkisellä tasolla ja ajatuksen sosialismista persoonallisuuden kaikinpuolisen kehityksen edellytyksenä (ei takeena!), 4) määrittelee kohteellisen toiminnan kehityksen kulloistenkin elämänvälttämättömyyksiä funktionaaliseksi ja psyykkisen toiminnan niiden gnostiseksi heijastukseksi ja 5) luonnehtii kielen mahdollistaman kognitiivisen kehityksen funktionaalisten elinten muodostumisen perustalla tapahtuvaksi sisäistämiseksi, interiorisaatioksi.

Tässä ei tarkastella Leontjevin fylogeneettisen analyysin toteutusta (kohdat 1, 2 ja 4 yllä), vaan keskitytään yhteiskuntahistorian psyykkisen käsitteellistämisen olennaisiin kohtiin. Leontjev tavallaan vie eteenpäin Vygotskin ajatusta psyykkisistä työkaluista. Keskeiset käsitteet, joilla hän luonnehtii kulttuurihistorian erityisyyttä ovat *merkitys* ja *omaksuminen*. Leontjevin merkitys -käsitteen tulkinnassa pyritään ilmaisemaan sekä ihmisen kehityksen erityinen yhteiskunnallisuus että psyykkisen yhteiskunnallisuus/kulttuurisuus, joka erottaa inhimillisen psyyken psyykkisen aikaisemmista muodoista. Omaksuminen on se toiminnan erityinen muoto, jossa yksilö sisäistää merkityksissä kiteytyvän kulttuuri-historiallisen kehityksen.

"Merkitys (die Bedeutung) on todellisuuden yleistys, joka kiteytyy ja kiinnittyy kantajassaan – sanassa tai sanojen yhdistelmässä. Se on se ideaalinen, henkinen muoto, johon ihmiskunnan yhteiskunnallinen kokemus, yhteiskunnallinen käytäntö sisältyy. Määrätyn yhteiskunnan kielen, tieteen, kuvitelmien maailmat ovat olemassa määrät-

tyjen merkitysten systeeminä. Näin ollen merkitys kuuluu objektiivisten historiallisten ilmiöiden alaan. (...)

Merkitys on kuitenkin olemassa myös yksilöllisen tietoisuuden tosiasiana. Ihminen havaitsee maailman yhteiskunnallisena ja historiallisena ympäristönä (Wesen), jota luonnehtivat ja myös rajoittavat aikakauden kuvitelmat ja tiedot ja jonka tietoisuuden rikkaus ei missään tapauksessa palaudu hänen henkilökohtaisen kokemuksensa varastoksi. Ihminen ei tiedosta maailmaa niin kuin joku Robinson, joka tekee itsenäisiä keksintöjään asumattomalla saarellaan. Yksilöllisen elämänsä kulussa ihminen omaksuu aikaisempien sukupolvien kokemuksen* siinä määrin, kuin hän oppii hallitsemaan merkityksiä. Merkityksestä tulee näin ollen se muoto, jossa yksityinen ihminen omaksuu yleistyneen ja heijastuneen inhimillisen kokemuksen.

Merkitys ei menetä objektiivista sisältöään yksilölliseen tietoisuuteen kuuluvana tosiasiana ja muutu joksikin 'puhtaan psykologiseksi' ilmiöksi. --- Merkitykset eivät voi olla olemassa missään muualla kuin konkreettisten ihmisten aivoissa. Ei ole olemassa mitään merkitysten itsenäistä herruutta platonilaisen ideamaailman tyyliin. Siksi ei saa asettaa vastakkain yksityisen ihmisen tietoisuudessa olevaa 'psykologista' merkitystä 'geometristen', loogisten ja objektiivisten merkitysten kanssa." ([Leontjew 1975, 181](#); Leontjev* 1981, 226-227).

Yksilön tietoisuus (myös yksilöllisen tietoisuuden merkityksessä) voi kehittyä vain yhteiskunnallisen tietoisuuden perustalla. Todellisuus ikään kuin taittuu yksilölle yhteiskunnallisen tietoisuuden – merkitysten järjestelmän – prismassa. Omaksuessaan näiden merkitysten kantajia – sanoja – ihminen omaksuu samalla sitä yhteiskunnallista ja historiallista kokemusta, joka kyseisellä yhteiskunnalla on. Omaksuminen eroaa radikaalisti biologisesta sopeutumisesta. Kun organismi sopeutuu ympäristöön, se muuttaa (lajihistoriallisesti) ominaisuuksiaan ympäristövaatimusten suuntaan. Ihminen sen sijaan *uusintaa* historiallisesti muodostuneita kykyjä ja taitoja omaksuessaan kielessä kiteytyviä merkityksiä. Ihminen uusintaa ja realisoi oman lajinsa (so. kulttuurin ja yhteiskunnan) historiallisesti muodostuneet kyvyt omassa yksilöhistoriassaan *omaksumalla* merkityksissä kiteytyvän historiallisen kokemuksen (Leontjew 1975, 207, 229, 233-235).

Mutta koska omaksuminen itsessään on historiallista toimintaa, historian uusintamista, on se puolestaan itsekin historiallisesti ehdollista. Merkitysten ja omaksumisen kehityksen historia liittyy yhteiskuntamuodostumien historiaan. Leontjev ei katso, että hänellä olisi tyhjentävä tai valmis analyysi historiallisesta kehityksestä, mutta hänen hahmotelmansa tarjoaa perustan *teorialle* psyyken* historiallisen kehityksen peruspiirteistä (1975, 213;

1981, 269). Leontjev tarkastelee tietoisuuden rakenteessa tapahtuvia muutoksia yhteiskunnan jakaantuessa luokkiin ja pyrkii myös alustavasti spesifioimaan analyysiaansa porvarilliseen yhteiskuntaan.

Olellinen muutos, joka tapahtuu siirryttäessä alkuyhteiskunnasta luokkayhteiskuntaan, liittyy merkityksen ja mielen eroamiseen toisistaan. Ennen antagonistisen yhteiskunnallisen luokkajaon muodostumista "voivat yhteiskunnallisesti tuotetut kielelliset merkitykset, joissa objektiivinen yhteiskunnallinen mieli esineellistyy, muodostaa välittömän muodon, jossa yksilö käsitti nämä ilmiöt tietoisesti" (1975, 195; 1981, 245). Yksityisomistuksen ja luokkarakenteen muodostumisen myötä pirstoutuu yksilön välitön suhde työnsä tuotteen ja muihin välittömiin tuottajiin. Tämä ilmenee *psykologisesti* mielen ja merkityksen objektiivisena eroamisena toisistaan. Tämä eroaminen leimaa psyykkisen rakennetta kaikissa luokkayhteiskunnissa.

"On aivan samantekevää, mitä konkreettis-psykologista piirrettä yksityisomistuksen olosuhteissa elävän ihmisen psyykessä erittelemme, on aivan samantekevää tarkastella hänen ajattelunsa, intressiensä tai tunteidensa erikoisuuksia. *Tunnistamme niissä aina tämän tietoisuuden rakenteen leiman.* Jos nämä tietoisuusrakenteen erikoisuudet sitä vastoin kiistetään ja suljetaan psykologisen tutkimuksen ulkopuolelle, silloin psykologia kadottaa historiallisen konkreettisuutensa ja muuttuu tieteenksi abstraktista ihmisestä, ihmisestä sinänsä." (Leontjew 1975, 202; Leontjev 1981, 255. Korostukset lisätty).

Näin Leontjev yrittää paikantaa kaikille luokkayhteiskunnille yhteisen psyyken perusrakenteessa ilmenevän vieraantumisen tai disintegraation. Leontjev esittää myös lyhyen hahmotelman siitä, miten tämä vieraantuminen voitaisiin käsitteellistää konkreettisemmin porvarillisen yhteiskunnan kohdalla. Vaikka tässä onkin kyse vain ohimennen ja lyhyesti esitetyistä hahmotelmista, on se metodologisesti äärimmäisen tärkeä. Leontjev pyrkii osoittamaan miten vieraantunut työ esittää kaksoisroolia työläisen kannalta; vieraantumisella on *sekä positiiviset että negatiiviset* vaikutuksensa. Positiiviset piirteet ilmenevät ainakin kahdessa suhteessa. Itse työprosessi voi kaikesta vieraantuneisuudestaan huolimatta olla työläisen kvalifikaatioiden kasvun perustana, muodostaa "tekniisessä" mielessä lähtökohdan kykyjen ja taitojen hallinnalla ja jopa kehittämiselle. Toiseksi joutuu työläinen kaikesta huolimatta aina osaksi sosiaalisten suhteiden verkkoa, joka on työläisten itsensä luoma eikä

näin ollen ole (ainakaan kokonaisuudessaan) välittömästi pääomasuhteelle alistettu. Tämä luo edellytyksiä sosiaaliselle kehitykselle, kulttuuriselle oman työn luonteen tiedostamiselle jne. (Leontjew* 1975, 203-209; Leontjev* 1981, 255-264). Näin itse kapitalististen suhteiden sisäinen kaksoislogiikka luo psyyken rakenteeseen ristiriitaisia jännitteitä, jotka ovat myös kollektiivisen tietoisuuden ja yhteiskunnallisen toiminnan edellytyksiä.

Tästä analyysistä seuraa ainakin kaksi johtopäätöstä. Jos rajoitutaan tarkastelemaan ihmisen psyyken yleistä rakennetta erillinen yksilö – ulkomaailma -suhteen kautta, kadotetaan näköpiiristä *psyyken erityinen historiallinen määräytyneisyys*. "Siksi ihmisen psyyken kehitystä on tarkasteltava *laadullisten muutosten* prosessina, sillä yhteiskunnallisen olemassaolon ehdot eivät muuta ihmistä ainoastaan määrällisesti, vaan laadullisesti" (Leontjew* 1975, 177; Leontjev* 1981, 221. Korostus lisätty). Tietoisuus saa erityisiä laadullisia piirteitä kussakin yhteiskuntamuodostuma tyypissä. Toiseksi: persoonallisuuden vapaan kehityksen edellytyksenä on niiden yhteiskunnallisten rakenteiden purkaminen, jotka ovat psyyken rakenteen disorganisoitumisen taustalla ja jotka estävät ihmistä *omaksumasta* kaikinpuolisesti työnsä ja toimintansa tuotteissa esineellistyviä inhimillisiä olemusvoimiaan (Leontjew* 1975, 210, 212-213, 236; Leontjev 1981, 264, 268-269, 300-301). Näin Leontjev ei aseta vastakkain psyykkisen "yleisiä" ominaisuuksia näiden ominaisuuksien erityisten ilmenemismuotojen kanssa. Hän hahmottaa kaksoislogiikkaa, jossa sekä repressio että kehitysmahdollisuudet nähdään yhdessä ja samassa ristiriitaisessa yhteiskunnallisessa rakenteessa.

4.2.3. Psyykkisen toiminnan yleisestä rakenteesta

Leontjevin myöhäisemmässä tuotannossa psykologian historiallinen tematiikka jää takalalle ja hän keskittyy tarkastelemaan toiminnan käsitteeseen ja rakenteeseen liittyviä ongelmia. Tässä suhteessa keskeisin kokonaisesitys on epäilemättä hänen viimeiseksi jäänyt kirjansa *Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus* (Leontjev 1977).

Leontjevin lähtökohtana on koko tähänastista psykologiaa leimanneen *välittömyyden postulaatin* (1977, 73) kritiikki. Välittömyyden postulaatti ilmentää S – R kaavaan sisältyvää ajatusta, jonka mukaan ulkoiset vaikutukset saavat aikaan määrätyn vaikutuksen, reaktion, subjektin toiminnassa. Leontjev huomauttaa, että tämä ajatus ei muutu periaatteessa miksiäkään, vaikka todettaisiinkin Rubinsteinin tavoin, että ulkoiset syyt vaikuttavat sisäisten ehtojen välittämänä (Rubinstein 1983, 283). Kaavan kaksivaiheisuus ei muutu periaatteessa miksiäkään, vaikka oletetaan "väliin tulevat muuttajat" suuntaamaan ulkoisia vaikutuksia. Kaksivaiheinen välittömyyden postulaatti on torjuttava kategorisen radikaalisti, sillä "se sulkee pois tutkimuksen piiristä subjektin reaalisia yhteyksiä esineelliseen maailmaan toteuttavan sisällöllisen prosessin, ihmisen esineellisen toiminnan." (Leontjev* 1977, 73).

Välittömyyden postulaatti ilmenee myös ajattelussa, jossa ajatellaan yksinkertaisesti tarpeiden ohjaavan ihmisen toimintaa, kaavan *tarve – toiminta – tarve* mukaan. Tällaiselle ajattelulle on kuitenkin mahdotonta edetä itse tarpeiden dynamiikan analyysiin. Kuinka tarpeet syntyvät ja kehittyvät, mitä on niiden takana? (Leontjev 1977, 158).

Leontjevin mukaan välittömyyden postulaatti voidaan ylittää teoreettisesti vain, jos nostetaan *toiminnan* kategoria metodologisesti keskeiseen asemaan. Näin tarkastelun keskiöön voidaan ottaa subjektin oma aktiivisuus, tarpeiden dynamiikka jne. Leontjev käsittää toiminnan oleellisesti esineellis-kohteelliseksi toiminnaksi. Toiminnalla on aina jokin kohde. Näin on* näennäisesti kohteettomankin toiminnan kohdalla: kyse on toiminnasta, jonka kohde saattaa olla hämärtynyt toimijalle subjektiivisesti, mutta joka silti on olemassa (Leontjev* 1977, 79).

Kohteellisen toiminnan analyysi avaa tien psyykkisen analyysiin, sillä Leontjevin mukaan ulkoisen ja sisäisen toiminnan rakenne vastaavat toisiaan. "(...) juuri ulkoisessa toiminnassa sisäiset psyykkiset prosessit ikään kuin avautuvat ulkoiselle esineelliselle maailmalle, joka väkisinkin juurtuu näihin prosesseihin." (1977, 85). Toiminta on paitsi kohteellista, myös interpsyykkistä, sosiaalista. Toiminnassa ihminen omaksuu tai sisäistää psyykkisiä rakenteita, kielen, merkitykset jne. Juuri tämän vuoksi on toiminnan yleisen rakenteen analyysillä niin suuri metodologinen merkitys psykologialle.

Leontjev kehittää edelleen neuvostopsykologiassa jo melko varhain esitettyä toiminnan tasojen analyysia kytkemällä toiminnan tasot niitä vastaaviin motiiveihin. Näin saatua analyysejä voidaan kuvata seuraavasti

Taulukko 1: Leontjevin skeema toiminnan yleisestä rakenteesta

TOIMINTA	↔	MOTIIVI (MOTIIVITAVOITE)
TEKO	↔	TIETOINEN TAVOITE
OPERAATIO	↔	KONKREETIT EHDOT
(Leontjev 1977, 92 - 106. Vrt. Davydov 1985)		

Leontjev kuvaa toiminnan makrostruktuuria seuraavasti: "Toiminnan kokonaiskulussa, joka muodostaa inhimillisen elämän sen korkeimmissa, psyykkisen heijastuksen välittämissä muodoissa, voidaan analyysin avulla erottaa ensinnäkin yksittäisiä (erityisiä) toimintoja niitä virittävien motiivien perusteella; toiseksi tekoja tietoisille tavoitteille alisteisina prosesseina; kolmanneksi operaatioita, jotka riippuvat välittömästi konkreettisen tavoitteen saavuttamisen ehdoista." (1977, 97).

Operaatiot siis viittaavat tässä toiminnan "tekniseen perustaan", yksittäisiin toimintoihin, jotka ovat tiettyjen tekojen toteuttamisen ehtoja. Operaatiot edustavat aktiviteetin tasoa, joka useimpien tekojen toteuttamisessa ilmenee automatisoituneena (esim. auton tekninen hallinta, vaihtaminen jne. ajamisen yhteydessä). Ihminen asettaa tietoiset tavoitteensa yksittäisten tekojen tasolla, mutta tekojen taustalla olevan motiivin ei välttämättä tarvitse* olla hänelle tietoinen.

Inhimillisen toiminnan analyysissa on olennaista tarkastella sitä juuri toiminnan tasolla. Toiminnan ja sitä vastaavan motiivirakenteen analyysi tekee mahdolliseksi ymmärtää myös yksittäisten tekojen mieli ja merkitys.

Leontjev ei keskustele teoksessaan esityksensä historiallisista ehdoista. *Esitys on tarkoitettu toiminnan yleisen rakenteen esitykseksi* (vrt. 1977a, 198). Näin varhaisempaa tuotantoa

hallinnut kysymys toiminnan yhteiskuntahistoriallisista ehdoista jää kokonaan taka-alalle. Leontjevin analyysi merkityksen, mielen ja persoonallisen mielen muodostumisestakaan ei nosta enää historisiteetti -ongelmaa tarkastelun kohteeksi. Tässä suhteessa Leontjev lähe-
nee huomattavasti edellä tarkasteltua Rubinsteinin esitystä.

4.2.4. Sosiaalisen todellisuuden konstituution ongelma

Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus teoksen jälkeen Leontjev suunnitteli *Hahmon psykologia* nimisen teoksen julkaisemista. Tämä projekti jäi kesken, mutta postuumisti julkaistu luento* avaa näkökulman siihen problematiikkaan, joka askarrutti Leontjevia. Toiminnan kategorian varassa tapahtuva inhimillisen todellisuuden analyysi ei nimittäin anna välineitä merkitysten sosiaalisen konstituution ymmärtämiseen. *Psychologie des Abbilds* -luennossaan (1982) Leontjev havainnollistaa tätä ongelmaa ajatuksella viisiulotteisesta maailmasta.

Luennon lähtökohtana on havaintopsykologian suhde leniniläiseen filosofian heijastusteoriaan. Kuinka havaitsemisen ongelmaa voidaan tarkastella maailman heijastumisena? Leninin esittämänä lähtökohtanaan tässä on ajatus siitä, että "aistimus, havainto, mielikuva ja yleensä ihmisen tajunta tunnustetaan objektiivisen realiteetin kuvaksi." (LKT 14, 262). Toisaalla on objektiivinen, tajunnasta riippumaton todellisuus, toisaalla sen heijastus inhimillisessä tietoisuudessa. Objektiivinen todellisuus on olemassa neliulotteisesti, ajan ja tilan dimensioiden jäsentämänä. Ideaalinen on tämän todellisuuden, materian liikkeiden kuvastumista tajunnassa.

Jos tarkastellaan eläinten toimintaa, niin yllä esitetty perustoteamus vaikuttaa ilmeisen ongelmattomalta. Eläimet toimivat ja sopeutuvat neliulotteisessa esineellis-kohteellisessa maailmassa. Mutta, Leontjev huomauttaa, ihmisen kohdalla tämä yksinkertainen kaava ei enää toimikaan sellaisenaan (1982, 8). Ihmisen havaintotoiminta ei määrity pelkästään tilan ja ajan dimensioista. Ihmisen tietoisuutta määrittää viides ulottuvuus, "kvasidimensio", jolla objektiivinen todellisuus ilmenee. Kyse on semanttisesta kentästä, merkitysten järjestel-

mästä. Kun ihminen havaitsee jonkin kohteen, ei ole kyse vain tämän kohteen ajallis-ava-ruudellisesta tunnistamisesta. Havainto on *kohteen merkityksen* havaitsemista. Pelkät hahmopsykologiset lainmukaisuudet eivät pysty selvittämään tätä kohteen merkityksen havaitsemista. Kun esimerkiksi näen rannekellon, en todellakaan vain havaitse tämän kohteen esineellisten piirteiden assosiatiivista joukkoa. Kohteen fyysiset ominaisuudet eivät määritä hahmottuvan kuvan muotoa. En nimittäin vain havaitse kohteen esineellistä muotoa, vaan havaitsen *kohteen, joka on kello*. Tässä esineen merkitys ei palaudu siihen itseensä, vaan on jotain enemmän. Toisin ilmaistuna: merkitykset eivät ilmaise sitä, mitä esineet ovat, vaan jotain mikä on niiden takana. Kyse on yhteiskunnallisesti tuotetuista merkityksistä, jotka avautuvat vain yhteiskunnallisesta käytännöstä, eivät esineistä itsestään lähtien. Siksi merkitysten järjestelmä muodostaa oman viidennen (kvasi)ulottuvuutensa inhimillisessä maailmassa (Leontjev 1982, 8-9).

Leontjev ottaa tässä askeleen heijastusteoriasta kohti konstituutioteoreettista ajattelua.⁸ Tämä askel on kuitenkin varovainen, eikä merkitse ainakaan eksplisiittistä heijastusteorian hylkäämistä, kuten puhe viidennestä *kvasiulottuvuudesta* osoittaa. Leontjevin luento on niin suppea, että sen varassa ei ole kuitenkaan mahdollista tehdä vahvoja päätelmiä siitä, mihin suuntaan heijastusteoria vs. konstituutioajattelu ristiriidan analyysi Leontjevillä oli kehittymässä. Yhtymäkohta E. Iljenkoviin on tässä mitä ilmeisin. Iljenkovin analyysi *objektiivisesti olevasta yhteiskunnallisesta ideaalisesta* käsittelee olennaisesti samaa problematiikkaa, vaikkakin pelkistetyn filosofisella tasolla (ks. Iljenkov 1977; 1984). Konstituutioproblematiikan ottaminen vakavasti palauttaa historisiteetti -ongelman Leontjevin tuotantoon. Näkemys siitä, että ihmisen toiminnan yleinen rakenne, sen makrostruktuuri, ei muutu historian kuluksa (Leontjev 1977a, 198), jää Leontjevin lopulliseksi kannaksi (vrt. Davydov 1985).

⁸ Heijastus- ja konstituutioteoreettisten lähestymistapojen yleisenä luonnehdintana ks. Pietilä 1983, 4-7 ja 152-163.

4.3. Neuvostopsykologia: yhteenvetoa

Edellä on tarkasteltu hyvin luonnoksenomaisesti kahta neuvostopsykologian perussuuntausta: Rubinsteinin ja kulttuurihistoriallista koulukuntaa. Rubinsteinin tuotannosta avautuu monia erilaisia tulkintalinjoja eteenpäin ja myös kulttuurihistoriallinen koulu on kehittynyt moniin eri suuntiin. Neuvostopsykologian nykykehityksen tarkastelu ei kuitenkaan kuulu tutkimuksemme piiriin.

Esityksestämme on käynyt selvästi ilmi, että mitään yhtenäistä ratkaisumallia psykologian metodologisiin perusongelmiin ei neuvostopsykologiassa esiinny. Tietyissä määrin voidaan sanoa, että tämä koskee juuri psykologian *metodologista perustaa*. Kun Vygotski kirjoitti teoksensa psykologian kriisistä, hän painotti erityisesti psykologian yleisen teoreettisen perustan luomisen merkitystä (Wygotski 1985). Juuri tällä psykologian teoreettista perustaa koskevalla tasolla⁹ avautuu useita erilaisia mahdollisuuksia marxilaisen psykologian luonteen käsittämisessä.

Rubinsteinin ja Leontjevin myöhäistuotannon kantana psykologian historisiteetti ongelmaan on se, että psykologian kohteena on psyyken (tai psyykkisen toiminnan) *yleinen struktuuri*. Tämän struktuurin analyysi olisi mahdollinen yhtenevästi eri yhteiskuntamuodoissa ja psykologia voisi sulkeistaa yhteiskuntahistorian teoreettisesti.

Leontjevin kanta varhaisemmassa tuotannossa* korostaa yksiselitteisesti psykologian historiallistamisen tarvetta myös yhteiskuntahistorian analyysin tasolla. Yhteiskuntamuoto määrittää myös psyykkisen yleistä rakennetta. Siksi psykologian on käsitteellistettävä teoreettisesti yhteiskuntahistorialliset edellytyksensä.

Vygotskin monikerroksista tuotantoa voidaan tulkita moniin eri suuntiin. Siitä on mm. mahdollista löytää yllä esitettyjen kahden vastakkaisen kannan "välille" sijoittuva tulkinta.

⁹ Filosofit Vesa Oittinen katsoo, että olisi olemassa teoreettisesti monoliittinen marxismi. Tämä koskisi myös marxilaista ja erityisesti neuvostopsykologiaa, jonka sisäistä keskustelua hänen mukaansa ei voida pitää osoituksena mistään teoreettisesta "eriyymisestä" (Oittinen 1983). Tämän tyyppiset kannanotot ovat varsin epäsensitiivisiä aidoille teoreettisille ongelmille, joita marxilaisilla psykologioilla on ratkaistavanaan, eivätkä pysty argumentoimaan oman tulkintansa puolesta kuin abstraktilla "filosofisella" tasolla.

Psyykkisten työkalujen käsitteestä avautuu suora linja *kielen ja kulttuurin* analyysiin. Tällöin psyyken historisiteetti liittyy kulttuuriin tavalla, joka ei palaudu yksinkertaisesti yhteiskuntakuntamuodostumien aikalogiikkaan. Mutta samalla on selvää, että psykologia ei voi ajatella operoivansa joillakin yleisillä tai ylihistoriallisilla kategorioilla. Psyykkisen analyysi ilman kulttuurihistorian analyysia ei ole mahdollista.

Neuvostopsykologian muotoutumisvaiheen esiin nostamista teoreettisista ongelmakentistä voimme luonnoksenomaisesti todeta ainakin seuraavat, satunnaisessa järjestyksessä esitettyinä:

1) Marx – psykologia suhteen metodologinen rekonstruktio ja tähän liittyvä filosofia – erityistiede suhteen ratkaisu. Vygotskin ja Rubinsteinin ratkaisut kulkevat tässä vastakkaisiin suuntiin. Vygotski on korostetusti metodin kohdesidonnaisuuden kannalla ja katsoo, että psykologian on luotava metodologiansa itsenäisesti. Psykologian yleistäkään teoriaa ei voida rakentaa dialektiselle ja historialliselle materialismille, vaan yleinen psykologia muodostaa välitason filosofian ja erityisteorioiden välille. Rubinstein sitoo metodologisen kehittelytyön eksplisiittisesti dialektiseen materialismiin psykologian (ja erityistieteiden yleensä) yleisenä metodologisena perustana.

2) Kysymys psyyken/psykologian historiallistamisesta. Rubinsteinin ja Leontjevin varhaistuotannon välille rakentuu selvä jännite, vaikka Leontjev myöhäistuotannossa olennaisesti läheneekin Rubinsteinia. *Teoreettisesti* tämä vastakkaisuus kuitenkin jää olemaan. Vygotskin historiallisen psykologian ohjelma on lähempänä Leontjevin varhaistuotantoa kuin Rubinsteinia, mutta eroaa Leontjevista kulttuurin merkityksen painotuksessaan.

3) Suhde traditionaaliseen psykologiaan. Sekä Rubinsteinille, Leontjeville että Vygotskille on yhteistä traditionaalisen psykologian kritiikki. Kaikki esittävät teesin psykologian kriisistä ja etsivät siihen vastausta psykologian teoreettis-metodologisen perustan tutkimuksen, empirististen metodologioiden kritiikin kautta. Kritiikin käsitteen eksplikointi on jokaisella kuitenkin vähäistä. Kritiikin strategioiden erilaisuus liittyy yllä todettuihin metodologisten lähtökohtien erilaisuuteen.

Neuvostopsykologian jo 30-luvulla muodostuneilla perusratkaisuilla oli oma vaikutuksensa, kun marxilainen keskustelu virisi läntisen psykologian piirissä 60-luvun opiskelijaliikkeen jälkeen. Kriittisen psykologian piirissä erityinen vaikutus on ollut Leontjevin ensimmäisen vaiheen tuotannolla. Kulttuurihistoriallisen koulun tuotantoa on lähdetty tulkitsemaan toiseen suuntaan niissä teorioissa, jotka antavat erityisen painon L.S. Vygotskin tuotannolle (ks. esim. Wertsch 1985. Vrt. A. Hautamäki 1979; 1983). Tässä ei ole kuitenkaan tarpeen lähteä seuraamaan tätä teoriahistoriallista kehitystä.

Kriittinen psykologia otti nämä neuvostopsykologian ainekset yhdeksi teoreettiseksi lähtökohdaksi. Toisaalta sen piirissä ammennettiin 70-luvun länsieurooppalaisen Marx-renessanssin tuloksista. Näin syntyi uniikki tulkinta marxilaisen psykologian luonteesta, jota ryhdymme tarkastelemaan seuraavaksi.

5. KRIITTINEN PSYKOLOGIA: TEORIAHISTORIALLISTA TAUSTAA

Kriittinen psykologia katsoo jatkavansa kulttuuri-historiallisen koulukunnan tutkimustraditiota ja samalla kehittävänsä sitä eteenpäin. Erityinen merkitys annetaan A.N. Leontjevin tuotannolle, varsinkin teokselle *Probleme der Entwicklung des Psychischen* (Leontjev 1975; Leontjev 1981). Samalla kriittinen psykologia katsoo ratkaisevansa useita Leontjevilla metodologisesti auki jääviä ongelmia (Holzkamp 1983, 46-48).

Kun jatkossa puhutaan kriittisestä psykologiasta, keskitytään pääasiassa Klaus Holzkampin tuotantoon. Kriittistä psykologiaa tuskin voidaan pitää kokonaisuudessaan metodologisesti yhtenäisenä koulukuntana, vaan pikemminkin laajana teoreettisena keskusteluyhteytenä, jonka puitteissa pyritään spesifisti marxilaiseen psykologiseen teoriaan inhimillisestä subjektiviteetista porvarillisessa yhteiskunnassa (Schomers 1980, 147). Keskittyminen Holzkampiin on perusteltua hänen asemansa vuoksi koulukunnan keskeisenä perustajana. Pääpaino tulee olemaan kriittisen psykologian arvioinnille siinä muodossa, kuin se on esitetty Holzkampin *Grundlegung der Psychologie* (1983) teoksessa ja siihen välittömästi liittyvissä julkaisuissa (1983a; 1983b; 1984; 1984a; 1985). Kriittisen psykologian kehityksestä koulukuntana ei pyritä sanomaan mitään kokonaisvaltaista. Sen sijaan Holzkampin teoreettisen ohjelman historiasta nostetaan esiin yksi puoli; lähinnä se kuinka *kritiikin* spesifi tulokinta on kehittynyt koulukunnan muotoutumisen myötä.

Kriittisen psykologian ohjelma on alun alkaen ollut painotetusti teoreettinen. Kyse on uuden paradigman etsimisestä koko tieteelliselle psykologialle. Tämä korostaa kategoriaalisten ja metodologisten analyysien asemaa kriittisen psykologian sisällä. Holzkamp katsoo, että erityisteorioiden tasolla ei voida enää sanan täsmällisessä mielessä puhua kriittisestä psykologiasta. Eri paradigmojen erityisluonne ilmenee juuri kategoriaalisella ja metodologisella tasolla (1983, 31-35).

Grundlegung -teoksensa alussa Holzkamp erottaa subjektitieteellisen tutkimuksen neljä metodologista tasoa. Erottelu on lähinnä heuristinen, mutta se kuvaa samalla kriittisen psykologian erityistä teoreettista lähestymistapaa. Tiivistäen nämä tasot voidaan esittää seuraavasti:

1. *Filosofinen taso*. Tällä tasolla tutkimus kohdistuu psykologian käsitteellis-metodologisiin edellytyksiin, mutta ei ole varsinaisesti *psykologista* tarkastelua. Tällä kaikkein yleisimmällä tasolla voidaan kriittistä psykologiaa luonnehtia dialektiseen materialismiin perustuvaksi. Kriittinen psykologia esittää perinteisen psykologian käsitteellistä ja metodologista kritiikkiä sen idealismin, subjektivismiin, metafyyssisyyden jne. suhteen.

2. *Yhteiskuntateoreettinen taso*. Tällä tasolla kriittisen psykologian perustana on historiallinen materialismi, erityisesti kapitalistisen yhteiskunnan analyysi Marxin poliittisen taloustieteen kritiikissä, "Pääomassa". Kriittinen psykologia suuntautuu ihmisen spesifin historiallisuuden käsitteellistämiseen ja kritikoit tällä tasolla traditionaalista psykologiaa sen epähistoriallisesta ihmiskäsityksestä. Tavoitteena on teoria, joka kuvastaa porvarillisen yhteiskunnan erityistä historiallisuutta.

3. *Kategoriaalinen taso*. Kategorioilla tarkoitetaan tässä niitä peruskäsitteitä, joiden avulla määritellään tieteellisen tutkimuksen kohde (tieteenalan kohde) ja luonnehditaan sen perusrakennetta ja ominaisuuksia. Kategoriat pitävät aina sisällään tietyn metodologisen näemyksen siitä, kuinka tutkimuskohdetta voidaan lähestyä adekvaatilla tavalla. Kategoriaalis-metodologiset määrytykset perustuvat tiettyssä määrin filosofisen ja yhteiskuntateoreettisen tason käsitteisiin, mutta eivät kuitenkaan palaudu niihin. Niinpä dialektisen ja historiallisen

materialismin perustalle voi rakentua useita erilaisia (psykologian) kohteen kategoriaalisia analyyseja.

4. *Erityisteoreettinen taso*. Erityisteoriat muodostuvat *aktuaali-empiirisen*¹⁰ tutkimuksen tasolla. Erityisteorioita ei voida palauttaa filosofisen ja yhteiskuntateoreettisen tason luokituksiin. Tällä tasolla ei ole mieltä puhua "marxilaisesta" tai "ei-marxilaisesta" tai kriittisestä psykologiasta. Kategoriaalisella tasolla on kuitenkin erityinen merkitys erityisteorioille sitä kautta, että kategoriat ohjaavat aktuaali-empiirisen tutkimuksen suuntautumista ja toteuttamistapaa. Tässä mielessä voidaan sanoa, että erityisteorioiden perusta on kategoriaalisella tasolla. (Koko erottelusta ks. GdP, 27-29).

Tämän erottelun avulla on nyt mahdollista määritellä kriittisen psykologian erityinen panos metodologiseen keskusteluun psykologiassa. Holzkamp korostaa jatkuvasti, että kriittinen psykologia on ennen muuta *kategoriaalisen tason analyysia*. Kyse on spesifisti psykologisesta teorianmuodostuksesta, mutta tavalla joka ylittää perinteisen rajoittuneen *erityisteorioiden* tarkastelutason.

Holzkamp luonnehtii kriittisen psykologian yritykseksi *kehittää materialistisen dialektiikan perustalta psykologialle sellainen kategoriaalinen perusta, jolla on tieteellisen paradigman luonne*. Tämä merkitsee, että kategoriaalisella tasolla on kyettävä luomaan sellainen kohdeadekvaatisti heijastava käsitteiden metodologinen perusrakenne, joka luo perustan aktuaali-empiiriseen tutkimukseen ja tekee mahdolliseksi kilpailevien teorioiden rationaalisen arvioinnin. Näin luotaisiin myös perusta tieteen rationaaliseen edistymiseen (GdP, 32). Näin kriittinen psykologia tähtää koko psykologiatieteen perustan uudistamiseen, eikä siis ymmärrä itseään vain yhdeksi koulukunnaksi muiden joukossa. Tästä seuraa myös se, että täsmällisesti ottaen kriittisestä psykologiasta voidaan puhua vain kategoriaalisella tasolla. Erityisteoriat ovat aina vain *psykologisia* teorioita (GdP, 34-35).

Psykologia -tieteen kategoria-analyysi voi tapahtua periaatteessa joko tutkimuskohteen tai tieteellisten käsitteiden historiallisen analyysin kautta. Nämä analyysitasot tietenkin liit-

10 ** Käsite avataan luvussa 6 sivulla 70.

tyvät elimellisesti toisiinsa, mutta paino voi olla jommalla kummalla. Holzkamp keskittyy ennen muuta kohdeanalyysiin, ts. psykologian tutkimuskohteen historialliseen johtamiseen. Tieteenkriittikin ja kohteen historiallisen analyysin suhteesta on keskusteltu paljon kriittisen psykologian piirissä (ks. Brocke & Holling 1982; Brockmeier 1979; Jaeger & Staeuble 1978; Maiers 1979) ja tähän teemaan palataan vielä myöhemmin. Tässä riittää, kun toteamme Holzkampin lähestymistavan painottavan ennen muuta psykologian tutkimuskohteen reaalihistorian analyysin merkitystä. Kyse on psykologiatieteen historiallistamisesta tai historiallisen paradigman luomisesta psykologiassa. Ratkaiseva lähtökohta tälle on Leontjevin analyysi psyyken historiallisesta kehityksestä (ks. edellä s. 39 - 43). Leontjevilä on Holzkampin mukaan ensimmäisenä psykologian historiassa systemaattinen historiallinen metodologia, joka mahdollistaa *psykkisen* (vs. käyttäytyminen yms.) käsittämisen psykologiaa konstituivaksi peruskategoriaksi. Samalla Holzkamp kuitenkin katsoo, että Leontjevin ohjelma ei ole saanut johdonmukaista jatkoa myöhemmissä marxilaisissa teorioissa. Jopa Leontjevin viimeisimmät omat teokset merkitsevät taantumista 1950-luvun analyyseista. Kriittinen psykologia pyrkii jatkamaan ja kehittämään systemaattisesti edelleen Leontjevin historiallista lähestymistapaa, luomaan psyyken luonnon- ja yhteiskunta-historiallisen kehityksen analyysin kategoriaalisen perustan (GdP, 46-48).

Kriittisen psykologian filosofinen ja yhteiskuntateoreettinen perusta on marxilaisuudessa, dialektisessa ja historiallisessa materialismissa. Yleisten kategorioiden soveltaminen erityistieteeseen ei vielä kuitenkaan ole riittävä lähtökohta. Kyse on myös dialektisen metodin edelleen kehittämisestä. Holzkamp katsoo, että tämä on mahdollista aidosti dialektisen materialismin perustalla ilman, että marxilaisuutta "täydennettäisiin" joillakin erillisillä subjektin/subjektiviteetin teorioilla (psykoanalyysi yms.). (GdP, 33-34. Vrt. Braun 1979; Holzkamp 1977; 1983a; 1984; 1984a.)

Grundlegung der Psychologiessa kriittisen psykologian tiedonintressi määritellään ennen muuta tieteenmetodologisesti. Traditionaalinen psykologia kaventaa eri tavoin psykologian tutkimuskohdetta ja ajautuu siksi alituisesti uusiutuviin teoreettisiin ja metodologisiin kriiseihin. Kriittinen psykologia pyrkii juuri tämän kriisi -tilanteen positiiviseen ratkaisemiseen (GdP, 41-46). Mutta kriittisen psykologian tiedonintressi ei rajoitu vain tähän. Sen

pyrkimyksenä on ihmisten yhteiskunnallisen toimintakykyisyyden lisääminen. Tästä puolestaan seuraa erityinen *kritiikki -suhde* traditionaaliseen psykologiaan. Kriittisen psykologian ensimmäisessä kongressissa Holzkamp muotoili asian seuraavasti:

"Kriittis-psykologiset peruskategoriat ovat siis *'kriittisiä'* kahdessa suhteessa: kriittisiä yhtäällä suhteessa *porvarilliseen psykologiaan*, joka uusintaa käsitteistönsä sokeasti kapitalistisissa suhteissa vallitsevat yksilöiden kehityksen ja tietoisuudenmuodostuksen rajoitukset ja nurin kääntymiset muuttumattomina luonnonehtoina; kriittisiä toisaalta suhteessa niihin *yhteiskunnallisiin suhteisiin*, jotka objektiivisesti estävät kokonaisyhteiskunnallisten kehitysmahdollisuuksien yksilöllistä toteuttamista, ja joita yksilöt voivat muuttaa kollektiivisella toiminnalla osana yhteiskunnallisia subjekteja laajentaen näin itsemääräämistään, kehitystään ja elämänsä toteutumista." ([Holzkamp 1977a, 107](#)).

Seuraavassa tarkastelussa pyritään hieman täsmentämään Holzkampin *kritiikki -ohjelman* erityispiirteitä. Tämä tapahtuu hahmottamalla suppeasti Holzkampin teoreettisen ohjelman syntyhistoriaa sekä kriittisen psykologian ensimmäistä positiivista esitystä *Sinnliche Erkenntnis* teoksessa.

5.1. Psykologian "kätkeyty antropologia": ideologiakritiikistä tieteenkritiikkiin

Holzkamp toistaa *Grundlegungissa* psykologiaa koskevan kriisi -hypoteesin, jonka saatoimme paikantaa jo Rubinsteinilla ja kulttuurihistoriallisella koulukunnallakin (ks. s. 49). Traditionaalisen psykologian metodologiset perusratkaisut kaventavat kohtalokkaalla tavalla psykologian tutkimuskohteen käsittämistä. Lyhyesti ilmaistuna on kyse siitä, että psyykkistä ei pystytä käsitteellistämään yhteiskunnallis-historiallisessa välittyneisyydessään. Muodostuu kaksi keskenään vastakkaista lähestymistapaa, joiden integroiminen on mahdotonta. Psykkinen käsitetään toisaalla erillisten yksityisihmisten sisäisyydeksi (Innerlichkeit), jonka metodinen tavoittaminen on mahdollista vain introspektion kautta. Toisaalla muodostuu subjektiviteetin metodologisesti sulkeistava S – O – R skeema, "käyttämispäädelmä". Kummassakaan tapauksessa subjektiviteetin historiallinen käsitteellistä-

minen ei onnistu. Tämä on perustana psykologian *pysyvälle metodologiselle kriisille* (GdP, 43-45).

Kriittinen psykologia pyrki selvittämään tämän kriisin luonteen ja luomaan edellytykset sen ylittämiseksi. Tämä edellyttää sekä psyyken että psykologian historiallisuuden ymmärtämistä. *Grundlegungin* suppeasti muotoillun kriisi -hypoteesin taustalla on pitkä keskustelu psykologian ja sen tutkimuskohteen yhteiskunnallisesta määräytyneisyydestä sekä psykologian sisällöllisten väittämien suhteesta yhteiskunnallisten suhteiden uusintamiseen. Lähtökohdat tälle keskustelulle muodostuivat 60-luvun loppupuolella, kun radikaali opiskelijaliike alkoi miettiä mitä seurauksia sen esittämällä yleisellä yhteiskuntakriitikillä on erityistieteiden sisällölle. Tämä kritiikki yhdistyi ajallisesti siihen keskusteluun, jota Holzkamp oli käynyt kokeellisen psykologian sisällä sen metodologisista edellytyksistä. Tässä ei kuitenkaan tarkastella Holzkampin tuotannon "esikriittistä" vaihetta (vrt. Holzkamp 1972), vaan keskitytään kuvaamaan sitä vaihetta, jossa Holzkampin "kriittinen" tutkimusohjelma ensimmäisen kerran muotoutuu.

5.1.1. Ideologiakriitikistä positiiviseen metodiin

Opiskelijaliikkeen nousu synnytti voimakkaan "normaalitieteen" ideologisen kritiikin aallon. Kritiikki pyrki osoittamaan normaalitieteen luonteen osana hallitsevan luokan ideologiaa. Kärkevimmillään tämä kritiikki synnytti vaatimuksen "psykologian hävittämisestä" ylipäänsä (*Zerschlagt die Psychologie!*). Tätä tunnusta vastaan asettui pyrkimys kriittis-emansipatorisen psykologian luomiseen ideologiakritiikin kautta (Holzkamp 1972, 218-224).

Ideologiakritiikki suuntautui sekä psykologian perinteistä tiedekäsitystä että kohteenmäärittelyä vastaan. Psykologia käsitti tutkimansa ihmiset abstrakteiksi ja erillisiksi yksilöiksi. Porvarillisen yhteiskunnan yksilöllisyysmuoto otettiin annettuna ja itsestään selvänä, "luonnollisena" ja universaalina ihmisluontona. Tästä kumpusi psykologian epähistoriallisuus ja epäyhteiskunnallisuus, joka mahdollisti yhteiskunnallisten rakenteiden sulkeistami-

sen psykologisesta tutkimuksesta ja tätä kautta *psykologisen reduktionismin* eri muodot. Tällaista abstraktin ihmisen oletusta Holzkamp piti pelkkänä "ajatusesineenä" vastakohtana todelliselle, elävälle, konkreettiselle ja historialliselle yksilölle (Holzkamp 1972, 252-253 ja ed.). Vastaavasti positivistisen tiedekäsityksen "objektivismi", tutkijan "ulkopuolisen asenne" tutkimuskohteeseensa asetettiin kritiikin kohteeksi. Puolueeton ja objektiivinen tutkimus ei voi olla mahdollista tilanteessa, jossa tutkija ja tutkimuskohteet ovat "aina jo" yhteiskunnallisesti määräytyneitä. Arvovalintojen sulkeistaminen vain mystifioi reaalisesti jo olemassa olevan mukanaolon yhteiskunnallisten luokkasuhteiden uusintamiseen. Ideologiakritiikin tehtävä oli osoittaa psykologian kätkeytyä antropologia ja avata tie ihmisen yhteiskunnallisuuden analyysille (Holzkamp 1972, 285 ja ed.).

Pelkkä ideologiakritiikki osoittautui kuitenkin pian riittämättömäksi. Holzkamp kuvaa tätä myöhemmin eräänlaisena ideologiakritiikin tautologisena kehänä.

"Vähitellen pääsi voitolle käsitys, ettei voitu, kuten olimme alunperin olettaneet, pelkästään paljastamalla porvarillisen psykologian sisältämät yksilön ja hänen yhteiskunnallisten ehtojensa välisen suhteen 'kääntyneisyydet', hänen ympäristösuhteidensa 'luonnollistumiset' jne. päästä positiivisiin tuloksiin ihmisen empiirisestä subjektiviteetista porvarillisessa yhteiskunnassa. Kaikesta erilaisesta porvarillisten teorioiden ja metodien kriittisestä analyysistä huolimatta päädyttiin aina vain nolapisteeseen. --- erityisen pettäväksi osoittautui se toivomus, että ajatuksellisella tunkeutumisella porvarillisen psykologian 'kääntyneisyyden' läpi tai näiden kääntyneisyyksien poistamisella voitaisiin näiden teorioiden positiivinen sisältö yksiselitteisesti tunnistaa ja säilyttää." (Holzkamp 1978a, 50).

Ja vielä jyrkemmin ilmaistuna: "oli järjetöntä olettaa saavuttavansa psykologiaa ideologia-kriittisesti analysoimalla uutta positiivista tietoa, koska emme oikeastaan olleet tehneet mitään uusia tieteellisiä havaintoja." (Holzkamp 1978a, 51). Tätä tilannetta voi luonnehtia ideologiakritiikin tautologiseksi kehäksi. Kritiikin kohteeksi otetaan erityistieteellinen teoria, josta filosofis-yhteiskuntateoreettisella tasolla tiedetään, että se on "porvarillinen". Sitten kritiikki etsii tätä oletusta vastaavat ajatusmuodot kritiikin kohteesta. Lopputulokseksi saadaan se, mitä jo tiedettiin: kritikoitava teoria on "porvarillinen".

Kyseessä on puhdas tautologia. Traditionaalisen psykologian empiiristen tulosten arviointiin ideologiakritiikki ei antanut riittäviä välineitä. Kritiikin metodi oli ajateltava uudelleen.

Tämä tapahtui erityisesti Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin, ekonomiakritiikin rekonstruktiona. Pääoman metodista ja kritiikkimuodosta käydyt 70-luvun alun keskustelut olisivat oma laaja tarkastelun teemansa. Tässä on tarpeetonta yrittää toistaa keskustelujen yksityiskohtia ja rintamalinjoja, rajankäyntejä "pääomalogiikan" eri versojen välillä. Holzkamp liittyy siihen tulkintatraditioon, joka on kriittinen sekä dialektisen materialismin universaalidialektista tulkintaa että jyrkkää "pääomalogiikkaa" kohtaan (ks. Holzkamp 1978). Olennaista on se, että työstetty metodinen käsitys avasi tien psykologian positiiviselle kehittämiseksi. Holzkamp katsoo, että ekonomiakritiikistä on edettävä psykologian tutkimuskohteen historiallis-loogiseen analyysiin. Metodisesti tämä on mahdollista spesifisti marxilaiselta pohjalta, dialektisen metodin historiallisen edelleen kehittämisen perustalta. (Holzkampin Marx-tulkinnasta ks. erityisesti 1978, 79-90, 108-114, 120-124. Vrt. Haug 1973a).

5.1.2. "Kritiikin ja edelleen kehittämisen ykseys"

Ideologiakritiikin tasolla traditionaalisen psykologian väittämät jäivät koskemattomiksi siis ainakin kahdella tasolla;

a) Kun ideologiakritiikki suuntautui ihmisen *yhteiskunnallisuuden* osoittamiseen ei sen perustalta voitu edetä ihmisluonnon konkreettiin tarkasteluun. Luonto/biologinen dimensio jäi koskemattomaksi ja psykologian tutkimuskohde ei avautunut kokonaisuudessaan. Ihmisolemus-ihmisluonto suhde (menschliches Wesen vs. menschliche Natur) jäi analysoimatta luonnon tasolla.

b) Kysymys traditionaalisen psykologian saavutusten *tiedostusarvosta* jäi ratkaisematta. Ei pystytty kehittämään kriteerejä erillisten kilpailevien, jopa vastakkaisten ja samalla empirisesti vahvistettujen teorioiden vertailulle ja relevanssin määrittelylle. (ks. Holzkamp 1972; 1978a; 1978b.)

Ratkaisun tästä tilanteesta eteenpäin muodosti näkemys Marxin metodista *rajattuna kieltämisenä* (bestimmte Negation) (Haug 1973a). Haugin mukaan Marxin kritiikki ei ole vain

kohteen kieltämistä, vaan sillä on perustansa kohteen sisäisen liikkeen analyysissa. Löytämällä kohteen spesifit kehityslait voidaan myös löytää kriteerit kohdetta koskevien teorioiden kritiikille. Rajattu kieltäminen on erityinen *immanentin kritiikin* muoto (vrt. Haug 1982; Lohman 1980). Näin psykologia -kritiikinkin on löydettävä perustansa psykologian tutkimuskohteen lainmukaisuuksien analyysin kautta. Kritiikki ei voi olla pelkkää kieltämistä, vaan sen tulee olla samanaikaisesti kritiikkiä ja kohdetta koskevan tiedon edelleen kehittämistä.

"Kritiikki, jossa aiotaan sanoa jotain paikkansapitävää määrättyjen tieteellisten näkemysten rajoituksista ja siten myös niiden relevanssista ja arvosta, edellyttää ilmeisesti kehittyneempää tietoa samasta kohteesta. Myös silloin, kun halutaan kritisoida porvarillisen tieteen väittämiä inhimillisen olemassaolon luonnollisen puolen suhteesta sen yhteiskunnalliseen puoleen – mikä on tietysti olennaista kun otetaan huomioon, että psykologia tutkii konkreettista yksilöä –, tämä voidaan tehdä vain sikäli kuin tiedetään riittävästi ihmisen luonnonmukaisuudesta ja yhteiskunnallisuudesta." (Holzkamp 1978a, 51)

Mitä "kritiikin ja edelleen kehittämisen ykseys" sitten konkreettisesti tarkoittaa? Miten se muotoillaan metodisella tasolla? Holzkamp yrittää muotoilla konkreettisen tutkimusmallin ensimmäisen kerran *Sinnliche Erkenntnis* teoksessaan vuodelta 1973.

5.1.3. *Sinnliche Erkenntnis*

Tieteellinen tutkimus ei löydä koskaan kohdettaan sellaisenaan, ilman edellytyksiä, viattona ja neutraalisena luonnonolentona. Tiede – tutkimuskohde suhde on tavallaan "aina jo" määräytynyt (psykologian tapauksessa) ainakin kolmella tasolla. *Ensinnäkin* tutkimuskohteella on oma tutkijasubjektista riippumaton historiansa. Inhimillisellä subjektiviteetilla on taustanaan miljoonien vuosien kehitys, joka ei palaudu tätä subjektiviteettia koskevan teorian historiaan.

Toiseksi psykologia itse tieteenä on määrätyn historian tuote. Sillä, kuinka psykologia tieteenä syntyy ja tematisoi tutkimuskohteensa, on määrätty yhteiskuntahistoriallinen taustansa.

Ja *kolmanneksi* ymmärryksemme tutkimuskohteesta on aina tietyn "arki- tai esiyymmärryksen" alustavasti suuntaamaa. Kriittisen teorian on pystyttävä tematisoimaan metodologisesti kaikki nämä tasot, vetämään ne mukaan kohdetta koskevaan teoriaan, että kohteen kapeutuminen (ja siten vääristyminen, 'nurinkääntyminen') pystyttäisiin välttämään (Holzkamp 1973, 14, 39-40, 51-54).

On siis tarkasteltava psykologiatieteen historiallista konstituutiota yhteydessä yhteiskunnalliseen kehitykseen. Holzkamp torjuu sellaisen lähestymistavan, jossa psykologian historiaa tarkastellaan vain tieteen sisäisenä kehityksenä. Teoria- ja yhteiskuntakehityksellä on välityksensä, jonka ymmärtäminen on ehto tutkimuskohteen mahdollisten yhteiskunnallis-historiallisten "kaventumien" paikantamiseksi. "Sellaiset yhteiskunnalliset ilmiöt kuin psykologia voidaan ymmärtää täsmällisesti erityisyydessään vain silloin, kun ne käsitetään materiaalsen yhteiskunnallisen prosessin reaalista yhteydestä, yhteiskunnallisen elämän tuottamisen ja uusintamisen tavasta käsin." (Holzkamp 1973, 39). Tämä edellyttää historiallisen tutkimuksen välityskategorioiden kehittämistä. Sellaisia ovat mm. seuraavat:

- a) yhteiskunnallisen tuotantotavan ja tieteen kehitysprosessin välittyminen tieteellisen sivistyneistön työ- ja uusintamiskehityksen muotojen historiallisena kehityksenä,
- b) psykologian yhteiskunnallisten sovellusalueiden ja psykologian ammattikäytäntöjen kehittyminen ja niiden funktioiden analyysi sekä
- c) sosiaalitieteiden ja niiden keskinäisen työnjaon muodostuminen. Erityistieteen problematiikka kokonaisuudessaan voidaan ymmärtää vain osana tämän työnjaon prosessia. "Sen yhteiskunnallisen prosessin ehtojen selvittäminen, joka johti näennäisesti psykologian yhteyden katkeamiseen muihin sosiaalitieteisiin, porvarillisen psykologian löydösten irrallisuuden sosiologiasta, taloustieteellisistä jne. löydöistä, tulee mahdollisesti luomaan laajemman tulkintakehikon, josta lähtien sitten myös perustieteellis-psykologisten teorioiden ja metodien materiaals-yhteiskunnallinen funktionaalisuus on paremmin ymmärrettävissä." (Holzkamp 1973, 43. Vrt. 39-43).

Tämä *tiedesuuntautunut analyysi* (wissenschaftsbezogene Analyse) luo edellytyksiä tieteelliselle edistykselle ennen muuta osoittaessaan psykologian yhteiskunnallisesti määräytyneitä *tiedostamisrajoja*. Psykologian potentiaaliset tiedostusmahdollisuudet jäävät kuitenkin

kin aina tällaisen tarkastelun ulottumattomiin. Siksi historiallinen tarkastelu on ulotettava koskemaan myös empiirisen subjektiviteetin itsensä historiaa (Holzkamp 1973, 44).

Kohdesuuntautunut historiallinen analyysi (gegenstandsbezogene Analyse) ulottuu psykologian teorian historiaa laajemmalle, itse subjektiviteetin historialliseen muodostumiseen, fylogeneesiin sen eri vaiheissa. Näin kohdeanalyysin materiaalikin ylittää perinteisen psykologian aineiston rajat: psyyken historian rekonstruktiossa joudutaan turvautumaan antropologiaan, etologiaan ym. relevantteihin tieteenaloihin, joiden kautta psyykkinen voidaan käsitellä luonnonhistoriallisessa tulemisessaan. Näin voidaan lähestyä yhteiskunnallisuuden ehtoja ja edellytyksiä historiallisesti.

Psyyken historian fylogeneettinen tarkastelu ei ole kuitenkaan psyyken kausaalista johtamista luonnonhistoriasta. Pikemminkin pyritään psyyken historian rekonstruktioilla luomaan metodologiaa psyyken nykyisen historisiteetin empiiriselle ymmärtämiselle. Psyyken nykyiseen rakenteeseen on kerrostunut ihmisen pitkä historia. Historiallinen analyysi voi avata tietä näiden historiallisten elementtien keskinäissuhteiden oikealle ymmärtämiselle (mm. ihmisluonnon käsitteen täsmentämiselle). Nykyisten ominaisuuksiemme keskinäissuhteiden ymmärtäminen edellyttää niiden historiallisen tulemisen ymmärtämistä. Eri kehitysvaiheiden "kerrostuminen" suhteessa toisiinsa avaa tien nykyisen rakenteemme ymmärtämiselle. Ihmisen lajihistoria on uusien rakenteiden muodostumisen kautta samalla edellisten ominaisuuksien "ylittämistä" (Aufhebung) (Holzkamp 1973, 50).

Tässä yhteydessä Holzkamp katsoo, että historiallisen kohdeanalyysin metodi muodostuu kolmesta vaiheesta (ns. kolmivaihe -metodi, nimitys jolla kriittisen psykologian lähestymistapaa kuvattiin yleisemminkin aina Holzkampin subjektiviteetti -artikkeleihin (1979, 1979a) saakka). On selvitettävä psyyken luonnon- ja yhteiskuntahistoria yleensä sekä subjektiviteetin erityinen muoto porvarillisessa yhteiskunnassa. *Ensin* on mahdollistettava luonnonhistoriallisella analyysillä niiden subjektiviteetin momenttien tunnistaminen, jotka kuuluvat organismin biologisiin ominaisuuksiin. Tämän jälkeen voidaan *toisessa vaiheessa* erottaa subjektiviteetin piirteet, jotka ovat yhteiskunnallis-historiallisen kehityksen yleisten piirteiden ilmentymiä, ihmisen yhteiskunnallisuuden yleisiä tunnusmerkkejä. Vasta tämän

jälkeen voidaan analysoida *kolmannessa vaiheessa* ne subjektiviteetin erityiset historialliset muodot, jotka luonnehtivat ihmisen yhteiskunnallisuutta porvarillisessa yhteiskunnassa (Holzkamp 1973, 54).

Tämä historiallisen analyysin metodi vie eteenpäin kulttuuri-historiallisen koulukunnan ohjelmaa. Erityisen merkittävää siinä on historiallinen konkretio siihen yhteiskuntaan, jossa tutkimusta tehdään. Näin myös traditionaalisen psykologian kritiikki saa täsmällisen luonteen. Se on samanaikaisesti sekä perinteisen psykologian että sen tutkimuskohteen kritiikkiä. Jälkimmäinen merkitsee sitä, että tulee mahdolliseksi kritikoida tieteellisesti kaikkia subjektiviteetin rajoittamis- ja alistamisilmiöitä subjektin kehitysmahdollisuuksien näkökulmasta (Holzkamp 1973, 47).

Tiede- ja kohdesuuntautuneiden analyysien keskinäissuhde muotoillaan *Sinnliche Erkenntnis* hieman ambivalentisti. Toisaalta Holzkamp korostaa niiden tiivistä sisäistä yhteyttä ja sitä, että ne ovat toistensa edellytyksiä (1973, 47). Toisaalla kuitenkin kohdeanalyysi määritellään ensisijaiseksi: "Kritiikin ja edelleen kehittämisen ykseys ei kuitenkaan merkitse, että kohteen ja siihen suuntautuneen porvarillis-psykologisen tutkimuksen samanaikainen ja yhtä intensiivinen analyysi olisi mahdollista ja soveliaista. Tutkimuksen sopiva lähtökohta ja johtolanka näyttää pikemminkin olevan *kohteen analyysi*." (1973, 19-20). Vaikka teoksen loppupuolella (esim. ss. 405-406) taas puhutaankin näiden kritiikkimuotojen yhteydestä, on teos rakenteeltaan ennen muuta kohdeanalyysia. Siinä rekonstruoidaan havaintopsykologian problematiikka yllä mainitun kolmivaihe -menetelmän mukaisesti.

Kolmivaihe -menetelmän tasot eivät kuitenkaan ulotu psykologisen *tutkimuksen* oman historian jäsentämiseen. Myös tutkijasubjekti itse, porvarillista yhteiskuntaa ja porvarillisessa yhteiskunnassa havaintoja tekevän henkilön tietoisuus tulee ottaa tarkastelun kohteeksi. Miten porvarillinen yhteiskunta ohjaa ajattelua ja tietoisuutta? Miten tutkijasuhde on yhteiskunnallisesti muotomääräytynyt?

Holzkamp kehittää erityistä ekonomiakritiikin tulkintaa, joka mahdollistaa tietoisuuden muotomääreiden analyysin kapitalismissa. Näiden *muotomääreiden* (Formbestimmungen)

analyysin kautta voidaan psykologialle antaa se historiallisuus, joka esim. traditionaalisesta kognitiivisesta psykologiasta puuttuu. Tässä Holzkamp pyrkii edelleen kehittämään sitä Marx -tulkintaa, joka muotoutui rajankäynnissä "pääomalogiikan" eri variaatioiden kanssa (vrt. Holzkamp 1978, 1978a). Traditionaaliseen marxismiin verrattuna tässä on uutta mm. se, että ekonomiakritiikin puitteissa katsotaan mahdolliseksi tiettyyn rajaan saakka tapahtuva *tietoisuuden* muotoanalyysi. Kyse on niiden muotojen analyysistä, joissa ihmiset spontaanisti tarkastelevat maailmaa, ja näiden muotojen ylittämisen ehtojen selvittämisestä.

Marxin mukaan porvarillisen yhteiskunnan pinnalla tapahtuu yhteiskunnallisten suhteiden "nurinkääntyminen". Asiat ilmenevät tietyllä olennaisella tavalla ja tasolla suoranaisina vastakohtinaan. Tässä ei ole kuitenkaan kyse "väärästä tietoisuudesta", vaan itse yhteiskunnallisten suhteiden objektiivisesta ominaisuudesta. Pinnan tasolla olennaiset suhteet ja niiden ilmenemismuodot eivät vastaa toisiaan. Sikäli kuin tämä nurinkääntyminen voidaan liittää tietoisuuden määreeksi, kyse on "välttämättä" väärästä tietoisuudesta, itse yhteiskuntasuhteista kumpuavasta seikasta (vrt. Haug 1977). Marx saattoikin puhua tässä yhteydessä *porvarillisen yhteiskunnan objektiivisista ajatusmuodoista* (objektive Gedankenformen) (Marx 1974, 82; MEW 23, 90), joiden puitteissa ihmisen toimivat ja tulevat tietoiseksi yhteiskunnallisista suhteistaan. Holzkamp pyrkii nyt esittämään näiden ajatusmuotojen yhteyden ihmisten havaintotoimintaan ja tietoisuuden kehitykseen. Näin tulee mahdolliseksi erotella toisistaan näitä ajatusmuotoja vastaava (näennäisen luonnollinen) tiedostuslogiikka nuo ajatusmuodot läpäisevästä ajattelusta. Kriittinen ajattelu ei ole mahdollista objektiivisten ajatusmuotojen puitteissa. Niissä pysyen psykologian kohdekaan ei avaudu kokonaan, vaan kaventuu "yksilön privaattimuodoksi" – yhteiskuntaa vastaan asettuvaksi ihmiseksi luonnonolentona. Holzkamp kuvaa porvarillisen yhteiskunnan pinnalle rajoittuvaa tiedostusta *orientoivan tiedostamisen* käsitteellä (Holzkamp 1973, 359, 367, 371 jne.). Orientoivaa tiedostamista vastaavat ajattelutasot ovat havainnoiva ajattelu (anschaulisches Denken) ja ongelmanratkaisu -ajattelu. Tältä pohjalta voi syntyä vain *utilitaristinen käytäntö*, käytäntö jonka puitteissa yksilö maksimoi omia etujaan asettamatta itseään kokonaisyhteiskunnalliseen yhteyteen. Psykologisesti ongelmanratkaisujattelu ei ole kognitiiviselta tasoltaan rajoittunutta ajattelua. Kyse on ajattelun horisontista; ongelmat asetetaan ja niitä ratkaistaan yhteiskunnan pinnan tasolla. Orientoivan tiedostuksen vastakohtaksi asettuu

tiedostava käsittäminen (begreifendes Erkennen), jota vastaa tiedostava ajattelutaso ja kriittinen käytäntö yksilön toimintamuotona (Holzkamp 1973, 262, 360, 367, 391 jne.).

Utilitaristinen käytäntö on se spontaani toimintamuoto, joka omaksutaan porvarillisessa yhteiskunnassa. Niinpä myös sellainen tutkimus, jossa omaa käytäntömuotoa ei tietoisesti reflektoida, uusintaa spontaanisti tämän käytäntömuodon rajoitukset. Tältä perustalta Holzkamp määrittelee "porvarillisen" psykologian *orientoivan käsittämisen tasolla tapahtuvaksi subjektiviteetin tutkimuksen tieteelliseksi systematisoinniksi*. Se on ikään kuin "arkitietoisuuden" tieteellistä systematisointia. Mutta sen puitteissa yhteiskunnallisten suhteiden nurin kääntymisen tematisointi on mahdotonta. Tästä seuraa myös tendenssi yhteiskunnallisten suhteiden jatkuvaan psykologisoimiseen (Holzkamp 1973, 232, 338, 351, 361, 402 jne.). Kriittisen psykologisen tutkimuksen tehtäväksi asettuu utilitaristisen käytännön ja orientoivan käsittämisen rajojen ylittäminen. Psykologilla, tutkijalla ei voi olla "ulkopuolisen" asennetta tutkimuksessa. Hänen tulee ymmärtää itsensä yhteiskunnallisten muotojen kentässä "jo aina" sijaitsevana ja näin voitettava spontaanin arkitietoisuutensa rajoittuneisuus. Näin mahdollistuu kokonaisyhteiskunnallisesti suuntautunut kriittinen käytäntö (Holzkamp 1973, 397-410).

Näin *Sinnliche Erkenntnisissä* on hahmoteltu lähtökohdat psykologian metodologiselle historiallistamiselle kolmella tasolla: tieteen, tutkimuskohteen ja aktuaalisen tutkimuksen metodologian osalta.

5.2. Holzkampin tiedekäsityksestä: alustava huomautus

Ennen kuin siirrymme tarkastelemaan yksityiskohtaisesti *Grundlegung der Psychologieta* esitetään vielä lyhyt huomautus Holzkampin tiedekäsityksestä. Yllä esitetty ohjelma ei nimittäin ole ymmärrettävissä, jos ei oteta huomioon sitä erityistä tapaa jolla Holzkamp käsittää *tieteellisen tiedon* luonteen.

Holzkamp julkaisi jo 60-luvulla kaksi psykologian metodologista perustaa tutkivaa kirjaa: *Theorie und Experiment* 1964 sekä *Wissenschaft als Handlung* 1968. Niissä esitettyä tiedenäkemystä on myöhemmin luonnehdittu konstruktivistiseksi. Kriittisen psykologian tutkimusohjelma on myös näissä teoksissa esitetyn tiedekäsityksen kritiikkiä (ks. erityisesti Holzkamp 1972, 207-209). *Sinnliche Erkenntnis* teoksen jälkeen Holzkamp täsmentää tietenteoreettisia lähtökohtiaan erityisesti Bischof -kritiikissään (Holzkamp 1978) sekä *Psychologian teoreettinen mielivaltaisuus* (1978b) artikkelissaan. Näissä esitetty traditionaalisen psykologian kritiikki voidaan tiivistää kolmeen metodologisesti ratkaisemattomaan kohtaan:

- 1) psyyken historisiteetti/yhteiskunnallisuus,
- 2) tutkija – tutkimuskohde suhteen analyysi, "ulkopuolisuus" ongelma sekä
- 3) psykologian teoreettinen mielivaltaisuus.

Kohtia yksi ja kaksi tarkasteltiin jo edellä, mutta kysymys psykologian "teoreettisesta mielivaltaisuudesta" vaatii vielä hieman selventämistä.

Artikkelissaan *"Die Überwindung der wissenschaftlichen Beliebigkeit psychologischer Theorien durch die Kritische Psychologie"* (1978b) Holzkamp muotoilee seuraavan mielivaltaisuus -hypoteesina tunnetun kannan:

"Traditionaalisella psykologialla on tieteellisiä välineitä vain *hypoteesien* todentamiseksi; ne *teoriat*, joiden yhteydessä nämä hypoteesit on muotoiltu, ja vaikka ne on kulloinkin *vahvistettu empiirisesti*, jäävät kuitenkin pitkälti statukseltaan *tieteellisesti mielivaltaisiksi*, siten esitieteellisiksi; edelleen traditionaalisella psykologialla on parhaassa tapauksessa kriteereitä hypoteesien johtamiseksi teorioista, muttei minkäänlaisia kriteereitä *teorioiden itsensä* tieteellisesti perustelluksi johtamiseksi, joiden muodostaminen on myös näin ollen *tieteellisesti mielivaltaista*." (1978b,131-132).

Mielivaltaisuus -hypoteesi ei tietenkään tarkoita mielivaltaisuutta missään arkikielen mielessä, vaan sillä viitataan siihen metodologiseen ongelmaan, ettei ole olemassa mitään tieteellisesti perusteltua tapaa ratkaista teoreettisesti kilpailevien kategorioiden/teorioiden asemaa suhteessa toisiinsa. Holzkampin mukaan tämä *teoreettinen* mielivaltaisuus on tyyppillistä erityisesti psykologialle, joka ei tässä suhteessa saavuta luonnontieteiden metodologisen kypsytyden asetetta. Holzkamp täsmentää kantaansa seuraavasti:

"(...) kuvattua psykologian teoreettista mielivaltaisuutta ei luonnehti useiden *erilaisiin*, toisistaan rajattuihin kohteisiin (Geltungsbereichen) suuntautuvien teorioiden olemassaolo, vaan se että on olemassa useita peruskäsitteiltään yhteen sovittamattomia teorioita, jotka pyrkivät *yleiseen pätevyyteen* ja suuntautuvat kulloinkin *samaan* kohteeseen, ja siis *kilpailevat keskenään*. Tieteellisin kriteerein ei voida yksiselitteisesti ratkaista mitkä teoriat on hyväksyttävä ja mitkä hylättävä. --- Jokainen keskenään kilpailevista teorioista väittää olevansa pätevä *määrätyllä* (kuinka kapealla tahansa) *todellisuuden alueella universaalisti eli pätevyysehtoja rajoittamatta*. Näin suljetaan pois toisenlaisten ehtojen alaisuudessa annettu muiden teorioiden pätevyys." (1978b, 135).

Tämä heijastuu myös psykologian tieteelliseen kehitykseen. Kun metodologista perustaa teoreettisen kehityksen arvioinnille ei ole olemassa, ei voida puhua myöskään *tieteellisestä edistymisestä* teoreettis-metodologisella alueella. Tieteen kehitys tapahtuu vain kilpailevien yksittäisteorioiden lisääntymisenä.

Edellisestä käy ilmi, että Holzkamp pitää mahdollisena teoreettisesti eheän psykologiatieteen luomista. Tämä ei tarkoita suljetun järjestelmän konstituomista, vaan sellaisen metodologisen perustan rakentamista, joka antaa välineet arvioida tieteellisesti kilpailevien teorioiden pätevyyttä. Näin luotaisiin myös perusta yksiselitteiselle tieteelliselle edistymiselle psykologiassa. Holzkamp ottaa siis kantaa Feyerabendin tietoteoreettista anarkismia vastaan (vrt. Feyerabend 1980).

Kysymys tieteen edistymisestä ja sen arvioinnista liittyy tiiviisti kysymykseen metodista ja metodologiasta. Onko olemassa Tieteellistä Metodia, joka mahdollistaisi tieteiden kehityksen arvioinnin. Marxilaisessa keskustelussa tämä kysymys muotoutuu dialektiikan/dialektisen metodin olemusta koskevaksi. Kyse on sekä filosofia – erityistiede -suhteesta (dialektinen ja historiallinen materialismi/erityistieteet) että dialektiikan "rajoista". Holzkamp muotoilee kantansa näihin kysymyksiin vuonna 1974 artikkelissa "*Die historische Methode des wissenschaftlichen Sozialismus und ihre Verkennung durch J. Bischoff*" (Holzkamp 1978).

Äärimmilleen kiteytettynä Holzkampin kannan voisi tiivistää seuraavasti. Hän kritisoi metodin palauttamista kohteen liikkeeseen (Bischof), mutta myös dialektiikan universalisuuden absolutisointia (diamat). Marxin loogis-historiallinen metodi voidaan nähdä kolmita-

soisena esityksenä: loogisen, loogis-historiallisen ja reaali-historiallisen tason sisältäväksi. Loogisen ja historiallisen ykseys tutkimuksessa merkitsee "yleisen" dialektiikan perustalta tapahtuvaa kulloisenkin kohteen mukaisen metodin muokkaamista. "Yleinen" ja "kohdesensitiivisyys" ovat toisiaan edellyttävässä vuorovaikutuksessa:

"Loogis-historiallinen menetelmä --- ei merkitse formaalisen metodikaanonin soveltamista satunnaiseen sisältöön, vaan *todellisen materiaalisen kehitysprosessin osoittamista käsittämällä kohteen olemus kehitysloogisessa tulemisessaan.*" ([Holzkamp 1978, 108](#). Ks. laajemmin 108-111).

Tässä tulkinnassaan Holzkamp nojautuu läheisesti W.F. Haugin edustamaan kantaan ns. heijastusteoria -keskustelussa, joka käytiin *Das Argument* ja eräiden muiden lehtien palstoilla 70-luvun alkupuoliskolla. Tämän keskustelun yksityiskohtainen kuvaaminen ei kuitenkaan tässä yhteydessä ole tarpeen (keskeiset puheenvuorot ks. Haug 1973; 1975; 1978; Sandkühler 1975; Tomberg 1976; 1976a; Zimmermann 1975).

Näin käsitetty dialektinen metodi voi olla myös yleisen tieteellisen edistyksen perustana. Tieteellisen edistyksen itsensä mahdollisuus puolestaan määräytyy yhteiskunnallis-historiallisesti, yhteiskunnallisen kokemuksen kasaantumisenä ja tämän kasaantumisen hallintana. Tiedostuksen historiallinen edistyminen merkitsee tiedostuksen yhteiskunnallisten rajojen ylittämistä ja sellaisen uuden käytännön luomista, joka vastaa saavutetun tietoisuuden edellytyksiä. Tiedostuksen edistyksen käsitteestä saadaan myös kiinnekohta *tieteenkritiikille*. Kritiikin on toisaalta osoitettava ne yhteiskunnalliset rajoitukset (objektiiviset ajatusmuodot), joita ylittämättä tiedostuksen eteneminen ei ole mahdollista. Toisaalta kritiikin on osoitettava teoreettisen tiedostuksen jälkeenyhteisyyden yhteiskunnallisesti ja *mahdollisesta* tasosta (Holzkamp 1978, 114 ja 120. Laajemmin 120-128).

Holzkampin tieteenkritiikin edellytyksenä ja lähtökohtana on ajatus teoreettisesti ja metodologisesti yhtenäisen psykologiatieteen mahdollisuudesta, yhtenäisen (dialektisen) metodologian perusteella mahdollisesta tieteellisestä edistyksestä ja tämän edistyksen yhteydestä yhteiskunnalliseen kehitykseen. Tästä näkökulmasta tulee myös ymmärrettävämmäksi Holzkampin korostunut kiinnostus metodologisiin ongelmiin. Ne ovat myös hyvin käytän-

nöllisiä yhteiskunnallisia ongelmia, sikäli kuin oletetaan Holzkampin lähtökohtapremissien pitävän.

Mielivaltaisuus -teesin taustalla on siis tieteenfilosofinen reflektio, joka olettaa tieteellisen edistyksen mahdolliseksi. Kriittisen psykologian ohjelma tähtää konkreettien edellysten luomiseen tällaiselle edistykselle psykologiassa. Teoksessa *Grundlegung der Psychologie* hahmotellaan teoreettista synteesiä kriittisen psykologian aikaisemmasta tutkimuksesta ja esitetään *uusi tulkinta* kriittis-psykologiseksi subjektitieteen paradigmaksi. Seuraavassa siirrytään tarkastelemaan tätä uutta tulkintaa kokonaisuudessaan.

6. GRUNDLEGUNG DER PSYCHOLOGIE

Kriittisen psykologian kehitys on kulkenut läpi useiden erilaisten vaiheiden ja keskustelujen, jotka on edellä pääosin sivuutettu. Holzkampinkaan teoreettisen ajattelun kehitystä ei ole seurattu systemaattisesti, vaan pikemminkin on vain luotu yleinen tausta *Grundlegungin* tarkastelulle. Kriittisen psykologian eri vivahteiden ja murrosten takaa voidaan hahmottaa yksi yhdistävä suuri linja: pyrkimys psykologian historiallistamiseen. Käsitys historiallisen metodologian luonteesta on ollut erilainen koulukunnan eri kehitysvaiheissa. Ensimmäinen kokonaisvaltainen esitys, *Sinnliche Erkenntnis*, puhui kolmivaihe -metodista. 70-luvun lopussa Holzkamp muotoilee historiallisen metodin luonteen uudelleen ns. subjektiviteetti -artikkeleissa (Holzkamp 1979 ja 1979b). *Grundlegung* on kolmas yritys metodologian kokonaisesitykseen. Samalla siinä tulkitaan uudelleen monia 1970-luvun kriittisen psykologian ja marxilaisen yhteiskuntatieteellisen keskustelujen teemoja. Holzkamp itse korostaa teoksen jatkuvuutta suhteessa aikaisempaan tuotantoonsa, mutta aivan hyvin voidaan myös sanoa sen edustavan tiettyä murrosta suhteessa aiempaan. Palaan tähän kysymykseen yksityiskohtaisesti esityksen kuluessa eri kohdissa.

Historiallisen paradigman luomisen lähtökohtana on oivallus meille välittömästi ilmenevän subjektiviteettimme historiallisesta "kerroksisuudesta". Se, mikä ilmenee välittömänä ja "luonnollisena" on tulosta pitkästä luonnon- ja yhteiskuntahistoriasta. Tämä välittömästi ilmenevän sisäinen rakenne, subjektiviteetin eri tasojen suhde toisiinsa, on käsitettävissä vain kun analysoidaan subjektiviteetin tulemisen historia. Historiallinen analyysi ei siis ole

kiinnostunut ensisijaisesti historiallisista ilmiöistä, vaan nykyisen historisiteetista. Se ei ole myöskään nykyisen kausaalis-geneettistä selittämistä, vaan nykyisen *rekonstruktiota* varhais historian kautta (vrt. alustava muotoilu SE:ssä 1973, 50).

Holzkamp sitoo metodologisen lähestymistapansa ajatukseen dialektisesta materialismista yleisenä kehitysteorian ja yleisenä historiallisena metodologiana. Tehtävänä on tämän metodologian edelleen kehittäminen psykologiassa. Sikäli kuin tämä onnistuu merkitsee se myös dialektiikan itsensä kehittymistä ja muuttumista. Konkreetin historiallisen lähestymistavan luominen ei voi tapahtua vain historiaa tarkastelemalla. Metodoin itsessään on oltava historiallinen. Kohteen historiallisuuden ohella on historiallistettava myös metodi, kohteen tutkimus. Ja historiallisen metodoin on ulotettava historiallisuuden vaatimus myös metodiin itseensä, tutkimusprosessiin ja tutkijan suhteisiin (GdP, 48-58)

Holzkamp erottaa toisistaan tutkimuksen *historiallis-empirisen* ja *aktuaali-empirisen* tason. Historiallis-empirinen tutkimus suuntautuu kohteesta omaamiemme "esikäsitteiden" (tähänastinen arki- ja tieteellinen tieto) kategoriaaliseen analyysiin. Historiallis-empirisen analyysin tavoitteena on aktuaali-empirisen tutkimuksen kategoriaalisten edellytysten luominen tieteellisesti sitovalla tavalla. Tämä tapahtuu psykologian tutkimuskohteen liikkeen geneettisenä rekonstruktiona.

Grundlegungissa on kyse loogis-historiallisesta työskentelystä *historiallisen empirian* perustalla. Kehitetty funktionaalishistoriallinen metodologia (luku 6.1) mahdollistaa edelleen psykologiatieteen peruskäsitteiden kategoriaalisen kritiikin aktuaali-empirisen tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana. Näin luodaan edellytyksiä teoreettisen mielivaltaisuu den voittamiselle aktuaali-empirisen tutkimuksen tasolla. Aktuaali-empirinen tutkimus puolestaan ei tietenkään voi perustua vain kategoriaaliselle analyysille. Sille on rakennettava kokonaan oma metodologiansa (luku 6.5.4), joka puolestaan vaikuttaa takaisin kategoriaaliseen analyysiin. Historiallis-empirinen tutkimus voi olla joko kohde- tai käsitehistoriallista (ks. s. 60 edellä). Holzkamp katsoo, että kohteen reaalihistoriallisen liikkeen analyysi on tässä ensisijaista. Psykyen "nykyiseen historiaan" päästään käsiksi vain historialli-

sen empirian teoreettisen jäsentämisen kautta. Siksi esitys on aloitettava psyykkisen muodostumisen reaalihistorian analyysillä (GdP, 48-51).

6.1. Funktionaalis-historiallisen analyysin metodologinen malli: viisi-askel analyysi

Holzkamp määrittelee *psyykkisen* yleisimmäksi psykologian kohdetta määritteleväksi käsitteeksi. Psyykkisen käsittäminen sen inhimillisessä erityisluonnossa edellyttää psyykkisen historiallisen eriytymisprosessin analyysia. On luotava metodologia, joka tavoittaa sen historiallisen prosessin, jossa psyyke eriytyy ja kvalifioituu perusmuodostaan nykyiseen muotoonsa. On löydettävä se geneettinen perusmuoto, josta kehitys alkaa ja seurattava historiallisten välijäsenten kautta psyyken nykymuodon eriytymistä esiin perusmuodosta prosessissa, jossa aiemmat muodot tulevat samalla kumotuiksi tai laadullisesti uudella tavalla kokonaisuuteen kytketyiksi (GdP, 52-53).

Keskeinen kategoriaalisen analyysin tehtävä on sellaisten käsitteiden luominen, joiden avulla voidaan kuvata *laadullisesti erilaiset tasot* psyykessä. Subjektiviteetin "ilmiöpinnalla" nämä eri tasot sekoittuvat toisiinsa, ei ole selvää mikä on biologisten tekijöiden suhde sosiaalisiin jne. Siksi on olennaista tutkia niitä laadullisia siirtymiä, joissa nämä eri tasojen suhteet toisiinsa määräytyvät. Erityisen tärkeää on ihmisen "yhteiskunnallisen luonnon" analyysi, jonka on kyettävä osoittamaan kuinka kehitys muuntuu puhtaasti fylogeneettisestä yhteiskunnallis-historialliseksi. Biologinen – yhteiskunnallinen -erottelun lisäksi on kyettävä vielä erottamaan toisistaan erilaiset biologiset spesifisyystasot, erilaisten biologisten funktioiden suhde toisiinsa ja kulttuurisiin tekijöihin. On siis kyettävä jäsentämään psyyken eri funktioiden spesifisyystasot ja näiden tasojen suhde toisiinsa. Näin voidaan tavoittaa psyykkisen rakenne ilmiöpinnan takaa, erottaa toisistaan *spesifis-määräävät* funktiot *spesifis-sekundääristä*. Nämä puolestaan on erotettava *epäspesifeistä* (puhtaasti biologisista) funktioista (GdP, 54-57).

Tällä olennainen – epäolennainen erottelulla on tärkeä merkitys Holzkampin esityksen kokonaisuudessa. Se liittyy psykologian tutkimuskohteen erityislaadun määrittämiseen, siihen mikä kohteessa on todella olennaista. Tällä puolestaan on omat seurauksensa sekä psykologian peruskategorioiden että tutkimusmenetelmien arvioinnille. Jos onnistutaan määrittelemään tieteellisesti se, mikä on psykologialle olennaista, saadaan tavallaan samalla yksi kriteeri psykologian kategorioiden ja metodien relevanssien arvioinnille.¹¹

Materialistinen dialektiikka perinteisessä muodossaan on kuvannut kehitystä "määrällisten muutosten laadullisiksi muutoksiksi muuttumisen lailla" (ks. esim. Kursanow 1976). Tällä muotoilulla on tavoiteltu käsitystä, joka ilmaisisi sekä kehityksen jatkuvuutta että siihen sisältyviä murroksia. Kehityksen on tällöin ajateltu tapahtuvan "kieltämisen kieltämisenä". Tällaisilla abstrakteilla ilmauksilla voidaan kyllä jälkikäteen kuvata kehitystä, mutta itse prosessin erityisestä luonteesta ei tällöin vielä sanota yhtään mitään. Holzkamp katsookin, että psyyken historiallisen kehityksen vaiheiden metodologia merkitsee dialektiikan konkretisointia ja edelleen kehittämistä psykologian alueella.

Psyyken fylogeneettisen kehityksen osalta Holzkamp esittää viisivaiheisen tai -askelisen kehitysmallin, jonka mukaan kehitys tapahtuu tasolta toiselle (kuva 3). Tätä psyyken kehitysvaiheen analyysia Holzkamp kutsuu *funktionaalishistorialliseksi* analyysiksi. Tämän viisi -vaihe mallin avulla voidaan rekonstruoida tarkka kuvaus koko fylogeneettisen prosessin olennaisista siirtymäkohdista.

Kuvassa kolme (s. 75) esitetyllä skeemalla yritetään havainnollistaa Holzkampin viisi -askel metodia. Kyse on abstraktiosta, jolla yritetään luonnehtia psyyken evoluutiota sen yleisimmässä muodossa. Kuvatut abstraktit siirtymät toteutuvat konkreettisesti eri muodoissa psyyken kehityksen siirtymien eri vaiheissa. Kehitykseen sisältyvät aina seuraavat vaiheet tai elementit: (1) Kehityksen lähtökohtana olevat relevantit kehitysdimensiot, (2) olosuhteiden muutos; kehitysristiriidan syntyminen, (3) funktion vaihdos (uusi funktio vie-

¹¹ Tämä erottelu mahdollistaa myös psykologian paikantamisen tieteiden järjestelmässä, suhteessa luonnon- ja yhteiskuntatieteisiin. Holzkamp ei ota eksplisiittisesti kantaa tähän kysymykseen, mutta hänen teoreettisesta analyysistaan seuraa se kanta, että psykologiaa ei voida pitää missään mielessä luonnontieteenä. ** Juntunen ja Mehtonen sen sijaan puolustavat kantaa, että lääketiede on "erikoislaatuisen normatiivisuutensa vuoksi (luonnontieteen menetelmiä käyttävä) ihmistiede" (1977, 23. Vrt. Eskola 1985).

lä alisteinen vanhalle), (4) dominanssin vaihdos (uudesta funktiosta tulee määräävä) ja (5) kokonaissysteemin uudelleenstrukturoituminen uudeksi kehitystasoksi, joka puolestaan on seuraavan kehitysvaiheen (1) lähtökohta jne. *Tässä on kyse erityisestä loogis-historiallisen esityksen muodosta, joka samanaikaisesti sekä ilmentää reaalihistoriallisen kehityksen vaihteita että on tämän historian esittämisen ja analyysin metodi.* Näitä metodin eri vaiheita voidaan luonnehtia (GdP, 70-81) seuraavasti:

1. *Ensimmäinen kehitysaskel.* Niiden aiempien kehitysvaiheiden reaalihistoriallisesti relevanttien dimensioiden kuvaus, joiden suhteen laadullinen muutos tapahtuu. On kyettävä määrittelemään se "positio", joka dialektisesti "kielletään" laadullisessa muutoksessa. Näin luodaan edellytykset uuden kehitysvaiheen erityispiirteiden määrittelylle.

2. *Toinen kehitysaskel.* Ulkomaailmassa, ulkoisissa olosuhteissa ja edellytyksissä tapahtuvien objektiivisten muutosten analyysi. Näiden muutosten seurauksena evoluutioprosessiin tulee mukaan uusi laadullinen tekijä, joka ilmenee *sisäisen kehitysristiriidan* ulkomaailma-puolena (Umwelt-Pol). Tällä viitataan sellaisiin systeemiä uhkaaviin ulkoisiin tekijöihin, jotka suuntaavat valintapaineen käynnissä olevan laadullisen muutoksen suuntaan, kuten myös sellaisiin ulkomaailman aspekteihin, jotka tekevät sopeutuneille mutanteille mahdolliseksi riittävän lisääntymisen niin että organismi -populaation systeemitasapaino voi säilyä.

3. *Kolmas kehitysaskel.* Tapahtuu funktioiden muutos tai *funktionvaihdos* suhteessa ensimmäiseen vaiheeseen. Tämä on kehitysristiriidan *organismipuoli* (Organismus-Pol). Samalla tapahtuu *ensimmäinen laadullinen harppaus* uuden funktion erityispiirteiden muodostumisessa muuttuneissa ulkoisissa olosuhteissa. Erityisen tärkeää on huomata, että tässä vaiheessa funktionvaihdos laadullisena muutoksena tapahtuu osittaismuutoksena niin, että muodostumassa oleva uusi funktio jää vielä edellisen vaiheen määräävän funktion alaisuuteen. Laadullisesti uusi funktio siis palvelee tässä vaiheessa järjestelmän toimivuutta saavutetulla tasolla, mutta ei tule vielä kokonaisprosessin kannalta määrääväksi.

4. *Neljäs kehitysaskel.* Tapahtuu *dominanssin vaihdos* aikaisemmassa vaiheessa dominoivien funktioiden ja uusien funktioiden välillä. Tämä merkitsee *toista laadullista harppausta* kehityksessä, jonka kautta uusi funktio muodostuu koko järjestelmän ylläpidon kannalta määrääväksi toiminnoksi.

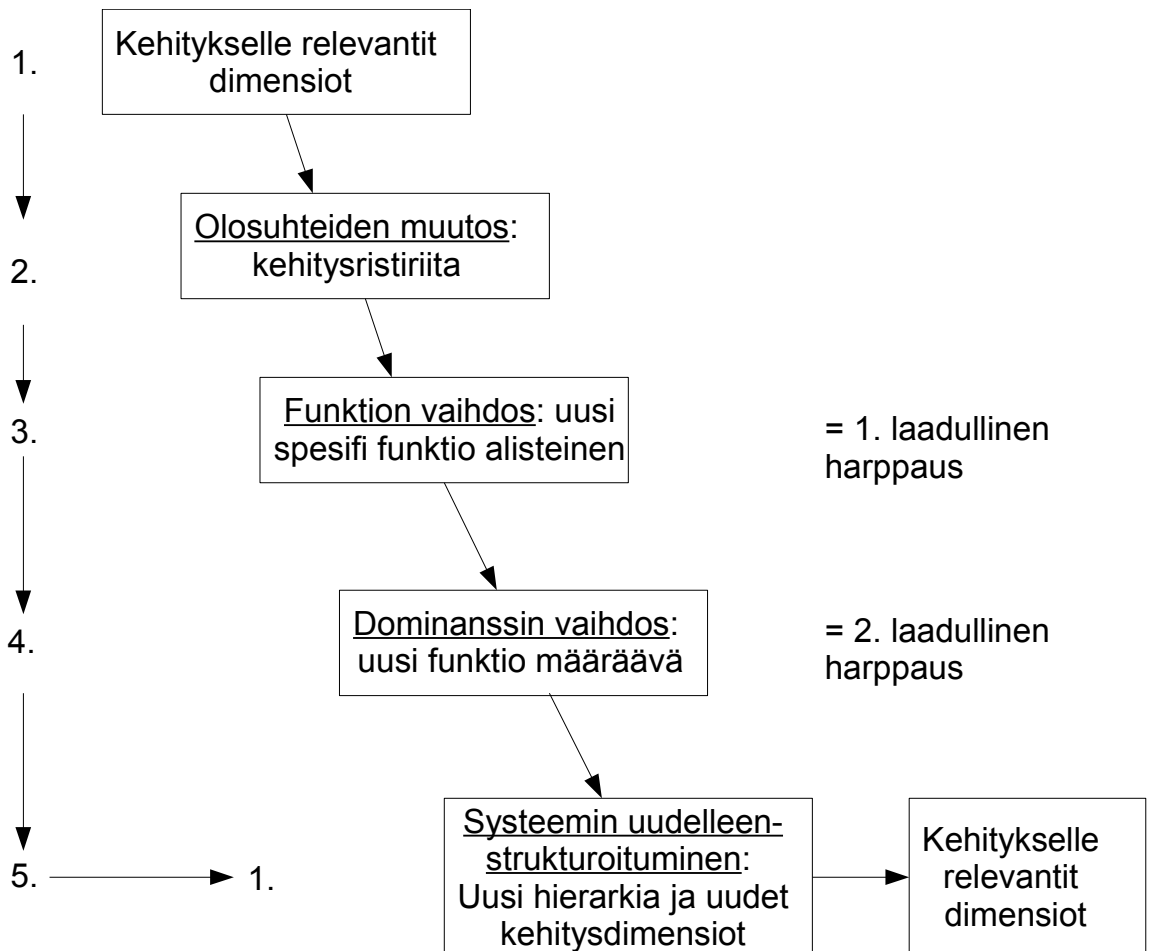
Välivaihe, jossa laadullisesti kehittyneempi funktio on – ennen kuin siitä tulee määräävä – alisteinen kehittymättömämmälle funktiolle, on yleinen edellytys evoluutioprosessissa tapahtuville laadullisille muutoksille, jotka tapahtuvat mutaatioiden ja valinnan mekanismien välityksellä. Evoluutio on siksi oletettava hyvin pitkäaikaiseksi jatkuvaksi tapahtumaksi, missä uudet organismin funktiot eivät synny yhtäkkiä, vaan muodostuvat hiljalleen aluksi tuskin huomaamattomista tekijöistä. Se, että tässä voi kuitenkin olla kyse laadullisesta harppauksesta kokonaiskehityksessä, on mahdollista koska siirtyminen uuteen kehitysvaiheeseen ei tapahdu yksittäisen dimension tasolla, vaan kahden jatkuvasti kehittyvän dimension keskinäisen suhteen muutoksena. Tällainen käänne määräävän ja alisteisen funktion keskinäissuhteissa dominanssinvaihdoksessa ei itsessään ole jatkuva – vaikka molempien tekijöiden kehityksessä vallitsee jatkuvuus – tapahtuma, vaan pisteittäinen katkos kehitysprosessissa. Dominanssinvaihdoksessa jatkuvuus välittyy uuden laadun syntymisen kautta. Jatkuvuus ja murros eivät ole tässä ristiriidassa keskenään.

5. *Viides kehitysaskel.* Sen jälkeen kun uusi funktio on tullut määrääväksi tekijäksi järjestelmän ylläpitämisessä tapahtuu kokonaisjärjestelmän uudelleenrakenteistuminen ja kehityssuunnan uudelleenmääräytyminen.

Tässä vaiheessa on osoitettava, mitkä vanhat dimensiot menettävät merkityksensä ja mitkä taas määräytyvät uusiksi funktioiksi ja mitä rakenteellista ja toiminnallista eriytymistä niissä edelleen tapahtuu. Uudessa kokonaisuudessa voi myös syntyä uusia kehityssuuntia, jotka dominanssinvaihdos on tehnyt mahdolliseksi, mutta jotka eivät perustu määräävään dimensioon. Nämä ovat uuden kehitysvaiheen laadullisia sivuaspekteja.

Uuden kehitysvaiheen edelleen eriytymisen tuloksena kehittyi lopulta sellaisia dimensioita, jotka ovat puolestaan uuden kehitysvaiheen muodostumisen lähtökohtadimensioita.

Näin saavutettu uusi vaihe tulee jatkokehityksen perustaksi. Viides askel muodostuu seuraavan kehitysvaiheen ensimmäiseksi askeleksi.

Kuva 3: Viisi -vaihe malli (GdP, 70-81)

Tässä luonnehdittu funktionaalishistoriallinen metodi mahdollistaa koko sen fylogeneettisen prosessin analyysin, jonka kuluessa tapahtuu siirtymä biologisesta yhteiskunnalliseen kehitykseen. Funktionaalishistoriallisen analyysin raja tulee samalla vastaan siinä pisteessä, jossa yhteiskunnallinen muodostuu dominoivaksi kehitystekijäksi. Yhteiskunnallisen tason analyysille on siten kehitettävä oma metodologiansa. Näin funktionaalishistoriallinen psyyken evoluution analyysi muodostaa vasta ensimmäisen vaiheen psykologian kategoria-analyysissa. Toisen vaiheen muodostaa kokonaisyhteiskunnallisen prosessin

analyysi. Vasta tämän jälkeen tulee mahdolliseksi kolmannessa vaiheessa spesifisti psykologisten kategorioiden analyysi.

Evoluutioprosessi esi-psykkisestä inhimilliseen psyykeen kestää tavattoman pitkän historiallisen jakson. Olennaista Holzkampin esityksessä ei ole yritys tämän prosessin tarkkaan ajalliseen määrittelyyn, vaan pyrkimys jäsentää evoluution eri laadulliset vaiheet teoreettisesti ymmärrettävään muotoon. Holzkampin mukaan voimme erottaa kolme olennaista laadullista vaihetta psyyken kehityksessä. *Ensimmäinen* muodostuu psyykkisen sääntelyjärjestelmän synnystä. *Toinen* vaihe merkitsee lajispesifin yksilöllisen oppimiskyvyn muodostumista. *Kolmannessa* vaiheessa tapahtuu ihmisen yhteiskunnallisen luonnon ja inhimillisen psyyken muodostuminen. Seuraavassa tarkastellaan kutakin näistä vaihteista hieman yksityiskohtaisemmin. Koko tässä tarkasteltava Holzkampin yleisesitys perustuu olennaisesti kriittisen psykologian piirissä aikaisemmin suoritettulle psyyken evoluution tutkimukselle. Holzkamp ei esitä uusia empiirisiä havaintoja, vaan aikaisempien tutkimusten uuden teoreettisen tulkinnan (keskeisimmät ovat Braun & Holzkamp 1977; Holzkamp 1973; Holzkamp-Osterkamp 1981; 1982; PAQ 1978; Schurig 1975; 1976; Schurig & Keiler 1978).¹²

6.1.1. *Psyykkisen muodostuminen*

Ei-psykkisestä psyykkiseen tapahtuva siirtymä organismien kehityksessä on tietenkin äärimmäisen vaikeasti rajattavissa oleva alue. Holzkamp katsoo, että yllä kuvatun viisi -vaihe menetelmän avulla voidaan kuitenkin tavoittaa olennaisia laadullisia puolia tästä siirtymästä. Siirtymävaiheen olennaiset piirteet (GdP, 83-120) voidaan tiivistää seuraavasti:

12 "Evoluutiopsykologinen" lähestymistapa ei tietenkään ole kriittisen psykologian oma keksintö. Evoluutioteorian ja psykologian synteisin rakentaminen on yksi keskeisiä suuntia ihmistieteiden perusteisiin suuntautuvassa metodologisessa keskustelussa. Ks. esim. Crook (1985), Erpenbeck (1984) ja Klix (1983). Tätähän ilmaisee mm. sosiobiologian osakseen saama suuri huomio tieteellisessä keskustelussa. Holzkampin tässä tekemää erottelua voidaankin verrata esim. Lumsdenin ja Wilsonin sosiobiologisessa keskustelussa tekemään jäsenyykseen. He jakavat evoluution neljään olennaiseen siirtymään: (1) elämän, (2) solun, (3) monisoluiden eläinten ja lopulta (4) ihmismielen syntyyn. Psyyken evoluutio rajautuu tässä eläin – ihminen siirtymävaiheeseen, jota luonnehditaan "gene-culture co-evolution" käsitteellä (Lumsden & Wilson 1983, 7, 19-20).

1. *kehitysvaihe*. Kehityksen perusedellytyksenä ovat relevantit dimensiot muodostuvat kahdesta organismin ominaisuudesta. Toisaalta organismin on ollut saavutettava kyky suuntaamattomaan paikanvaihdokseen ja toisaalta sen on kyettävä reagoimaan (ärtyvyys) aineenvaihdunnan kannalta neutraaleille ärsykeille.

2. *kehitysvaihe*. Kehitysristiriidan ulkomaailma -puolen muodostuminen. Olosuhteiden muutos johtaa tilanteeseen, jossa vallitsee organismin kannalta suhteellinen ravinnon puute ja jossa samalla on pysyvä suhde ravinnonlähteiden ja neutraalien ärsykkeiden välillä.

3. *kehitysvaihe*. Ensimmäinen laadullinen murros kehityksessä, sensibiliateetin muodostuminen. Tapahtuu esipsyykkisten dimensioiden funktionvaihdos, joka samalla luonnehtii kehitysristiriidan organismipuolta; aiempi "pelkkä ärtyvyys aineenvaihdunnan kannalta neutraaleille ärsykeille" saa uuden funktion – ärsykkeet saavat *signaalimerkityksen* aineenvaihdunnan kannalta.

4. *kehitysvaihe*. Toinen laadullinen murros, funktioiden dominanssin vaihdos. Siirtyminen välittömästä aineenvaihdunnasta signaalifunktioiden välittämään, uuden funktion määräävä rooli. Kehittyy *sensibiliateetti psyykkisen ärtyvyyden erityisenä muotona*, jolle on luonteenomaista organismin kyky suunnattuun paikanvaihtoon neutraalien signaaliärsykkeiden perusteella.

5. *kehitysvaihe*. Uuden kokonaistason ja -hierarkian muodostuminen psyykkisen sisäisen eriytymisen seurauksena. Tämä eriytyminen johtaa niiden uusien dimensioiden muodostumiseen, jotka puolestaan ovat tulevan kehityksen perustana. Tässä evoluutioprosessi myös haarautuu useisiin suuntiin. Psykyen evoluution kannalta voidaan sulkeistaa ne kehityshaarat, jotka merkitsevät pysähtymistä nyt saavutetulle tasolle. Olennaista on tulevan kehityksen kannalta relevanttien dimensioiden määrittely. Tässä ei toisteta näiden dimensioiden konkreettista analyysia, vaan tyydytään vain mainitsemaan ne yleisellä tasolla.

Psyykkisen orientaatio toiminnan kehitys (siis siirtyminen sensibiliateettiin) merkitsee ensimmäistä *merkitysten/merkitysrakenteiden* eriytymistä toisistaan. Organismien orientaatio

ulkomaailmaan tapahtuu nyt sen perusteella mikä "merkitys" ympäristöärsykkeellä organismille on. Merkitykset (Bedeutungen) ovat aluksi diffuuseja ja niiden eriytyminen liittyy sekä orientaatiotoiminnan että tarpeiden eriytymiseen. Ensimmäinen tärkeä ja tulevan kehityksen kannalta olennainen merkitystyyppien eroaminen toisistaan tapahtuu, kun *suvunjakaminen ja elämänvarmistaminen eroavat toisistaan itsenäisiksi funktiopiireiksi*.

Orientaatiotoiminta eriytyy sisäisesti. Kehitys kulkee asteorientaatiosta erottelu- ja identifikaatiokyvyn muodostumiseen, diskriminaatioon ja jäsentämiseen jne. Tästä alkaa myös havaintotoimintojen sisäinen eriytyminen eri tasoihin funktioihin. Määrättyjen havaintotoimintojen kehitys jatkuu evoluution kulussa *itsenäisenä epäspesifinä kehityksenä* (esim. ihoaistit yms.). Monet havaitsemisen lainmukaisuudet kehittyvät psyyken sisäisen eriytyksen varhaisissa evoluutiovaiheissa, jolloin ne heijastavat eriytymishetkellä vallinnutta toiminnallista organismi – ulkomaailma -suhdetta ja sen funktionaalisesti relevantteja piirteitä (tästä nimitys funktionaalinen heijastus, vrt. Leontjew 1975, 157). Ne ovat siis tulosta evoluution kannalta relevantista kehityksestä, mutta muuttuessaan epäspesifeiksi niiden avulla ei enää voida analysoida muodostuvien uusien spesifimpien ("korkeampaa" kehitysvaihetta edustavien) funktioiden luonnetta. Pikemminkin päinvastoin; ne saattavat itse toimia spesifien funktioiden "leimaamina". Näin on ymmärrettävissä esim. hahmolakien (yleistäminen, yksinkertaistaminen, jne.) merkitys; ne eivät ilmaise mitään itsenäistä "psykkistä lainmukaisuutta", vaan hyvin varhaisessa vaiheessa muodostunutta (myöhemmän kehityksen kannalta epäspesifiä) organismi – ulkomaailma -suhteen ekologisesti relevanttia funktionaalisen heijastuksen tapaa.

Orientaatiotoiminnan eriytyminen tapahtuu myös toisella tasolla: *orientaatio- ja suoritusaktiviteetit eroavat toisistaan*. Tämä taas merkitsee *orientaatiomerkitysten ja suoritus- tai primäärimerkitysten* eroamista toisistaan. Orientaatioaktiviteetit suuntautuvat merkityksiin, jotka suuntaavat organismin uusiin toimintoihin. Suoritusaktiviteetit puolestaan liittyvät suoraan (primäärien) tarpeiden tyydytykseen.

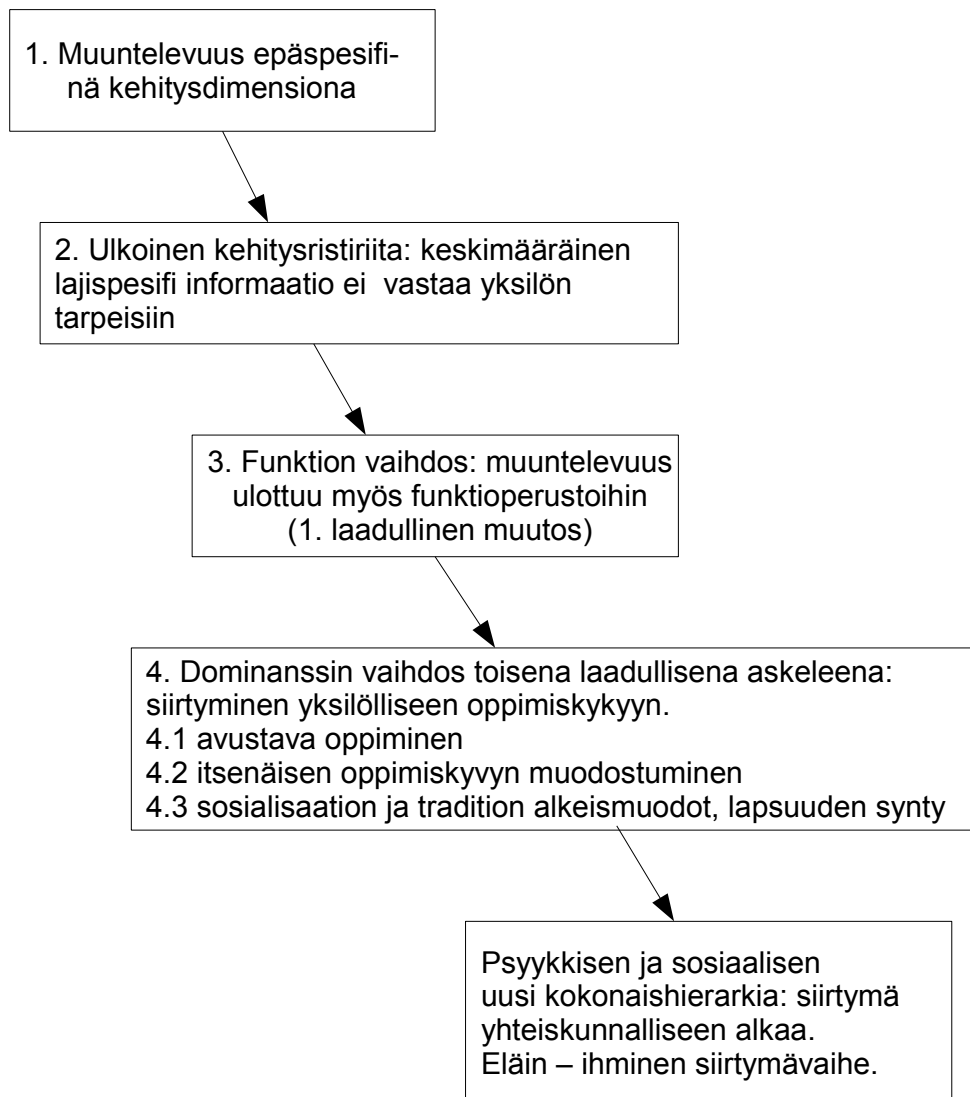
Psyyken muodostumisen jälkeinen sisäinen eriytyminen johtaa jo myös *emotionaalisuuden perusmuodon* syntyyn. Holzkamp katsoo, että emotiot muodostavat erityisen *tiedostamis-*

muodon, joka suuntaa organismin toimintaa ja orientaatiota ympäristöön organismin tarve-tiloja heijastavalla tavalla. Emotionaalinen tavallaan välittää "kognitiivista" ja orientaatioaktiivisuutta. "Emotionaalisuus on siis määriteltävissä perusluonteeltaan ulkomaailman ominaisuuksien laadulliseksi 'arvottamiseksi', jonka 'mittapuuna' on kulloinenkin oma olo-tila, joka on näin ollen 'toimintavalmiutta' 'kognitiivisen' ja 'toiminnan' 'välitysinstanssina'" ([GdP, 98](#). Vrt. Holzkamp-Osterkamp 1978).

Psyykkisen muodostuminen liittyy signaalimerkitysten välittämän orientaation kehitykseen. Tämä luo perustan *kommunikaatiosuhteiden* muodostumiselle. Kommunikaatioksi käsitetään tässä sellainen lajinsisäinen (ja lajien välinen) informaationsuhde, joka toimii kaksisuuntaisena lähettäjä – vastaanottaja suhteena. Kommunikaatiosuhteiden muodostuminen populaation sisällä johtaa puolestaan taas uuteen merkitysrakenteiden eriytymiseen; *sosiaaliset merkitykset* eroavat esineellisistä kohdemerkityksistä. Kommunikaatioon osallistuvat muodostavat keskenään "sosiaalisen merkityssuhteen". "Sosiaalinen" on tässä tietenkin vielä kaikkein diffuuseimmassa alkumuodossaan. Merkityssignaalit eivät ole vielä organismin kannalta yksilöllisiä, vaan "lajikeskimääräisiä". Kehityksen kantajana eivät muutenkaan evoluutioprosessissa toimi yksilöt, vaan kehittyvä populaatio kokonaisuudessaan. Psyykkisen synty ja sen sisäinen eriytyminen johtavat siis *sosiaalisen* vähittäiseen kehittymiseen omaksi tasokseen populaation ja yksilön käsitteiden "välille".

6.1.2. Yksilöllisen oppimiskyvyn kehittyminen

Yllä luonnosteltu kehitys luo perustan seuraavalle laadulliselle siirtymälle evoluutiossa: lajityypillisen yksilöllisen oppimiskyvyn muodostumiselle. Tämäkin siirtymä tyydytään kuvaamaan tässä äärimmäisen skemaattisesti seuraamatta Holzkampin argumentaatioketjun (GdP, 121-157) yksityiskohtia. Kuvassa 4 (s. 80) on yritetty tiivistää kehityksen kuvaus viisi vaihe -metodin mukaiseen skemaattiseen muotoon. Seuraavassa luonnehditaan lyhyesti yksilölliseen oppimiskykyyn johtavan kehityksen perussiirtymien luonnetta sekä tähän liittyvää peruskategorioiden edelleen kehittelyä.

Kuva 4: Siirtymä psyykkisen perusmuodosta yksilölliseen oppimiskykyyn

1. *kehitysvaihe*. Yksilöllistä oppimiskykyä edeltävässä vaiheessa *muuntelevuus* (Modifika-
bilität) muodostaa sen relevantin epäspesifin dimension, jolle kehitys rakentuu. Muuntele-
vuus on ominaista kaikille eliöille; se on organismin perustuntemerkkien yksilöllistä va-
riointia. Muuntelun tuottamat ominaisuudet eivät välity perinnöllisesti. Sen sijaan muunte-
lun rajat määräytyvät perinnöllisistä ominaisuuksista. Muuntelevuus itsessään on siis perin-
nöllisesti määräytynyt ominaisuus ja lajitunnusmerkki. Eri funktiot voidaan erottaa toisis-
taan sen perusteella missä määrin ne ovat *sidottuja* (Festgelegtheit) tai *muuntelevia*. Ky-

seessä on siis saman tunnusmerkin kaksi puolta ja näiden puolten keskinäinen suhde määrittelee funktion luonteen. Psykkisen muodostumisvaiheessa vallitsee tilanne, jossa kognitiiviset, emotionaaliset ja sosiaaliset dimensiot kehittyvät "vaistojen" määrittäminä, ovat siis funktionaalisesti sidottuja ja muuntelu esiintyy tässä vain sidotun momenttina.

2. *kehitysvaihe*. Sidotut aktiviteetit voivat kuitenkin heijastaa vain ympäristön lajispesifisti keskimääräisiä ominaisuuksia, mutta eivät ontogeneettisen kehityksen kannalta merkittäviä lyhytaikaisia, aktuaaleja ympäristötekijöitä. Tämä on selvää, sillä funktionaaliseksi heijastuksiksi voivat muodostua vain evoluutiossa suhteellisen pysyvästi vaikuttaneet tekijät. Tästä muodostuu kehitystä ohjaava ristiriita: mitä kehittyneempi organismi on, sitä suurempi tarve sillä on kykyyn huomioida myös yksilöllisen kehityskaaren aikana vaikuttavat erityiset ympäristötekijät. Sidotun funktioperustan vallitessa niiden huomioiminen ei ole mahdollista. Näin muodostuu ympäristötekijöiden muodostama *valintapaine, joka suuntaa kehitystä muuntelevuuden "funktionaalistamiseksi" kyvyksi sopeutua aktuaalisiin ympäristönmuutoksiin, ts. kyvyksi oppia*.

3. *kehitysvaihe*. Ensimmäinen laadullinen murros. Muuntelevuus on vielä aikaisemmissa vaiheissa sidottujen funktioiden epäspesifi momentti. Nyt sen luonteessa tapahtuu muutos; se ulottuu koskemaan myös aktuaalisten ympäristövaikutusten virittämien toimintojen perustaa. Sidotun ja muuntelevan suhde itse funktioissa muuttuu. Aktuaaliset ympäristövaikutukset heijastuvat itse toiminnon perustaan muuttaen sitä. Avautuu *sopeutumisoppimisen* mahdollisuus. Tämä muuntelevuuden merkityksen muutos oppimiskyvyksi avaa samalla kokonaan uuden dimension psyyken kehityksessä; nyt voidaan puhua ontogeneettisestä, *yksilöhistoriallisesta kehityksestä*. Puhtaasti sidotut lajiominaisuudet saavat rinnalleen "yksilömuistin" (alkeismuodon), joka itsessään on samalla lajiominaisuuden osa.

(Käsitteellisellä tasolla Holzkamp huomauttaa, että tarkastelu ei tässä tapahdu *peritty – opittu* vastakkaisuutena. Tämä käsitteistys olisi harhaanjohtava, sillä oppimistoiminnallakin on perinnöllisesti määräytynyt perustansa. Siksi sidottu – muunteleva dimensio sopii kuvauksen välineeksi paremmin.)

4. *kehitysvaihe*. Dominanssinvaihdos perusfunktioiden välisessä suhteessa, siirtyminen yksilölliseen oppimiskykyyn toisena laadullisena askeleena. Holzkamp tarkastelee tätä siirtymää erityisen yksityiskohtaisesti (GdP, 130-157) jakaen sen kolmeen eri vaiheeseen, joissa dominanssin vaihdos konkreetisti toteutuu.

Ensimmäisessä vaiheessa muodostuu kyky *avustavaan oppimiseen*. Avustava oppiminen mahdollistaa rajoittuneen "ympäristönavautumisen" sidottujen funktioiden säilyttäessä periaatteessa dominoivan asemansa. Avustavan oppimisen vaiheessa esim. lajispesifi merkitysympäristö pysyy luonteeltaan sidottuna. Yksilön oppimiskyvyn lisääntyminen luo kuitenkin mahdollisuuden näiden merkitysten eriyttämiseen ja siten mm. *yksilöllisten tottumusten* muodostumiseen. Eriyttävä tai differentaatio-oppiminen johtaa näin tärkeään kokonaisaskeleeseen. Samalla kun lajiyksilö kehittää eriytyneen suhtautumisen lajiympäristön merkityksiin – oppii nämä merkitykset yksilöllisesti – samalla *alkaa kehittyä individuaatioprosessi* osana lajinkehitystä. Yksilöllistyminen ei siis asetu lajinkehitystä vastaan, vaan pikemminkin tulee mahdolliseksi lajikehityksen asettamissa rajoissa.

Differentaatio -oppiminen luo edellytykset olennaiselle kehitykselle sosiaalisten suhteiden alueella. Kyky eriyttää merkityksiä koskee luonnollisesti myös sosiaalisia merkityksiä. Yksilöllistynyt kommunikaatiokumppaneiden tunnistaminen ja kyky liittää eri kumppaneihin erilaisia sosiaalisia merkityksiä luovat edellytykset sosiaalisen hierarkian, dominanssirakenteiden syntymiselle. Oppimiskyky mahdollistaa yksilöllisen kasvamisen näihin suhteisiin ja toimimisen niiden puitteissa. Se, että kyse on kuitenkin "avustavasta oppimiskyvystä", ilmenee siinä että hierarkian tunnusmerkit säilyvät lajispesifisti sidottuina.

Toisessa vaiheessa tapahtuu lopulta siirtyminen *itsenäiseen oppimiskykyyn*. Tämä siirtyminen tapahtuu suhteessa sidottuihin toimintamuotoihin. Erotteluoppiminen mahdollisti merkitysten eriyttämisen ja aktiviteettien muuntelun. Itse aktiviteettien rakenteellinen keskinäissuhde pysyi sidottuna. Siirtymä itsenäiseen oppimiseen merkitsee nyt itse toimintojen kulun, toteuttamisjärjestyksen ja muotojen muuttamisen mahdollisuutta oppimisen kautta. Tämä merkitsee puolestaan sitä, että *itse merkitys- ja tarvedimensiot sellaisenaan tulevat oppimisen välittämän muuntelun kohteiksi*. Kehitys johtaa siihen, että eläimen on

kyettävä erottamaan oppivan ympäristötunnistamisen avulla määrättyjä tunnusmerkkejä niiden todellisissa yhteyksissään siinä määrin, että nämä voivat toimia viitteinä primääreihin suorituserkityksiin siten, että toimintasekvenssi voi rakentua ennakoivasti näiden viitteiden varassa alusta loppuun saakka. Tässä tapahtuu siirtyminen erotteluoppimisesta oppimiseen signaaliyhteyksistä. Signaalioppiminen on samalla antisipoivaa oppimista. Tämä siirtymä merkitsee samalla uutta askelta psyykkisen kehityksessä ylipäänsä.

Merkitykset kehittyvät (sekundaarisesti muunneltavissa olevista) orientaatiotoiminnan sidotuista virittäjistä yhä enemmän *yleisluonteisiksi toiminnan virittäjiksi*. Ne ikään kuin muuttuvat "tee tämä" tai "tee tuo" komennoista yleisemmiksi "sinun-on-tämä-tunnettava" tyyppisiksi kehotuksiksi. Tällaisia toimintaa virittäviä viitemerkityksiä (*Rahmenbedeutungen*) voidaan luonnehtia *uuden ja jo opitun välisen eron* perusteella. Mitä uudempi asia/tapahtuma on eläimelle (ja mitä vähemmän sen signaaliarvo siis liittyy eläimen siihenastisen yksilömuistin perusteella primäärisiin suorituserkityksiin), sitä merkittävämpi se on tunnistamisaktiiviteettien virittäjänä. Etologiassa tämä ilmiö tunnetaan *uteliaisuus ja tutkimiskäyttäytymisenä*, jota voidaan pitää itsenäisen oppimiskyvyn eräänä tunnusmerkkinä. Tähän liittyvää tarveperustaa voidaan nyt kutsua erityiseksi *tarpeeksi ympäristönsä hallintaan*.

Avustavan oppimisen tasolla merkitykset olivat lajispesifisti sidottuja. Itsenäinen oppimiskyky merkitsee orientaatiomerkitysten ja niihin liittyvien tarpeiden tulemistä oppimisen välittämän muuntelun piiriin. Oppimisen ei silti tarvitse tässä ulottua vielä primääreihin suorituserkityksiin. Orientaatiomerkitysten alueella alkaa muodostua yleinen tarveperusta ulkomaailman spontaanille oppivalle tunnistamiselle. Tästä syntyy myös uudenlainen emotionaalinen suhde "uusiin" ilmiöihin. Kyky yksilölliseen oppimiseen luo perustan myös *"emotionaaliselle angstile"*, joka on kykyä ennakoida "potentiaalisesti ei-hallittavissa olevaa" tilannetta. Tämä merkitsee samalla *yksilöllisen emotionaalisuuden* syntyä.

Eräs itsenäisen oppimisen olennainen tunnusmerkki on opittu toiminnan suuntaaminen. Tähän opittuun suuntaamiseen sisältyy kaksi puolta: oppiminen on luonteeltaan antisipoivaa, mutta myös kulloistenkin merkitysten emotionaalinen arviointi on ennakoivaa. Tähän pe-

rustuu motivaation kehittyminen; se on *toimintamahdollisuuksien* positiivista emotionaalista arviointia. Motivaatio on siis yleiskäsite, jolla voidaan kuvata itsenäisen oppimisen emotionaalista sääntelyä.

Kolmannessa vaiheessa tapahtuu dominanssinvaihdoksen (sidotusta oppimiskykyyn) vaikiintuminen. Itsenäisen oppimiskyvyn muodostuminen ei takaa automaattisesti etuja evoluutiokehityksessä. Siihen sisältyy myös lajin olemassaolon vaarantavia riskitekijöitä. Mitä sidotumpaa toiminta on, sitä varmempaa on jokaisen lajiyksilön tietty reagointi ympäristön valintapaineisiin. Oppimisvalmiuden kehittyminen tuo mukanaan epävarmuustekijän. Kun kyky reagoida uuteen perustuu opittuun toimintaan, muodostuu yksilönkehityksessä välttämättä latenssivaihe jossa toimintakyky on olemassa vain potentiaalisesti. Tähän latenssivaiheeseen liittyvä toimintakyvyttömyys muodostaa potentiaalisen riskin lajikehitykselle. *Ratkaiseva edellytys tällaisten riskitekijöiden vähentämiselle ja samalla itsenäisen oppimiskyvyn syntymisen ja edelleen kehityksen edellytysten luomiselle on eläinten sosiaalisten liittymien (tierische Sozialverbände) muodostuminen.* Vain sosiaalisten liittymien suojatun luonnon turva luo edellytykset em. riskien torjumiselle ja samalla suotuisat edellytykset toimintakyvyn edellytyksenä olevalle oppimiselle. Tämä puolestaan luo tilanteen, jossa sosiaaliset liittymät itse lujittuvat oppimisen seurauksena ja alkavat kehittyä yhä enemmän opittujen sosiaalisten suhteiden ja opitun sosiaalisen käyttäytymisen hallitsemisena. Seurauksena edellisestä on erityisen *lapsuus/nuoruus vaiheen muodostuminen.* Tähän liittyy leikkitoiminnan synty erityisenä tuleviin aktiviteettimuotoihin valmistautumisen muotona.

Sosiaalisten suhteiden kehitykseen liittyy erilaisten familiaaristen muotojen syntyminen. Samalla alkaa kehittyä *eläinten traditionmuodostus*, joka perustuu pääasiassa jäljittelevään oppimiseen. Tässä voidaan puhua sosialisoinnin alkeismuotojen kehittymisestä.

Oppimiskyvystä on muodostunut dominoiva funktio siinä vaiheessa, kun voidaan katsoa että eläin ei voi realisoida lajityypillisiä kehitysmahdollisuuksiaan ilman yksilöllistä oppimiskehitysprosessia. Samalla on huomattava, että tämä yksilökehitys ei tapahdu erillisen eläimen kykyjen kehityksenä, vaan että yksilöllistyvät kehitysprosessit ovat mahdollisia vain sosiaalisen yhteiselämän muodoissa. *Korkeimmat eläinten kehitysvaiheet ovat siis*

*saavuttaneet sosiaalisen elämän tason ja yksilön on mahdollista toteuttaa lajiominaisuu-
tensa vain lajinsa sosiaalisessa yhteisössä kasvamalla.*¹³

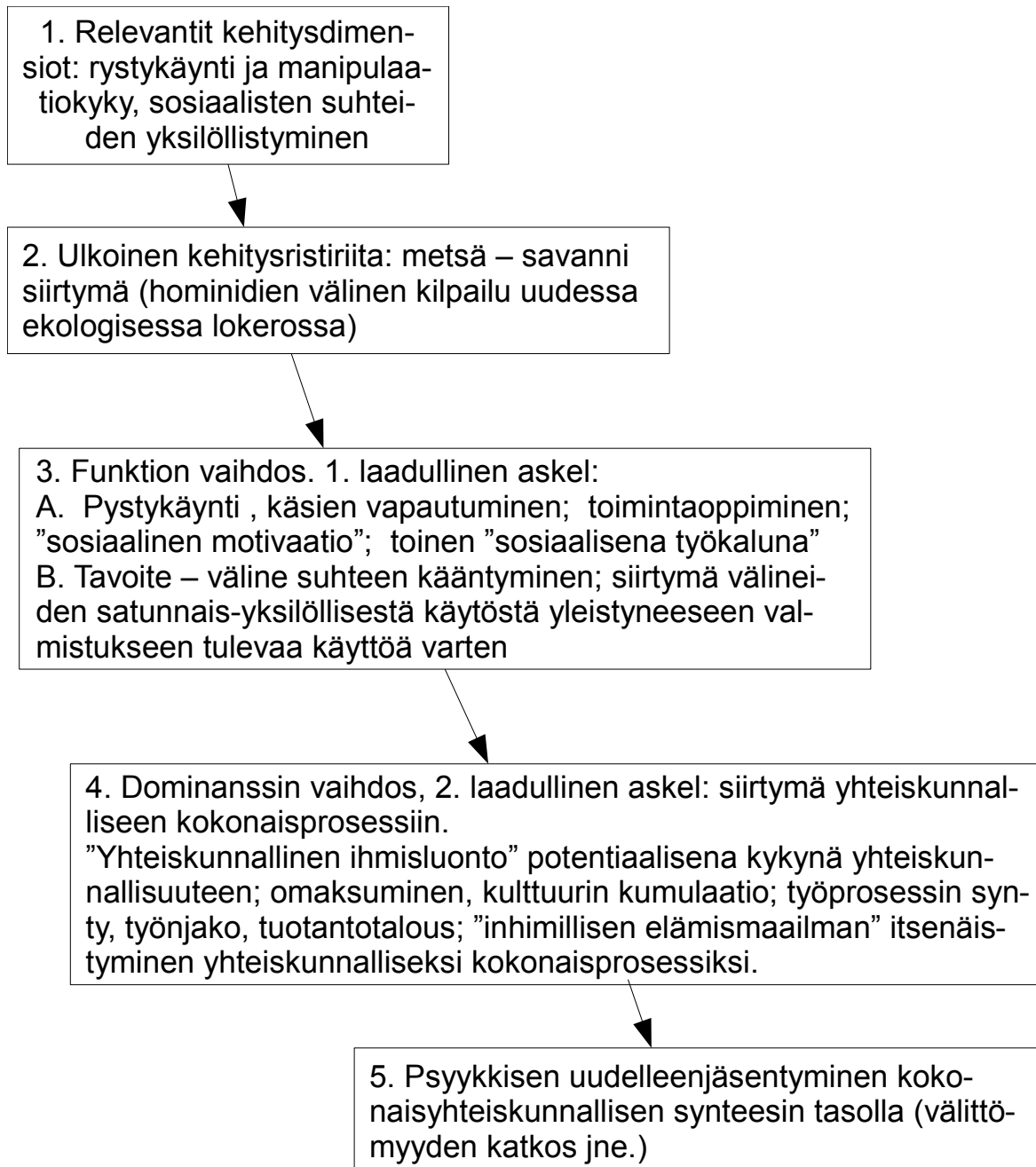
Yksilöllisen oppimiskyvyn muodostumisen myötä "päättyy" psyykkisen evoluution toinen laadullinen siirtymävaihe. Samalla avautuu varsinainen *eläin – ihminen -siirtymävaihe* (E-I siirtymä), ihmisyhteiskunnan ja ihmisen yhteiskunnallisen luonnon muodostumisen pitkä laadullinen kehitysaskel.

6.1.3. "Die gesellschaftliche Natur des Menschen"

Holzcamp jättää tietoisesti auki edellisen analyysijakson "viidennen askeleen" kuvaami-
sen; psyykkisen sisäisen uudelleenorganisoinnin ja uuden hierarkian jäsentymisen ana-
lyysin saavutetulla yksilöllisen oppimiskyvyn tasolla. Metodologinen siirtymä, jossa edelli-
nen viides vaihe ja uuden jakson ensimmäinen vaihe sulautuvat yhteen, voidaan katsoa
mahdolliseksi, koska tässä ollaan kiinnostuneita enää vain ihmiseen johtavasta kehityslin-
jasta. Muut kehityssuunnat sulkeistetaan tarkoituksellisesti esityksen ulkopuolelle (GdP,
160-161).

Kokonaisuudessaan tässä siirrytään jaksoon, jossa tapahtuu laadullinen murros evoluutio-
prosessissa. "Pelkkä" fylogeneettinen prosessi murtuu ja siirrytään biologisesta yhteiskun-
nalliseen kehitysprosessiin. E-I siirtymän tuloksena on myös ihmisen biologisen luonnon
muuttuminen, "ihmisen yhteiskunnallisen luonnon" syntyminen yhteiskuntaprosessin luon-
nonedellytyksenä. Tässä tarkasteltava vaihe käsittää siis siirtymän ihmisten ja apinoiden
yhteisestä edeltäjästä hominiidien kehityslinjaan ja lopulta ihmiseen. Aikaisempien analyysijaksojen tavoin Holzcamp ei tarkastele tätä prosessia empiiristen yksityiskohtien tasolla, vaan pyrkii sen teoreettiseen jäsentämiseen. Pelkistetysti Holzcampin analyysi (GdP, 162-184) sisältää seuraavat kohdat. (kuva 5, s. 86)

¹³ Pongidien sosiaalisen kanssakäymisen muodoista ks. Fossey (1984) kuvaus gorilloista ja Ghiglierin (1985) ja Lawick-Goodallin (1972) esitykset simpansseista.

Kuva 5: Eläin - ihminen siirtymävaihe

1. *kehitysvaihe*. Kehitykselle relevantit lähtökohtadimensiot. Lähtökohtana on olettaus primaattien (kädellisten*) kehityksestä trooppisen sademetsän ("Alkumetsä") muodostamassa biotoopissa. Tässä ekologisessa ympäristössä muodostuvat jatkokehitykselle olen-

naiset piirteet. Erityisen tärkeää on *rystykäynnin* muodostuminen metsässä asuvien kädellisten liikkumismuodoksi. Tämä liittyy vähittäiseen vartalon pystyasennon kehittymiseen ja näin vapautuvaan käsien käytön mahdollisuuteen. Syntyvä "käsienkäyttö" uutena ominaisuutena liittyy optisen näkökyvyn kehitykseen (binokulaarinen näkö) ja pienobjektien tutkimiseen. Näin muodostuu kontrolloitu *manipulaatiokyky*. Välineiden käytön esimuodot alkavat kehittyä.

Samanaikaisesti tapahtuu sosiaalisten suhteiden eriytymistä. Erityisesti kehittyvät "perhe"-suhteet sosiaalisten suhteiden kiinteytymisen ja yksilöllistymisen seurauksena. "Hoivaamisen" ja emotionaalisen kiintymisen alkumuodot alkavat kehittyä. Koordinaation mahdolliset esimuodot ravinnonhankinnassa.

2. *kehitysvaihe*. Olosuhteiden muutos ja kehitysristiriidan muodostuminen. Voimakas ekologinen muutos muuttaa "alkumetsän" biotooppia niin, että ekologinen tila ei riitä siellä eläville kädellisille. Osa siirtyy elämään savannille, osa pysyttelee "metsä"-ympäristössä. Savannille siirtyminen luo kehitysristiriitoja, jotka avaavat evoluutiolinjan kohti ihmistä. Metsiin sopeutuminen puolestaan johtaa nykyisten pongidien (simpanssi, gorilla, oranki) linjan muodostumiseen.

Metsä – savanni -siirtymä on Holzkampin argumentaatioketjun kannalta aivan olennainen vaihe ja siihen liittyvää "metsäfunktioiden" muutosta kuvataankin hyvin tarkkaan. Nämä muuntumat kehityksen "organismipuolena" johtavat kolmannen vaiheen funktionvaihdokseen. Tässä kohden toisen ja kolmannen kehitysvaiheen välisen siirtymän rajan määrittely jää Holzkampilla hieman epäselväksi (ks. GdP, 164-174). Esityksen selkiyttämiseksi funktioiden muutokset kuvataan tässä kokonaan kolmannen vaiheen osana.

3. *kehitysvaihe*. A. Funktioiden muutos savannille siirtymän seurauksena. B. Funktion vaihdos laadullisena siirtymänä.

A. *Pystykäynti* muodostuu vallitsevaksi ruumiinasennoksi ja liikkumismuodoksi. Tämä muutos on mahdollinen aikaisemmin muodostuneen rystykäynnin perustalla. Kaksijalkai-

suus johtaa edelleen näön kehittymiseen, visuaalinen orientaatio horisontaalisine havaintokykyineen jne. paranee olennaisesti.

Edellisen seurauksena tapahtuu *käsien vapautuminen "kädenkäyttöön"*. Tämä yhdessä kehittyneen näön kanssa johtaa manipuloivan orientaation optimaaliseen kehitykseen. Esineiden *kohdemerkitykset* saavat tämän seurauksena uuden syvyyden. Kyky välineiden käyttöön paranee.

Olellaisen tärkeää psyykkisten ominaisuuksien kehittymiselle on pystyäkäynnin seurauksena tapahtuva tapahtuva *aivokapasiteetin voimakas kasvu* neocorteksin laajentuessa.

Välineiden käytön seurauksena *ajattelussa* tapahtuu siirtymä uudelle tasolle. Välineillä tapahtuva kokeileva manipulaatio kehittyy eräänlaiseksi "ajatteluksi kohteen avulla" (Denken am Objekt). Tässä on kyse kokeilevan manipulaation mahdollistaman "sisäistyneen" toiminnan "jälleenulkoistamisesta", joka taas mahdollistaa uudentyyppisen *oppimisen oman toiminnan ja välineen käytön luomista yhteyksistä*. Tämä luo puolestaan edellytyksiä sidottujen käyttäytymismallien ylittämiseksi ja uudelleensuuntaamiselle.

Siirtymä savannille muuttaa sosiaalisten suhteiden luonnetta. Sidotun alueellisen reviirikäyttäytymisen tilalle tulee avoimempi, oppimiseen perustuva suvunjatkamisyksikköä suurempi ja sen yläpuolelle asettuva "yhteisö". Olellaista on koko yhteisön tasolla tapahtuva ravinnonetsinnän ja -jaon samoin kuin sosiaalisen huolehtimisen kehittyminen. Samanaikaisesti jatkuu sosiaalisten suhteiden *yksilöllistyminen*, joka mahdollistaa suurryhmän sisäisen rakenteen kehittymisen joustavammaksi. Familiaariset muodot menettävät ennalta hallitsevan luonteensa niitä yleisemmille sosiaalisille rakenteille.

Emotionaalisen kehityksen osalta tämä merkitsee "*sosiaalisen motivaation*" syntyä ja tarvestruktuurin radikaalia muutosta. Ravinnonhankinta tapahtuu nyt sosiaalisen työnjaon määräämänä. Tämä merkitsee sitä, että *primäärien tarpeiden tyydytys tapahtuu vasta kollektiivisen prosessin lopussa*. Tämän "kokonaisprosessin" synnyn ei voida kuitenkaan olettaa tapahtuvan kokonaisuuden oivaltamisen ja tietoisien tarkoitusten seurauksena. Sosiaali-

sen elämänhallinnan itsessään täytyy kehittyä motivoivaksi tarpeeksi. Primäärit tarpeet menettävät tämän prosessin kulussa itsenäisyyttään ja tulevat yhä vähemmän toiminnan ainoiksi edellytyksiksi. Voidaan puhua *sosiaalisen ja huolehtimismotivaation synnystä*. Yksilön omien primääritarpeiden tyydytys ei enää ole välttämättä yksilön toiminnan primääri motivaatioperusta.

Yhteistoimintamuotojen kehitys johtaa *opitun työnjaon* muodostumiseen ravinnonhankinnassa. Metsästyksessä yms. yhteistoiminnassa tapahtuu siirtymä *sosiaalisen työnkalun käyttöön*, jossa toinen yhteisön jäsen toimii kokonaisorganisaation instrumenttina. Tämä taas luo edellytyksiä uudenlaisten sosiaalisten rakenteiden oppimiselle.

B. Yllä luetellut funktioiden muutokset luovat perustan tapahtuvalle funktionvaihdokselle. Kyseessä on *siirtymä välineiden yksilöllisestä käytöstä niiden sosiaaliseen tuottamiseen ja käyttöön esineellisinä työvälineinä*. Välineiden käyttö oli aikaisemmin yksilöllis-satunnaista: välineeseen tartuttiin primäärin tarpeen tyydyttämisen tarkoituksessa ja välineestä luovuttiin kun tarve oli tyydytetty. Tämä *tavoite – väline -suhde muuttuu nyt päinvastaiseksi*. Väline ei enää suuntaudu tiettyyn konkreettiin tilanteeseen sidottuun tarvepäämäärään, vaan yleistyneellä tavalla tiettyjen tarpeiden tyydyttämiseen ylipäänsä. Väline on olemassa "siltä varalta", että sillä voitaisiin tyydyttää ilmaantuvaa tarvetta. Väline säilyttää orientaatiomerkityksensä välineenä siinäkin tapauksessa, kun sitä ei välittömästi käytetä. Välineen valmistukseen (ja säilytykseen) voi siis suhtautua itsetarkoituksellisesti suhteessa yksittäisiin tarpeisiin. Tavoite – väline -suhde kehittyy niin, että *välineestä itsestään tulee tavoite*.

Tässä on kyse yleistyneestä työvälineiden valmistuksesta tulevaa käyttöä varten, joka itsessään puolestaan on ymmärrettävä työnjaon kautta tapahtuvan "sosiaalisen huolenpidon" aspektiksi. Yleistyneiden työvälineiden tuotanto tapahtuu osana työnjaon kehitystä. Sitä vastaavasti kehittyvät uusia yliyksilöllisiä orientaation ja kommunikaation muotoja. Ne yleistyneet päämäärät, joita varten työvälineet valmistetaan, on käsitettävä jo alun alkaen sosiaalisen huolenpidon päämääräksi – sosiaalisen yhteisön välineiksi torjua ulkoisia vaara- ja puutetilanteita. Valmistetut työvälineet eivät ole tarkoitettu vain yksilölliseen käyttöön.

Niiden yleinen käyttökelpoisuus on samalla sosiaalinen yleistys: työvälineet ovat yhteisön jäsenten käytössä "sen varalle" että niitä tarvittaisiin. Välineiden yleistyneen valmistamisen *kognitiivinen* ja kollektiivisen huolenpidon *sosiaalinen* aspekti ovat saman prosessin kaksi puolta: asia- ja sosiointentionaalisuus integroituvat näin uudella tasolla.

4. *kehitysvaihe*. Yleistyneen työvälineiden valmistuksen muuttuminen yhteiskunnalliseksi työksi; murros jossa fylogeneettisen kehityksen dominanssi vaihtuu yhteiskunnallis-historiallisen kehityksen dominanssiksi.

Työvälineen kehittyminen työkaluksi merkitsee *kohteellisen omaksumistoiminnan* muodostumista laadullisesti uutena piirteenä suhteessa aikaisempaan "työkaluajatteluun". Luonnon esineellis-kohteellinen muokkaaminen on työn esimuoto, sen lähtökohta.

Työ alkaa kehittyä kollektiivisena luonnonvoimien hallintana ja yhteisestä elämästä huolehtimisena. Sosiaalinen kehittyy yhteiskunnalliseksi siinä määrin kuin työ alkaa määrittää sitä. Tehtävänjaollisuus muuttuu työnjaoksi.

Työprosessin muodostuminen merkitsee myös traditionmuodostuksen uutta laatua. Kohdeellis-esineellinen toiminta merkitsee käytännöllisen tieto-aidon kasaantumista työvälineisiin/työvälineissä. Holzkamp lainaa Leontjevin tunnetun luonnehdinnan: "Työvälineestä tulee samalla ensimmäisen aidon, tietoisien ja järkevän abstraktion, ensimmäisen tietoisien ja järkevän yleistyksen kantaja." ([Leontjew 1975, 172](#)). Työkaluissa yleistyy ylitse käypä kohteellinen kokemuserusta. Traditionmuodostus saavuttaa siten kumulatiivisen yhteiskunnallisen kokemuksen piirteitä.

Siirtymä yhteiskunnallisen dominanssiin on ymmärrettävissä vain, jos oletetaan pitkä välivaihe jossa vallitsee tavallaan *tasapaino* muodostumassa olevan yhteiskunnallisen ja yhä jatkuvan fylogeneettisen evoluutioprosessin välillä. Juuri tämä tasapainotila luonnehtii *eläin – ihminen siirtymävaihetta*, hominisaatioprosessia. Ajallisesti Holzkamp ulottaa tämän aina neandertalin ihmiseen saakka. "Yhteiskunnallisen" kehitys on hominisaation tässä vaiheessa ainoastaan poikkeuksellisen tehokas "selektiofaktori", joka on kuitenkin vielä

itsessään biologisen evoluution valinnan lainmukaisuuksien alainen. Yhteiskunnalliset elämänmuodot kehittyvät, koska ne tuovat lajienvälisessä kamppailussa (eri hominiidilajien välillä¹⁴) valintaetuja ja vaikuttavat siten, että ne hominidilajit jotka ovat yhteiskunnallistuneet pisimmälle jäävät eloon. Vaikka kehitys siis tapahtuukin vielä fylogeneettisten lakien alaisuudessa, vaikuttaa toisaalta *"yhteiskunnallinen" valintamekanismin kautta takaisin geenoomiseen informaatioon, perimään. Näin hominiidien toimintakykyisyyden biologinen perusta kehittyi yhä enemmän biologisesti potentiaalisesti kyvyksi elämän yhteiskunnalliseen hallintaan.*¹⁵ Ihminen kehittyi geenoomisen informaation kumuloitumisen seurauksena olennoiksi, joka on biologisten kehityspotentiaaliensa perusteella kykenevä yhteiskunnalliseen elämänhallintaan. *Ihmisen "yhteiskunnallinen luonto", ts. luonnollinen kehityspotentiaali yhteiskunnallisuuteen, syntyy siinä fylogeneettisessä prosessissa, jossa "yhteiskunnallinen" vähitellen muodostuu koko prosessin dominoivaksi tekijäksi.*

Ratkaiseva askel dominanssinvaihdokseen otetaan siinä vaiheessa, kun sisäisen kehitysrisitiriidan ja ulkoisten kehitystekijöiden välinen suhde ei enää johda fylogeneettiseen optiimointiin, vaan tämän suhteen ratkaiseminen on enää mahdollista vain yhteiskunnallisen "perinteenmuodostuksen" kautta. Biologinen prosessi ei ainoastaan menetä tässä määräävää rooliaan, vaan biologinen perusta itsekin yhteiskunnallistuu. Ihmisen "ensimmäinen luonto" (biologinen) on ihmisen "toisen luonnon" (yhteiskunnallinen) läpäisemä ja määrittämä. Sosiaalinen siirtyy nyt fylogeneettisen prosessin "yläpuolelle" ja muuttuu kokonaisprosessin kannalta määrääväksi, "yhteiskunnalliseksi".

Tämä kehityksen kannalta ratkaiseva siirtymä tapahtuu ilmeisesti jossain varhaiskivikauden (neoliittikum) vaiheessa Pohjois-Afrikassa tai Lähi-Idässä. Voimakas väestökehitys luo tilanteen, jossa fylogeneettinen sopeutuminen on liian hidaskas vastaus ympäristöressurssien radikaaliin vähenemiseen. Laadulliset edellytykset elämän yhteiskunnallisen hallinnan synnylle ovat kuitenkin jo olemassa. Tapahtuu siirtymä keräilytaloudesta tuotantotalouteen.

14 Nykyisen antropologisen tietämyksemme mukaan samasta ekologisesta tilasta kilpailivat Afrikassa n. 1-4 miljoonaa vuotta sitten ilmeisesti *Australopithecus Africanus*, *A. Boisei*, *A. Afarensis* sekä *Homo Habilis* (Johansen et al 1982; Leakey et al 1978; Lumsden et al 1983).

15 Lumsden ja Wilson määrittelevät tämän kulttuurin ja geneettisen informaation molemminpuolisen yhteyttymisen "gene-culture co-evolution" käsitteellä. Myös he korostavat geenien kulttuuris-yhteiskunnallista määräytymistä (Lumsden et al 1983, 19-20, 117 165).

Vasta tämän jälkeen kehittyi yhteiskunnallinen elämänhallinta yleistyneenä kollektiivisena huolenpitona täyteen mittaansa.

Elämänvälineidensä tuotannon kautta astuvat ihmiset ulos luonnon valtakunnasta. Muodostuu ihmisten itsensä tuottama "inhimillinen elämysmaailma" (menschliche Lebenswelt), joka kehittyi yhteiskunnallis-historiallisen prosessin itsenäistyneeksi kantajaksi.

"Yhteiskunnallisen" takaisin kytkentä fylogeneesiin – ihmisen yhteiskunnalliseen luontoon – tulee nyt merkityksettömäksi kehityksen jatkumisen kannalta. Kehitys on vast'edes yksinomaan yhteiskunnallisten tekijöiden määrittämää. Tämä "yhteiskunnallis-historiallisen" lopullinen muodostuminen on hidas prosessi. Sosiaalinen työvälineiden valmistaminen alkoi ilmeisesti vähintään miljoona vuotta sitten. Kehittyneitä monimutkaisia työkalukulttuureita oli olemassa jo yli 40 000 vuotta sitten. Mutta Holzkamp katsoo, että *jatkuva yhteiskunnallis-historiallinen prosessi on kestänyt maksimissaan vasta 10 000 vuotta.*¹⁶

"Yhteiskunnallisen" muodostuminen on käsitettävä tietyssä mielessä jatkuvaksi prosessiksi, joka ei ole päättynyt vielä. Yhteiskunnallinen ei muutu kerralla ja totaalisesti määräväksi, vaan yhteiskunnallistumisen laajeneminen on prosessi, joka jatkuu edelleenkin. Kyse on määrättyssä mielessä päättymättömästä prosessista.

Dominanssinvaihdos fylogeneettisestä yhteiskunnallis-historialliseen merkitsee metodologisella tasolla sitä, että ei ole mahdollista lähteä seuraamaan jatkossa suoraan psyykkisen kehitystä ja eriytymistä dominanssinvaihdoksen jälkeen. *Tulee välttämättömäksi vaihtaa analyysitaso psyykkisestä yhteiskunnalliseen kokonaisprosessiin.* Jos "yhteiskunnallinen" on myös psyyken kehitystä dominoiva tekijä, on kyettävä luomaan luomaan jokin käsitys siitä, mistä "yhteiskunnallisessa" dominaatiotasossa on kysymys. Vasta tämän kokonais-

¹⁶ Holzkamp ei kytke esitystään tiukasti konkreetteihin historiallisiin ajanjaksoihin tai vuosilukuihin. E-I siirtymän loppuvaiheen ajallinen rajausta esitetään kuitenkin yksiselitteisesti neoliittikumiin paikantuvaksi. Vrt. tätä antropologisiin standardiesityksiin (Järvinen et al 1979; Johansson et al 1982; Leakey et al 1978). Ks. myös Crook (1985) ja Klix (1983). Holzkamp eroaa tässä selvästi sosiobiologisesta tulkitusta geenien kulttuurisuudesta. Lumsden ym.:hän katsovat, että geeneillä on jatkuva "epigeneettisten sääntöjen" kautta tapahtuva vaikutuksensa kulttuurin muotoihin (Lumsden et al 1983, 20).

prosessin erityisluonteen selvittämisen jälkeen on mahdollista palata psyykkisten prosessien analyysitasolle.

6.2. Kokonaisyhteiskunnallisen välitysprosessin analyysi

Yllä tarkastellun funktionaalishistoriallisen analyysin olennaisin tulos on ajatus ihmisen "yhteiskunnallisesta luonnosta", ts. biologisesta kyvystä yhteiskunnalliseen elämönhallintaan. Tämä tulos itsessään merkitsee jo perustavanlaatuista sellaisten psykologisten teoriomallien kritiikkiä, joissa oletetaan muodossa tai toisessa inhimillisen "luonnon" ja "yhteiskunnallisen" ristiriita psykologisen dynamiikan lähtökohdaksi.¹⁷ Mutta funktionaalishistoriallisella analyysilläkin (kuvatussa viisi -vaihe muodossaan) on rajansa. Sen avulla voidaan kuvata psyykkisen kehitystä niin kauan, kuin se tapahtuu fylogeneettisenä luonnonprosessina. Mutta niin pian kuin kokonaisprosessi on muodostunut hallitsevaksi, ei funktionaalishistoriallinen johtaminen ole enää mahdollista. Psyykkisen sisäisenkään eriytymisen suora tarkastelu ei "vielä" tule mahdolliseksi. Psyykkisen uusi laatu muodostuu nyt yhteiskunnallisen kokonaisprosessin "takaisinvaikutuksena" psyykkiseen. Niinpä seuraavana metodologisena askeleena on tarkasteltava tämän *kokonaisprosessin* luonnetta (GdP, 187-206).

6.2.1. Psyykkinen yhteiskunnallisen "aspektina"

Kokonaisprosessin¹⁸ muodostumisessa ei ole kyse vain psyykkisen uusien funktioiden tai piirteiden muodostumisesta. Ennen muuta kyse on dominanssitason vaihdoksesta, jossa yk-

17 Kyse on luonnollisesti ennen muuta psykoanalyysin biologistisista tulkinnoista. Ajankohtaisen esimerkin tällaisen ristiriidan postuloinnista löydämme Alice Milleriltä (1983; 1983a), jonka oletama lapsen "todellinen itseys" (wahre Selbst) jää täysin spekulatiiviseksi olettamukseksi. Millerin käsityksiä olen kritikoinnut toisessa yhteydessä (Silvonen 1986). Biologismia ei kuitenkaan tule mielestäni tulkita a priori psykoanalyttisten traditioiden määreeksi, niin kuin Braun (1979) tekee. Esimerkiksi Erikson (1968; 1980) yrittää kehittää kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti painottunutta psykoanalyysin tulkintaa. Psykoanalyysin dynaamisten ja biologististen aineiden erottelusta ks. erityisesti Holzkamp-Osterkamp (1982, 184-254).

18 Tautologioiden välttämiseksi jatkossa puhutaan yksinkertaisesti "kokonaisprosessista", kun tarkoitetaan "dominoivaa kokonaisyhteiskunnallista prosessitasoa".

silö – ulkomaailma -suhteen luonne muuttuu radikaalisti. (Saksan kielessä tämä voidaan ilmaista kauniisti käsitpareilla Organismus/Umwelt – Individuum/Welt.) Fylogeneettisen kehityksen tasolla kehityksen "kantajana" toimii koko organismipopulaatio. Yksittäiset organismit ovat vain tämän populaation elementtejä, jonka säilymiseen ne osallistuvat omalla muuntelevuudellaan ja reproduktiokyvyllään. Yksittäisen organismin säilymisellä tai tuhoutumisella ei ole *funktionaalista itseisarvoa*, vaan yksilön säilymisen tai tuhoutumisen merkitys määräytyy sen mukaan mikä vaikutus sillä on koko organismipopulaation säilymiseen. Se on siis organismin kannalta "satunnainen" suhde. *Tämä suhde kääntyy nyt kokonaan "ympäri"*.

Siinä vaiheessa, kun yksilöt alkavat itse tuottaa elämänvälineensä ja -ehtonsa yhteisöllisenä ympäristönhallintana (Umweltverfügung), tulee erillisten yksilöiden olemassaolon turvaamisesta tietoisesti tavoiteltu päämäärä. Tämä päämäärä voidaan kuitenkin saavuttaa vain yksilöiden panoksella sen yhteiskunnan tuottamiseen ja uusintamiseen, joka rajaa yksilöiden elämänehdot ja -välineet. Yhteiskunnallisen prosessin kannalta kunkin yksilön olemassaolon turvaaminen on välttämätöntä. Yksilön kannalta hänen oman olemassaolonsa uusintaminen on mahdollista vain yhteiskunnassa, osallisena yhteisölliseen elämönhallintaan.

Alkaessaan tuottaa yhteiskunnallisessa työssä elämänvälineitään ihmiset samalla luovat uuden esineellis-sosiaalisen todellisuuden – *inhimillisen elämismaailman* – josta tulee historiallisen prosessin kantaja. Tällä elämismaailmalla on objektiivinen, materiaallinen luonne; sillä on objektiivinen taloudellinen rakenne, vastaavat sosiaaliset suhteet jne. Nämä yhteiskunnalliset seikat sellaisenaan eivät ole psyykkisiä ilmiöitä, mutta niillä on *psyykkinen aspektinsa yksilön elämismaailmana*. Yhteiskuntasuhteet sellaisenaan kuuluvat yhteiskuntatieteiden tutkimusalaan. Mutta psykologiatieteen kategoria-analyysi edellyttää myös yhteiskunnallisen tason käsitteellistämistä, että yksilö – yhteiskunta -suhteen analyysi tulisi mahdolliseksi.

Holzkampin ajattelun yhtenä punaisena lankana on tässä ajatus *yksilön yhteiskunnallisuudesta*. Tämä merkitsee pyrkimystä tarkastelutapaan, joka ylittäisi mekaanisen yksilön ja

yhteiskunnan vastakkain asettamisen. Aspektiratkaisu eroaa tasoratkaisusta, jossa yhteiskunnallinen ja psyykinen eroteltaisiin omiksi absoluuttisiksi *tasoikseen*. Tasoerottelujen ongelma on siinä, että ne implikoivat yksilön ja yhteiskunnan vastakohtaisuutta. Aspektinäkökulma pyrkii välttämään tällaisen mekaanisen vastakkainasettelun. Psyykinen on yhteiskunnallista. Mutta se muodostaa erityisen aspektin yhteiskunnallisessa, joka eroaa taloudellisista, poliittisista ym. aspekteista.

6.2.2. Yksilö – yhteiskunta perussuhde: välittömyyden katkos

Kokonaisprosessin muodostuminen tuottaa yksilön kaksoissuhteen yhteiskunnallisiin suhteisiin. Toisaalta ne ovat hänen yksilöllisen olemassaolonsa annettu edellytys. Toisaalta hänen on autettava tuottamaan ja uusintamaan nämä oman olemassaolonsa edellytykset osallistumalla yhteiskunnalliseen elämänhallintaan. Olennaista tässä on se, että mitä enemmän "luonnollinen" elämänorganisaatio väistyy yhteiskunnallisen tieltä, *sitä voimakkaammin nämä kaksi momenttia eroavat toisistaan*. Yhteiskunnallistumisprosessin etenemisen olennainen tunnusmerkki on se, että *tuotetut elämänvälineet ovat periaatteessa jokaisen yhteiskunnan jäsenen käytettävissä riippumatta siitä, onko tämä osallistunut niiden tuottamiseen vai ei*. (Tämän "periaatteellisen" suhteen toteutuminen on aina konkreettis-historiallisesti määräytynyt, vrt. 98 alla). Voidaan puhua *työnjaollisen rakenteen tuottamasta yksilöä koskevasta "välittömyyden katkoksesta" elämänedellytysten tuottamisen ja niiden haltuunoton välillä*. Toisaalta yksilö osallistuu yleisten yhteiskunnallisten elämänedellytysten tuottamiseen, toisaalta hän kehittää yksilöllistä olemassaoloaan näiden mahdollisuuksien realisoimisen kautta. Mutta yhteys näiden kahden momentin välillä ei ole asianomaisen yksilön itsensä luoma, vaan *se on kokonaisyhteiskunnallisesti määräytynyt*.

Tätä *välittömyyden katkosta ja kokonaisyhteiskunnallista välittyneisyyttä* elämänehtojen tuottamisen ja haltuunoton välillä voidaan luonnehtia yksilön *objektiiviseksi kokonaisyhteiskunnalliseksi perussuhteeksi*.

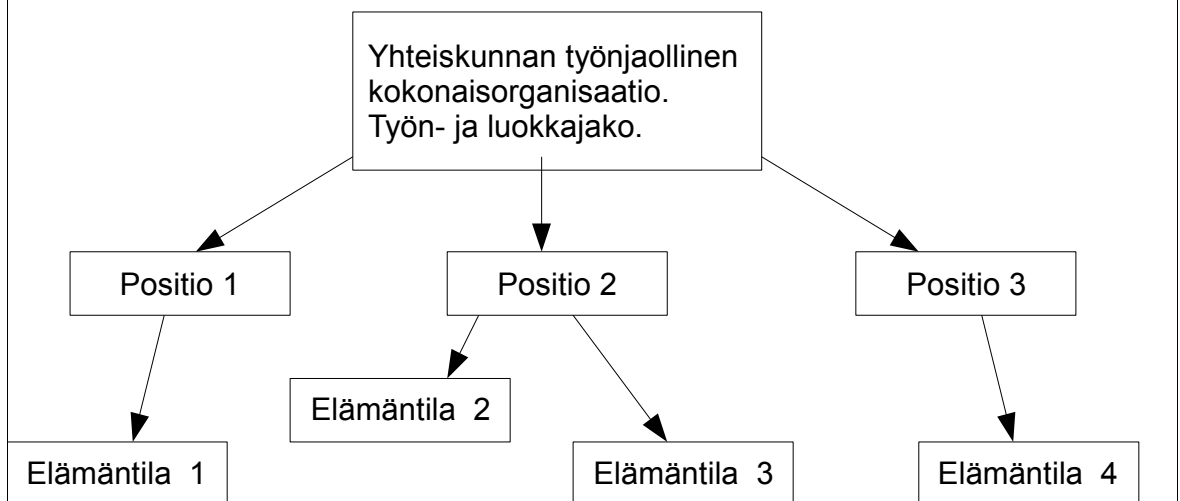
Tämän "perussuhteen" määrittelyn jälkeen voidaan esittää jo toinen (vrt. "yhteiskunnallinen ihmisluonto edellä") traditionaalisen psykologian kategoriaperustaa koskeva kritiikki. Traditionaalinen psykologia käsitteellistää nimittäin yllä hahmotellun perussuhteen epähistoriallisesti organismi – ulkomaailma -suhteena. Yhteiskunnallinen elämismaailma (Lebenswelt) kaventuu ympäristöksi (Umwelt). Tämä saa johdonmukaisen ilmauksensa universalisoidussa ärsyke-organismit (S-O-R) kaavassa, jonka puitteissa inhimillisen ympäristön ominaisuuksia tarkastellaan vain *välittöminä* organismiin kohdistuvina ympäristövaikutuksina. (Vrt. Leontjevin esitys "välittömyyden postulaatista", Leontjev 1977) Tällaisen suhteen puitteissa on mahdotonta käsittää psyyken spesifisti inhimillisiä piirteitä; tarpeiden, motivaation, havaintojen jne. yhteiskunnallisia ulottuvuuksia. (GdP, 195)

Kehityksen siirtyessä fylogeneettisestä kokonaisprosessin tasolle muodostuu samalla uusi kehityslogiikka. Kehitys ei ole enää "sidottua", vaan historiallisesti määräytyntä. Metodologisesti tämä merkitsee myös kehiteltävien kategorioiden muutosta. Ne eivät voi olla "sidottuja", vaan ainoastaan suuntaa antavia käsitteitä (Richtungsbestimmungen). Ne tarvitsevat aina konkreettisen yhteiskuntateoreettisen määrittelyn perussuhteen historiallisten toteutumismuotojen ymmärtämiseksi.

Perussuhdetta voidaan nyt täsmentää joillakin yleisillä välityskategorioilla (skemaattinen tiivistys kuvassa 6, s. 97). Osallistuessaan yhteiskunnalliseen elämänhallintaan työnjaollisen rakenteen puitteissa yksilö ei ole suorassa suhteessa yhteiskuntaan "yleensä" tai "kokonaisuutena", vaan siten että hän realisoii työnjaon puitteissa määrätyn yhteiskunnallisen *position*. Työnjako itsessään on historiallisesti määräytyvä ilmiö. Näin ollen myös yksilön *positio* työnjaollisessa kokonaisuudessa on aina historiallisesti määräytyntä. *Positioilla tarkoitetaan tässä työnjaon objektiivisen organisaation kulloisenkin kehitysasteen perusteella muodostuvia välttämättömiä ja toisiinsa määräytyissä historiallisissa suhteissa olevia osatöitä*. Positiossa välittyy kokonaisprosessin kautta yhteiskunnalliseen elämänhallintaan osallistumisen tapa sekä siihen liittyvät yksilöllisen olemassaolon mahdollisuudet. Positioiden luonteesta riippuu se, missä määrin yksilö vaikuttaa *positionsa* realisoinnin kautta ko-

konaisprosessiin ja missä määrin hän siis voi osallistua niiden yhteiskunnallisten rakenteiden kollektiiviseen muuttamiseen, jotka myös määrittävät hänen omaa positiotaan.

Kuva 6: Yksilö – yhteiskunta -suhteen jäsentyminen kokonaisprosessista käsin

Kuva ilmentää yksilön yhteiskuntasuhteen välittömyyden katkosta. Yksilö ei ole välittömästi suhteessa yhteiskuntaan kokonaisuutena, muttei myöskään toisiin yksilöihin. Hänen suhteensa molempiin suuntiin on kokonaisprosessin välittämä.

Yhteiskunnan työnjaollinen kokonaisorganisaatio määrittää ne positiot, asemat joiden kautta osallistuminen kokonaisprosessin uusintamiseen on mahdollinen. Positiot ovat historiallisesti määräytyneitä ja siten myös historiallisesti muuntuvia (samankin yhteiskuntamuodostuman puitteissa).

Positiot määrittävät yksilöllisen elämäntilanteen rajaehdoja.

Työnjako - positio - elämäntilanne ketju ei ole yksisuuntainen kausaali- tai determinatisuhde. Kyse on mahdollisuus- ja rajasuhteista. Positiot määräytyvät tietyissä historiallisissa rajoissa työn- ja luokkajaon puitteissa. Ne muodostavat yksilöön nähden tietyn objektiivisen rakenteen, joka määrittää yksilön yhteiskunnalliseen tuotantoprosessiin osallistumisen reunaehdot.

Elämäntila kuvaa yksilön koko elämäntilannetta, joka on kuitenkin määräytynyt olennaisesti sen mukaan kuinka yksilö realisoi hänelle avautuvat positioon liittyvät mahdollisuudet.

Yksilöidenkin väliset suhteet ovat siten aina yhteiskunnallisesti määräytyneiden suhteiden suhteita.

(GdP, 195-198)

Position käsitteellä tavoitetaan yksilön asema siinä määrin, kuin hän osallistuu yhteiskunnalliseen elämisen ehtojen tuottamiseen. Tämä ei kuitenkaan riitä yksilön *välittömän elämäntilanteen* (unmittelbare Lebenslage) kuvaamiseen. Elämäntilanne käsitetään tässä yleiskategoriaksi, joka kuvaa *yksilön todellisesta asemasta* (Standort) *riippuvia sosiaalisia suhteita siten ja sikäli kuin ne todella realisoituvat*. Objekttiivinen elämäntilanne on siten määrätystä asemasta riippuva konkretio yksilön suhteessa positioon. Tämä suhde käsittää myös määrätyn position realisoinnin "ei-vielä" ja "ei-enää" momentit (lapsi, työtön, eläkeläinen jne.). Elämäntilanne käsittää myös kaikki yksilön elämänalueet yhteiskunnallisen elämönhallinnan ulkopuolella. Nämä tosin riippuvat positioista ja niiden realisoinnin tavasta, mutta niitä ei voida palauttaa niihin eikä johtaa niistä.

Yksilön olemassaolon välittyneisyys kokonaisprosessin tasolla voidaan siis jäsentää kolmi-osaiseksi ketjuksi: 1) yksilöllinen elämäntilanne, 2) yhteiskunnallinen positio ja 3) yhteiskunnan työn- ja luokkajaollinen kokonaisrakenne (ks. kuva 6, s. 97). Todellisten toteutumismuotojensa osalta nämä välityskategoriat tarvitsevat aina konkreettis-historiallisen paikantamisen määrättyyn yhteiskuntamuotoon.

6.2.3. Kokonaisprosessin konkretio: muotoanalyysi

Marxilaisen yhteiskuntateorian perusajatuksia on se, että ihminen ei elä "yhteiskunnassa yleensä", vaan aina tietyssä *historiallisesti määrättyssä yhteiskuntamuodostumassa*. Tämä pitää sisällään myös sen ajatuksen, että historia ei ole ymmärrettävissä jos tarkastellaan vain tuotantovoimien kehitystä. Teknologia ei ole koskaan olemassa sellaisenaan, vaan aina tietyllä historiallisella tavalla organisoituna, määrättyjen sosiaalisten suhteiden järjestelmänä. Tätä sosiaalista kokonaisuutta kuvataan yhteiskuntamuodostuman käsitteellä.

Tuotantosuhdeiden kategorialla ilmaistaan se sosiaalinen muoto, jossa tuotanto tapahtuu. Tuotantosuhdeet määrittävät sen, miten ja missä määrin elämönhallinnan välineet ovat yhteiskunnan jäsenten käytettävissä. Eri yhteiskuntamuodostumissa tämä suhde määräytyy erilaisina työn- ja luokkajaon muotoina. Nämä jaot eivät ole mitenkään yhdenmukaisia psy-

kologisen käsitteenmuodostuksen kannalta. Antagonististen luokkasuhteiden muodostuminen merkitsee riisto-, alistus- ja valtasuhteiden muodostumista. Hallitsevan luokan määräävä suhde tuotantovälineisiin ja yhteiskunnallisen työn tuloksiin on perustana myös ihmisiin kohdistuvalle valvonnalle ja herruudelle. Luokkajaon olemassaolo merkitsee vallassa olevan luokan monopolia kokonaisprosessin hallintaan. Tuotantosuhteet eivät näin ollen ole pelkästään tuotannon suhteita. Ne ilmaisevat myös psykologian kannalta olennaista *yhteiskunnallista kehitysristiriitaa* tuotantovoimien kehitystason avaaman elämänhallinnan *mahdollisen tason* ja luokkajaon kautta toteutuvan *todellisen käytännön* välillä. Luokkajako merkitsee "yhteiskunnallisesti mahdollisen" rajoittamista ja uudelleentuottamista siten, että hallitsevan ja alistetun luokan suhde tuotantovoimien tarjoamaan "mahdolliseen" nähden on radikaalisti erilainen. Eri luokkien jäsenten psyykkiset toimintamahdollisuudet eri yhteiskuntamuodostumissa ovat siten erilaiset. Tätä mahdollisuuksien/rajoitusten logiikkaa ei voida ymmärtää pelkästään yksilöllisellä tasolla, kokonaisprosessista irrotettuna.

Porvarillisessa yhteiskunnassa ihmisten väliset suhteet saavat erityisen muotonsa kapitalistisen tuotannon *muotomääreistä*, joiden perustava analyysi on esitetty Marxin ekonomia-kritiikissä. Porvarillisen yhteiskunnan luokkasuhteet rakentuvat radikaalisti toisin verrattuna aikaisempiin yhteiskuntamuodostumiin. Esikapitalistisissa yhteiskunnissa yksilö oli sidoksissa yhteiskunnan rakenteisiin erilaisiin "luonnollisiin" sosiaalisin sitein. Porvarillinen yhteiskunta repii rikki kaikki aikaisemmat rajoitukset ja luo universaalien, vapaan yksilöllisyyden. Porvarillisen yhteiskunnan "pinnalla" tämä kehitys näyttäytyy vapaiden tavaranomistajien universaalina kehityksenä. Porvarillisen yhteiskunnan objektiiviset ajatusmuodot peittävät alleen yhteiskunnan todelliset riisto- ja luokkasuhteet; lisäarvon riistämisen ja työväenluokan alistamisen. Nämä ajatusmuodot läpäisevät tendenssinomaisesti sekä yksilöiden arkitietoisuuden että yhteiskuntasuhteita käsitteellistävän teoreettisen ajattelun. Niiden puitteissa porvarillinen yhteiskunta ilmenee "luonnonmukaisena ympäristönä" "erillisille privaattiyksilöille", "yksilöllinen" ja "yhteiskunnallinen" tuntuvat spontaanisti vastakohtilta jne. (Vrt. Haug 1977). (Tässä ei keskustella muotoanalyysiin liittyvistä ongelmista ja Holzkampin kannoista niihin: ks. Holzkamp 1977a; 1978; 1978a; 1979 ja 1979a.)

Metodologisesti yllä sanottu merkitsee sitä, että yksilön kokonaisprosessin välittämää ole-massaoloa on aina tarkasteltava konkretisoituna tiettyyn yhteiskuntamuodostumaan. Koko-naisprosessin tasolla yksilön kehitysmahdollisuudet ja näiden mahdollisuuksien rajoitukset (ja rajoitusten ideologiset mystifikaatiot) ovat aina historiallisesti muotomääräytyneitä. Siksi psykologiankin kategoriat edellyttävät muotospesifiä konkretisointia, joka voi perus-tua vain kokonaisprosessin analyysille. Kyse on kategorioiden paikantamisesta historialli-sesti määrättyyn yhteiskuntaan tai yhteisöön. Näin voidaan luonnehtia "välittyneisyyden" historiallista *sisältöä*, joka ei ole riippuvainen psykologiatieteen kategorioista. Psykologia-tieteen käsitteet eivät sinänsä rajoitu määrättyyn yhteiskuntamuodostumaan. Mutta näiden kategorioiden avulla ilmaistavan rajoitusten ja mahdollisuuksien *sisällöllinen suhde* sen si-jaan on muotospesifi.

Tiivistäen koko kokonaisprosessin analyysia (GdP, 185-206) voisi luonnehtia seuraavasti. Olennainen laadullinen muutos tapahtuu, kun siirrytään fylogeneesistä kokonaisprosessiin. Kehitystä dominoi tämän jälkeen itsenäisen logiikan omaava kokonaisyhteiskunnallinen rakenne. Organismi – ulkomaailma -suhde kehittyy yksilö – elämismaailma -suhteeksi. Tämä suhde on kokonaisyhteiskunnallisesti välittynyt ja sitä luonnehtii tämän välityksen kautta "välittömyyden katkos". yksilö – yhteiskunta -suhteen sisällöllinen logiikka on his-torialisesti muotomääräytynyt eikä sitä voida ymmärtää kokonaisprosessin muodosta riip-pumatta. Siksi psykologian kategoriat tarvitsevat konkretion historialliseen yhteiskunta-muotoon. Psykologian kategorioita ei kuitenkaan voida johtaa konkreetista yhteiskunta-muodostumasta. Ne saadaan funktionaalis-historiallisen analyysin "päätteeksi", kun tutki-taan psyykkisen uudelleenstrukturoitumista siirtymävaiheessa fylogeneesistä kokonaispro-sessiin. Ratkaiseva analyysitaso on tässäkin siirtymä ensimmäisen ja toisen laadullisen ke-hitysaskeleen välillä. Siksi metodologisesti seuraava askel onkin "palaaminen" psyykkisen sisäisen eriytymisen analyysiin, kun dominoivan kokonaisprosessin luonne on selvitetty. Kyse on jatkossa siis siitä, että tarkastellaan psyykkisen sisäistä eriytymistä kokonaispro-sessin muodostumisen jälkeen. Näin voidaan johtaa ne yksilö – yhteiskunta -suhteen *psyykkistä aspektia* määrittävät yleiset kategoriat, jotka saavat määrätyn konkreetin sisällön kussakin historiallisessa yhteiskuntamuodostumassa.

6.3. Psyykkisen loogis-historiallinen välitysanalyysi

Tähänastinen esitys on johtanut meidät E-I siirtymän läpi ihmisen *yhteiskunnallisen luonnon* ja *yhteiskunnallisen kokonaisprosessin* käsitteisiin. Yksilö – yhteiskunta -suhde saatettiin alustavasti määritellä välittömyyden katkoksen kautta sekä luonnehtia yksilön asemaan liittyviä määreitä kokonaisprosessin suunnasta. Näin saadut käsitteet (välittömyyden katkos, positio, elämäntilanne) eivät kuitenkaan ole vielä varsinaisesti psykologisia kategorioita. Siksi tarkastelun on edettävä nyt spesifisti psykologiselle tasolle, psyykkisen sisäiseen eriytymiseen kokonaisprosessin muodostumisen jälkeen. Näin voidaan johtaa ne erityiset määreet, jotka luonnehtivat yksilö – yhteiskunta -suhdetta subjektitieteen yleisimpinä kategorioina. Niin kuin edellä todettiin, Holzkamp katsoo, että on mahdollista esittää tietyllä tasolla tällainen "yleisten" kategorioiden tai määreiden analyysi. Tätä ei voi kuitenkaan tulkita niin, että kyseessä olisi ihmisolemusta luonnehtivien antropologisten vakioiden luetelo. Holzkamp katsoo, että vaikka nämä kategoriat ovat yleisiä, niin niiden sisältö on silti aina konkreetisti historiallinen. Tässä hän itse asiassa tulee lähelle aiemmin käsiteltyä (ks. ss. 24-35) Rubinsteinin ratkaisuesitystä.

Psyykkistä yleensä luonnehtivat kategoriat eivät siis ole jotain "alkuperäistä", joka sitten myöhemmin asettuu yhteiskunnallista vastaan, vaan niiden avulla kuvataan määrättyjä välttämättömiä yksilö – yhteiskunta -suhteen dimensioita, jotka ovat ominaisia ihmiselle yhteiskunnallisena olentona yleensä. Se, miten nämä dimensiot todentuvat, mikä on niiden sisältö, riippuu aina viime kädessä kulloisestakin yhteiskuntamuodostumasta.¹⁹

Nyt tulemme vaiheeseen, jossa *Grundlegungin* perusratkaisut merkitsevät kriittisen psykologian aikaisempien esitysten tosiasiallista kritiikkiä. Holzkamp määrittelee nyt uudella ta-

¹⁹ Kolmivaihe -metodille perustuneet kriittisen psykologian varhaisemmat esitykset voitiin tulkita tässä mielessä. Ts. niissä ikään kuin katsottiin, että repressio merkitsee ihmisen biologisten mahdollisuuksien yhteiskunnallista alistamista. Tällöin sivuuttui porvarillisen yhteiskunnan kaksoislogiikan - mahdollisuuksien tuottamisen ja repression samanaikaisuuden - analyysi. Holzkampin antropologiatulkinnan voidaan katsoa muuttuneen Sinnliche Erkenntnisissä esitetystä. Tähän liittyvästä keskustelusta ks. PAQ (1978, 18, 132. Vrt. Häyrysen kommentti 1979).

valla (vrt. 1984a, 20-29) psykologian *erityiseksi subjektitieteeksi*. Tämän uudelleenmuotoilun ja siihen sisältyvän murroksen ymmärtämiseksi on välttämätöntä tarkastella lyhyesti sen suhdetta aikaisempiin ratkaisuyrityksiin.

6.3.1. *Grundlegungin metodologinen "murros"*

Voidaan kysyä, mistä syntyy Holzkampin esityksen metodologinen "sik-sak", välttämättömyys "palata" psyykkisen tason analyysiin vasta kokonaisprosessin luonnehtimisen jälkeen. Jos funktionaalishistoriallisen analyysin rajat päättyvät kokonaisprosessin muodostumiseen, niin eikö psyykkinen silloin pitäisi voida johtaa nyt dominoivista yleisistä määreistä? Miksi kokonaisprosessista ei voida johtaa psyykkistä? Näihin kysymyksiin vastaaminen edellyttää sen *murroksen* osoittamista, joka *Grundlegungissa* tapahtuu suhteessa aikaisempiin perusanalyysihin (siis Holzkamp 1973; 1979; 1979a; Holzkamp-Osterkamp 1981; 1982; Schurig 1975; 1976).

Kaikissa ennen *Grundlegungia* esitetyissä kriittis-psykologisissa analyyseissa oletettiin, että funktionaalishistoriallisesti saavutetut ihmisen yhteiskunnallisen luonnon psyykkisiä aspekteja kuvaavat käsitteet olisivat samalla psyykkisen yleis-yhteiskunnallisia määreitä (Holzkamp 1984a, 20). Holzkamp muotoili vielä 1979 tämän käsityksen johdonmukaisesti seuraavalla tavalla:

"Funktionaalishistoriallisessa analyysissä osoitetut määräävät momentit, jotka hallitsevat laadullista harppausta fylogeneettisestä kehityksestä psyyken ja elämäntoimintojen yhteiskunnallis-historialliseen kehitykseen, ovat identtisiä *yksilöllisen yhteiskunnallistumisen 'luonnollisten' mahdollisuuksien määräävien momenttien kanssa*. Samanaikaisesti ne ovat *kaikkein yleisimpiä, kaikille historiallisesti määräytyneille (yhteiskunta- JS)muodoille yhteisiä dimensioita*, joiden avulla yksilökehityksen spesifisti 'inhimillisen' kehityksen olennaiset ja määräävät piirteet voidaan käsittää." (sit: [Holzkamp 1984a, 20-21](#)).

Tämä käsitys on kuitenkin ratkaisevalla tavalla ongelmallinen ja kaventaa yksilö – yhteiskunta -suhteen psykologisen käsittämisen mahdollisuutta. Kuvassa 6 (ks. s. 97) jo implikoitiin tähän liittyviä vaikeuksia, mutta asiaa on syytä tarkastella vielä yksityiskohtaisem-

min. Kyse on itse E-I siirtymävaiheen laadullisiin murroksiin liittyvistä tekijöistä, joita funktionaalis-historiallisen metodin "kolmivaihe" muotoiluissa ei onnistuttu vielä käsitteellistämään.

Grundlegungia edeltäneissä analyyseissa ei onnistuttu erottelemaan E-I siirtymän sisäisiä laadullisia tasoja. Metodologisesti erityisen tärkeä on tässä suhteessa *Grundlegungissa* tehty erottelu siirtymäprosessien ensimmäiseen (funktionvaihdos) ja toiseen (dominanssinvaihdos) laadulliseen harppaukseen. On huomattava, että psyykkisen uudelleenjäsentymisen tapahtuu aina vasta dominanssinvaihdoksen jälkeen. Vasta tämä havainto mahdollistaa spesifisti psykologisen siirtymän analyysin. Aikaisemmissa esityksissä psykologinen reduoitui kokonaisprosessin määreisiin.

Seuraava lainaus mielivaltaisuus -artikkelista (1978b, 155-156; alleviivaukset poistettu) tuo selvästi esille aikaisempien analyysien ongelmakohdat:

"Kuvattua oppimis- ja kehityskykyisyyttä --- voidaan nyt kuvata yleisessä 'inhimillisessä', ts. yhteiskunnallisessa erityisyydessään seuraavasti. Ainoana elollisena olentona ihmisellä on 'lajityypilliset' biologiset mahdollisuudet muuttaa esineellisesti luontoa yhteiskunnallisessa toiminnassa. Siten ihmisellä on mahdollisuus osallistua yksilöllisesti inhimillisten elinehtojen yhteiskunnalliseen kontrolliin omaksumalla esi-neellistettyä historiallisesti kumuloitunutta kokemusta. Samalla ihminen osallistuu omien elinehtojensa turvaamiseen ja parantamiseen. Nämä mahdollisuudet ja niiden realisointi on siis se erityinen inhimillinen tapa, jolla yhteiskunnalliset ehdot heijastuvat 'funktionaalisesti ja gnostisesti' konkreetissa yksilössä. Siitä ratkaisevasta seikasta, että ihmiset – toisin kuin eläimet – eivät voi enää varmistaa elämäänsä yksin tai sosiaalisten liittymien luonnonympäristöissä, seuraa että kunkin yksityisen ihmisen olemassaolon edellytyksenä on koko yhteisön ylläpitämiseen tähtäävä luonnon yhteiskunnallinen muuttaminen. Ihmisten yksilöllisen elämänhallinnan erityisyydet ovat seurausta tästä seikasta. Koska jokainen yhteisö säilyy vain jäsentensä yksilöllisten panosten avulla ja siten kunkin yksityisen ihmisen olemassaolon jatkuminen riippuu yhteiskunnan jäsenten panoksesta yhteiskunnan ylläpitoon kokonaisuudessaan, niin yksityisten ihmisten oppimisen ja kehityksen on yhä uudelleen tuotettava ne kyvyt ja ominaisuudet, jotka ovat yhteiskunnan ylläpitämisen kannalta välttämättömiä. Kukin konkreetti yksilö joutuu siis yksilöllistä olemassaoloaan turvatessaan tekemisiin objektiivisten yhteiskunnallisten vaatimusten kanssa. Hänen mahdollisuutensa turvata yksilöllinen olemassaolonsa riippuvat hänen panoksestaan yhteiskunnan ylläpitämiseen. Jotta yhteisö säilyisi, sen on oltava niin järjestetty, että sen jäsenet keskimäärin haluavat hankkia ja kykenevät hankkimaan yksilöllisessä oppimis- ja kehitysprosessissaan yhteiskunnallisesti tarpeelliset kyvyt ja ominaisuudet.

Kehittäessään ja toteuttaessaan tällaisten yhteiskunnallisten vaatimusten kannalta tarpeellisia kykyjä ja ominaisuuksia ja antaessaan panoksensa yhteiskunnallisten elinehtojen tietoiseen sääntelyyn yksilö samalla saa mahdollisuuden säädellä omia elinehtojaan. Koska yhteiskunnallisten elinehtojen sääntely voi tapahtua vain luontoa muuttamalla ja muokkaamalla, niin ihminen joka omassa yksilöhistoriassaan optimoi itseään yhteiskunnallisiin elinehtoihin nähden, antaa samalla yhteiskuntahistoriallisesti panoksensa yhteiskunnallisten elinehtojen optimoimiseen ihmisen suhteen. Koska ihmisen yksilöllinen elämänhallinta on mahdollinen vain täyttämällä yhteiskunnallisia vaatimuksia, se merkitsee samaa kuin yksilöllinen yhteiskunnallistuminen. Tässä yhteiskunnallistumisessa heijastuvat funktionaalisesti yhteiskunnan elämän ylläpitämisen välttämättömyydet."²⁰

Tässä esitetty ajatuksenkulku on ongelmallinen monessakin suhteessa. Siinä itse asiassa häviää kokonaan näköpiiristä yksilö – yhteiskunta -suhteiden välitysten todellinen *psykologinen problematiikka* (Holzkamp 1984a, 22). Esitetyt muotoilut hävittävät kokonaan näköpiiristä *yksilöllisen* välittyneisyyden ongelman. Holzkamp johtaa ensin ajatuksen ihmisen yhteiskunnallisesta luonnosta ja siihen sisältyvästä *mahdollisuudesta* yhteiskunnalliseen elämänhallintaan. Tämän jälkeen hän toteaa: "Nämä mahdollisuudet *ja niiden realisointi* ovat siis se erityinen inhimillinen tapa, jolla yhteiskunnalliset ehdot heijastuvat 'funktionaalisesti ja gnostisesti' konkreetissa yksilössä" (korostus minun). Tätä täsmennetään jatkossa seuraavasti: "Jotta yhteisö säilyisi, sen on oltava niin järjestetty, että sen jäsenet keskimäärin haluavat hankkia ja *kykenevät hankkimaan yksilöllisessä oppimis- ja kehitysprosessissaan yhteiskunnallisesti tarpeelliset* kyvyt ja ominaisuudet. --- Tässä yhteiskunnallistumisessa *heijastuvat funktionaalisesti yhteiskunnan elämän ylläpitämisen välttämättömyydet.*" (korostukset minun).

Holzkamp siis tulkitsee tässä (1978) E-I siirtymää siten, että sen kulussa muodostunut ihmisen yhteiskunnallinen luonto samalla ilmaisee "yleisessä inhimillisessä erityisyydessään" ihmisen psyykkisiä määreitä. Näin ihmisen "yhteiskunnalliseen luontoon" sisältyvät *mahdollisuudet* tosiasiaassa samaistetaan niiden *realisoinnin* kanssa.

Tähän ratkaisuesitykseen sisältyy kuitenkin (ainakin) seuraava ongelma. Ihmisen "yhteiskunnallinen luonto" muodostuu evoluutioprosessin vaiheessa, jossa biologiset kehitystekijät ovat vielä vallitsevia. Ihmisluontoon sisältyvän yhteiskunnallisuuden mahdollisuuden

20 Suomennos Psykologia -lehden käännösartikkelista. **

realisoinnin edellytykset muodostuvat kuitenkin vasta myöhemmin. *Vasta kun siirrytään kokonaisprosessin dominanssiin, siis prosessiin jossa tapahtuu yhteiskuntasuhteiden itenäistyminen, syntyvät ne konkreettis-historialliset ehdot, jotka määrittävät "ihmisluontoon" potentioina sisältyvien mahdollisuuksien realisointien ehdot* (Holzkamp 1984a, 21).

Edellisestä seuraa se, että funktionaalishistoriallinen metodi ei mahdollistakaan psyykkisen "yleisinhimillisten" määreiden johtamista. Funktionaalishistoriallinen analyysi on mahdollinen siihen saakka, kun biologiset tekijät vielä hallitsevat kehitystä. Mutta kehityksen muututtua luonteeltaan yhteiskunnalliseksi, on myös metodologian muututtava. Psyykkisen uudelleenjäsentymistä ei voida enää tutkia funktionaalishistoriallisesti, vaan tarvitaan uusi malli, jota Holzkamp luonnehtii nyt *psyykkisen loogishistorialliseksi välitysanalyysiksi* (Holzkamp 1984a, 37), ts. analyysiksi, jossa ikään kuin tutkitaan kokonaisprosessin "takaisinkytkentää" psyykkisen tasolla. Se, että tämä spesifisti psykologinen välitysanalyysi saattoi puuttua kriittisen psykologian aikaisemmista E-I siirtymän teoreettisista analyyseista, liittyi itse tämän prosessin luonteen puutteelliseen ymmärtämiseen.

Edellä on todettu useaan kertaan, että esitetyssä viisivaiheanalyysissa erityisen keskeinen merkitys on ensimmäisen ja toisen laadullisen askeleen erottamisella toisistaan (kuvat 3, 4 ja 5). Tämän metodologisen erottelun johdonmukainen seuraaminen tavallaan tarjoaa avaimen koko E-I siirtymän psykologiseen problematiikkaan. Havaitaan nimittäin, että yhteiskunnallisen ja yksilöllisen uusintamisen keskinäinen suhde on kokonaan toisenlainen dominanssinvaihdoksen jälkeen kuin ennen sitä.

Ensimmäisen laadullisen askeleen eli funktionvaihdoksen vaiheessa ihmisyyhteisön luonne voidaan todella määritellä *kooperatiivis-yhteiskunnalliseksi*. Yksilöt elävät välittömässä kosketuksessa kooperatiiviseen yhteisöön ja voidaan jopa puhua elämänvälttämättömyyksien ja yhteisön uusintamisen logiikan ykseydestä. Yhteiskunnallisen uusintamisen välttämättömyyksistä seuraa tässä vaiheessa yksilölle tiettyjä välittömiä toimintaehtoja, joita voidaan luonnehtia siten kuin Holzkamp tekee edellä siteeratussa "mielivaltaisuus"-artikkelin kohdassa.

Toisen laadullisen askeleen erikoisuus on yhteiskunnallisen kokonaisprosessin dominanssin muodostuminen. Tästä seuraa, että yksilöllisen ja yhteiskunnallisen uusintamisen keskinäis-yhteyden luonne muuttuu radikaalisti. Tätä muutosta kuvattiin edellä (ss. 95-98) välittömyyden katkoksen ja kokonaisyhteiskunnallisen välityksen kategorioilla. *Yksilön suhde yhteiskuntaan muuttuu "välittömästä" "välittyneeksi". Yksilöllisen ja yhteiskunnallisen uusintamisen ehdot eroavat toisistaan. Yksilöllisen elämäntilanteen ja -kokemuksen kategorioita ei voida johtaa enää yhteiskunnallisista välttämättömyyksistä.* Kokonaisprosessin analyysi on välttämätön muttei riittävä ehto psyykkisen eriytymisen analyysille. Kokonaisprosessin analyysin jälkeen on otettava uusi metodologinen askel psyykkisen aspektin itseenäisen problematiikan tematisoimiseksi. Tätä kriittisen psykologian aikaisemmat tutkimukset eivät tehneet (*Grundlegungiin* sisältyvistä uudelleenarvioinneista ks. tarkemmin Holzkamp 1984a, 21 ja 35-40).

Holzkampin ratkaisuesityksen yksilö – yhteiskunta -suhteen välitykseen voisi kiteyttää myös *kokonaisyhteiskunnallisen synteetin* käsitteeksi. Tässä "synteesi" ei enää rajaudu kuvaamaan kokonaisprosessin syntyä ja dominanssia, vaan sillä viitataan myös psyyken uudelleenrakenteistumiseen kokonaisprosessin muodostumisen jälkeen.

Tämän metodologisen reduktion seurauksena kriittisen psykologian useat aikaisemmat teoreettiset käsitykset olivat ekonomistisia – tosin tavalla, joka luonnehti suurinta osaa koko 70-luvun marxilaisia subjektiviteetti -keskusteluja. Tässä ei ole tarpeen palata noihin keskusteluihin yksityiskohtaisesti. Otan vain kaksi esimerkkiä, jotka havainnollistavat sitä, mistä yllä esitetystä konkreettisesti on kysymys. Nämä ovat kysymykset luonnenaamio-määreistä ja kollektiivisubjektista.

6.3.2. Välittömyyden postulaatti marxilaisessa keskustelussa

Marxin *luonnenaamion* kategoria (ks. s. 19) oli 1970-luvulla intensiivisen teoreettisen keskustelun ja tutkimuksen kohteena. Mm. Lucien Séve (1977; 1978) ja Klaus Ottomeyer (1976; 1979) kehittivät tätä kategoriaa hyödyntäen "inhimillisen subjektiviteetin muoto-

määreitä porvarillisessa yhteiskunnassa". Näillä analyyseilla oli oma vaikutuksensa myös kriittisen psykologian kehitykseen (ks. Esim. Braun 1977; Schomers 1980).

Marx tunnetusti pyrki ilmaisemaan luonnenaamion käsitteellä sitä, kuinka henkilöt ovat tiettyjen taloudellisten suhteiden "persofinioitumia", kuinka "talouden mykkä pakko" ehdollistaa ihmisten toimintaa sikäli kuin he ilmaisevat tiettyjä taloudellisia suhteita. Samalla hän teki selväksi, ettei hän puhu yksityishenkilöistä "jotka voivat kohota olosuhteidensa yläpuolelle" (PO I, 18/MEW 23, 16). Marx ei kehitellyt systemaattisesti analyysiaan kohti yksilöllisen käyttäytymisen muotoja ja ehtoja.

Ottomeyer pyrki tarkastelemaan Marxin pohjalta sitä, kuinka talouden pakot ehdollistavat inhimillistä subjektiviteettia tuotannon, kierron ja kulutuksen alueilla. Talouden "pakko" käsitettiin tässä korkealla abstraktiotasolla johdettuna kapitalismin talouden muotomääreenä, josta sitten johdettiin käyttäytymisen ja yksilön tasolle meneviä subjektiviteetin määreitä. Tässä ei ole tarpeen mennä Ottomeyerin esityksen yksityiskohtiin. Olennaista on se, että hän tarkasteli kapitalismin talouden määreitä *konkreetin yksilöllisyyden tasolle saakka vaikuttavina subjektiviteettia muokkaavina tekijöinä*.

Lucien Séven (1977) analyysi marxismin ja persoonallisuuden teorian suhteista pitää sisälään samantyyppisen yrityksen johtaa Marxin ekonomiakritiikistä persoonallisuustutkimuksen kategorioita. Séven ratkaisuesitykset poikkeavat huomattavasti Ottomeyeristä. Hänen typologiansa persoonallisuustyypeistä nojaa olennaisesti erotteluihin konkreetin ja abstraktin työn sekä yksinkertaisen ja laajennetun uusintamisen välillä. Nämä käsitteet voidaan muuntaa yksilöllistä toimintaa kuvaaviksi ja niihin voidaan kytkeä yksilön ajankäytön logiikan analyysi. Näin saadaan malli, jota Séve kutsuu "kapitalistisissa yksilöllisyysmuodoissa tuotettujen persoonallisuuksien topologiaksi" (Séve 1977, 355). Olennaista tässä on nyt se, että Sévenkin analyysin perustana on ajatus siitä, että Marxin esittämiä talouden määreitä voidaan käyttää *yksilöiden* tason analyyseissä.

Vastaavan ajatuksenjuoksun löydämme kriittisen psykologian varhaisemmista teksteistä. Yhteiskunnallisista välttämättömyyksistä edetään niissä yksilöllisen tason käsitteisiin. Mie-

livaltaisuus -artikkelissa Holzkamp muotoilee oman *yksilöllisyysmuoto* -käsitteensä vahvasti Séveen nojautuen:

"(...) ne yhteiskunnalliset vaatimukset, joihin yksilöiden on keskimäärin 'yhteiskunnallistuttava', eivät ole kaikille yhteiskunnan jäsenille samat, vaan riippuvat yksilön kulloisestakin asemasta tuotantosuhteiden työnjakorakenteessa. Yhteiskunnallinen elämänhallinta on taattu vasta kun nämä erilaiset ja toisiaan täydentävät yhteiskunnalliset vaatimukset on keskimäärin täytetty. Nimitämme tällaisia työnjakorakenteessa toisiinsa liittyviä vaatimusyksiköitä Séven mukaan 'yhteiskunnallisiksi yksilöllisyysmuodoiksi'. Niitä toteuttaessaan *yksilön on oman elämänsä turvaamiseksi annettava panoksensa yhteiskunnallisen elämän ylläpitämiseen*. Yksilöllisyysmuotoja ei pidä sekoittaa konkreettiin yksilöön. Ne ovat tuotantosuhteisiin kuuluvia objektiivisia 'toimintamatriiseja'. Yksilöllisessä yhteiskunnallistumisessa yksilö kehittyy niihin yksilöllisyydenmuotoihin, jotka ovat hänen asemastaan käsin saatavilla. *Hänen täten muodostuneet kykynsä ja ominaisuutensa heijastavat siis funktionaalisesti tai gnostisesti yksilöllisyysmuodon objektiivisia yhteiskunnallisia tuotantovaatimuksia*. Siten ihmisen toteuttaessa yhtä tai useampaa yksilöllisyysmuotoa (sekä niiden esimuotoja ja johdannaisia) hänestä tulee yksilöllinen persoonallisuus, joka kykenee *hänelle ominaisella tavalla täyttämään kulloisetkin yhteiskunnalliset tuotantovaatimukset*." (Holzkamp 1978b, 156-157. Korostukset minun, alkuperäiset poistettu).²¹

Holzkamp tosin puhuu tässä "keskimääräisistä" vaikutuksista ja erottaa selvästi toisistaan "konkreetin yksilön" ja "yhteiskunnallisen yksilöllisyysmuodon". Alleviivatut kohdat kuitenkin osoittavat selvästi, että tässä silti ajatellaan yksilöitä *saman logiikan alaisuudessa*, kuin (kokonais)yhteiskunnallisia prosesseja. Yksilöllisen uusintamisen määreet johdetaan kokonaisyhteiskunnallisista. Yksilöllisen tason vastaamattomuus yleisiin määreisiin johtuu tässä vain vaikutuksen "keskimääräisyydestä". Mutta yhteiskunnallisen ja yksilöllisen tason määreiden välillä ei oleteta periaatteellista murrosta. Tässä siis tavallaan kuitenkin liikutaan vielä "välittömyyden postulaatin" sisällä. Näin katoaa välittömyyden katkoksesta seuraava tarve erityisen psykologisen analyysitason kehittämiseen. Tämä pätee samalla tavalla myös Séveen ja Ottomeyeriin.²²

21 Suomenos Psykologia -lehden**

22 Suomalaisessa keskustelussa sekä luonnenaamio -kategorian että Ottomeyerin tuotannon problematiikkaa tarkasteli erityisesti Hannu Hartikainen (1979; 1979a) ja Séven teoriaa Anja Koski-Jännes (1980). Hartikainen osoittaa mm. varsin kiistatta (1979, 85-88) kriittisen psykologian vaikeudet antropologiaongelman ratkaisemisessa, mutta katsoo samalla luonnenaamiokäsitteen hedelmällisen kehittelyn mahdolliseksi. Koski-Jännes puolestaan osoittaa sen, kuinka yksilöllisyysmuodon kategorian avulla ei vielä tosiasiaassa tavoiteta yksilöllisen tason psyykkistä problematiikkaa (esim. 1980, esipuhe ja 114-115).

Myös *yksilö – yhteiskunnalliset subjektit* -suhteen määrittelyssä löydämme vastaavia ongelmakohtia. Kriittiset psykologian "klassiset" analyysit liittivät yksilön toimintakykyisyyden mahdollisuuden aina yhteiskunnallisiin subjekteihin. Tämä tulee ilmi erityisen selvästi Holzkampin alustuksissa kriittisen psykologian ensimmäisessä kansainvälisessä kongressissa 1977. Holzkamp toistaa tässä jo *Sinnliche Erkenntnisissä* ensimmäisen kerran muotoillun subjekti -käsitteen:

"Siitä asiantilasta, että marxismi käsittää subjektiviteetin erääksi yhteiskunnallista prosessia määrääväksi tekijäksi, siis historiallisen painoarvon omaavaksi vaikuttajaksi, seuraa että *tässä subjekti -käsitteellä ei kuvata ensisijaisesti erillistä yksilöä, vaan yhteiskunnallisia voimia*, jotka ovat historiallisten muutosten tietoisia kantajia. Tässä merkityksessä puhutaan työväenluokasta 'vallankumouksellisena subjektina', yhteiskunnasta tiedostuksen 'gnostisena subjektina', tai yleisesti ottaen siitä, että ihmisten pitäisi tulla oman elämänsä 'subjekteiksi'. --- Yksilölliset subjektit suhtautuvat yhteiskunnallisiin subjekteihin kuten erityinen ja yksityinen yleiseen tai kuten osa kokonaisuuteen. --- *Vain yhteiskunnalliset subjektit* voivat saavuttaa sellaisen vaikutusvoiman, joka tekee yhteiskunnallisten elinolosuhteiden tietoisesta muuttamisesta mahdolliseksi. Tästä seuraa, että *yksilölliset subjektit voivat vaikuttaa omiin relevantteihin olosuhteisiinsa, jotka aina ovat yhteiskunnallisia olosuhteita, vain siinä määrin kuin he kuuluvat samassa objektiivisessä asemassa olevaan ryhmään tai luokkaan, jolla yhteiskunnallisena subjektina on historiallisesti määrätty vaikutus. Näin osallistessaan tietoiseen yhteiskunnallisen todellisuuden hallintaan he lisäävät myös oman olemassaolonsa ehtojen hallintaa.*" ([Holzkamp 1977, 57, 58-59](#). Korostukset minun, alkuperäiset poistettu).

Tässä voimme lukea "välittömyyden postulaatin" toiseen suuntaan esitettynä. Yksilöllinen subjektiviteetti on todellista subjektiviteettia vain liittyessään yhteiskunnallisten subjektien harjoittamaan yhteiskunnalliseen elämänhallintaan. Tässä ei lähdetä keskustelemaan laajemmin subjekti -käsitteeseen liittyvästä problematiikasta (vrt. esim. Haug 1985). Lyhyesti voi todeta yllä esitetyn kollektiivisubjekti ajatuksen olevan ongelmallinen monessa suhteessa. Siihen sisältyy mm. yhteiskunnallisen subjektin mystifioinnin vaara; "yhteiskunnallisen" itsenäistyminen "vieraana mahtina" suhteessa todellisiin yksilöihin. Tällöin ajatus kollektiivisubjektista toimii vain ideologisen legitimaation välineenä, jolla peitetään todellisuudessa yksilöön kohdistettuja valta- ja herruussuhteita. Jos yksilöllinen subjektiviteetti on todellista vain *välittömässä* suhteessa kollektiivisubjektiin, niin mitä tilaa enää tosiasiassa jää itsemääräytylle subjektiivisuudelle (ks. Holzkamp 1984a, 27)? Kollektiivisubjektin metafyyminen kohottaminen subjektiksi a priori ei pysty analysoimaan lainkaan yksilöl-

lisen subjektiviteetin problematiikkaa, mutta kadottaa myös olennaisesti mahdollisuuden tutkia *itse kollektiivisubjektia* ongelmana. Kriittisen psykologian varhaisempi subjektikäsite katsottiinkin sen keskeiseksi sokeaksi pisteeksi esim. *Projekt Ideologie - Theorien* taholta esitetyssä kritiikissä (ks. Haug 1983).²³

Tässä tulemme erääseen keskeisimmistä kriittisen psykologian sisäisistä teoreettisista kiistakysymyksistä. *Grundlegungissa* esitetty teoreettinen analyysi merkitsee paitsi Holzkampin omien varhaisempien näkemysten tarkistamista, erityisesti Braunin (1978; 1982) ja Wetzelin (1981) edustaman yksilö – kollektiivisubjekti -suhteen tulkinnan kritiikkiä. Tämän keskustelun yksityiskohtaiseen tarkasteluun ei tässä ole kuitenkaan mahdollisuutta.

Ajatus välittömyyden katkoksesta on tematisoitava metodologisesti myös subjekti – subjekti suhteiden järjestelmässä. Se merkitsee paitsi yllä esitetyn kollektiivisubjekti ajatuksen uudelleenmiettimistä, siirtymistä välityskategorioista kohti psykologista käsitteenmuodostusta.

6.3.3. Yksilö – yhteiskuntasuhteen psyykkiset perusdimensiot

Funktionaalishistoriallinen analyysi osoitti psyykkisen sisäisen eriytymisen evoluution kullussa. Diffuusista organismi – ulkomaailma -suhteesta eriytyivät merkitys – tarve -dimensiot, emotionaalisuus, kommunikaatio, tiedostamisprosessit ja sosiaalisuuden muodot. Kokonaisprosessin muodostuttua nämä dimensiot ja prosessit strukturoituvat uudelleen. Tarkastelua kokonaisprosessin suunnasta yksilöön voitiin luonnehtia mm. määreillä "kokonaisyhteiskunnallinen välittyneisyys", "välittömyyden katkos", "positio" ja "elämän-tilanne". Nyt tarkastelun suuntaa muutetaan ja osoitetaan mitä "kokonaisyhteiskunnallinen

23 Vrt. Juntusen ja Mehtosen (1977, 147) suomalaisessa keskustelussa esittämään kantaan: "Itse yhteiskunnallinen praksis on käsitettävä redusoimattoman subjektin toimintana. Tämä subjekti ei ole transendentiaalinen tajunta, ei abstraktinen Der Mensch, vaan ihminen yhteiskunnallisissa suhteissaan - suhteissa, jotka eivät ole "hänen yläpuolellaan". Ne ovat häntä itseään. Niitä muuttamalla hän muuttaa itsensä. – Sillä ihmisen olemus --- ei ole yksittäisessä individissä piilevä abstraktio vaan yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus, *ensemble*. Näin tämä teesi ei tue strukturalistis-fatalistista tulkintaa ihmisen yläpuolella olevista sosiaalisista suhteista --- vaan *päinvastoin* vetää koko sosiaalisen todellisuuden objektiin redusoimattoman inhimillisen subjektin yhteyteen, hänen käytännöllis-kriittisen toimintansa vaikutuspiiriin." (vrt. sama 66-68).

synteesi" merkitsee *yksilön* yhteiskuntasuhteen kannalta. Metodologisesti tämä merkitsee psykologiselle aspektille spesifien välityskategorioiden osoittamista.

"Mahdollisuussuhde" ja subjektitieteen käsite

Kokonaisyhteiskunnallisella analyysitasolla (ks. ss. 93-100) oli mahdollista esittää yksilön olemassaolon "objektiivinen" yhteiskunnallinen määräytyminen. Kuvan 6 (s. 97) tekstissä kuitenkin viitattiin jo alustavasti näiden suhteiden *mahdollisuushuonteeseen*. Psykologisella tarkastelutasolla onkin aivan olennaista juuri yhteiskunnallisten määreiden mahdollisuusluonteen tematisaatio.

Siirryttäessä E-I siirtymäprosessin ensimmäisestä laadullisesta vaiheesta toiseen tapahtuu myös yksilö – yhteiskunta -suhteessa laadullinen murros. Yksilön ja hänen elämisyksikönsä uusintamiseksi yhteys, joka oli luonteenomaista vielä funktionvaihdoksen jälkeen ja luonnehti kooperatiivisessa vaiheessa elävää yhteisöä, katkeaa. Kokonaisyhteiskunnallinen synteesi määrittää nyt aiemmin välittömät suhteet uudelleen. Välittömyyden katkos koskee myös ihmisen yhteiskuntasuhteen psyykkistä aspektia. Tämä merkitsee sitä, että *yhteiskunnallisen tason määreet yksilön psyykkisen todellisuuden kuvaamisen kannalta ovat ongelmallisia*.

Edellä jo viitattiin siihen, kuinka Holzkamp pyrkii osoittamaan (ss. 95-98) sen kuinka yksilöllinen ja yhteiskunnallinen elämänuusintaminen eroavat toisistaan, niiden välitön yhteys murtuu. Tästä seuraa se, että yhteiskunnallisen uusintamisen kannalta välttämättömät määreet ovat yksilöihin nähden vain keskimääräiskäsitteitä. Yhteiskunnalliset uusintamispakot ovat keskimääräisiä välttämättömyksiä, mutta eivät *pakottavia* suhteessa *jokaiseen konkreettiin yksilöön*. Yhteiskuntasuhteiden itsenäistyminen merkitsee konkreetin yksilön kannalta sitä, että *hän voi uusintaa omat elämänehtonsa osallistumatta itse konkreetisti kokonaisyhteiskunnalliseen uusintamisprosessiin* (GdP, 235; vrt. Holzkamp 1984a).

Yksilön kannalta yhteiskunnallisesti välttämättömät määreet (merkitysrakenteet, ks.s. 120 alla) eivät siis ole sitovia. Yksilölle merkitysten kautta jäsenyvät yhteiskuntasuhteet ovat

pikemminkin yhteiskunnallisesti annettuja toimintamahdollisuuksia. Yksilön täytyy tosin, turvatakseen olemassaolonsa, käyttää merkitysten välittämiä toimintamahdollisuuksia (ja niissä ilmenevää suhdetta yhteiskunnalliseen uusintamiseen) jotenkin hyväkseen. Merkitykset ja yhteiskunnalliset määreet eivät kuitenkaan koskaan sido yksilöä tähän tai tuohon konkreetisti määrättyyn toimintaan. *Yksilöllä on aina mahdollisuus olla toimimatta tai toimia toisella tavalla.* Tässä mielessä yksilö on "vapaa" suhteessaan yhteiskunnallisiin merkityksiin ja toimintamahdollisuuksiin (GdP, 235-236). *Tämä subjektin toiminnan periaatteellinen vapaus on inhimillisen olemassaolon perustavanlaatuinen määre.* Ihmisen yhteiskunnalliseen olemassaoloon kuuluu luovuttamattomana momenttina toiminnan "kaksoisluonne" tai "vaihtoehdon" mahdollisuus, ts. yksilön mahdollisuus toimia joko niin kuin yhteiskunnallisen uusintamisen keskimääräismääreet (jotka puolestaan aina ilmenevät konkreettis-historiallisesti, kunkin yhteiskuntamuodon määrittämänä) edellyttävät, tai toimia näistä määreistä poikkeavalla tavalla. Subjektisuus ilman tätä vapauden momenttia ei ole mahdollista. (Sen, että ihminen todella voi "toimia toisin" uskomattoman vaikeissakin olosuhteissa, on mm. Frankl osoittanut keskitysleirikokemus analyyseissaan (Frankl 1978)).

Subjektin toiminnan periaatteellinen vapaus ei myöskään merkitse yksilön olemassaolon yhteiskunnallisen määräytyneisyyden kieltämistä. Yksilön yhteiskunnallinen asema (positio, elämäntilanne) ja yhteiskunnalliset merkitykset ovat yksilölle toimintamahdollisuuksia. Vastaavasti yksilön olemassaolon yhteiskunnalliset rajoitukset, alistaminen jne. ovat aina toimintamahdollisuuksien rajoituksia, deformatiota jne. Tässä mielessä subjektiivisen määrittämisen (subjektive Bestimmung) ja objektiivisen määrittämisen (objektive Bestimmtheit) keskinäis-suhteessa *objektiivinen määrittäminen jää aina viime kädessä primaariksi.* Samalla kuitenkin on niin, että olivat yhteiskunnallisesti annetut mahdollisuudet millaisia tahansa, yksilölle jää aina mahdollisuus vapaaseen suhteutumiseen näihin määreisiin. Tässä mielessä *subjektisuus on ihmisyyden perustava ja luovuttamaton määre.* Ihmisen subjektisuus lakkaa vasta ja vain olemassaolon lakkaamisen myötä. Siksi yksilöä voidaan aina pitää myös toiminnastaan vastuullisena "subjektina" (GdP, 354-355).²⁴

²⁴ Tämä on vasta alustava muotoilu. Subjektisuuden konkreettisiin muotoihin palataan toimintakykyisyyden analyysin yhteydessä (s. 134 alla).

Mahdollisuus -suhde yhteiskuntaan on perustava edellytys myös ihmisen erityisen "tiedostavan", "*gnostisen maailma -suhteen*" muodostumiselle. Vasta kun oman elämän uusintamisen ja yhteisön elämän välittömän yhteyden "eksistentiaalinen laasti" katoaa, tulee mahdolliseksi sellainen etäisyys myös omiin elämänehtoihin, että omaa ja yhteisön elämää voidaan tarkastella tietoisesti. Tästä gnostisesta suhteesta määrittyy myös ihmisen *tietoisuuden* spesifi luonne. Tietoisuuden olemusta ei tavoiteta, jos sitä luonnehditaan vain (1) suunnittelukyvyksi, joka perustuu työtoiminnan yleistyneiden tulosten antisipointiin, (2) yksilöllis-sisäistetyksi koe- ja kokeilutoiminnaksi tai (3) yksilölliseksi ongelmanratkaisutoiminnaksi. Yhtä vähän osuvaa on palauttaa tietoisuus kohteellisen toiminnan tulosten tai niiden symbolisten merkitysten omaksumiseen (vrt. Leontjev edellä ss. 43-46 sekä Schurig 1976). Ihmisen tietoisuuden olennainen luonne perustuu yksilön gnostiseen maailma- ja minäsuhteeseen, jonka materiaallinen perusta on juuri yksilön olemassaolon kokonaisyhteiskunnallisessa välittyneisyydessä, siis välittömyyden katkoksesta. Tämän suhteen perusteella ihminen voi *suhteutua tietoisesti* yhteiskunnallisiin merkityksiin ja toimintamahdollisuuksiin. Hän ei ole enää sidottu välittömiin elämänvaatimuksiin, vaan voi tarkastella itsensä ja muiden yksilöiden olemassaolon "ylitsekäyviä" edellytyksiä ja kokonaisyhteiskunnallisia prosesseja yleistyneestä elämänhallinnan näkökulmasta. *Gnostisen suhteen "tietoinen suhteutuminen" (Bewußtes – Verhalten – Zu) maailmaan ja itseän on inhimillisen tietoisuuden perusmääre, josta käsin vasta voidaan ymmärtää oikein sen muutkin piirteet: antisipaatio, ongelmanratkaisukyky, omaksuminen jne.* (GdP, 236-237, 285).

Samalla kun muodostuu edellä mainittu tietoisuuden suhteutuminen mahdollisuus suhteessa yhteiskunnallisiin merkityksiin, tapahtuu myös laadullinen muutos ihmisten välisissä suhteissa. Tietoinen suhteutuminen on aina minun omaa käyttäytymistäni. Tietoisuus on aina ensimmäisessä persoonassa. (Bewußtes Verhalten-Zu ist als solches je mein Verhalten.) "Tietoisuus" yhteiskunnallisista suhteista merkitsee aina sitä, että se joka on näistä suhteista tietoinen, on "kulloinenkin minä" (je mich). Tietoinen suhteutuminen merkitsee tietoisuutta, että juuri "minä" suhteudun yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Tästä yksilön subjektisyydestä, tietoisesta maailma -suhteesta seuraa myös intersubjektiviivisuuden periaatteellinen mahdollisuus. Ollessani tietoinen itsestäni "tietoisena" olentona, olen samalla periaatteessa tietoinen myös toisista ihmisistä subjektiivisesti "itsetietoisina" olentoina. Itsetietoisuuteni

mahdollistaa myös toisen ihmisen kokemisen itsetietoisena "minänä". Tietoinen suhteutuminen itseen oman intentionaalisuuteni lähteenä mahdollistaa suhteutumisen toisiin ihmisiin vastaavasti; subjekteina, oman intentionaalisuutensa tuottajina. Intentionaalisuudessa voidaan tehdä erottelu sen sosiaaliseen ja esinemaailmaan suuntautuvaan (Sachintentionali-tät) puoleen. Tietoinen suhteutuminen merkitsee sitä, että sosiointentionaalisuutta luonnehtivat olennaisella tavalla juuri *reflektiivisyys* ja *suhteutumisen vastavuoroisuus*. Holzkamp lainaa tässä Ottomeyerin (1979, 1980) ilmausta: intersubjektiivisuutta luonnehtii kyky "perspektiivinvaihdokseen", ts. kyky asettua toisen subjektin asemaan. Tästä puolestaan kehittyy kyky suhteutua toisiin "yleisesti", riippumatta siitä ovatko he läsnä vai eivät. Reflektiivisyys ja kyky perspektiivinvaihdokseen ovatkin inhimillisen intersubjektiivisuuden olennaisia yleisiä määreitä, ne luonnehtivat intersubjektiivisuutta ylipäänsä (GdP, 237-238).

Yllä sanottu pätee siitä riippumatta missä muodossa intersubjektiivisyys toteutuu. Mutta yhteiskunnallisesti on mahdollista tehdä ihmisestä pelkkä objekti, instrumentalisoida ja alistaa hänet. Tämä merkitsee samalla hänen subjektiivisuutensa ja tietoisuutensa kiistämistä. Tämä kiistäminen voi ilmetä reaalisena yhteiskunnallisena repressiona tai sitä vastaavana teoreettisena asenteena. Interpersonaalisuuden "inhimillinen" muoto pitää sisällään mahdollisuuden "epäinhimillisyyteen" (eläimet eivät käyttäydy epäinhimillisesti). Tällä havainnolla on välittömät seurauksensa myös psykologian tutkimuskohteen määrittelylle ja sen luonteen ymmärtämiselle.

Holzkampin mukaan on niin, että psykologian määrittäminen yksinkertaisesti yksilöä tutkivaksi tieteenksi (vrt. Holzkamp 1977) ei ole ainoastaan riittämätöntä, vaan myös ongelmallista. Yksilön subjektiivisuudesta seuraa, että yksilöä tutkivan tieteen on kyettävä tematisoimaan tämä "subjektisyys"; yksilön toimintamahdollisuudet ja -kykyisyys subjektina. Tällöin myös itse tutkijasuhteeseen on pädeettävä samojen määreiden, kuin todelliseen intersubjektiiviseen tilanteeseen. Muutenhan tutkijasuhteessa sulkeistettaisiin joko tutkijan tai tutkittavan subjektiivisuus. Tämä puolestaan merkitsisi tutkittavan/tutkijan instrumentalisointia ja yksilön tarkastelemista vain objektina, kohteena. Tällaisen tutkijasuhteen lähtökohtamääreissä on jo suljettu pois se, mikä on olennaista inhimillisessä subjektiiviteetissa – sen

vastavuoroinen, reflektiivinen intersubjektiivisuus. Tällainen "sulkeistaminen" on analoginen todellisuudessa tapahtuvalle ihmisen toimintakykyisyyden yhteiskunnalliselle rajoittamiselle. *Tieteelliseltä* kannalta puolestaan kyse on sen kaltaisesta tutkimuskohteen käsitteellisestä kaventamisesta, että kohteen *olennaisten* piirteiden tunnistaminen tulee tavattoman vaikeaksi – ellei mahdottomaksi.

Jos tutkija itse on "subjekti", kuten myös hänen "tutkimuskohteensakin", on tutkimusmetodologian kyettävä tematisoimaan tämä tutkimussuhteeseen sisältyvä intersubjektiivisuus. Yksilön tutkiminen "ulkoapäin" merkitsee tutkimussuhteen oman subjektisuuden kieltämistä. Siksi psykologia ei voi olla objektiivista tietoa "toisista", vaan se on aina tiedettä "meistä itsestämme", "kulloisestakin minusta". Tässä mielessä Holzkamp sanoo, että *marxilainen psykologia ei ole vain tiedettä yksilöistä, vaan että se on subjektitiedettä, jonka tieteellisyyden edellytyksenä on juuri subjektisuuden metodologinen tematisaatio ihmisen kontrolloimattoman tai rajoittamattoman toimintakykyisyyden näkökulmasta* (GdP, 238-239, vrt. 304-306).

Yksilön henkilökohtainen toimintakykyisyys

Yksilön olemassaolon kokonaisyhteiskunnallisen välittyneisyyden mahdollisuus -luonne ilmenee myös merkitys – tarve -suhteiden uudelleenstrukturoidumisena. Ihmisen "yhteiskunnallisen luonnon" muodostuminen merkitsee sidotun viettiperustan katoamista, sosiaalisten tarpeiden muodostumista ja biologisesti avointa potentiaalisuutta yhteiskunnallisten merkitysten omaksumiseen. E-I siirtymäprosessin toisessa laadullisessa vaiheessa merkitys – tarve -dimension kehityksen määräävä momentti on "ympäristön kontrollin" -tarpeen laadullinen muuttuminen (ks. edellä ss. 88-89). Jo yksilöllisen oppimiskyvyn tasolla syntyy biologisesti sidottu lajispesifin ympäristön kontrollitarve, johon liittyy emotionaalisuuden kehitys tilanteiden hallittavuuden/ei-hallittavuuden sääntelijänä. Tätä ympäristökontrollin tasoa ohjaavat orientaatiomerkitykset. Ihmisellä elämänhallintaan liittyvä tarveperusta kehittyy primaariksi "sosiaalisen huolenpidon" tarpeeksi.

Välittömyyden katkoksesta seuraa, että yksilön suhde yhteisölliseen elämänhallintaan ei määräydy automaattisesti. Ihmisen yhteiskunnallinen luonto on potentiaalinen perusta elämänhallintaan osallistumiselle. Se, kuinka yksilö *realisoi* potentiaalisen yhteiskunnallistumiskykynsä, ei ole kuitenkaan millään tavoin ennalta määrätty tai "sidottu". Ihmisen yhteiskunnalliseen luontoon sisältyvät potentiat ovat vain yksilölle avautuvia *mahdollisuuksia*, mutta niiden realisoinnilla on aina määrätty konkreettiset historialliset ehdot.

Yksilön kannalta nämäkin ehdot ovat vain tiettyjä mahdollisuus – suhteita, eivät konkreettiin toiminnan muotoon johtavia sidottuja määreitä. Olennainen seikka on nyt se, kuinka yksilö voi hallita omaa elämäänsä ja omia elämänehtojaan, ts. kuinka hän voi realisoida niitä toimintamahdollisuuksia, jotka hänen elämäntilanteessaan avautuvat. Tämä puolestaan riippuu siitä, kuinka yksilön omien elämänehtojen hallinta liittyy yhteiskunnallisen uusintamisen kokonaisprosessiin, siihen kuinka yhteiskunnallisessa "työssä" tuotetaan olemassaolon materiaaliset edellytykset. Yksilön suhde tähän prosessiin on kuitenkin siten välittynyt, että hän voi uusintaa olemassaolonsa osallistumatta itse yhteiskunnalliseen "työhön". Tässä on myös materiaallinen perusta niille ajatusmuodoille, joissa "yksilöllinen" elämänhallinta asettuu "yhteiskunnallisen" vastakohtaksi (ideologista "yksilön privaattimuodon" ongelmaa ei tässä käsitellä tarkemmin, ks. GdP, 358-367. Vrt. Haug 1977). Yksilöllisen ja yhteiskunnallisen eroaminen ei tapahdu vain ideologisessa tietoisuudessa, vaan se on reaalinen prosessi, joka juuri tekeekin toista tai toista "poolia" absolutisoivan ideologisen tietoisuuden mahdolliseksi.

Yhteiskunnalliset mahdollisuussuhteet toteutuvat yksilön omassa toiminnassa. Subjektitieteen keskeinen kategoria ja problematiikka kuvautuukin *yksilöllisen toimintakykyisyyden* kategoriassa. Tällä kategorialla kuvataan yksilön kykyä hallita omaa elämäänsä yhteiskunnalliseen uusintamiseen (missä tahansa muodossa) osallistumisen kautta. Tämän osallistumisen ei tarvitse olla suoraa tuotantoon osallistumista. Se on monin tavoin välittynyttä ja katkoksista. Sen muodot ja sisältö riippuvat yksilön historiallisesti määräytyneestä positioista ja elämäntilanteesta. Yhteiskunnalliset jaot ja alistussuhteet heijastuvat ristiriitoina yksilöiden toimintakykyisyydessä ja sen ehdoissa. Yksilöiden mahdollisuudet, toimintaky-

kyisyydelle asettuvat esteet jne. ovat erilaisia. Myös toimintakykyisyyden yleiset muodot ja ristiriidat eroavat eri yhteiskuntamuodostumissa (GdP, 240-241).

Yksilön toimintakykyisyydellä on tarve- ja motivaatioperustansa. Lähtökohtana tämän perustan muodostumiselle on evoluution kulussa kehittynyt "yksilöllisen ympäristökontrollin tarve" (ed. s. 83), joka nyt kvalifioituu yksilöllisen toimintakykyisyyden yleiseksi tarveperustaksi. Ihmisellä on tarve hallita elämäntilannettaan. Tämä ilmenee mm. pyrkimyksenä toimintakykyisyyden laajentamiseen.

Yksilö kokee subjektiivisesti toimintakykyisyytensä rajoittamisen, joka puolestaan ilmenee subjektiivisena tarpeena näiden rajoitusten voittamiseen. Kyky kokea ahdistusta (Angstbereitschaft) ilmentää toimintakykyisyyden rajoittamisen emotionaalista tiedostamista. Manifesti angsti on yksilöllisen toimintakykyisyyden rajoittumisen emotionaalinen ilmaus. Tarpeiden kehityksessä voidaan tehdä karkea luokittelu tarpeiden kahteen ryhmään. Toisaalla voidaan puhua aistimellis-vitaaleista tarpeista (perustarpeet) sekä toisaalla produktiivisista tarpeista.²⁵ Olennaista on se, että produktiiviset tarpeet ovat ihmiselle samalla tavalla "primäärejä" kuin ns. perustarpeet (ravinnontarve jne.). Siksi ilmaus aistimellis-vitaalinen on perustarvetta osuvampi ilmaus. Sen avulla vältetään perustarpeen käsitteeseen välttämättä sisältyvä implikaatio biologisten tarpeiden ensisijaisuudesta. Produktiivisten tarpeiden käsitteellä ilmaistaan ennen muuta ihmisen (primääriä!) tarvetta osallistua yhteisölliseen elämänhallintaan. Tarve toimintakykyisyyteen on siis ihmisen ensimmäinen elämäntarve (GdP, 242-243).

Holzcamp katsoo, että *toimintakykyisyyden käsite on keskeinen subjektitieteen kategoria* tai näkökulma, josta subjektitiede on rakennettava. Kysymys ihmisten toimintakykyisyydestä on keskeinen ongelma. Sen kautta voidaan tuoda tarkasteluun yksilö – yhteiskunta-suhteen jännitteet, kehitysristiriidat, -rajoitukset ja -potentiaalit (GdP, 20). Kiinnostavaa ei ole vain aktuaalinen, vaan myös se mikä on mahdollista.

25 Aistimellis-vitaalisesta käsitteestä käytetään tässä viittaamaan ihmisen perustarpeisiin niiden erityisessä inhimillisessä muodossa. Käsitteen yksityiskohtaisesta luonnehdinnasta ks. Holzcamp-Osterkamp (1982, 17-26).

Kieli ja merkitysrakenteet

Tähän asti on abstrahoiduttu eräästä subjektitieteen olennaisimmasta momentista; *kielestä*. Kielen muodostuminen liittyy yhteiskunnallisen kokonaisprosessin syntyyn ja se on itse samalla eräs tämän prosessin keskeisimmistä edellytyksistä. Kielen kautta välittyvät psykologisesti olennaiset tarve – merkitys -rakenteet. Kielen ja merkityksen suhde on erottamattoman tiivis, siksi niitä on tarkasteltava yhdessä.

Jo itsenäisen oppimiskyvyn vaiheessa evoluutioprosessissa tapahtui tarve – merkitys -suhteiden kehitystä sidotusta sosiaalisesti opittuun. Orientaatiomerkitykset eivät perustuneet enää pelkkään genoomiseen ohjaukseen, vaan yksilöllisen oppimiskyvyn mahdollistamaan sosiaalisen traditionmuodostuksen omaksumiseen. Lajinsisäisessä kommunikaatiossa kehittyivät erityiset "sosiaalimerkitykset" lajiyksilöiden tunnistamisessa. Yksilöllinen oppimiskyky on edellytyksenä sosiaalimerkitysten hierarkian hallitsemiselle ja näin myös hierarkian kehitykselle. Korkeimmillakaan eläimillä ei kuitenkaan kehity "kieltä" siinä mielessä kuin ihmisellä.

Holzkamp ei pyri esittämään konkreettista mallia siitä, kuinka ihmisen puhekyky evoluutioprosessin kulussa lopulta muodostui. Schurig (1976) on tarkastellut yksityiskohtaisesti tämän prosessin biologisia edellytyksiä, jotka ovat vielä suurelta osin hämärän peitossa. Voidaan olettaa, että *puhuttu kieli* kehittyi visuaalisen tms. kommunikaation sijasta hallitsevaksi voimakkaassa lajinsisäisessä kilpailutilanteessa. Valintapaine suosi puhuttuun kommunikaatioon kykenevää kehityslinjaa. Puheen erityinen tehokkuus liittyy mm. siihen, että sen avulla voidaan kommunikoida samalla kun kädet ja katse ovat keskittyneet kohteelliseen toimintaan. Näin mahdollistuu *kooperatiivisen työtoiminnan* kehittyminen. Kielen ja työtoimintojen kehittyminen puolestaan vaikuttavat lajinsisäisessä kilpailussa tehokkaina faktoreina luoden kilpailusta selviämisen edellytyksiä. Niinpä evoluution kulussa kehittyi ihmisen "yhteiskunnallista luontoa" luonnehtiva biologinen kyky symboliseen kommunikaatioon (GdP, 222-227).

Holzkamp katsoo, että keskeinen puheen sisällölliseen kehitykseen vaikuttava tekijä on työtoiminta. Niin kuin edellä (s. 90) todettiin, yhtyy Holzkamp Leontjevin kantaan siitä,

että työväline on ensimmäinen aidon abstraktion kantaja. Työvälineiden käyttö on perustana "praktisten käsitteiden" muodostumiselle. "Työvälinemerkitykset" ovat kiteytyviä esineellisen toiminnan objektiivista ehdoista (kivikirves edellyttää tietoa kiven ominaisuuksista jne.). Välinemerkitykset ovat praktisia käsitteitä, mutta samalla niissä kiteytyvät ensimmäiset abstraktiot; välineen käytön kannalta olennaiset ja epäolennaiset abstraktit puolet.

Kehittyvien välinemerkitysten luonne voidaan ymmärtää oikein vain, kun muistetaan että ne pitävät sisällään myös tekemisen aspektin. Niissä ts. *antisipoidaan* esineen ominaisuuksia, käyttötarkoitusta jne. Välinemerkitykset eivät heijasta vain konkreettista työprosessia ja sen sääntelyn ehtoja, vaan niissä heijastuu "yleinen käytettävyyttä". Näin ne ovat tietyn esineellisen toiminnan olennaisten ehtojen symbolisia ilmauksia. *Tämä praktisissa käsitteissä ilmauksensa saava välinemerkitysten ideaalinen momentti on itse asiassa materiaalisen elämänhallinnan konstitutiivinen momentti sitä enemmän, mitä enemmän tämä elämänhallinta muuttuu spesifiksi ihmistyöksi.* "Materiaalisen" ja "ideaalisen" dikotomia on siis jo alun alkaen ehdollinen. Harhaanjohtavaa olisi hyväksyä tällainen dikotomisointi yleiseksi filosofiseksi kategorisoinniksi. Tällaisia dikotomioita tulee pikemminkin tarkastella määrättyjen historiallisten suhteiden tuottamina ideologisina näennäisyyksinä (Schein) (GdP, 226-227). (vrt. Haug 1984)

Kielen kehitys merkitysten symbolisena edustajana merkitsee kielen *itsenäistymistä* riippumattomaksi kommunikaatio- ja informaatiomuodoksi. Praktiset käsitteet ilmaisevat itsessään työn ideaalista, antisipoivaa aspektia. Niiden edustajat kielessä eivät kuitenkaan ole millään tavalla sidottuja konkreettiin toimintaprosessiin, vaan ovat yleisesti kommunikoitavissa. Näin mahdollistuu puhutun kommunikaation itsenäistyminen *puhe- ja ajatusmuodoiksi*, jotka ovat määrättyneet kulttuuris-yhteiskunnallisesti. Näiden muotojen kehitys liittyy toisaalta yhteisön kehittyvään työnjakoon ja sosiaalisiin rakenteisiin, toisaalta ne ovat itse olennainen edellytys kokonaisprosessin dominanssin muodostumiselle (GdP, 228).

Ajatusmuotojen itsenäistymisestä seuraa, että inhimillistä ajattelua ei voida ymmärtää puhtaasti yksilöllisellä tasolla. Ajatusmuodot ilmaisevat sosiaalisten ja taloudellisten yhteis-

kuntasuhteiden *kognitiivisia rakenteita*. Kielellis-symbolit ilmaukset ovat näiden muotojen leimaamia. Ajattelu, joka tapahtuu omaksutun symbolisen kielen kautta, on siis myös näiden muotojen leimaamaa. Ajatusmuodot tavallaan määräävät sitä, kuinka määrätyt yhteiskunnalliset suhteet "on jo ajateltu" ja rajaavat yksilöllisen ajattelun näihin muotoihin. Yksilön ajattelu kietoutuu ajatusmuotojen kautta välittömästi yhteiskunnallisiin merkitysrakenteisiin. Siksi ajattelun tieteellisen ymmärtämisen edellytyksenä on myös yhteiskunnallisten ajatusmuotojen analyysi. Yksilö ei ajattele "yksinään", vaan yhteiskunnallisesti annetuissa muodoissa (GdP, 285-286).

Kieli puhuttuna kielenä jakaantuu toisaalta äänneisiin ja toisaalta kielen symbolis-käsitteelliseen aspektiin. Jälkimmäinen ilmaisee kielen symbolien sisällöllistä suhdetta yhteiskunnallisiin merkitysrakenteisiin. Äänneiden ja puhemerkkien olemassaolo on perusta sosiaalisen kommunikaation itsenäistymiselle. Puheen merkkien itsenäistyminen suhteessa käsitteisiin on edellytys erilaisten itsenäisten symbolimaailmojen muodostumiselle, puhe- ja ajatusmuotojen kehittymiselle. Samalla se luo edellytykset näiden muotojen *ideologiselle* "nurinkääntymiselle", ts. yhteiskunnallisen kokonaisprosessin olemuksen peittymiselle näissä ajatusmuodoissa (GdP, 229).

Kokonaisprosessin muodostuminen merkitsee merkitysten luonteen muuttumista ja kehittymistä. *Kielen itsenäistyminen on keskeinen kokonaisyhteiskunnallista synteesiä välittävä tekijä*. Tämän synteesin myötä tapahtuu yhteiskunnallisten merkitysrakenteiden muutos. "Merkitykset" eivät enää liity vain välittömän yhteisön elämän kannalta välttämättömiin toimintoihin. Kukin välitön yhteisö (kylä, suku, tms.) on nyt työnjaollisten rakenteiden välittämässä suhteessa yhteiskunnalliseen tuotantoon kokonaisuudessaan, jonka epäitsenäisenä osana se kehittyi. Erillään otettuina nämä pienyhteisöt eivät enää ole toimintakykyisiä, eikä niiden olemassaolon merkitystä voida enää ymmärtää pelkästään niistä itsestään käsin. Merkitysrakenteet muodostavat itsessään objektiivisen viiteyhteyden: määrättyssä merkityksyksikössä esineellistyvät toimintavaatimukset määräytyvät paikastaan työnjaollisessa kokonaisuudessa. Tällaisten "ylitse käypien merkitysyhteyksien" muodostuminen tulee mahdolliseksi vasta kielen välittämän yliyksilöllisen kommunikaation kautta. Tämä merkitsee myös kielen itsensä laadullista kehittymistä. Alkujaan kieli on vielä "kiinni" puhetahtu-

massa, lankeaa sen kanssa yksiin. Puhe- ja ajatusmuodot kehittyvät pelkän sosiaalisen traditionmuodostuksen tasolla. Ylitse käypien merkitysten myötä kieli kehittyy niiden kanta-jaksi. Kielen itsenäistyminen täydellistyy lopulta, kun puheen rinnalle kehittyvät kommunikaation itsenäisinä välineinä kirjoituksen eri muodot. Kokonaisyhteiskunnallisten merkitysrakenteiden myötä jatkuu kielen ja symbolimaailmojen universalisoituminen. Ne eivät ole enää ainoastaan aktuaalisen kommunikaation välineitä, vaan ovat nyt olemassa myös "objektipuolella" ihmisten itsensä tuottaman esineellis-sosiaalisen maailman aspektina. Yksilö ei siis löydä vastassaan ainoastaan yhteiskunnan objektiivista työnjaollista rakennetta, vaan myös sitä edustavat puhe- ja merkitysrakenteet ja järjestelmät itsenäistyneissä muodoissaan. Juuri näihin rakenteisiin viitataan puhe- ja ajatusmuotojen käsitteillä. *Kokonaisyhteiskunnallinen synteesi on siis aina myös kielellisen kautta välittyntä. Kielen taustalla puolestaan ovat yhteiskunnalliset "kielisuhteet". Vasta näiden puhe- ja merkkijärjestelmien ja suhteiden muodostumisen myötä täydellistyy yksilö – yhteiskunta -suhteen kokonaisyhteiskunnallinen välittyneisyys (GdP, 232-233).*

Holzcamp käyttää tässä *merkityksen* (Bedeutung) käsitettä varsin omaperäisellä tavalla. Merkitys on välityskategoria kielen ja materiaalisen yhteiskunnallisen todellisuuden "välissä". Välin merkitysten kehityksen lähtökohtana on kohteellinen työtoiminta. Sosiaaliset merkitykset kehittyvät sosiaalisen rakenteen ja traditionmuodostuksen myötä. Merkityksillä on tietystä mielessä "objektiivinen" luonne. Ne viittaavat esineellisen toiminnan tai sosiaalisen rakenteen todellisiin piirteisiin. Kokonaisyhteiskunnallinen synteesi merkitsee sitä, että symbolisella tasolla tulee mahdolliseksi merkitysten synteettinen käsittely, joka ei ole enää rajoittunut vain välittömän kohteellisen työn alueelle. "Luonto", "ihmisen sisäinen luonto" jne. käsitteellistyvät nyt tässä merkitysrakenteiden kokonaisuudessa. Esimerkiksi *välin merkitykset eivät enää ilmaise konkreetin työvälineen välitöntä merkitystä, vaan pikemminkin tiettyä yksilöllistä toimintamahdollisuutta kokonaisyhteiskunnallisen tuotannon puitteissa.* Kokonaisyhteiskunnallisen prosessin suunnasta merkitykset voidaan määritellä seuraavasti:

"Merkitysrakenteet ovat toisaalta kokonaisyhteiskunnallisessa vaikutusyhteydessään kaikkien niiden toimintojen yleiskäsite, jotka yksilöiden on keskimääräisesti (modaalisesti) suoritettava, että yhteiskunnallinen tuotanto- ja uusintamisprosessi olisi mahdollinen tietyllä annetulla tasolla. Ne ovat siis kokonaisyhteiskunnallisia toiminta-

välttämättömyksiä. Toisaalta merkitykset kuvaavat kunkin yksityisen ihmisen kokonaisyhteiskunnallista toimintaympäristöä sellaisena, kuin se on annettu merkitysrakenteissa. Näin ollen yksilöllisen olemassaolon turvaaminen ja kehittäminen on mahdollista vain kokonaisyhteiskunnallisesti annettujen merkitysten toiminnassa tapahtuvan muuntamisen kautta." (GdP, 234)

Yksilön kannalta nämä kokonaisyhteiskunnalliset määreet eivät ole sitovia, niin kuin edellä todettiin. Välittömyyden katkoksesta seuraa, että välinmerkitysten strukturoimat yhteiskunnalliset merkitysrakenteet ovat yksilölle primaaristi yhteiskunnallisesti annettuja *toimintamahdollisuuksia*. Yksilö voi suhteutua tietoisesti näihin merkityksiin tai niiden avaamiseen mahdollisuuksiin ja näin olleen myös "toimia toisin". Merkitykset ilmaisevat mahdollisuuksia suhteessa yhteiskunnallisiin rakenteisiin, mutta eivät määritä sitä, kuinka nämä mahdollisuudet realisoituvat yksilön toiminnassa (GdP, 233, 236, 241).

Toiminnan struktuuri

Tähänastisessa tarkastelussa on jäänyt avoimeksi kysymys yksilön *toiminnan* ja yhteiskunnallisten prosessien keskinäissuhteista. Jos yksilön henkilökohtainen "toimintakykyisyys on kykyä hallita omia elämänehtojaan yhteiskunnalliseen elämönhallintaan osallistumalla", niin kuinka henkilökohtainen ja yhteiskunnallinen välittyvät tässä toiminnassa? Vastaaminen tähän kysymykseen edellyttää "toiminnan" yleisen rakenteen kategoriaalista analyysia.

Holzcamp kuvaa ihmisen kaikkia eri aktiviteettimuotoja yleiskäsitteellä *Tätigkeit*. Aktiiviteetti -käsite rajataan ihmistä edeltäneiden kehitysvaiheiden kuvaukseen, Tätigkeit taas luonnehtii yleiskäsitteenä ihmisen toiminnan kaikkia eri muotoja. Itse toiminnan käsitteen sisällä voidaan tehdä erotteluja toiminnan eri muotoihin ja tasoihin.²⁶ Ensimmäinen keskeinen erottelu liittyy "työn" ja "toiminnan" käsitteisiin. Työ on spesifisti yhteiskuntateorian tasoinen kategoria. Holzcamp rajaa sen merkitsemään elämän tuottamisen ja uusintamisen

26 Saksankielessä tehdään erottelu Tätigkeit ja Handlung käsitteisiin. Eron täsmällinen suomentaminen on vaikeaa. Se voitaisiin tehdä esim. toiminta (Tätigkeit) ja teko (Handlung) käsitteillä (vrt. Arinen 1977, 14). Handlung voitaisiin suomentaa myös toiminnoksi. Nämä suomennokset eivät kuitenkaan ole erityisen sujuvia. Olenkin kääntänyt molemmat käsitteet pääasiassa "toiminnaksi". Handlung on käännetty joko "toiminto" tai "teko" silloin, kun sen erottaminen Tätigkeit käsitteestä on sitä vaatinut. Holzcamp rajaa Tätigkeit käsitteen kuvaamaan inhimillistä toimintaa toisin kuin Leontjev, joka käyttää Tätigkeit käsitettä ihmistä edeltävän psyykkisen kehityksen analyysissa. "Esi-inhimillisestä" psyykkisestä toiminnasta Holzcamp käyttää käsitettä Aktivität (GdP, 70).

taloudellis-objektiivista aspektia. Kyse on niistä prosesseista, joiden kautta tuotetaan ja uusinetaan yhteiskunnallisesti välttämättömät elämänehdot. Yksilön olemassaolon kokonaisyhteiskunnallisesta välittyneisyydestä seuraa, että myös suhde työhön on mahdollisuus-suhde. Ihmisen psyykkisen toiminnan olemusta ei voi redusoida työn käsitteeseen. *Toiminta* on työn käsitettä laajempi kategoria, joka pitää sisällään yhteiskunnallisen työn (yksilön kannalta *työtoimintana*) lisäksi kaikki ne toiminnot, joiden kautta yksilö on suhteessa yhteiskunnalliseen kokonaisprosessiin myös työn ulkopuolella (GdP, 234).

Työn ja toiminnan käsitteiden erottaminen heijastaa reaalista katkosta yksilön ja yhteiskunnallisen tuotantoprosessin välillä. Kokonaisyhteiskunnallinen synteesi merkitsee itsenäistyneen työnjaollinen kokonaisorganisaation muodostumista. Tuotanto ei ole enää välitöntä luonnonomaksumista. Tuotantoa luonnehtii myös tuotanto- ja uusintamisvälineiden tuottaminen. Yksilön suhde tuotantoon ja luonnon hallintaan muodostuu välilliseksi. Olennaista tässä on se, että *työn käsite kuvaa tuotantovoimien kehittyessä yhä vähemmän yksilön psyykkisen toiminnan kokonaisuutta*. Yksilön toiminnan muodot eivät palaudu yksinkertaisesti yhteiskunnallisen työn kategoriaan, vaan yksilö voi olla osallisena kokonaisprosessissa mitä erilaisimpien välittyneiden toimintojen kautta. Näitä toimintoja puolestaan *ei voi* yksinkertaisesti redusoida työn tai tuotannon esi-, tuki-, täydennys- tms. muodoiksi. Ne ovat yksilön kannalta merkittäviä itsessään. Aineellinen tuotanto ei ole mikään itseisarvo tai itsetarkoitus, vaan ainoastaan *perusta* yhteiskunnallisille prosesseille, jotka mahdollistavat elämänhallinnan ja tarpeidentyydytyksen kaikki erilaiset inhimilliset muodot.

Yhteiskunnalliset merkitykset välittävät eri muodoissa (esim. taideteoksissa) ihmisen produktiivis-aistimellisen elämänhallinnan ja tarpeentyydytyksen mahdollisuuksia, ristiriitoja ja rajoituksia. Näitä merkityksiä ei saa käsittää vain epifenomaaliseksi "henkisen" tai "kulttuurin" alueeksi, joka olisi aineellista tuotantoa epäolennaisempi. Merkitykset kuuluvat implisiittisesti aineelliseen tuotantoon ja uusintamiseen itseensä. Yksilön yhteiskunnallista toimintakykyisyyttä ei siis voida missään tapauksessa redusoida koskemaan vain elämän "fyysistä" puolta. Toimintakykyisyyden kategoria kuvaa inhimillisen elämän kokonaisuutta, kaikkien tarpeiden ("henkiset", esteettiset jne. mukaan lukien) toteuttamismahdollisuuksia ja -rajoituksia. *Kaikkien inhimillisten tarpeiden tyydyttäminen on hyvin perustavanlaa-*

tuisessa mielessä ihmiselle elämänvälittämättömyys. Siksi toimintakykyisyyden käsittekin viittaa kykyyn toimia kaikilla elämänalueilla. Marxin muotoilema ajatus "työstä ensimmäisenä elämäntarpeena" (MEW 19, 21) on tässä suhteessa epäonnistunut ja harhaanjohtava. Ei suppeasti työ, vaan toimintakykyisyys ihmisen kaikki toiminnan muodot ja tarpeentyydytykset alat kattavana on ihmisen perustarve (GdP, 243, 308-310).

Holzkampin tässä esittämä muotoilu merkitsee paitsi kriittisen psykologian aikaisemman työ -keskeisen analyysin (esim. Holzkamp 1973, 105-158, 220) myös traditionaalisen marxismin ylipäänsä kritiikkiä.

Engelsin aikoinaan alustavasti hahmottelema teesi "työ --- on kaiken inhimillisen elämän perusehto, vieläpä siinä määrin, että meidän täytyy tietyissä mielessä sanoa: se on luonut ihmisenkin" (Engels 1974, 210) on leimannut marxismin ihmiskuvaa äärimmäisen työkeskeiseksi. Niinpä esim. Kedrov (1978, 46-50) puolustaa Engelsin muotoilua kirjaimellisesti ymmärrettynä. Holzkampin *kokonaisyhteiskunnallisen synteessin* kategoria toimii tässä välineenä, joka mahdollistaa sellaisen antropogeenisen materialistisen tulkinnan, joka ei redusoi ihmisolemusta työn käsitteeseen, mutta ei myöskään hylkää sitä kokonaan.²⁷

Toiminnan sisäisen struktuurin analyysia voidaan jatkaa suhteuttamalla toiminta yhteisölliseen elämänhallintaan. Kyse on *toiminnan tasojen* erityisluonteen määrittämisestä. Toiminnan käsitteen olemus liittyy sen yhteiskunnalliseen luonteeseen. Tätä voidaan havainnollistaa tarkastelemalla kohteellisen toiminnan tavoite – väline -suhteen muutosta E-I siirtymäprosessissa (ed.ss. 89-90). Tavoite – väline -suhteen muuttuessa *tavoite* saa yhteiskunnallisen luonteen. Työtoiminnan tavoitteena on nyt "yleisesti käytettävissä oleva" työväline tai hyödyke. Tässä yksilöllinen ja yhteisöllinen tavoitteenasettelu ja elämänhallinta limittyvät. Tavoitteen asettamista ei voi enää ymmärtää pelkästään yksilöllisenä toiminta-

²⁷ Olisi oma aiheensa tarkastella tähän liittyvää keskustelua. Esimerkiksi Baudrillard (1975), Habermas (1976; 1981) ja Lange (1980) katsovat Marxin sitoutuvan työn kategoriaan niin tiukasti, että tähän liittyvän reduktionismin kritiikki merkitsee askelta marxismin ulkopuolelle. Erityisesti Habermasin ja Holzkampin esitysten suhde toisiinsa on mielenkiintoinen. Holzkampille kokonaisyhteiskunnallinen synteesi merkitsee juuri työn, interaktion ja kielen tematisaatiota marxilaisen tradition sisällä. Habermas arviona ks. erityisesti Kotkavirran laaja arvio (Kotkavirta 1981).

na. Toiminnan erityisluonne selittyy sen erityisestä suhteesta yleiseen elämänhallintaan. Tätä voidaan selventää toiminnan ja *operaatioiden* erottelulla.

Tavoite – väline -suhteen muutokseen liittyy yksilöllisen antisipaation kehittyminen "yliyksilölliseksi" antisipaatioksi. Välinemerkityksissä kiteytyvä yleinen käytettävyys ei ole enää pelkästään yksilöllinen tavoite. Siinä määrin kuin työvälineiden yleistynyt valmistus kehittyy ja muodostuu vastaavasti kooperatiivisia elämänhallinnan muotoja, kadottaa yliyksilöllinen antisipaatio ad-hoc luonteensa. Yhteisön "yleistyneen huolenpidon" kollektiivisesta tulevaisuuteen suuntautuneisuudesta tulee kooperatiivisen organisaation *olemusmääre*. Välinemerkityksillä on viittaussuhde kooperatiivisesti antisipoituun elämänhallintaan. Tavoitteiden asettaminen kehittyy tässä yhteiskunnallisten tavoitteiden muodostamiseksi. Myös yksilöllisen toiminnan *suuntautuneisuuden* kehitys liittyy yhteisöllisten tavoitteiden muodostumiseen. *Tavoitteiden asettaminen ei siten ole pelkästään yksilöllis-psykkinen tapahtuma, vaan suhteutuu yhteisöllisiin tavoitteisiin niiden merkitysrakenteiden momenttina* (GdP, 267-268).

Toiminnan yleistä rakennetta voisi nyt luonnehtia seuraavasti. Määräävänä momenttina siinä on *toiminta* (Handlung), joka liittyy yhteisöllisiin tavoite- ja merkitysrakenteisiin. Toimintojen tasoa ei voida johtaa eikä ymmärtää puhtaasti yksilöllisen tason operaatioista, antisipaatiosta, havainnoista jne. Puhtaasti yksilöllinen on olemassa *operaatioiden tasolla*, joka on alisteinen yhteiskunnalliseen liittyvän toiminnan tasolle. Operaatioiden tasolla tapahtuva toiminnan sääntely saa merkityksensä suhteestaan yleisempään toimintayhteyteen. Olennaista tässä on se, että yksilöllistä toimintaa ei voida käsittää eikä sen luonnetta voida johtaa yksilöllisten operaatioiden tasosta. Yksilöllinen toiminta on ymmärrettävissä vain suhteessaan yhteiskunnalliseen toimintaan ja merkityksiin (GdP, 269, 279).

Yhteiskunnallisten tavoitteiden toteuttamiseen osallistuvan yksilön kannalta ne *osatavoitteet*, jotka ohjaavat hänen havainto-operaatio-koordinaatio aktiivisuuttaan, määräytyvät yleisen toimintakokonaisuuden tavoite – väline -konstellaatiosta. Tämä ei silti merkitse sitä, että toimintatavoite konstituoi operaatioiden tason sisäisen logiikan. Pikemminkin voidaan sanoa, että operaatioiden tasolla on itsenäinen logiikkansa. (Esim. Metsästyksessä

toiminnan yhteisenä päämääränä on saalis; sudenkaato. Tästä seuraa metsästäjä – takaa-ajaja tehtävien jako. Mutta itse "takaa-ajamisen" operaatiotasoa – *kuinka* eläin saadaan liikumaan juuri tiettyyn suuntaan – tästä tavoitteesta ei voida johtaa. Vrt. Leontjevin vastaavan esimerkin analyysi, Leontjew 1975, 171.) Nämä operaatiot ovat yksilöllisen aktiivisuuden sääntelyn tulosta. *Toiminnan rakennetta ei voida siis ymmärtää operaatioiden tason yksilöllis-antisipatoorisen mallin mukaan.* Operaatioiden "operatiivinen" taso noudattaa omaa logiikkaansa, joka ei määräydy toimintatavoitteesta, mutta operaatiot kokonaisuudessaan saavat merkityksensä vasta suhteestaan toimintarakenteen osatavoitteisiin. Havainto – operaatio – koordinaatio taso muodostaa *perustan* ihmisten toiminnalle, mutta sen kautta ei voida ymmärtää kooperatiivisen toiminnan eikä siten myöskään yksilöllisen toiminnan olemusta. Psykologiset mallit, jotka redusoivat inhimillisen toiminnan operatiivisen toiminnan tasolle kaventavat käsitystä toiminnan spesifistä luonteesta. Holzkamp luonnehtii operaatioiden tasoa myös "häviävänä momenttina" toiminnassa. Esimerkkinä tästä on runon kirjoittaminen (toimintaa, joka itsessään on välittömästi yhteiskunnallista merkitystuotantoa). Sen operatiivinen perusta on kirjoittaminen, joka on ymmärrettävästi itse runojen kannalta "yhdenkertainen" momentti – jopa korvattavissa muilla operaatioilla (sanelu jne.) (GdP, 270-280, 311).

Jos toiminnan taso on olemukseltaan "yhteiskunnallinen", niin mitä tämä merkitsee henkilöiden välisen vuorovaikutuksen kannalta? Ovatko kaikki ihmissuhteet yhteiskunnallisia? Vastauksena tähän kysymykseen Holzkamp tekee erottelun *kooperaation* ja *interaktion* välillä. Ko-operaatio liittyy yhteiskunnalliseen toimintakokonaisuuteen. Käsitteellä luonnehditaan siis toiminnan tasolla tapahtuvaa elämänhallintaa. Sitä luonnehtii yksilön osallisuus määrätyn yhteiskunnallisen tavoitteen toteuttamisessa, ei niinkään välitön vuorovaikutus itsessään. Interaktiolla puolestaan kuvataan yksilöiden välitöntä, operaatioiden tasolla tapahtuvaa vuorovaikutusta. Kyse on yksilöllisestä vuorovaikutuksesta, joka rajautuu yksilöiden välittömään suhteeseen -yhteiskunnallisen kooperaation "ulkopuolelle". kooperatiiviset ja interaktiiviset yksilöiden väliset suhteet erotetaan toisistaan siis sen perusteella, miten niissä välittyy yksilöllinen osallistuminen yhteiskunnalliseen kokonaisprosessiin (GdP, 326-327).

Ihmisten väliset suhteet ovat olemukseltaan ennen muuta kooperatiivisia suhteita. Mutta samalla sen, mitä edellä (ss. 111-113) sanottiin yksilön mahdollisuus -suhteesta yhteiskuntaan, täytyy koskea myös yksilön osallisuutta kooperaatiossa. Yksilö voi realisoida ihmisuhteensa kooperatiivisella tasolla, mutta yhtä hyvin hän voi olla tekemättä niin. Yksilö voi suhteutua tietoisesti niihin kooperatiivisiin- ja merkityssuhteisiin, jotka luonnehtivat hänen elämäntilannettaan. Tästä seuraa se, että yksilön ei välttämättä tarvitse realisoida ihmissuhteitaan toiminnan tasolla. Hän voi suuntautua interaktio -tason suhteisiin. Yksilö voi myös pyrkiä *yksinäistymään* (Vereinzelung), ts. torjumaan kaikki välittömät ihmissuhteet. Käytännössä yksinäistyminen ei voi olla täysin totaalista, vaan se tapahtuu suhteessa joihinkin konkreetteihin suhteisiin ja merkityksiin. Myöskään eläminen pelkästään interaktiivisissa suhteissa ei ole mahdollista. kooperaatio, interaktio ja yksinäistyminen eivät olekaan vaihtoehtoisia elämisen tasoja. Jokaisen ihmisen elämänä tapahtuu enemmän tai vähemmän näillä kaikilla tasoilla. Tietyyntyyppisten suhteiden tasolla voi hallita kooperaatio, toisten taas yksinäistyminen (GdP, 327).

On syytä huomata, että Holzkampin analyysissä suuntautuminen interaktiivisiin ihmissuhteisiin tai yksinäistymiseen ei merkitse missään mielessä "epäyhteiskunnallista" suuntautumista. Nämäkin toimintamallit tapahtuvat aina yhteiskunnassa ja pysyvät kokonaisyhteiskunnallisesti välittyneinä. Yksilöllä on *aina* tietty yhteiskunnallinen suhde toisiin yksilöihin, vaikkei tällä suhteella olisikaan välittömien ihmissuhteiden tai kooperaation luonnetta. Toteutuvat yksilön ihmissuhteet sitten kooperaationa, interaktiona tai yksinäistymisenä, ne ovat aina hänen *yhteiskunnallistumisensa* muotoja, kulloisenkin kokonaisyhteiskunnallisen aseman spesifiointia ja realisointia (GdP, 328-330).

Kuvassa 7 (s. 128) on yritetty hahmottaa skemaattisesti Holzkampin analyysia toiminnan yleisestä rakenteesta, sen eri tasoista ja niiden suhteista yhteiskunnallisiin suhdejärjestelmiin.

Mahdollisuus -suhteesta yhteiskuntaan seuraa vielä se, että yksilö voi pyrkiä mahdollisuksiensa realisoinnin ohella myös muuttamaan niitä. Yhteiskunnallisten merkitysten ja rakenteiden muuttaminen on kuitenkin mahdollista vain toiminnan tasolla, ts. kooperaation eri-

laisissa muodoissa. Yhteiskunnallisten rakenteiden muutos on mahdollinen, kun ihmiset vaikuttavat yhdessä – erilaisina kollektiivisubjekteina, "liikkeinä" yms. – näihin rakenteisiin, joiden alaisina ja osallisina he elävät. Tässä ei tarkastella lähemmin Holzkampin varsin fragmentaariseksi jäävää luonnehdintaa yhteiskunnallisen muutoksen luonteesta ja mahdollisuudesta (GdP, 331-332).

Toiminnan yleistä rakennetta voidaan kuvata erottelulla toiminnan (Handlung) ja operaatioiden välillä. Toiminnan taso on olemukseltaan yhteiskunnallinen; toiminnan olennainen momentti on sen kytkeytyminen yhteiskunnalliseen elämänhallintaan ko-operatiivisten suhteiden kautta.

Oleennaista on myös se, että toiminnan tasoa ei voida redusoida kokonaisyhteiskunnallisiin uusintamääreisiin, kuten työhön. Toiminnan taso kattaa kaikki inhimillisen elämänhallinnan alueet ja muodot. Tässä mielessä yksilön keskeisin elämäntarve on toimintakykyisyys.

Operaatioiden taso ikäänkuin kantaa "häviävänä momenttina" toiminnan tasoa. Operaatioita ei voida ymmärtää irrallaan toiminnoista, mutta niiden sisäinen logiikka on itsenäinen.

Yksilö voi realisoida toiminnassaan yhteiskunnalliset suhteensa eri tavoin: ko-operaation, interaktion tai yksinäistymisen muodoissa. Kukin näistä ilmaisee yksilön yhteiskunnallistumisen tapaa. (GdP, 230-243, 279-283, 307-311, 325-332)

Holzkampin ratkaisu eroaa Leontjevin edellä esitetystä analyysistä. Leontjevia voi kritikoida Holzkampin esityksen avulla tietystä "epäyhteiskunnallisuudesta". Yksilön toiminnan eri tasoja ei tarkastella lainkaan yhteydessä yksilön sosiaalis-yhteiskunnallisten suhteiden laatuun. Tämä on muutenkin luonteenomaista Leontjevin myöhäisemmälle tuotannolle (erityisesti 1977), jossa yhteiskunta-historisiteetin ongelma katoaa lähes tyystin analyysin piiristä. (vrt. Davydovin tulkinta 1985)

Kuva 7: Toiminnan yleinen struktuuri

Yksilön kokemuksellisuus ja toiminnan subjektiiviset perusteet

Yllä esitetty käsiteanalyysi (yhteiskuntasuhteiden mahdollisuusluonne/tietoinen suhteutuminen/henkilökohtainen toimintakykyisyys/kieli ja merkitykset/työ, toiminta, operaatiot/kooperaatio, interaktio, yksinäistyminen) mahdollistaa siirtymisen psykologisista välityskategorioista toimintakykyisyyden subjektiivisen, kokemuksellisen tason tarkasteluun.

Edellä (ss. 93-100) esitetyt yhteiskuntateoreettisen analyysin tason kategoriat kuten *positio* ja *elämäntilanne* luonnehtivat objektiivisia elämisen ehtoja. Objektiivisista ehdoista ei johda kuitenkaan suoraa tietä ihmisen toimintaan. Ihmisen toiminta voidaan ymmärtää vain hänen *subjektiivisista toimintaperusteistaan* (subjektive Handlungsgründe) lähtien. Ihmisen subjektiivisia toimintaperusteita ja toiminnan objektiivisia ehtoja ei tässä aseteta vastakkain. Toimintaperusteet pikemminkin ilmaisevat elämäntilanteen välittymistä merkitysten, ajatus- ja puhemuotojen kautta subjektiivisesti relevantiksi toiminnaksi. Ihmisen *kokemuksellisuus* (die Befindlichkeit) ja toiminta eivät ole koskaan joko välittömästi ulkoapäin määräytyneitä tai puhtaan subjektiivisen merkityksenannon tulosta, vaan ne perustuvat elämäntilanteeseen. Voidaan sanoa, että ihmisen toiminta on aina *perusteltua* toimintaa. Ulkoiset ehdot eivät pakota minua tähän tai tuohon toiminnan konkreettiin muotoon, mutta mahdollisuus -suhteestani elämänedellytyksiini ei seuraa myöskään toimintani mielivaltaisuus. Toimintani on minulle itselleni aina subjektiivisesti perusteltua. Toimintani perustuu tarpeilleni ja elämäntilanteeseeni. Toimintani voi näyttää "objektiivisten" etujeni vastaiselta, mutta itselleni se on aina tavalla tai toisella subjektiivisesti funktionaalista. Tästä toiminnan subjektiivisesta funktionaalisuudesta seuraa Holzkampin mukaan se, että *emme voi olettaa ihmisten koskaan tietoisesti vahingoittavan itseään*. Ulkoisesti itsen vahingoittamiselta vaikuttavallakin toiminnalla on aina jokin subjektiivinen peruste yksilön elämäntilanteessa ja tarpeissa (GdP, 348-350).

Toiminnan perusteltuneisuudesta seuraa myös sen tietty ymmärrettävyys. Koska toimintani perustuu elämäntilanteeseeni ja on subjektiivisesti mielekästä – perusteltua – itselleni, voi se olla sitä toisillekin. Intersubjektiivisten suhteiden reflektiivisyydestä seuraa se, että pysytyn ajattelemaan toisen ihmisen "toisena minänä", ts. toisena subjektina joka suhteutuu tie-

toisesti itseensä ja minuun. Näin ollen voin myös suhteutua toisen henkilön toiminnan perusteisiin "toisen minän" perusteina. Jos subjektiiviset perusteeni ovat mielekkäitä itselleni, ne voivat olla sitä myös toiselle subjektille. Tämä toiminnan subjektiivisten perusteiden ymmärrettävyys on jopa tietyssä mielessä subjektin olemassaolon kysymys. Jos en pysty tekemään toimintani perusteita ymmärretyksi asetun yhteisön/yhteiskunnan ulkopuolelle. Jos toimintani perusteita ei ymmärretä missään mielessä asetetaan ihmisyyteni yleensä samalla radikaalisti kyseenalaiseksi. Toiminnan subjektiivinen perusteltuneisuus ja ymmärrettävyys liittyvät siis normaalisti välittömästi toisiinsa (GdP, 351).

Edellisestä ei tietenkään seuraa, että kaikki ihmiset aina ja kaikkialla (yhteisen symbolisen kielen puitteissa) ymmärtäisivät toisiaan. Tämä ei ole kuitenkaan osoitus siitä, etteikö ymmärrettävyys olisi periaatteessa mahdollista. Silloin kun toisen toiminta näyttää käsittämättömältä, ei-perustellulta, on useimmiten kyse siitä, että toiminnan perusteet jäävät meille tuntemattomiksi. Onhan toki mahdollista, etten tunne niitä premissejä, jotka ovat toisen toiminnan kannalta tärkeitä ja mielekkäitä. (GdP, 352)

Holzkamp täsmentää toiminnan subjektiivisten perusteiden kuvausta kokemuksellisuuden käsitteellä. Kokemuksellisuuden käsite ilmaisee sitä, kuinka yksilö suhteutuu kulloinkin avautuviin toimintamahdollisuuksiin tai -rajoituksiin, kuinka yksilö kokee merkitysrakenteisiin sisältyvät mahdollisuudet todellisiksi ja realisoitaviksi, kuinka niistä tulee emotionaalisen arvottamisen kautta subjektiivista todellisuutta.

"Kokemuksellisuus on siis se – spesifisti inhimillisenä ilmauksena emotionaalisuuden funktioista kognitioiden ja toiminnan välittäjänä – tarpeiden laatuna ja määränä ilmenevä reaalin subjektiivinen 'mitta', joka tekee yksilölle mahdolliseksi ratkaista sen, missä määrin *yleisesti* annettujen yhteiskunnallisten toimintamahdollisuuksien toteuttaminen on *kullekin yksilölle* subjektiivisesti välttämätöntä, tai missä määrin *objektiivisesti* annettu toimintarajoitus rajoittaa myös yksilöä itseään tämän subjektiivisissa elämis- ja tarpeiden tyydyttämismahdollisuuksissa." (GdP, 245)

Kokemuksellisuus tarkoittaa sitä pysyvää henkilökohtaista arvottamisperustaa, josta käsin yksilö suhteutuu kulloiseenkin aktuaaliseen tilanteeseen. Emotionaalinen on tässä kokemusta sekä yhteiskunnallisista toimintamahdollisuuksista ja -rajoituksista että myös omasta itsestä. Kokemuksellisuuteni on subjektiivinen todellisuuteni sellaisena kuin se minulle

kulloinkin ilmenee. Kokemuksellisuuden käsite pitää sisällään kaikki henkilökohtaisen toimintakykyisyyden sisällölliset ja funktionaaliset, ulkoiset ja sisäiset määrytykset sellaisina kuin ne ovat annettuina "aina minulle". Kokemuksellisuudella siis viitataan henkilökohtaisen toimintakykyisyyden "fenomenaaliseen" aspektiin kokonaisuudessaan. Samalla kokemuksellisuuden käsite viittaa maailmaan ja itseensä suhteutuvan subjektin yhtenäisyyteen (GdP, 332-334). *Holzcamp pitää kokemuksellisuuden – tai fenomenaalisen – tason analyysin laiminlyöntiä kriittisen psykologian 70-luvun perusheikkoutena.* Tämän tason teoreettinen tavoittaminen ei ole mahdollista ilman omaa redusoimatonta käsitteistöään (Holtzkamp 1984a).

Kokemuksellisuus voidaan jakaa situonaaliseen ja henkilökohtaiseen kokemuksellisuuteen. Situonaalinen kokemuksellisuus eli *situatio* ilmaisee sen, missä määrin ja millä tavoin yksilö kokee objektiivisen elämäntilanteeseensa merkitysrakenteineen, ajatusmuotoineen, toimintayhteyksineen jne. omina todellisina toimintamahdollisuuksinaan. *Henkilökohtainen kokemuksellisuus* ilmaisee sen, millä erityisellä tavalla yksilö kokee omat kykynsä ja taitonsa, merkitysten- ja kielenhallintansa yms. oman toimintakykyisyytensä perustana. *Situatio ja henkilökohtainen toimintakykyisyys muodostavat todellisen toimintakykyisyyden fenomenaalisen tason.* Ne ovat vuorovaikutuksessa keskenään ja Holzcamp luonnehtiikin niitä saman tason "pooleiksi" (GdP, 335-336).

Yksilön perussuhdetta yhteiskuntaan on edellä kuvattu mahdollisuussuhteen käsitteellä. Kokemuksellisuuden analyysissä yhteiskuntasuhteiden mahdollisuusluonteen ajatusta on täsmennettävä. Yhteiskuntasuhteiden mahdollisuusluonne välittyy meille kokemuksellisuudessamme määrättyinä "potentiaalisuuden" ja "faktisuuden" suhteena. Potentiaalisuus ilmaisee sitä, mikä on/olisi minulle mahdollista. Faktisuus taas ilmentää sitä, että sosiaalisen todellisuuden suuri osa on omien vaikutusmahdollisuuksieni tuolla puolen, siis minulle pelkkänä annettuna faktana, johon en voi vaikuttaa. Tämä ei koske ainoastaan esinemaailmaa, vaan myös "kolmansien henkilöiden" sellaisia toimia ja pyrkimyksiä, jotka ovat oman vaikutuspiirini ulottumattomissa, mutta silti vaikuttavat elämääni. Faktisuus ilmaisee siis myös niitä rajoja, jotka asettuvat toimintamahdollisuuksilleni (potentioilleni) yhteiskunnallisten suhteiden tasolta. Potentiaalisuuden ja faktisuuden suhde viittaa näin ollen osittain

yhteiskunnallisella tasolla tapahtuvaan toimintakykyisyyden rajoittamiseen. Käytännössä henkilökohtainen toimintakykyisyys on tässä rajoittuneisuudessaan aina "suhteellista toimintakykyisyyttä" (Vrt. Holzkamp-Osterkamp 1982, 77-105, analyysi palkkatyöläisposition "toimintarajoista"). Kokemuksellisuuden tasolla potentiaalisuus/faktisuus suhde ilmenee subjektiivisena arviona todellisista mahdollisuuksistani ja -edellytyksistäni (GdP, 334-335).

Kokemuksellisuus on tietenkin aina tietyllä tavalla ajallisesti ja historiallisesti määräytynyttä. Kyse on *elämäkerran* rakentumisen logiikasta, siitä kuinka oma elämäkertä ja nykyinen aikaperspektiivi koetaan. Voidaan erottaa toisistaan *fenomenaalinen ja todellinen elämäkertä*. Fenomenaalista elämäkerta, kokemuksellista suhdettani todelliseen elämäkertaani voidaan edelleen tarkastella potentiaalisuus – faktisuus -dimension kautta sekä tiluatioiden että henkilökohtaisen kokemuksellisuuden osalta (fenomenaalisen elämäkerran esitys alla GdP, 336-356).

Oma menneisyyteni ilmenee minulle aiempina mahdollisuuksinani, niiden hyväksi käyttämisenä tai "mokaamisena". Menneiden tiluatioiden ja omien kykyjen faktisuus/potentiaalisuus suhteen arviointi nykyisessä kokemuksellisuudessa tapahtuu vain osittain ja selektiivisesti. Fenomenaalinen elämäkertani muodostaa aspektin todellisesta elämäkerrastani. Suhteutumalla tietoisesti omaan elämänhistoriaani, voin tehdä reaalin/fenomenaalinen elämäkertä -suhteesta osan nykyistä fenomenaalista elämäkertaani. Oma näkemykseni totuuteiden ja mahdollisten mahdollisuuksieni ristiriidoista muodostaa näin näiden todellisten ristiriitojen fenomenaalisen puolen. Suhteutumiseni omaan menneisyyteeni määrää myös sitä, kuinka suhteudun nykyisyyteeni.

Kokemuksellinen elämäkertani, suhteeni omaan menneisyyteeni, ei ole mitenkään kiinteä ja muuttumaton asia. Se kuinka arvioin menneitä mahdollisuuksiani vaikuttaa siihen, kuinka arvioin nykyisyyttäni. Tämä taas puolestaan muuttaa käsitystäni menneisyydestäni ja suhdettani siihen. Näin fenomenaalinen elämäkertani muokkaa ja strukturoi reaalista elämäkertaani jatkuvana prosessina. Tämä puolestaan ilmenee välittömästi toimintakykyi-

syydessäni, siinä kuinka kokemuksellisuuteni tasolla suhteudun toimintakykyisyyteeni, sen kehittämiseen jne.

Kokemuksellisen aikasuhteen toinen puoli muodostuu elämänhistoriastani: fenomenaalisen ja todellisen elämäkerran suhteesta. Aikasuhteen toinen puoli muodostuu *tulevaisuuteen suhteutumisen* tavasta. Subjektiivinen elämänhistoria on jatkuvaa siirtymistä "menneestä tulevaisuudesta" "tulevaan menneisyyteen". Siirtymä ei kuvasta vain sitä "mikä minusta on tullut", vaan myös sitä "mitä olen tehnyt itsestäni". Kokemani ja todellinen toimintakykyisyyteni muodostaa kriteerin sille "mitä minusta vielä voi tulla". Kulloisetkin toiminnan tulokset (ja niiden fenomenaalinen arvottaminen) muodostavat perustan tulevaisuuden mahdollisuuksieni subjektiiviselle ennakoimiselle. Holzkamp puhuu tässä *yksilön subjektiivisesta eli fenomenaalisesta elämänperspektiivistä*.

Fenomenaalinen elämänperspektiivi on Holzkampille olennaisin kokemuksellisuutta määrittävä tekijä. Subjektiivinen elämänperspektiivini (suhteessa todelliseen elämänperspektiiviini) – sen ajallinen jänne sekä konkreettinen sisältö – on keskeinen kulloistakin kokemuksellisuuttani määrittävä kognitiivis-emotionaalinen tekijä. Ihmisten kokemuksellisuuden olennainen tunnusmerkki on se, että heidän tulevaisuutensa on heidän nykyisyytensä olennainen määrittäjä. Nykyisen kokemuksellisuuteni määrittää olennaisesti se, millainen on elämänperspektiivini; millaiseksi koen elämänmahdollisuuteni pitkällä tähtäimellä ja kuinka voin lyhyellä tähtäimellä toteuttaa tavoitteitani, tai kuinka lyhyen tähtäimen mahdollisuuteni liittyvät pitkän tähtäimen mahdollisuuksiini. Siitä millaisena tulevaisuus avautuu minulle määrittyvät olennaiset nykyiset ahdistukseni jne. Kärjistäen: *vasta siitä miten koen tulevat mahdollisuuteni ihmisenä määrittyy se, missä määrin todella koen itseni tällä hetkellä "ihmiseksi"*.

Suhteeni menneisyyteen (fenomenaalinen elämäkertani) ja subjektiivinen elämänperspektiivini eivät tietenkään ole toisistaan irrallisia. Subjektiivinen menneisyyteni voi merkitä elämänperspektiivini rajoittumista: voin jäädä menneiden riippuvuussuhteiden ja ristiriitakokemusten vangiksi nykyisyydessäni, niin että nämä riippuvuudet jne. vaikuttavat alitajuisesti, "selkäni takana", toimintakykyisyyteni todellisina rajoituksina. Elämänperspektiivi-

vini kehittymiselle on siten olennaisen tärkeää se, kuinka onnistun luomaan tietoisien suhteen omaan menneisyyteeni – tunnistamaan oman kehitykseni ristiriidat ja (tietoiset tai eittietoiset) jatkumot, omat erityispiirteeni ja -tarpeeni ja sen miten nämä piirteet ovat kehittyneet/olleet rajoitettuja jne. Siitä kuinka oman menneisyyden tunnistaminen onnistuu, riippuu myös se kuinka voimme "vapautua" menneisyyden painolasteista ja kehittää realistisen elämänperspektiivin, realistisen suhteen omiin nykyisiin ja tuleviin kykyihimme ja mahdollisuuksiimme.

6.4. Yleinen ja rajoittunut toimintakykyisyys – kokemuksellisuus ja toimintakykyisyys porvarillisessa yhteiskunnassa

Tähänastinen käsitteellinen analyysi on jäsentänyt yksilö – yhteiskunta -suhteen yleisellä tasolla sekä luonnehtinut yksilöllisen subjektiviteetin yleisimpiä määreitä. Tiivistäen ilmaisten esitys on käsittänyt seuraavat neljä tasoa (vrt. GdP, s. 356):

- 1) Yhteiskuntateoreettinen analyysitaso: kokonaisyhteiskunnallinen työnjako, positio, elämäntilanne,
- 2) Yksilö – yhteiskunta perussuhde: välittömyyden katkos ja mahdollisuussuhde, yksilön subjektisuus,
- 3) Yksilön toimintakykyisyys: merkitysrakenteet, ajatusmuodot ja toiminnan struktuuri,
- 4) Kokemuksellisuus ja toiminnan subjektiiviset perusteet.

Niin kuin yllä on todettu, yhteiskunnalliset määreet ovat suhteessa yksilöihin mahdollisuus-luonteisia. Yksilö voi siis realisoida olemassaolonsa yhteiskunnalliset ehdot monin tavoin. Hänen toimintansa on tietystä mielessä subjektiivisesti vapaata. Se, miten yksilö realisoii hänelle avautuvat mahdollisuudet, riippuu hänen toimintakykyisyydestään. Tästä puolestaan avautuu kaksi toisiinsa kutoutuvaa problematiikkaa. *Toisaalta* voidaan kysyä yksilön toimintakykyisyyden ja hänen elämänsä yhteiskunnallisten ehtojen välistä suhdetta. Rajoit-taako yhteiskunta yksilön toimintakykyisyyttä? Ja jos, niin miten? Kyse on vierasmääräytymisen (Fremdbestimmung) ja itsemääräämisen (Selbstbestimmung) suhteesta yhteiskunnallisella tasolla. *Toisaalta* voidaan kysyä, kuinka yksilö suhteutuu *niihin mahdollisuuksiin*, jotka hänelle kulloinkin avautuvat. Kyse on siitä, pyrkiikö yksilö käyttämään hänelle

avautuvia mahdollisuuksia ja laajentamaan niitä, vai rajoittuuko hän siihen minimiin, joka hänelle on yksilöllisesti riittävä elämän ylläpitämiseksi (subjektitieteen tarkastelutaso).

Toisaalta on kyse siitä, missä määrin yksilön olemassaolon ehdot ovat ylipäänsä yhteiskunnallisesti vierasmääräytyneet ja toisaalla siitä, missä määrin yksilö pyrkii elämässään itsemääräämiseen niissä konkreeteissa (kuinka vierasmääräytyneissä tahansa) oloissa, joissa hän kulloinkin elää. Toimintakykyisyyden kategorian kautta subjektitieteelle avautuu erityinen näkökulma näiden kysymysten tematisointiin – yleisen toimintakykyisyyden näkökulmasta voidaan etsiä kriittistä etäisyyttä subjektin alistamisen kaikkia muotoja vastaan (vrt. GdP, 239-247, 370-376, 533-545).

Toimintakykyisyyden muotojen ja ehtojen tarkastelu liittyy myös kysymykseen inhimillisestä *vapaudesta*. Edellä esitettyä (ks. s. 112) muotoilua subjektiudesta on täsmennettävä. Holzkamp katsoo, että ihminen on vapaa siinä määrin, kuin hän voi osallistua omien elämänehtojensa yhteisölliseen hallintaan ja täten tyydyttää tarpeensa spesifisti inhimillisinä tarpeina. Yhteiskunnallisen vapauteni aste riippuu siis siitä, millaiset mahdollisuudet itse olosuhteissa on annettu kollektiiviseen itsemääräämiseen.

Subjektiiivisesta vapaudesta puhumiseen ei riitä vielä se, että ihminen on toimintakykyinen. Hänen on voitava myös hallita toimintakykyisyytensä edellytyksiä; ts. hänen on voitava tarttua näissä edellytyksissä annettuihin rajoituksiin ja laajentaa niitä. Tämä *toimintamahdollisuuksien hyväksikäytön ja laajentamisen kaksoismahdollisuus on vapauden kriteeri*, kokonaan riippumatta siitä missä määrin yksilö jonain satunnaisena hetkenä tätä vapautta käyttää. Olennaista on se, että elämänhallinnan laajentamisen mahdollisuus on myös olemassa. Tämän vaihtoehdon olemassaolon kautta oleminen saa laadullisesti uuden määreen: se on subjektiivista vapautta ja itsemääräämistä sisällöllisessä ja tarpeisiin liittyvässä mielessä (GdP, 354).

Seuraavaksi kategoriaalisen analyysin on edettävä historiallisen konkretion suuntaan. On annettava tähän mennessä johdetuille kategorioille konkreetti sisältö. Keskeinen tema tässä on Holzkampilla *toimintakykyisyyden erityisten historiallisten muotojen analyysi*

porvarillisessa yhteiskunnassa (GdP, 356-415). Toimintakykyisyyden kategorian keskeinen asema on tuotu esille edellä jo useaan otteeseen. Nyt on kyse toimintakykyisyyden porvarilliselle yhteiskunnalle tyypillisten perusmuotojen ja niitä vastaavan kokemuksellisuuden yleisten määreiden esittämisestä. Tämä tapahtuu *yleisen ja rajoittuneen toimintakykyisyyden* (allgemeine vs. restriktive Handlungsfähigkeit) vastakkaisuuden analyysina. Tässä rajoitetaan luonnehtimaan tämän vastakkaisuuden ilmenemistä tietoisuusmuotojen alueella.

6.4.1. Merkitysrakenteet ja ajatusmuodot porvarillisessa yhteiskunnassa

Edellä on jo viitattu porvarillisen yhteiskunnan ajatusmuotojen yleisiin piirteisiin. Näiden määreiden analyysia on nyt tarkennettava. Kyse on porvarillisen yhteiskuntamuodon yleisimpien yleisimpien ajatusmuotojen erityispiirteiden esittämisestä. Niin kuin edellä on todettu, yhteiskunnalliset määreet (positio, elämäntilanne) eivät koskaan ilmene sellaisenaan, vaan määrättyjen yhteiskunnallisten ajatusmuotojen ja merkitysrakenteiden välityksellä. Nämäkään eivät määritä yksilön toimintaa suoraan, vaan muodostavat perustan hänen kokemuksellisuudelleen, joka on aina myös itsemäärättyä. Ajatusmuodoilla ja merkitysrakenteilla on kuitenkin keskeinen merkitys yksilön toiminnan suuntaajana. Ne muodostavat tavallaan spontaanisti toimivia "merkitysten infrastruktuureja", jotka ovat yksilön toiminnan perustana. Siksi niiden analyysilla on keskeinen merkitys myös subjektitieteen käsitteemuodostukselle. Holzkampin analyysin porvarillisen yhteiskunnan yleisimmistä ajatusmuodoista voi tiivistää seuraaviin neljään kohtaan (GdP, 358-367).²⁸

28 Kysymys porvarillisen yhteiskunnan ajatusmuodoista ja/tai porvarillisesta ideologiasta kuuluu marxismin keskeisiin kiistakysymyksiin. Holzkamp toteaa, että teoreettinen ideologia-analyysi itse asiassa puuttuu vielä kriittisestä psykologiasta (GdP, 363). Holzkampin ammentaa olennaisesti 70-luvun länsi-berliiniläisistä Pääoma tulkintoista (ks. Haug 1977; 1982; Holzkamp 1973; 1978). 70-luvun loppupuolelta lähtien kysymystä ideologiasta/ideologisesta on ollut erityisten voimakkaiden kiistojen kohteena. Projekt Ideologie-Theorie (Haug 1983) on kritikoitunut Holzkampin lähestymistapaa voimakkaasti ekonomistisena esityksenä. Holzkamp sivuuttaa *Grundlegungissa* tähän liittyvät keskustelut (vrt. Haug 1983a; PIT 1982; 1984).

Marxilaisesta ideologiateoreettisesta keskustelusta vaihtoehtoisina yleisinä lähestymistapoina ks. Althusser (1984; 1986), Hall (1984), Larrain (1983; 1985), McLellan (1986), Poster (1984) ja Uledow (1972). Hyvä suomalainen yleiskatsaus aiheesta on Weckström (1983). Veikko Pietilä on tarkastellut erityisesti tieteen ja ideologian keskinäissuhteita ja kehitellyt rakenteellista ideologiateoriaa erotukseksi tietoisuusdiskursiivisesta (ideologia luokkaetujen ilmauksena tai vääränä tietoisuutena) lähestymistavasta (Pietilä 1984; 1986).

1. Porvarillisissa muodoissa ihmiset esiintyvät yksityisinä ja vapaina persoonallisuuksina. Tämä privaattimuoto kumpuaa suoraan kapitalistisen tavaratuotannon perusluonteesta. Tavarasuhteita vastaten myös ihmiset ilmenevät erillisinä, vapaina ja suvereenina persoonallisuuksina. Tähän liittyy yhteiskunnallisten suhteiden esineellistyminen, välittyminen olennaisesti markkinoiden kautta. Yhteiskunnallisten suhteiden pinnalla sellaiset olennaiset määritykset kuin työ ja työvoima muuttuvat suoranaiseksi vastakohtikseen, pääomasuhde mystifioituu jne. Olennaiset riisto- ja alistussuhteet peittyvät näiden mystifioituneiden muotojen alle. Tätä vastaten myös erilliset yksilöt ovat kilpailusuhteessa toisiinsa vapailla työmarkkinoilla. Psykologian tasolla tämä ilmenee "yksilön privaattimuodon" ja yhteiskunnan "ulkomaailmamuodon" vastakohtaisuutena (ks. Haug 1977).

2. Uusintaessaan oman olemassaolonsa porvarillisessa yhteiskunnassa ihmiset tulevat samalla uusintaneeksi porvarillisen yhteiskunnan yleisen rakenteen. Näin arkielämämme kaikkein tavallisimpiinkin merkitysrakenteisiin liittyy implisiittinen viittaus oman elämänuusintamisen ehtojen ja hallitsevien intressien yhdensuuntaisuudesta. Porvarillisissa muodoissa hallitsevien etu ajatellaan yhteisedun ilmentymäksi.

3. Vapauden ja tasa-arvoisuuden (näennäiset) ajatusmuodot eivät sellaisenaan hallitse kaikkia yhteiskunnallisia suhteita. Porvarillisiin muotoihin kuuluu myös pääomasuhteen ja palkkatyömuodon naturalisoiminen. Pääomasuhde ilmenee yleisinhimillisenä ja välttämättömänä tuotannon organisoinnin muotona. Vapaus on olennaisesti pääomien vapautta kilpailla ja organisoida tuotantoa. Työläisen ja kapitalistin välinen kauppa on myös vapaata. Itse tuotannon organisointia tämä vapaus ei kuitenkaan koske. Ainoa ajateltavissa oleva tuotannon organisoinnin muoto on pääoman herruus. Työn vierasmääräytyminen näyttää porvarillisissa ajatusmuodoissa sekä luonnonvälttämättömyydeltä että yhteisedun mukaiselta.

4. Porvarilliset ajatusmuodot eivät läpäise yhteiskuntaa aukottomasti. Yksilöiden privatisoituminen ja rajoittuminen interaktiivisiin suhteisiin ei ole luonnonvälttämättömyys. Työläisten asemaan tuotannossa sisältyy myös kooperatiivisten suhteiden mahdollisuus. Porvarillisen yhteiskunnan ristiriidat synnyttävät vastarinnan mahdollisuuden ja

ovat perustana ihmisten omien intressien puolustamiselle ja ilmaisemiselle pääoman intressejä vastaan. Tämä vastarinta tapahtuu kuitenkin aina porvarillisten ajatusmuotojen läpäisemänä, ristiriitaisissa muodoissa. Siksi näiden ajatusmuotojen jatkuva kritiikki on vastarinnan jatkuvuuden edellytys.

Porvarillisen yhteiskunnan merkitysrakenteet eivät tietenkään voi kummuta välittömästi ja automaattisesti yhteiskunnallisesta tuotannosta. Ne ovat olemassa lukemattomien ideologisten käytäntöjen ja koneistojen välityksellä. Siksi ne eivät myöskään ilmene koskaan puhtaissa muodoissaan, vaan aina määrättyinä konkreetteina historiallisina sisältöinä. Kulttuuri, koulutus, tiedotusvälineet jne. määrittävät sitä minä konkreetteina sisältöinä merkitysrakenteet ja ajatusmuodot ilmaistaan. Ajatusmuodot ilmaisevat pikemminkin raja-arvoja ja tendenssejä kuin konkreetteja sisältöjä (vrt. Hall 1984; Silvonen 1985). Ajatusmuodot ovat ideologisia muotoja, joissa ihmiset tulevat tietoisiksi yhteiskunnallisista ristiriidoista. Yhteiskunnalliset merkitykset ovat kamppailujen kohteita ja niiden muuntelemia ja tietyssä mielessä voidaan sanoa, että itse ajatusmuodotkin (ideologisina muotoina) muokkautuvat yhteiskunnallisten kamppailujen kulussa, vaikka ihmiset eivät näistä muodoista välttämättä olekaan tietoisia.²⁹

6.4.2. Ideologisten muotojen subjektiivinen funktionaalisuus

Kriittisen psykologian piirissä 70-luvulla tehdyille tutkimuksille oli luonteenomaista analyysin painottuminen muotoanalyysin tasolle. Yksilön privaattimuodon ja yhteiskunnan ulkomaailmamuodon analyysistä ei edetty spesifisti psykologiseen problematiikkaan (ks. esim. Haug 1977; Holzkamp 1977a). Kategoriaalisen analyysin on kuitenkin kyettävä – välittömyyden postulaatin ylittäkseen – etenemään yksilöiden kokemuksellisuuden tasolle. Tällöin yksinkertainen operointi objektiivisten ajatusmuotojen ja vastaavilla käsitteillä osoittautuu riittämättömäksi. Esimerkiksi Karl-Heinz Braunin analyysi (1978, erityisesti 150-163) yhteiskunnallisen ja yksilöllisen subjektin keskinäisestä dialektiikasta

²⁹ Tätä *ideologista muoto-problematiikkaa* ei tässä käsitellä yksityiskohtaisemmin. Taustalla on tunnettu passus Marxin Poliittisen taloustieteen arvostelun esipuheesta (MEVT (6) 4, 8-10). Sen tulkinnasta ja suhteesta Saksalaiseen ideologiaan ks. erityisesti Haug (1984).

reduoi ongelman objektiivisesti (historianfilosofisesti) määriteltävissä olevan luokkatietoisuuden käsitteen tasolle. Vastaava reduktionistinen ote on Wetzellillä, joka kytkee varsin suoraviivaisesti palkkatyöläisen toimintakykyisyyden kehityksen ehdot proletaaristen kollektiivisubjektien kehitykseen (ks. Wetzel 1981, 44-80, 208-222). Näiden esitysten ongelmana on luokkareduktionismi, joka ei pysty lainkaan tarkastelemaan luokkia alituisesti muuttuvina ja kansalaisyhteiskunnassa uudelleen konstituoituvina ilmiöinä. "Työläisyys" redusoidaan objektiiviseen luokka-asemaan, jolloin psykologiset ja kulttuuriset välitystekijät jäävät vaille merkitystä.³⁰

Näin katoaa kokonaan psykologinen problematiikka, yksilöllisen kokemuksellisuuden taso. Olennaista on ymmärtää yhteiskunnallisten ajatusmuotojen subjektiivinen mielekkyys. Muotoanalyysihän ei sinänsä osoita vielä mitään muuta, kuin tiettyjen ajatusmuotojen kokonaisyhteiskunnallisen funktionaalisuuden. Sen puitteissa ei vielä pystytä sanomaan mitään konkreettisten yksilöiden subjektiivisesta kokemusmaailmasta.

Kysymys, jonka Holzkamp tässä asettaa, on muotoiltu marxilaisessa yhteiskuntateoriassa yleisemmin *ideologisen subjektin* tai *subjekti-efektin* ongelmana (Althusser 1984a, 126 ja ed. PIT 1980, 10). Ideologiateoreettinen tarkastelu ei sinänsä liiku vielä psykologisen kysymyksenasettelun tasolla. Holzkamp siirtyy tässä yhteiskuntateoreettisesta tarkastelusta yksilöllis-psykologisen tason problematiikkaan.³¹

Yksilön toimintamahdollisuudet määrittyvät, niin kuin edellä on esitetty, hänen positiossaan yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuudessa. Mutta nämä mahdollisuudet todentuvat yksilölle aina hänen omana kokemuksellisuutenaan. Jokainen ihminen kokee aina elämäntilanteensa *omana* elämäntilanteenaan. Niinpä yksilön toimintaan ei niinkään vaikuta se, millaisia mahdollisuuksia johonkin positioon/merkityskonstellaatioon *yleensä* sisältyy, vaan ennen muuta se millaisina nämä mahdollisuudet ilmenevät konkreettisina ja todellisina mahdollisuuksina juuri minulle itselleni. Voidaan puhua *subjektiivisesta mahdollisuus-*

30 Marxilaisen luokka-analyysin problematiikasta ja rajoista ks. Hirsch et al (1986, 179-192) ja Luokkaprojekti (1984).

31 Psykologian ja ideologiateoreettisen tarkastelun synteesiä on hahmoteltu eräissä muissakin yhteyksissä. Ks. erityisesti Billig (1982) ja Leonard (1984).

avaruudesta positioni määrittämien mahdollisuuksien fenomenalisena aspektina. Subjektiiviset mahdollisuuteni ovat perusteltuja omassa kokemuksellisuudessa, omassa persoonassani (GdP, 368, 375).

Pyrkimys oman elämäntilanteen muuttamiseen (toimintakykyisyyden* ja elämönhallinnan alan laajentaminen) tuo mukanaan myös määrättyjä epävarmuustekijöitä. Annettuun elämäntilanteeseen sisältyy aina jokin määrätty elämönhallinnan taso. Pyrkimys oman tilanteen muuttamiseen voi merkitä tämän olemassa olevan tason vaarantamista. Erityisellä tavalla tämä epävarmuustekijöiden olemassaolo kärjistyy luokkaristiriitojen leimaamassa yhteiskunnassa. Kysymys oman elämän hallinnasta liittyy yhteiskunnallisiin eturistiriitoihin. "Toisen mahdollisuuden" realisoiminen tietää asettumista vallitsevia heruusintressejä vastaan. Tästä puolestaan seuraa se, että pyrkimys oman toimintakykyisyyden laajentamiseen voi merkitä nykyisenkin elämönhallinnan tason vaarantamista.

Yllä mainitusta ristiriidasta, joka leimaa pysyvästi jokaisen luokkayhteiskunnassa elävän elämäntilannetta, seuraa yksinkertaisesti että toisen mahdollisuuden torjuminen voi olla subjektiivisesti mielekästä yksilön oman elämän kannalta. Pyrkimys elämönhallinnan laajentamiseen ilmenee mielekkäänä vain, kun yksilö kokee tämän mahdollisuuden toteutettavissa olevana. Mahdollisuudet voivat olla sinänsä olemassa, mutta juuri minulle ne eivät ilmene todellisina. Tämä puolestaan liittyy intersubjektiivisten suhteiden kehitykseen. Hallitsevia intressejä vastustavan ja ne reaalisesti ylittämään pystyvän voiman luominen edellyttää sellaisen kooperaation muodostumista, joka varmistaa yksilöllisen elämönhallinnan myös ristiriitatilanteessa. Toisen mahdollisuuden mielekkääksi kokemisen ehtona on siis yksilöllisen subjektiviteetin rajojen ylittäminen välittömän kooperaation kautta. Toinen mahdollisuus voidaan kokea mielekkäänä, jos muodostuu kollektiivinen pyrkimys yhteiseen elämönhallintaan hallitsevaa intressiä vastaan (GdP, 372-373).

Jos interaktion tasoa ylittäviä kooperatiivisia muotoja ei ole, ei toisin toimimisen mahdollisuus ilmene yksilölle subjektiivisesti perusteltuna. Pikemminkin spontaani toiminta vallitsevissa suhteissa näyttäytyy ainoalta järkevältä mahdollisuudelta. Tässä mielessä voidaan

puhua porvarillisen yhteiskunnan ideologisten muotojen subjektiivisesta tai *kaksoisfunktionaalisuudesta*. Objektiivisina ajatusmuotoina porvarillisen yhteiskunnan merkitysrakenteet ovat yhteiskunnallisen valtarakenteen uusintamisen kannalta funktionaalisia. Mutta tämän lisäksi yksilölle on funktionaalista toimia näissä muodoissa ja tämä toiminta on *subjektiivisesti perusteltua*. Tätä subjektiivista kokemuksellisuutta ei kuitenkaan voida johtaa yhteiskunnallisten muotojen tasolta, vaan kyse on yksilöllisestä kokemuksellisuudesta, jota on myös yksilöllisellä tasolla tarkasteltava.

Muodostuu pysyvä ristiriitatilanne, joka ei ole vailla psykologisia seurauksia. Toisaalla rajoittuminen toimimaan annetuissa muodoissa on yksilölle funktionaalista. Tämä funktionaalisuus ei kuitenkaan poista sitä, että kyse on toimintakyvyn *rajoittamisesta* vallitseviin herruussuhteisiin ja niiden logiikkaan. Tällä on omat seurauksensa myös psykologisella tasolla. Holzkamp tarkastelee tässä yhteydessä toisaalta ihmissuhteiden jakaantumista *instrumentaalisiin* ja *intersubjektiivisiin* suhteisiin sekä toisaalta *alitajunnan* syntyä. Molemmat ovat yhteydessä yhteiskunnallisten herruussuhteiden olemassaoloon.

Yleistä toimintakykyisyyttä luonnehtii ihmisten yhteisöllinen elämänhallinta ja tätä kautta yksilölle avautuvat edellytykset omien mahdollisuuksiensa maksimaaliseen realisoimiseen. Yleinen toimintakykyisyys liittyy siis sekä yhteiseen toimintaan (kooperaatio) että yhteisiin intresseihin. Rajoittuneen toimintakykyisyyden tunnusmerkki taas on se, että yksilön omat intressit kytkeytyvät yleisen intressin sijasta hallitseviin osittaisintresseihin. Tähän liittyy se, että valtasuhteet välittyvät "ylhäältä" "alaspäin". Ylhäällä olevien intressit ovat viime kädessä ristiriidassa alhaalla olevien intressien kanssa, mutta valtasuhteet takaavat näiden osittaisintressien toteuttamisen yleisen intressin sijasta. Näin rajoittunut toimintakykyisyys merkitsee viime kädessä omien intressien kytkeytymistä vieraisiin, ulkoisiin intresseihin. Tästä seuraa myös *instrumentaalinen suhde* toisiin ihmisiin. Ajaessani omia osittaisintressejäni suhtaudun samalla toisiin kilpailevien osittaisintressien edustajana. Suhteeni toisiin on kilpailusuhde, jota luonnehtivat pikemminkin vaihto-, kompromissi-jne. ratkaisut kuin pyrkimys yhteisiin toimintaan. Instrumentaalisten suhteiden vastakohtaksi voidaan asettaa *intersubjektiiviset* suhteet, joita luonnehtii yksilöiden pyrkimys oman elämän hallintaan yhteisöllistä elämänhallintaa laajentamalla. Tässä on huomattava, että *nämä*

määreet eivät ole konkreetin yksilön tunnusmerkkejä, persoonallisuuspiirteitä tms. Ne ovat subjektiivisen funktionaalisuuden yleisiä määreitä tai implikaatioita. Yleinen toimintakykyisyys implikoi intersubjektiivisia, rajoittunut toimintakykyisyys instrumentaalisia ihmissuhteita (GdP, 374-375).

Yllä varsin suppeasti hahmoteltu (ks. GdP, 370-376) problematiikka johdattaa seuraavaksi kysymykseen yksilöllisen kokemuksellisuuden sisäisistä ristiriidoista ja jännitteistä. Miten yleinen ja rajoittunut toimintakykyisyys liittyvät psyyken sisäiseen dynamiikkaan, psyykkisiin vaikeuksiin ja häiriöihin, neurooseihin jne.?

Holzkamp hahmottaa osavastausta näihin kysymyksiin analysoimalla *alitajunnan* luonnetta ja syntymekanismia. Historiallisesti kyse on yhteiskunnalliseen alistukseen ja herruuteen liittyvästä ilmiöstä.

Rajoittunutta toimintakykyisyyttä luonnehtii seuraavanlainen kehä: Rajoittunut toimintakykyisyys on alistumista vallitseviin herruussuhteisiin, toisen mahdollisuuden sulkeistamista omasta toiminnastani. Tästä seuraa instrumentaalisen suhteen kehittyminen muihin ihmisiin. Instrumentaalinen suhde puolestaan vahvistaa entisestään rajoittunutta toimintakykyisyyttäni, ts. kykyäni toimia suhteessa muihin kilpailevien intressien edustajana joka samaistuu hallitsevien etuihin. Vahvistamalla rajoittunutta toimintakykyisyyttäni kavennan samalla kooperatiivisen elämänhallinnan mahdollisuuksiani. Mitä enemmän suhteeni instrumentalisoituvat, sitä enemmän yritän saavuttaa elämänhallintani muiden kontrollin kautta. Pyrkimykseni rajoittuneen toimintakykyisyyteni varmistamiseen sulkee siis tendenssinomaisesti toisen mahdollisuuden pois sitä varmemmin mitä aktiivisempi olen (GdP, 377-378).

Tämän kehän seurauksena rajoittunutta toimintakykyisyyttä voidaan kutsua tietyllä yleisyydellä itselle vihamieliseksi toimintamuodoksi. Se edellyttää oman toimintakykyisyyden uusintamista tavalla, jossa yhä enemmän ja enemmän alistutaan vieraaseen intressiin oman toimintakykyisyyden edellytyksenä. Kuinka tällainen toimintamuoto on ymmärrettä-

vissä, jos samalla pidetään lähtökohtana toiminnan subjektiivista perusteltuneisuutta ja sitä, että ihminen ei subjektiivisesti toimi omia intressejään vastaan?

Vastaus voi olla vain se, että rajoittuneen toimintakykyisyyden ylläpitäminen on mahdollista vain *torjunnan, kieltämisen, elämäntilanteen mystifikaation* jne. mekanismien kautta. Ilman tällaista torjuntaa minulle tulisi selväksi, että olen itse omalla toiminnallani vastuullinen elämäntilanteeni epävarmuudesta, ahdistuksista jne. Tarpeesta välttää näiden epävarmuustekijöiden kohtaaminen selittyvät erilaiset torjuntamekanismit psyykenrakenteessa. Näitä mekanismeja on tarkemmin eritellyt Ute Holzkamp-Osterkamp (1982, 288-292), jonka esitykseen *Grundlegungkin* nojaa olennaisesti. Ero psykoanalyysin tapaan tarkastella torjuntamekanismeja on mm. siinä, että Holzkamp liittää torjuntamekanismien olemassaolon ja kehityksen määrättyihin yhteiskunnallisiin sisältöihin. Torjuntamekanismit ovat yhteydessä määrättyjen yhteiskunnallisten suhteiden ja valtarakenteiden ja niihin liittyvien subjektiviteetin muotojen havaitsemiseen. Niinpä esim. *introjektio* tarkoittaa Holzkampille todellisen yhteiskunnallisiin rakenteisiin tai valtasuhteisiin liittyvän ristiriitatilanteen psyykkistä sisäistämistä, niin että ristiriita koetaan oman *henkilökohtaisen kyvyttömyyden* ilmaukseksi (GdP, 379).

Holzkampin mukaan *torjunta merkitsee ennen muuta toisen mahdollisuuden olemassaolon eliminoimista subjektiivisesta kokemuksesta*. Tämä voidaan ilmaista myös seuraavasti: torjunta merkitsee merkitysrakenteiden ristiriitojen ja näihin ristiriitoihin sisältyvien yksilöllisen kokemuksen ylittävien toimintamahdollisuuksien subjektiivista eliminoimista. Tästä taas seuraa omien intressien samaistuminen hallitsevien intressien kanssa, joka puolestaan johtaa siihen että myös *muiden* suuntautuminen toiminnassaan toiseen mahdollisuuteen tulee torjunnan kohteeksi. Rajoittuneen toimintakykyisyyden subjektiivista perusteltuneisuutta luonnehtii siis se, että yhteisintressiä ja intersubjektiivisia suhteita *ei ole eikä voi olla* olemassa. On vain kilpailevia osittaisintressejä ja instrumentaalisia ihmissuhteita (GdP, 380).

Tarve torjunnan jatkuvaan uusintamiseen rajoittuneen toimintakykyisyyden puitteissa säilyy koko ajan, sillä todellisuudessa uusia toisia mahdollisuuksia avautuu ihmiselle koko

ajan, uudelleen ja uudelleen. Tämä jatkuvasti toistuva torjunnan mekanismi tulee mahdolliseksi vain sillä edellytyksellä, että ei ainoastaan torjuttu vaan myös *itse torjunnan mekanismi on alitajuinen*.

Näin alitajunnan käsite saa erityisen tulkintansa kriittisessä psykologiassa (vrt. varhaisempi analyysi Holzkamp-Osterkampilla 1982, 292-296). Holzkamp rajaa alitajunnan käsitteen alaa kahteen suuntaan. Toisaalta alitajunta ei ilmaise ihmisen irrationaalisuutta tai ihmisen psyyken irrationaalista aluetta. Toisaalta alitajunta ei ole myöskään mikään antropologinen vakio, ihmisen yleensä liittyvä määre. Alitajunnan olemassaolo on ilmaus tilanteesta, jossa ihminen alistuu herruussuhteeseen ja tekee vieraasta rationaliteetista itselleen subjektiivisesti perustellun toimintatavan, tulee siis tavallaan omaksi viholliseksi.

Alitajunnan ikuisuutta ja irrationaalisuutta puolustavat näkemykset itse asiassa vain Holzkampin mukaan uusintavat teoreettisesti porvarillisen yhteiskunnan pinnan tasolla vallitsevan empirian. Ihmisten toiminta porvarillisissa muodoissa todella on tiedostamatonta ja ristiriitaista, siksi usein myös irrationaalista (GdP, 381).³²

Rajoittuneen toimintakykyisyyden muodot: Deuten vs. Begreifen

Holzkamp selventää yllä esitettyä ajatusta rajoittuneen toimintakykyisyyden subjektiivisesta funktionaalisuudesta analysoimalla erikseen toimintakyvyn funktioaspekteja: tiedostamista, arvottamista ja motivaatiota. Kullakin alueella voidaan tehdä ideaalityyppinen jaottelu rajoittuneen ja yleisen toimintakykyisyyden perusmuotoihin. Seuraavassa tätä havainnollistetaan vain lyhyellä ajattelun perusmuotojen analyysin luonnehdinnalla.

Sinnliche Erkenntnisissä esitettiin (ks. edellä s. 63) orientoivan tiedostamisen ja tiedostavan käsittämisen kategoriapari kuvaamaan ajattelun peruslogiikoita porvarillisessa yhteiskunnassa. Nyt Holzkamp kuvaa tätä samaa vastakkaisuutta *tulkitsevan* (Deuten) ja *käsittävän* (Begreifen) ajattelun kategorioilla. SE:n vielä vahvasti ekonomiakritiikkiin sidoksissa

³² Holzkampin tässä ja Freud -artikkelissaan (1984) esittämä alitajunta -konseptio on kiistanalainen kriittisen psykologian omassa keskusteluyhteydessä. Tähän liittyvästä keskustelusta ks. Braun & Holzkamp (1985, 168-200). Erityisesti Erich Wulf (ema) on korostanut alitajunnan yleisinhimillistä olemusta.

ollut analyysi tulkitaan tässä uudelleen yllä esitettyjen psykologisten peruskategorioiden kautta.

Ajattelua voidaan luonnehtia oman position merkitysrakenteisiin sisältyvien mahdollisuuksien kognitiiviseksi haltuunotoksi. Näin ajattelu on aina kaksoismahdollisuuden ajattelua, ts. ajatuksellista suhteutumista yksilölle kulloinkin avautuviin mahdollisuuksiin. Yksilön kannalta tämä merkitsee faktisen ja potentiaalisen suhteiden ajattelua. Rajoittunut toimintakykyisyys voidaan nyt määritellä ajattelun tasolla sellaiseksi ajatteluksi, joka kiinnittyy faktisiteettiin potentiaalisen sijasta. Kyse on sellaisesta kognitiivisesta rakenteesta, jonka puitteissa inhimillisen todellisuuden mahdollisuus -dimensiot havaitaan vain *faktisina* mahdollisuuksina, ts. toisin toimimisen mahdollisuus ei ilmene todellisena mahdollisuutena. Tällöin on kyse sellaisesta kognitiivisesta rakenteesta, jonka puitteissa yhteiskunnalliset ristiriidat käsitetään yksilöllis-interaktiivisiksi. Holzkamp määrittelee tällaisen ajattelurakenteen *tulkitsevaksi ajatteluksi* (GdP, 386-388).

Tulkitsevalle ajattelulle on luonteenomaista, että yksilöllisen olemassaolon reaalin kokonaisyhteiskunnallinen välittyneisyys eliminoidaan ajatuksellisesti fiksoitumalla yksilön välittömään elämäntilanteeseen ja praksikseen. Tämän seurausta on erityinen tulkitseva ajatuslogiikka, jota voidaan kuvata seuraavilla (GdP, 388-394) määreillä:

- a) Tulkitseva ajattelu redusoi inhimillisen toiminnan (vrt. kuva 7, s. 128 edellä) sen yhdeksi dimensioksi. Toiminta ajatellaan tässä operaatioiden ja yksilöllisen tason ennakoinnin ja suunnittelun mallin mukaisesti. Niinpä esimerkiksi tavoitteenasettelu käsitetään kokonaan vain yksilöllisten tavoitteiden mallin mukaan tapahtuvaksi.
- b) Tulkitseva ajattelu on siis kiinni välittömästi ilmenevässä, jota kautta se menettää gnostisen distanssin kohteeseensa. Tulkitseva ajattelu on havainnoivaa ajattelua. Välittömyyden postulaatti ilmenee tässä olemuksen ja ilmiön samaistumisena. Välittömästi ilmenevässä on jo annettu ilmiön olemus.

c) Yksilöllisen olemassaolon kokonaisyhteiskunnallisen välittyneisyyden sulkeistamisesta seuraa ulkopuolisen näkökulman ajatuksellinen uusintaminen. Kun yhteiskunnalliset ongelmat ja ristiriidat ovat yksilöiden ongelmia, ne eivät kosketa minua jos en ole niissä välittömästi osallisena. Ne ovat "muiden" pulmia. Omien ajatusmuotojeni yhteiskunnallisuus sulkeistuu tietoisuudestani ja asetun irralleen muista, ulkopuoliseksi yhteiskunnallisesta prosessista. Samalla tapahtuu oman tietoisuuteni fiktiivinen itsenäistyminen. Yhteiskunnalliset ristiriidat ovat yksilöllisiä ristiriitoja ja yksilö voi ne ratkaista omassa tietoisuudessaan.

d) Edellisestä seuraa ajattelun personalisoiva luonne. Kun yhteiskunnallinen on olemassa vain yksilöiden tasolla, niin ulkomaailma on ymmärrettävissä vain välittömänä yksilöihin suuntautuvina ja yksilöiden aikaansaamina vaikutuksina.

e) Ihmissuhteet ilmenevät tulkitsevalle ajattelulle vain instrumentaalisina suhteina.

Edellisistä seikoista seuraa tulkitsevan ajattelun yleisluonnehdintana yhteiskunnallisten ristiriitojen ja ongelmien psykologisointi ja sisäistäminen (ihmisten sisäisiksi siirtämisen mielessä). Kehitysmahdollisuudet, ristiriidat jne. nähdään vain yksilöiden ongelmoina. Niiden ratkaisumahdollisuudet liitetään vastaavasti yksilöiden ajatteluun ja toimintaan. Näin ajattelu itse puolestaan tulee mystifioituksi. Kun reaaliset ristiriidat, jotka käsitetään ajattelun tasolla ratkaistaviksi, eivät tule ratkaistuksi tällä tasolla, saa ajattelu itsessään metafysisen ulottuvuuden.

Tulkitseva ajattelu joutuu jatkuvasti ristiriitatilanteisiin, joissa yksilölle asettuu myös toisen toimimisen mahdollisuus. Nämä ristiriidat voivat johtaa erilaisiin suuntiin. Oman toimintakykyisyyden uusintaminen rajoitettuna toimintakykyisyytenä johtaa tulkitsevan ajattelun vahvistumiseen.

Olennaista Holzkampin mallille on se, että tulkitsevaa ajattelua *ei ajatella* yksilön kognitiivisen kompetenssin määreeksi, vaan kyse on yleisemmästä ajattelulogiikasta, jonka kautta yksilö liittyy sosiaalisten suhteiden kokonaisuuteen. Tulkitseva ajattelu voi liikkua kuinka

korkealla kognitiivisella tasolla tahansa ja toteuttaa silti ylläluonnehdittua logiikkaa (GdP, 392).

Tulkitseva ja käsittävä ajattelu eivät ole toistensa vastakohtia tai toisensa poissulkevia psyykkisiä tiloja. Tulkitseva ajattelu (tai tulkitsevan ajattelun elementtejä) sisältyy käsittävään ajatteluun. Porvarillisen yhteiskunnan ajatusmuodot ovat todellisia, eikä ajattelu niiden ulkopuolella ole mahdollista. Nämä ajatusmuodot ovat tietoisuuteni elementtejä suhteuduin niihin kuinka hyvänsä. Käsittävä ajattelu merkitsee näissä muodoissa toimimista ja niiden ylittämistä samanaikaisesti. Voidaan puhua vieraantuneesta tietoisuudesta tietoiseen vieraantumiseen tapahtuvasta siirtymästä (GdP, 394-395).

Samalla tavoin kuin tulkitsevan on myös käsittävän ajattelun kategoria vain *suunta-
määre*, ei yksilöllisen ajattelun kognitiivisen tason ilmaus. Tulkitsevan ja käsittävän ajattelun vastakkaisuus ilmaisee sitä suuntaa, jossa ajattelu sisällöllisesti liikkuu. Nämä sisällölliset dimensiot asettuvat yksilön ajattelulle mahdollisuuksina tilanteesta toiseen. Käsittävän ja tulkitsevan ajattelun mahdollisuus on aina uudestaan olemassa, ajattelu ei koskaan rajaudu automaattisesti jommallekummalle jo saavutetulle tasolle.

Suuntautuminen näihin vaihtoehtoihin ei kuitenkaan tapahdu ristiriidattomasti tai tasavertaisesti. Käsittävä ajattelu merkitsee saavutetun rutiinin vaarantamista ja kognitiivista vastavirtaan uimista spontaanin arkitajunnan virrassa. Se, että tämä vastavirtaan uiminen ylipäänsä on mahdollista, perustuu rajoittuneen toimintakykyisyyden sisäiseen ristiriitaisuuteen. Mutta siirtyminen tulkitsevasta käsittävään ajatteluun ei ole mikään ristiriidaton ja prosessi, vaikka se perustuukin todellisiin ristiriitoihin. Tämä siirtymä merkitsee aina myös laadullista muutosta, katkosta suhteessa aiempaan ajatteluun.

Muutokseen pyrkivä ihminen törmää alitajuiseen vastarintaan, torjunnan ja defenssien mekanismeihin. Yleisen toimintakykyisyyden perspektiivi merkitsee välittömään elämänpraktiikkaan sitoutuneen ajattelun kyseenalaistamista. Kyse on prosessista, jossa aiempi ajattelun logiikka joudutaan murtamaan ja näkemään koko elämäntilanne uudesta näkökulmasta. Tässä mielessä käsittävä ajattelu on spontaanien ajatusmuotojen demystifikaatiota ja sa-

malla aina oman aikaisemman itsetietoisuuden uudelleenarviointia. Tämä merkitsee tunkeutumista tietoisuuden alitajuisille alueille, tavallaan alitajunnan alan kaventamista. Tulkitsevassa ajattelussa sijoitin itseni personalisoituun maailmaan, jossa varsinaisia yhteiskunnallisia rakenteita ei voinut käsitteellistää. Kyse on näiden ajatusmuotojen purkamisen välttämättömyydestä käsittävän ajattelun ehtona.

Siirtymä tulkitsevasta käsittävään ajatteluun ei siis voi olla mikään yksinkertainen jatkumo, vaan siinä on kyseessä katkos tai murros ajattelun siihenastisessa logiikassa. Tämä katkos ei synny tulkitsevan ajattelun sisäisistä ristiriidoista, vaan rajoittuneen toimintakykyisyyden todellisen elämäntilanteen ristiriidoista, joiden aspekti tulkitseva ajattelu on. Tulkitseva ajattelu käsitteellistää rajoittuneen toimintakykyisyyden niin, että sen ristiriitaisuuksien havaitseminen tulee mahdottomaksi. Tämä ei kuitenkaan poista osallisuuttani todellisiin ristiriitoihin.

Todellinen, eksistentiaalinen osallisuuteni yhteiskunnallisiin alistussuhteisiin ja tätä kautta syntyvä itsealistus ovat lähtökohta, joka välittää kokemuksen siitä, että olen "itse" mukana ja sisällä siinä yhteiskunnallisessa prosessissa, jonka käsittämisestä on kysymys, että tämä prosessi vaikuttaa minun kauttani edelleen (durch mich hindurch) ja siten leimaa myös omaa ajatteluani. Tämän havaitseminen merkitsee ulkopuolisen näkökulman murtumista. Minä olenkin aina jo sisällä yhteiskunnassa ja yhteiskunnallisissa suhteissa niitä ajattellessani. Itseni ja yhteiskunnan vastakkaisuus osoittautuu siis näennäisyydeksi. Yhteiskunnallisen muutoksen ajattelemisen koskee myös minua itseäni. Jos olen aina jo mukana yhteiskunnallisissa suhteissa, ei minulle ole tietenkään enää mahdollista puhua "toisille" ulkopäin ristiriidoista tai muutoksesta. Olen itse osallisena niissä suhteissa, joita ajattelen.

Käsittävä ajattelu on tulosta dialektisten ajatusmuotojen omaksumisesta, se on samanaikaisesti kehitys- ja näkökulmalogiikkaa. Ts. käsittävä ajattelu sekä suuntautuu asioiden kehityksen, muutoksen ja siihen sisältyvien ristiriitojen ymmärtämiseen että kytkee itseni, oman asemani yhteiskunnassa, tähän tiedostamisprosessiin. Oman asemani ja toimintani ristiriidat heijastuvat välttämättä tällöin myös ajatteluuni. Käsittävä ajattelu merkitseekin

samalla monikerroksista ajattelua, irtaantumista yksitasoisista ristiriitamalleista (GdP, 397-402).

6.5. Metodologisia johtopäätöksiä

Edellä esitetty kategoriaalinen analyysi mahdollistaa nyt sellaisten metodologisten johtopäätösten tekemisen, joiden kautta myös aktuaali-empiirisen tutkimuskäytännön uudistaminen tulee mahdolliseksi. Näin myös koko kategoriaalinen analyysi viedään tavallaan loppuun saakka. Psykologian tutkimuskohteen olennaisten tunnusmerkkien historiallis-empiirinen johtaminen antaa perustan empiirisen subjektiviteetin aktuaali-empiiriselle tutkimusmetodiikalle.

6.5.1. *Kategoria-analyysi ja aktuaali-empiirinen tutkimus*

Kriittisen psykologian kehittelyn lähtökohtana on ollut ajatus psykologian teoreettisen mielivaltaisuuden voittamisesta. Holzkamp korostaa jatkuvasti, että tämä on mahdollista vain psykologian teoreettisten perustan kehittämisen kautta. Ongelmana on tällöin ollut se, kuinka teoreettiselle työskentelylle voidaan luoda tieteellisesti sitovat kriteerit. Holzkamp katsoo, että hänen historiallisen analyysin ohjelmansa antaa mahdollisuuden ratkaista tähän liittyvät ongelmat.

Jokaiseen psykologiseen käsitteeseen sisältyy jokin teoreettinen käsitys psyykkisen luonteesta yleisenä kohteena. Näin voidaan sanoa, että nämä käsitteet tavallaan ennalta määrittävät sen, mitä kohteessa ylipäänsä voidaan havaita. Kategoriamääriytyksiä ei voida myöskään saavuttaa todellisuuden havainnoinnin kautta, vaan ne pikemminkin määrittävät ennalta mitä erityisteoreettisesti voidaan ylipäänsä havainnoida. Holzkamp kärjittää tätä kantaa toteamalla vielä, että peruskäsitteisiin sisältyy aina myös (implisiittinen) käsitys siitä, millainen lähestymistapa kohteeseen on metodologisesti mahdollinen, ts. miten

kohdetta ylipäänsä voidaan tutkia. Peruskategoriat eivät siis ole vain käsitteellisiä ratkaisuja, vaan määrittävät myös sitä metodologista ja metodista perustaa jolle erityisteoriat rakentuvat (GdP, 509-510).

Yllä sanotusta tavallaan seuraa se empiria – teoria kehä, joka oli Holzkampin tarkastelun kohteena mielivaltaisuus -artikkelissa. Traditionaalinen psykologia on nimittäin kehittänyt metodiset menetelmät yksittäisten teoreettisten lauseiden empiirisen evidenssin arviointia varten, mutta mitään kriteereitä näiden teorioiden perustana olevien teoreettisten lauseiden johtamiselle ja suhteuttamiselle toisiinsa ei ole olemassa. Empiirisen tutkimuksen tasolla teoreettisia käsitteitä ei voida myöskään varmistaa. Tilannetta luonnehtii erilaisten empiirisesti vahvistettujen teoreemien olemassaolo. Tähän liittyvät ongelmat voidaan ratkaista vain löytämättä menetelmä, joka mahdollistaa kategorioiden itsensä tieteellisen arvioinnin (vrt. Holzkamp 1978).

Tähän liittyy Holzkampin erottelu *aktuaali-empiirisen* ja *historiallis-empiirisen* tutkimuksen välillä. Holzkamp katsoo, että psyykkisen reaalihistoriallisen kehityksen analyysi tarjoaa historiallis-*empiirisen* perustan psykologian käsitteiden johtamiselle. Näin historiallinen metodi saa tässä tärkeän *metodologisen kaksoismerkityksen*. Funktionaalishistoriallinen psyyken kehityksen analyysi on empiirinen tutkimusprosessi, joka on samalla metodinen perusta peruskäsitteiden rakentamiselle. "Kriittisen psykologian käsityksen mukaan käsitteelliset määritykset, rajaukset ja vastakkainasettelut ovat psykologiassa *empiirisesti johdettavissa*. Siten ne voidaan tehdä *sitoviksi 'asioiden' nojalla* ja niitä voidaan *kritikoida sisällöllisesti* tieteellisten näkökohtien mukaan. Arviointikriteerit saadaan *analysoimalla funktionaalishistoriallisesti* psykologian kohteen *todellisen differentioitumisen* fylogeneettistä ja yhteiskuntahistoriallista kehitystä" (1978b, 176). Vaikka itse funktionaalishistoriallisen johtamisen metodiikka on kokenut muutoksen, arvioi Holzkamp sen metodologisen kokonaismerkityksen *Grundlegungissa* samoin kuin mielivaltaisuusartikkelissa.

Kategoriat ja yksittäisteoriat eivät siis tässä menettelyssä eroa toisistaan suhteessaan empiriaan. Molemmat ovat empiirisesti johdettuja. Ero on siinä, että kategoriat ovat historiallis-empiirisiä ja yksittäisteoriat aktuaali-empiirisiä (GdP, 511).

Edellisestä seuraa se, että kategoria-analyttiset määritykset eivät ole pelkästään teoreettisia 'määritelmiä' psykologian tutkimuskohteista, vaan ne ovat aidosti todellisuuspitoisia (realitätshaltig) ja niillä on siten *itsenäinen subjektitieteellinen tiedostusarvo psykologian sisällä*. Kategorioiden merkitys ei näin ollen tyhjene yksityisteorioiden ja aktuaali-empiirisen tason tutkimuksen palvelemiseen, vaan ne sanovat jotain olennaista inhimillisestä psyykestä riippumatta siitä millaista aktuaali-empiiristä tutkimusta niiden perustalla on tehty. Kategorioiden ja yksittäisteorioiden/aktuaali-empirian suhde käsitetään perin juurin väärin, jos ajatellaan, että kategoriat saavat tieteellisen sisältönsä vasta aktuaali-empiirisen tutkimuksen tasolla. Kategoriamääritysten erikoisuus on tässä siinä, että ne eivät liity tutkimuskohteeseen pelkästään määrittelyjen kautta tai määrittelynomaisesti, vaan että niillä on *aito sisällöllinen suhde tähän kohteeseen, joka on varmistettu niiden historiallis-empiirisen johtamisen metodiikalla* (GdP, 511-512).

Psyykkiset ilmiöt ovat empiirisenä todellisuutena aina rikkaampia ja moninaisempia kuin niiden kategoriaaliset määritykset. Sellainen määritysten rikkaus, joka vastaa välittömästi annetun ilmiön luonnetta, voidaan saavuttaa ainoastaan aktuaali-empiirisellä tasolla. Empiiriaan ei kuitenkaan voida tarttua välittömästi, ohi kategoriaalisten määritysten. Kategoriaalisen analyysin merkitys on aktuaalisen tutkimusprosessin kannalta siinä, että se mahdollistaa traditionaalisen psykologian käsitteellis-teoreettisen "mielivallan" ylittämisen teoreettisten määritelmien tasolla. Kategoriaalisten määritelmien avulla on mahdollista paikantaa tutkimusprosessin ja -kohteen *olennaiset* dimensiot ja määrittellä näin relevantisti se, mistä teoreettisesti ottaen on kyse kulloisenkin kohteen tutkimuksessa. Näin kategoriaalisen analyysin tasolla voidaan luonnehtia eri prosessityyppien, psyyken dimensioiden, aspektien jne. olennaisia piirteitä ja niiden suhteita toisiinsa. Näiden ilmiöiden konkreetti määräytyminen ja ilmeneminen taas on selvitettävissä aktuaali-empiirisen tutkimuksen tasolla. Kategoriaalisen analyysin tasolla voin sanoa, mitä motivaatio "on", mutta en mitään sen konkreettisista muodoista. Näiden konkreettisten muotojen tutkiminen on mahdollista vain aktuaali-empiirisesti (GdP, 512-513).

6.5.2. *Kritiikki – edelleen kehittäminen – uudelleentulkinta*

Kategoriaalisen analyysin kautta tulee mahdolliseksi psykologian teoreettisen mielivaltaisuuden ylittäminen. Tässä ilmenee kriittisen psykologian erityinen kritiikki -suhde traditionaaliseen psykologiaan. Kyse ei ole enää pelkästä ideologikritiikistä, vaan tieteellisten kriteerien löytämisestä olennaisille teoreettisille kiistoille. Tätä on luonnehdittu kritiikin ja edelleen kehittämisen ykseyden periaatteeksi. Kyse on toisin ilmaisten kritiikin ja positiivisen tieteen paradigmaattisesta yhdistämisestä (vrt. Haug 1987, 118; Pätzold 1983).

Kategoria-analyysi ei muodosta mitään deduktioperustaa yksittäisteorioille. Se on pikemminkin eräänlainen analyttinen instrumentti, jonka avulla tulee mahdolliseksi arvioida kulloistakin esiyymmärrystämme jostain tietystä kohteesta. Johdetut kategoriat eivät näin ollen ole kohteen välittömien ilmenemismuotojen kuvauksia, vaan välineitä joilla voidaan pikemminkin tarkastella ilmiöiden olennaisia keskinäissuhteita ja spesifisyystasoja. Tämä merkitsee toisaalta sitä, että ilmiöt ovat aina empiirisessä asussaan kategoriaalista määrettään olennaisesti rikkaampia, mutta toisaalta myös sitä, että kategoriaalisten määreiden merkitys on juuri siinä, että ne tavoittavat jotain satunnaista ilmiöpintaa olennaisempaa. Holzkamp katsoo, että Freudin teorian olennaisten käsitteiden osalta pätee samanlainen kategoria—empiria suhde. Esimerkiksi libidon käsitettä (reaaliabstraktioksi käsitettynä) ei voida kritikoida sillä, että ihmisten tietty arkinen elämäntapa on mitä ilmeisimmin ei-seksuaalista jne. Tällainen kritiikki tekee vääryyttä Freudin ajatuksenkululle, sillä libidon käsitteellä ei ole tarkoitus kuvatakaan välitöntä ilmiötasoa, vaan jotain sen takana olevaa olennaista suhdetta. Libidon käsite tulee välttämättömäksi juuri siksi, että nämä olennaiset suhteet eivät ilmene meille välittömästi. Kategoriaaliset määrytykset siis auttavat ilmiön "avaamisessa", mutta eivät kuvaa ilmiötä itseään (GdP, 515-517).³³

Kategoria-analyysin tuottamilla käsitteillä on aktuaali-empirisestä tutkimuksesta riippumaton tiedostusarvoa jo silloin, kun ne toimivat arkitietoisuutemme kriittisen jäsentämisen välineinä. Tällöinkin niillä voi tosin olla vain rajoitettu heuristinen arvo: voin yrittää

³³ Holzkampin käyttämä ilmaus tässä yhteydessä kuuluu täsmällisesti: "So sind Begriffe wie 'Libido' und 'Sublimierung' hier eindeutig kategoriale Bestimmungen zur Aufschliessung von Phänomenen, bezeichnen aber nicht die Phänomene selbst." (GdP, 517).

jäsentää niiden avulla oman kokemuksellisuuteni olennaisia piirteitä ja kehityselementtejä. Kyse on siis olennaisesti itsetiedostuksen kehityksestä (GdP, 517).

Toisenlaisen merkityksen kategoriat saavat suhteessaan tieteellisiin esikategorioihin. Tällöin ne toimivat kritiikin ja uudelleentulkinnan tieteellisinä välineinä.

Kategoriaalisella kritiikillä on tässä kaksoisfunktio. Toisaalta voidaan saavutetun analyysitason avulla määritellä kritikoitavien käsitteiden *pätevyysalue*, toisaalta tulee mahdolliseksi osoittaa käsitteisiin sisältyvät (ideologiset) mystifikaatiot, nurin kääntymiset jne. Kritiikki tekee myös kategoriaalisen uudelleentulkinnan mahdolliseksi. Kyse on siitä, että tieteelliset esikäsitteet omaavat aina jonkin määrätyn suhteen kohteeseen, luonnehtivat sitä sen joltakin osilta. Olkoot nämä käsitteet miten "nurin kääntyneitä" tahansa, niillä on aina tietty aito sisällöllinen suhde kohteeseensa. Esikäsitteiden ongelmallisuus on usein siinä, että ne eivät pysty määrittämään teoreettisesti pätevyysaluettaan ja spesifisyystasoaan.

Kategoriaalinen analyysi mahdollistaa nyt näiden esikäsitteiden sijoittamisen sellaiseen kattavaan käsitejärjestelmään, jossa niiden sisältämä tiedostusarvo voidaan säilyttää, mutta samalla ylittää niiden teoreettinen rajoittuneisuus. Uudelleentulkinnan konkreetti läpivienti riippuu puolestaan aina kulloisistakin esikäsitteistä, niiden laadusta ja siitä mitä kohdealuetta ne koskettavat. Kriittisen psykologian omassa piirissä klassisen esimerkin tällaisesta uudelleentulkinnasta tarjoaa psykoanalyysin kritiikki. Funktionaalinen ja loogis-historiallinen psyyken analyysi mahdollisti Freudin teoriajärjestelmän dynaamisten elementtien erottamisen sen biologistisesta perustasta. Freudin teorian dynaamisella osalla osoitautui sellaisenaan olevan varsin keskeinen merkitys subjektitieteen kysymyksenasetteluille. Kriittisen psykologian alitajunta -konseptio sekä eräät kokemuksellisuuden analyysin olennaiset puolet on saatu juuri psykoanalyysista sen uudelleentulkinnan kautta (GdP, 519. Holzkamp 1984; Holzkamp-Osterkamp 1981; 1982).³⁴

34 Braunin (1979) freudomarxismeja käsittelevä teos jää sen sijaan puhtaasti ideologiakriittiseksi. Siinä pyritään osoittamaan tietyn demarkaatiolinjan olemassaolo aidon marxismin ja freudomarxismien välillä. Freudomarxilaisten teorioiden mahdollisesta pätevyysalueesta tai tiedostusarvosta ei ole puhuttakaan.

Nyt on muistettava se, että kriittisen psykologian esittämä psykologia kritiikki on olennaisesti *metodologista* kritiikkiä. Tämä pätee myös uudelleentulkinnan ajatuksen kehittäessä. Kategoriaalinen kritiikki on käsitteellistä kritiikkiä, mutta se ulottuu myös käsitteiden taustalla olevien tai niiden edellyttämien *metodien kritiikiksi*. Nimittäin, jos teoreettiset esikäsitteet määrittävät sitä, mikä tai mitä kohteessa ylipäänsä on tutkittavissa, täytyy tämän koskea myös niitä metodeja, joilla sitä joka on tutkittavissa, tutkitaan. Tässä on kyse tutkimusmetodien kohdeadekvaattisuuden kritiikistä. Ajatus on lyhyesti se, että kohdetta rajoituneesti ja yksipuolisesti kuvaavien käsitteiden täytyy implikoida myös sellaisia tutkimusmenetelmiä, jotka uusintavat nämä rajoitukset menetelmällisesti tutkimusasetelmissa. Näinhän ne juuri voivat toimia näiden lähtökohtakategorioiden empiirisen uusintamisen välineinä. Tästä seuraa myös se, että näiden metodien avulla ei ole mahdollista ratkaista lähtökohtakategorioiden välisiä pätevyyskiistoja.

Edellisestä seuraakin, että *olennaisin metodikritiikin kriteeri on juuri kysymys metodin kohdeadekvaattisuudesta*. Tutkimusmenetelmät eivät tässä suhteessa ole neutraaleja, vaan ne sitoutuvat tavalla tai toisella kohteen käsitteelliseen ymmärtämiseen. Metodikritiikin on osoitettava metodin yhteys tutkimuskohteen käsitteellistämisen tapaan. *Metodin edelleen kehittämisen pääkriteeri on sen muokkaaminen vastaamaan tieteellisesti adekvaattia käsitystä tutkimuskohteesta*. Tämä on koko tutkimusmetodologian kehittämisen pääkysymys. Esimerkiksi tunnetut *vaatimukset metodien tieteellisestä objektivoinnista* – toistettavuus, yleistettävyyys, empiirinen todennettavuus jne. – *ovat loogisesti alisteisia tälle vaatimukselle*. Nimittäin, jos metodin kohdepätevyydestä ei olla selvillä, ei itse asiassa voida myöskään tietää täsmällisesti, millaisia ovat ne objektiivisuusvaatimukset, jotka metodille tulee asettaa. Objektivoitavuus on tietenkin aktuaali-empiiristen yksittäisteorioiden tieteellisyyden perustavanlaatuisen, välttämätön edellytys. Mutta: tämä ehto voidaan toteuttaa vain, jos kohteen tutkiminen kyseisillä metodeilla ylipäänsä on mahdollista, ts. jos ne ovat kohdeadekvaatteja (GdP, 520-522).³⁵

35 Metodien kohdeadekvaattisuuden puute on marxilaisen psykologiakritiikin standardiargumentteja. Tässä suhteessa Holzkamp ei varsinaisesti esitä mitään uutta. Esimerkiksi Leimanin differentiaalipsykologian kritiikki on olennaisesti juuri differentiaalipsykologian pätevyysalueen rajaamista ja sen metodologian kohdeadekvaattisuuden kritiikkiä (Leiman 1973, 9-10, 13, 17, 66).

6.5.3. **Aktuaali-empiirinen tutkimus ja ajatus subjektitieteestä**

Holzkampin perustavanlaatuisen ajatus edellisen kehittelyn pohjalta on se, että *traditionaalisen psykologian tutkimusmetodiikka on radikaalisti yhteensopimaton psykologian tutkimuskohteen olemuksen kanssa*. Psykologia on lainannut olennaiset tieteelliset välineensä luonnontieteistä asettamatta kysymystä näiden menetelmien suhteesta omaan tutkimuskohteeseensa. *Grundlegungsissa* Holzkamp kohdistaa tämän kritiikin traditionaaliseen psykologiaan kokonaisuudessaan, vaikka painottaakin yksityiskohtaisen kritiikin kokeellis-tilastollista menetelmää koskevaksi. *Grundlegungen* jälkeen ilmestyneissä teksteissä painotus on muuttunut: psykologian sisäisessä metodikiistassa demarkaatiolinja kulkee olennaisesti kontrollitieteen ja subjektitieteen välillä. Subjektitieteen kehittäminen edellyttää vuoropuhelua erilaisten subjektin roolia painottavien paradigmojen – psykoanalyysi, fenomenologia, marxismi – välillä. Kriittinen psykologia ei voi ohittaa psykoanalyysia ja fenomenologiaa omassa kehityksessään (Holzkamp 1984; 1984a; 1985; 1986; vrt. Schneider 1980).

Kokeellis-tilastollinen metodikaanon

Traditionaalisen psykologian kritiikki voidaan siis kohdistaa olennaisesti kokeellis-tilastollisen metodin kritiikiksi, sillä se on olennaisesti hallinnut länsimaisen akateemisen psykologian metodologista ajattelua (vrt. Eskola 1985; Leiman 1973; Schneider 1980).

Kokeellis-tilastollista lähestymistapaa voi luonnehtia karkeistaen seuraavasti. Lähtökohtana on variaabeli-skeema, joka rakennetaan riippumattomista ja riippuvista muuttujista. Näiden välistä yhteyttä, kovariaatiota, tarkastellaan kokeellis-tilastollisesti. Yhteys oletetaan jossain määrin satunnaiseksi, jolloin tämä satunnaisuus huomioidaan tarkastelutavan stokastisuutena. Tavoitteena on nyt havainnoida mahdollisimman kontrolloidusti riippumattoman ja riippuvan muuttujan välinen suhde. Tätä varten on pystyttävä rajaamaan pois mahdollisimman tarkasti "satunnaiset" häiriötekijät, niin että riippumattoman muuttujan vaikutus ilmenisi mahdollisimman puhtaana. Tässä tarkoituksessa on kehitetty koko kokeellis-tilastollinen objektivointimetodiikka. Tutkimusasetelman koeteltavuus merkitsee sen toistettavuutta niin, että satunnaiset häiriötekijät voidaan eristää kuten myös mitatta-

vuutta, eksaktia kvantifiointia. Empiirinen pätevyys merkitsee tilastollista varmistamista, määrättyä tilastollista ennustettavuutta. Yleistettävyyttä määritellään tilastollisella pistoko-keella jne. Koko tämän ajattelun taustalla on näkemys stokastisesta muuttuja-skeemasta, jonka puitteissa yksittäisteorioiden tasolla ei voida esittää kuin empiirisesti vahvistettuja riippumattoman ja riippuvan muuttujan välistä suhdetta koskevia tilastollisia väittämiä (GdP, 522-524).

*Näin saavutettava empiirinen tietoaaines on determinoitunut sen hankkimisessa käytetyn metodin rakenteen kautta ja tästä seuraa vastaava determinaatiosuhde kohteen kuvaukses-
sa käytettyihin teoreettisiin kategorioihin.* Nämä käsitteet voivat olla vain lausumia niistä ehdoista, jotka yksilön ympäristössä (Umwelt) vaikuttavat satunnaisprosesseina hänen aktiveetteihinsa. Välittömyyden postulaattia ei tässä pystytä ylittämään erilaisten S-O-R kaavaan sijoitettujen väliin tulevien muuttujien avulla.

Tätä asetelmaa voidaan nyt tulkita kategoria-analyysin kautta saavutetuilla käsitteillä. Havaitaan, että kyse on ihminen – maailma suhteen erään aspektin tematisoinnista. Tämän suhteen olennaisia määreitä luonnehdittiin edellä merkitysten, toiminnan subjektiivisten perusteiden, toimintakykyisyyden jne. kategorioilla. Kokeellis-tilastollisessa ajattelussa tapahtuu kuitenkin "edellytysten" ja "aktiiviteettien" välisen yhteyden kaventuminen, sillä merkitykset ja toiminnan subjektiiviset perusteet sulkeistetaan tarkastelusta. Tämän seurauksena on, että näitä edellytyksiä ei voida lainkaan ymmärtää spesifisti inhimillisinä edellytyksinä, ts. yhteiskunnallisina elämänehtoina, jotka ovat yksilölle toimintamahdollisuuksia. Ihmisen toiminnan erityisluonnetta subjektiivisesti perusteltuna mahdollisuussuhteena, tietoisena suhteutumisenä ja toimintakykyisyytenä ei voida tässä lainkaan tavoittaa (GdP, 525).

Kokeellis-tilastollisen asetelman luonteesta seuraa myös se, että ihmisten välisten intersubjektiivisten suhteiden erityisluonne sulkeistuu kokonaan. Intersubjektiivisten suhteiden vuorovaikutusluonne, molemminpuolisuus (minä olen toiselle toinen minä) korvautuu instrumentaalisella suhteella, jossa minä tutkijana erotun toisista, joita tutkin. Suhteeni on *ulkopuolinen suhde* koehenkilöihin, joiden osalta yritän selvittää kuinka ulkoiset olosuhteet vaikuttavat heidän aktiveetteihinsa. Tämä taas vahvistaa yllä luonnehdittua toiminnan

subjektiivisten perusteiden sulkeistamista käyttäytymisen analyysissa. Merkitykset, perusteet jne. voivat tulla analyysiin mukaan vain hypoteettisina konstruktioina, jotka selittävät väliintulevaa tekijää, mutta niitä ei voida käsittää inhimillisessä erityislaadussaan, ts. toiminnan aitona perustana. Tätä perusasetelmaa ei suinkaan ole pystytty ylittämään koetilanteen sosiaalipsykologiaa kehittämällä, vaan itse ongelma tavallaan vain kärjistyy ja syvenee, kun esimerkiksi yritetään kontrolloida koetilanteen osatekijöitä antamalla koehenkilöille valekysymyksiä tms. (GdP, 527. Vrt. Eskola 1982, 54-59).

Tästä argumentaatiosta ei seuraa että kokeellis-tilastollinen lähestymistapa olisi vailla aitoa tieteellistä rationaliteettia. Kyse on pikemminkin tämän rationaliteetin rajoista, siitä että sen puitteissa ihmistä ei voida tematisoida kuin rajoittuneesti, subjektiivisuuden olennaisia määreitä kaventaen. Olennaisessa mielessä lähestymistavan sisäinen tieteellinen rationaalisuus ei ole kohdeadekvaatti. Kyse ei ole yksittäisen tutkijan motiiveista, ideologisista tekijöistä tms. vaan siitä, että metodologinen malli tuottaa immanentisti, rakenteellisesti kaventuneen käsityksen siitä mitä tutkitaan (GdP, 528; vrt. Leiman 1973).

Kontrollitieteen näkökulma

Yllä kuvatulla kohteen kaventumisella on seurauksensa myös tutkimuksen yhteiskunnalliselle funktiolle. Kun ihmistä tarkastellaan muuttuja-skeeman puitteissa hänet oletetaan ikään kuin luonnonolennoksi ennalta-annetussa ympäristössä, johon hän ei itse vaikuta. Ihmisen aktiivisuus, tuottava toiminta ja oman elämän hallinta sulkeistuvat tutkimuksen ulkopuolelle. Olosuhteet, joita tarkastellaan, ovat ennalta-annettuja ja siis vierasmääräytyneitä. Vuorovaikutus noudattaa ulkopuolisen lähestymistapaa: miten minun tutkijana asettamani muuttujat vaikuttavat toisten käyttäytymiseen.

Jos nyt kysytään keiden yhteiskunnallisiin intresseihin tällainen näkökulma, jossa ihmistä tarkastellaan vierasmääräytyneiden olosuhteiden määrittämänä, voi liittyä, niin havaitaan määrätty vastaavuus tällaisen tutkimuksen olettamien ehtojen ja yhteiskunnan luokkarakenteen välillä. Kyse on yhdenmukaisuudesta hallitsevan luokan näkökulman kanssa.³⁶

³⁶ Holzkamp sulkeistaa tässä, niin kuin muissakin yhteyksissä, kysymyksen siitä miten "hallitseva luokka" teoreettisesti käsitetään, tarkastelun ulkopuolelle.

Tämä ei tarkoita sitä, että traditionaalinen psykologia olisi kokonaisuudessaan alistettu hallitsevan luokan intresseille. Tämä välitys ei tapahdu tietoisina ideologisina ratkaisuin, vaan se on rakenteellinen seuraus metodikaanonin luonteesta. Se, missä määrin tämä yhteys todella on olemassa, riippuu tutkimuksen ongelmanasettelun tasosta. Mitä epäspesifimmästä problematiikasta on kysymys, sitä vähäisempi tämä rakenteellinen yhteys on. Operaatioiden (havainto – operaatio – koordinaatio -taso) tason tutkimuksessa kysymyksenasettelut ovat niin epäspesifejä, että rakenteellista yhteyttä yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin ei voida olettaa. Mutta *siinä määrin, mitä enemmän tutkimusongelmat liittyvät ihmisten spesifisti yhteiskunnalliseen toimintaan, tulee tämä rakenteellinen yhteys ilmeiseksi*. Voidaan sanoa, että tutkijan "selän takana" toteutuu tieteellisen kysymyksenasettelun samaistuminen yhteiskunnalliseen kontrolloijien ja kontrolloitujen suhteeseen (GdP, 530).

Oleennaista tässä on se, että kuvattua *traditionaalisen psykologian strukturaalista puolueellisuutta ei voida neutralisoida tutkimuksen kysymyksenasettelujen sisällöllisellä muuntelulla*. Kyse on rakenteellisesta puolueellisuudesta, joka on seurausta tutkimusasetelman yleisestä jäsentymisestä. Tämä rakenne ei purkaudu, vaikka traditionaalinen metodologia yritettäisiin ottaa sellaisenaan radikaalien tai "edistyksellisten" kysymyksenasettelujen välineeksi. Itse tutkimusasetelma sulkee ulkopuolelleen ihmisten kollektiivisen aktiivisuuden elämänhallinnassaan. Tähän liittyvää itsemääräämistä ei voida tavoittaa aidosti menetelmillä, jotka tarkastelevat inhimillistä toimintaa vierasmääräytyneesti. Asianomainen itse, hänen oma aktiivisuutensa, ei voi olla tällaisen tutkimuksen aito lähtökohta, vaan tutkimus jää pakosta tutkimukseksi "asianomaisten puolesta". Ts. ulkopuolisen näkökulmaa ei pystytä ylittämään (GdP, 530-531).

Holzkamp havainnollistaa tätä näkemystä työttömyystutkimuksen kritiikillä. Kriittisen psykologian toisen kansainvälisen kongressin yleisteemanahan oli työttömyys ja sen psykologiset seuraukset. Kriittisen psykologian oman subjektitieteellisen näkökulman kehittämättömyyden seurauksena valtaosassa konkreettista työttömyystutkimusta ei kyetty ylittämään yllä kuvattua metodologista ongelmaa. Tutkimusasetelmat koskivat työttömyyden *vaikutuksia* työttömään, tavalla tai toisella konkretisoituna. Tällainen ulkoinen vaikutusten tarkastelu ei kuitenkaan pysty tavoittamaan työttömyyden psykologista, kokemuksellista

ydintä. Vaikutustutkimuksen ulkopuolelle jää kysymys työttömän toimintakykyisyydestä ja sen kehitysmahdollisuuksista (Holzkamp 1986).

Psykologin "edistyksellinen" näkökulma ei siis ole riittävä edellytys rakenteellisen puolueellisuuden ylittämiseksi.³⁷ Kysymys on ennen muuta tutkimusasetelman sisäisistä ehdoista, siitä että tutkimusmenetelmien on vastattava tutkimuskohteen erityisluonnetta. Traditionaalisen psykologian menetelmät omaavat kyllä aidon tieteellisen rationaliteetin, mutta niiden avulla voidaan kuvata vain osittain inhimillistä toimintaa. Edellä analysoidun yleisen ja rajoittuneen toimintakykyisyyden käsitteiden avulla tämä voidaan ilmaista niin, että *traditionaalisen psykologian kontrollitieteellinen näkökulma mahdollistaa rajoittuneen toimintakykyisyyden empiiristen muotojen teoreettisen reproduktion*. Sen puitteissa ei voida kuitenkaan tematisoida yksilön subjektiutta, yleistynyttä toimintakykyisyyttä. Kontrollitieteellinen ulkopuolisen näkökulma ei pysty tavoittamaan subjektia subjektina, inhimillistä toimintaa merkityksellisenä ja perusteltuna subjektiivisena todellisuutena (GdP, 531-532; vrt. Holzkamp 1973, 402).

Erittäin tärkeä käytännössä tapahtuva rajaus, joka seuraa traditionaalisen psykologian metodologisesta luonteesta, on se, että *psykologien itsensä ammatillinen kokemus* rajautuu tendenssinomaisesti hedelmällisen tieteellisen tutkimuksen ja keskustelun ulkopuolelle, sillä tämä kokemus ei sellaisenaan voi olla traditionaalisen metodologian lähtökohtana, ja toisaalta taas kokeellis-tilastollinen ajattelutapa ja tieteellinen kieli asettavat sellaisia vaatimuksia, että psykologin ammatillisen kokemuksen tematisaatio niiden puitteissa on käytännössä yksittäiselle psykologille mahdotonta (GdP, 532). Tämä ilmenee psykologin kokemien ongelmien henkilökohtaistamisena ja teoreettisena puhekyvyttömyytenä omasta työstään (vrt. Raitolan analyysi tästä problematiikasta, Raitola 1986).

Subjektitieteen näkökulma

Kohdeadekvaattisuuden vaatimuksesta seuraa, että aktuaali-empiirisen tutkimuksen metodiikka on rakennettava niin, että sen soveltaminen mahdollistaa psyykkisen tutkimisen sen kaikissa olennaisissa suhteissa. Objektivointivaatimuksesta ei siis saa seurata kohteen ka-

37 Vrt. tätä Häyrysen 1970 esittämään tunnukseen: viattomuus ei ole kylliksi (Häyrynen 1970).

ventumista merkitseviä ratkaisuja. Metodiikan on vastattava psyyken spesifejä tunnusmerkkejä. Kokonaisyhteiskunnallisessa välittyneisydessään nämä tunnusmerkit liittyvät ennen muuta yksilön mahdollisuuteen tietoiseen suhteutumiseen yhteiskunnallisiin merkityksiin, subjektin näkökulmaan aina omana näkökulmanani, intersubjektiivisuuden molemminpuolisena reflektiosuhteena kahden subjektin välillä jne. Olennainen kysymys, joka nyt asettuu, on onko tämä subjektivisuus ja tieteellinen objektiivisuus ja objektivoitavuus ylipäänsä lainkaan sovitettavissa *tieteellisesti* yhteen?

Holzcamp katsoo, että valtaosa subjektipainotteisesti suuntautuneesta metodologiasta ei tosiasiasa onnistu ratkaisemaan tähän vastakkaisuuteen liittyviä ongelmia tieteellisesti kestävällä tavalla. Se, että erilaisia subjektin aktiivista roolia painottavia lähestymistapoja kehitetään hyvin laaja-alaisesti, on Holzcampin mukaan selvä osoitus traditionaalisen psykologian metodologisen kriisin syvenemisestä. Subjektin roolia yhdensuuntaisesti kriittisen psykologian kanssa painottavia lähtökohtia ovat ainakin toimintatutkimus, etnometodologia, fenomenologinen psykologia, laadullinen sosiaalitutkimus, biografiatutkimus ja kriittinen hermeneutiikka. Myös psykoanalyysissa on muotoiltu subjektiviteetin tematisaation kannalta ohittamattomia kysymyksenasetteluja (Holzcamp 1984, 17, 32, 39; 1984a; 1985, 37)

Nämä lähestymistavat osuvat tosin oikeaan traditionaalisen psykologian kritiikkeissään, mutta niiden omat metodologiset ratkaisut jäävät vain kokeellis-tilastollisen ajattelutavan abstraktiksi negatioksi. Ongelmana on tässäkin se, että näiden vaihtoehtoisten lähestymistapojen perustana on kategoriaalinen ratkaisu, joka käsittää tutkimuskohteen kaventuneella tavalla. Yksilöä tarkastellaan atomistisena yksilönä eristettynä yhteiskunnallisen todellisuuden tuotannosta.³⁸ Tällainen tarkastelutapa samaistaa inhimillisen kokemuksellisuuden sen porvarillisiin ideologisiin muotoihin – näennäiseen sisäisyyteen ja minäsulkeutuneisuuteen. Sitoutuminen tähän ideologiseen muotomääräytyneisyyteen selittää sen, että subjektiviteetin tematisaatio saa yhä uudelleen itsensä-tukasta-ilmaannostamisen luonteen, joka voidaan kumota yhä uudelleen variaabelipsykologian näkökulmasta.

38 Tuotanto ei tässä rajoitu (ks. edellä 129-130) työtoimintaan, vaan viittaa yhteiskunnalliseen uusintamiseen ja merkitysten tuotantoon laajassa mielessä.

Kategoriaalianalyysi osoitti kuitenkin, että vaikka minun oma subjektiivinen näkökulmani onkin aina lähtökohtana kokemukselleni ja maailmankuvalleni, niin se ei ole mikään itseensä suljettu viimeinen instanssi, jonka takaa ei enää löytyisi mitään. Kun nimittäin tarkastelen omaa kokemustani loogis-historiallisen välitysanalyysin antamin kategorioin, osoittautuu että kulloinenkin oma näkökulmani oman kokemukseni alkupisteenä on aina jo samalla määrätyn fylogeneettisen ja yhteiskunnallisen prosessin päätepiste, jota kautta vasta oma kokemukseni on tullut mahdolliseksi. Loogis-historiallinen analyysi ei siis merkitse subjektin näkökannan kiistämistä tai redusointia, vaan minä löydän sen kautta itseni – tieteellisesti reflektoituna – paikalta, jossa jo aina olen ollutkin. Havaitsen olevani yksilö, joka suhteutuu tietoisesti omiin toimintamahdollisuuksiinsa, jotka välittyvät kokonaisyhteiskunnallisen olemassaolevan elämisyhteisönsä kautta. Osallisuuteni tähän systeemiin on myös oman olemassaoloni uusintamista.

Näin tulee ymmärrettäväksi myös se, että ne olosuhteet joissa elän ovat ihmisten itsensä tuottamia ja siten myös muutettavissa olevia. Voin osallistua yhdessä toisten kanssa yhteiskunnalliseen elämäntapaan. Tämä ei poista sitä, että olen jatkuvasti määrättyjen olosuhteiden alainen. Mutta minulla on mahdollisuus laajentaa elämäntapaani ja rajoittaa vierasmääräytyneisyyttä. Minä sulkeutuneessa subjektiokeskeisyydessä tämä kategoriaalinen yhteys kohtalokkaasti katkeaa ja tulee mahdottomaksi nähdä yksilöiden yleistyneen toimintakykyisyyden edellytyksiä. Aito *subjektin näkökulma* ei siis voi merkitä missään mielessä objektiivisten olosuhteiden ja merkitysten sulkeistamista. Käsitteellisestä rakenteesta on suljettava pois ainoastaan todellisten suhteitteni ja niiden määrätymisen kaventaminen, sillä tämä on samalla elämäntapaan mahdollisuuksien kaventamista (GdP, 537-539).

Näin ymmärrettynä *tieteellisen objektivoinnin ja subjekti -sidonnaisuuden samanaikaisuus eivät ole vastakkaisia pyrkimyksiä*. Tieteellinen tutkimus on intersubjektivistista toimintaa, joka voidaan jäsentää tieteellisesti, kun sen erityisluonne tunnetaan. Variaabelipsykologiasa tämä intersubjektivisuus sulkeistetaan kokonaan. Subjektivistisissa metodologioissa taas sen tieteellinen objektivointi ei onnistu.

Psykologisen tutkimuksen metodologiassa on kyettävä luomaan samanaikaisesti tieteellisen objektiivisuuden kriteerit ja säilytettävä tutkijan ja tutkittavan suhde aitona intersubjektiivisena suhteena. Niin kuin koko tähänastisesta esityksestä on käynyt ilmi, ei jälkimmäinen vaatimus johdu moraalisisista, eettisistä tai emansipatoorisista syistä,³⁹ vaan siitä, että muuten tutkimuskohteen (kokonaisyhteiskunnallisesti välittynyt inhimillinen toimintakykyisyys/kokemuksellisuus) olennaisia piirteitä ei yksinkertaisesti voida tavoittaa. Toiminnan subjektiivisen perusteltuneisuuden sulkeistaminen muodossa missä tahansa muodossa merkitsee juuri spesifisti inhimillisen eliminoimista tutkimusprosessista.

Niinpä *olennainen vaatimus, joka asettuu tutkijan ja tutkittavan väliselle suhteelle on se, että subjektiivisesti funktionaalisten toimintaperusteiden yleistetyn ymmärrettävyyden tasoa ei aliteta intersubjektiivisessa vuorovaikutuskehikossa. Tieteellisen objektiivisuuden vaatimus voi tässä olla vain vaatimus tällaisen intersubjektiivisen ymmärrysperustan olemassaolosta.* Tutkimuksen tehtävänä on sitten tämän kehikon edelleen kehittäminen tieteellisen koeteltavuuden/pätevyyden perustelemisen/yleistettävyyden suuntaan. Kyse on tutkijan ja tutkittavan välisen intersubjektiivisen suhteen kehittämisestä *metasubjektiiviseksi* suhteeksi (GdP, 541).

Tutkija on yksilöllinen subjekti siinä missä kuka tahansa henkilö. Mutta tieteellisen tutkimuksen toteuttajana hän on myös tieteen subjekti. Subjektitieteen näkökulmasta tieteellisyys merkitsee nyt sitä, että tutkijan on asetettava oma subjektiviteettinsa tarkastelun ja analyysin kohteeksi, ts. kategoria-analyysin on palveltava tutkijan oman aseman ja kokemuksellisuuden analyysissa. Tämä *tutkijan oman kokemuksellisuuden itseanalyysi on subjektitieteellisen lähestymistavan välttämätön ehto.* Subjektitieteellisten kategorioiden omaksuminen merkitsee ensimmäistä askelta kohti oman kokemuksellisuuden yleistämistä ja on siten myös metasubjektiivisen suhteen muodostumisedellytys.

Tutkijasubjektin oman kokemuksellisuuden mukaan vetäminen tutkimussuhteen analyysissa on tosin välttämätön ehto metasubjektiivisen suhteen muodostumiselle, mutta sellaisenaan vielä riittämätön määre yksittäisteoreettisen aktuaali-empiirisen tutkimuksen tieteelli-

³⁹ Vrt. Antti Eskolan esittämään traditionaalisen metodologian kritiikkiin (1982), jossa eettinen argumentaatio on olennaisella sijalla.

selle objektivoinnille. Sen, mikä pätee tutkijasubjektin toiminnan reflektointisuudesta, tulee koskea myös tutkimuksessa mukana olevia. Myös tutkittavien oma kokemus on vedettävä subjektitieteellisen analyysin piiriin. Tavoitteena on oltava prosessi, jossa tutkijan ja tutkittavien ero vähitellen ylittyy ja tutkittavat tulevat tutkijan reaaliseksi kommunikaatioskumppaneiksi metasubjektiiivis-tieteellisesti rakentuneessa kehikossa. *Vasta tällä metasubjektiiivisellä tasolla eksplikoitavat objektivoitokriteerit saavat todellisen aktuaali-empiirisen merkityksensä.* Tämä pitää sisällään myös sen, että tutkimuksen menetelmät eivät voi olla vain tutkijan omia metodeja, vaan niiden on tultava myös tutkimukseen osallistuvien metodeiksi, aktuaali-empiirisiksi metodeiksi tutkittaville itselleen.

Tämä tutkittavien tutkimusprosessiin osallisuuden periaate on keskeinen lähtökohta, jolle muut yksittäiset periaatteet ovat alisteisia. Samalla se on keskeinen tekijä, joka erottaa subjektitieteen traditionaalisesta psykologiasta. *Subjektitieteelliset kategoriat, teoriat ja menetelmät eivät ole kategorioita jne. tutkittavista, vaan tutkittaville.* Tässä ei taaskaan ole kyse moraalisesta tms. periaatteesta, vaan siitä, että muulla tavoin itse tutkimuskohteen tieteellinen käsittäminen ei ole mahdollista.

Tutkittavien osallisuuden periaatteella on seurauksensa myös *tutkimusongelmien* luonteelle. Tutkimusongelma ei voi myöskään enää olla vain tutkijan oma ongelma, vaan se on muotoiltava yhdessä tutkittavien kanssa. Ongelman on oltava asianomaisten itsensä kokema ongelma. Näin siitä voi myös tulla ongelma, joka on metasubjektiiivisen analyysin kohteena. *Subjektitieteellinen tutkimusasetelma edellyttää siis yksittäisteoreettisen aktuaali-empiirisen tutkimuksen objektivoinnin olennaisimpana kriteerinä tutkijan ja tutkittavien käsitteellisesti perusteltua metasubjektiiivista kehikkoa, tutkijan ja tutkittavien tieteellisesti jäsenettyä kooperaatiota subjekti – subjekti suhteena, jonka perustana on yhteisesti asetettu ongelma ja yhteinen intressi sen ratkaisemiseen.*

Se, mitä Holzkamp tässä (GdP, 542-545) esittää, on radikalisoitu kanta toimintatutkimuksellisesta metodologiasta. Holzkampin esitys pohjautuu olennaisesti Schneiderin (1980) kriittiseen katsaukseen toimintatutkimuksen kehityksestä ja metodiikasta. Samalla tässä esitetty merkitsee kriittisen psykologian varhaisempien kantojen kritiikkiä, tai jos niin ha-

lutaan, ratkaisua avoimeksi jääneisiin kysymyksiin (vrt. Keilerin tähän liittyvä Holzkamp kritiikki 1977).

Sinnliche Erkenntnisissä Holzkamp toteaa saman traditionaalisen psykologian "ulkopuolisuuden" ongelman, joka on tässä kritiikin kohteena. Ongelman ratkaisuksi esitetään kuitenkin vain *tieteelliseen reflektioon* perustuvaa olennaisten suhteiden oivaltamista ja tätä kautta tapahtuvaa vapautumista rajoittuneesta käytännöstä. Holzkamp puhuu "valistuksellisesta taistelusta ihmisten päissä vaikuttavaa väärää subjektivistista* 'psykologiaa' vastaan" (1973, 410). Kun tämän valistuksen ainekset vielä olennaisesti perustuvat ekonomiakritiikissä annettuihin käsitteisiin, on lähtökohdan skientistisyys ilmeinen. Tiede asettuu yksilöiden todellista kokemuksellisuutta vastaan, vaikka Holzkamp huomauttaakin, että tieteellä ei ole monopolia maailman tiedostamisessa. Vasta irtaantuminen tästä skientismistä on tehnyt mahdolliseksi psykologis-fenomenaalisen tason analyysin.⁴⁰

Holzkamp itse luonnehtii (1984a) *Grundlegungiin* sisältyvää uutuutta juuri fenomenaalisen tason analyysiksi. Yllä luonnehditun kaltaisen metasubjektiivisuuden ajatuksen voimme löytää myös psykoanalyttisen tradition piiristä. Esim. Bruno Bettelheim (1986) kritikoi psykoanalyysin käytäntöön laajalti vakiintunutta asennetta suhtautua asiakkaaseen "toisena". Hänen mukaansa Freudin intentiona oli sellaisen teorian rakentaminen, joka olisi aina kulloisenkin asianomaisen itsetiedostuksen väline. Näin psykoanalyysi ei olisi teoriaa analyysin kohteista (potilaista/asiakkaista), vaan meistä itsestämme. Tähän viittaa jo Freudin tietoinen käsitevalinta (Minä, Se, Yliminä), joka tekee itsereflektion mahdolliseksi kenelle tahansa. Metasubjektiivisen lähtökohdan olennaista kaventamista merkitsee jo näiden käsitteiden kääntäminen "objektiivisiksi tieteellisiksi" ilmaisuiksi kuten ego, superego ja id. Samasta problematiikasta on kyse, kun Alice Miller kritikoi psykoterapioita niiden kasvattavasta asenteesta suhteessa asiakkaaseen (1983a,35-59).

40 Katsauksena objektivismiin metodologisiin kritiikkeihin ks. Töttö (1982). Hyvärinen (1985, 292-312) on tarkastellut pitkälle Tourainen interventio -tutkimuksen malliin perustuen dialogisen tutkimusprosessin mahdollisuutta yhteiskunnallisten liikkeiden tutkimuksessa.

Aktuaali-empiirinen tutkimus: mahdollisuusyleistäminen

Ajatus tutkimussuhteen intersubjektiivisuudesta johtaa väistämättä kysymykseen: kuinka sitten lopulta käy tutkimuksen *tieteellisen objektiviteetin*? Merkitseekö subjektin tietoinen mukaan vetäminen subjektivismia, tieteellisistä kriteereistä luopumista? Kuinka tutkimustulokset ovat *tieteellisesti yleistettävissä*, jos tilastollis-kokeellinen metodikaanonon hylätään?

Lähtiessään vastaamaan näihin kysymyksiin Holzkamp kärjistää vielä kerran subjektitieteellisen näkökulman vastakkaisuuden tilastollis-kokeelliseen. Jos tilastollinen ajattelu etsii säännönmukaisuuksia, joista yksilölliset variaatiot ovat poikkeuksia, satunnaisuuksia tms., niin *subjektitieteellinen ajattelu ei voi pitää yhtäkään yksilöä poikkeuksena jostakin. Jokaisen yksilön subjektiviteetti on jotain luovuttamatonta, joka on kyettävä tavoittamaan tieteellisesti sellaisenaan*. Mutta jos tämä vaatimus hyväksytään, niin jääkö enää mahdollisuutta tieteelliseen yleistämiseen?

Holzkampin hahmotelma vastaukseksi on ajatus *mahdollisuusyleistämisestä* (GdP, 545-568).

Yksilö – yhteiskunta -suhde on olennaisesti yksilön tietoiseen suhteutumiseen perustuva mahdollisuussuhde. Yksilön oma suhteutuminen määrittää hänelle avautuvien subjektiivisten mahdollisuusavaruuksien realisoitumisen tavan. Subjektitieteellisen tutkimuksen kohteena ovat juuri nämä mahdollisuusavaruudet, yksilöllisen kokemuksellisuuden suhde yleisiin toimintamahdollisuuksiin. Aktuaali-empiirisen tutkimuksen tavoitteena on tällöin tyypillisten mahdollisuusavaruuksien – *mahdolisuuksityyppien* – konstruointi. Mahdolisuuksityyppien hahmottaminen mahdollistaa myös tieteellisesti sitovien yleistysten tekemisen. Tutkimusprosessi on tällöin monivaiheista *kontrolloitua eksemplaarista käytäntöä*.

Tutkimus sisältää tässä kolme vaihetta tai askelta. *Ensimmäisenä* vaiheena on merkitysanalyysi. Kyse on elämäntilanteeseen liittyvien kategoriaalisten määritysten reaalihistoriallisesta konkretiosta. Yksilön käyttäytyminen saa perustansa yhteiskunnallisista merkityksistä. Siksi niiden analyysi ei ole jotain psykologialle ulkoista, vaan sen välttämätön ehto.

Yleiset kategoriaaliset määrytykset on nyt tarkennettava konkreettiin reaalihistorialliseen tilanteeseen (instituutiot, perhe, työpaikka, jne.), jolloin voidaan hahmottaa täsmällisesti merkitysten rajaama mahdollisuusavaruus. *Toisena* vaiheena on subjektiivisten toimintaperusteiden analyysi. Kyse on toiminnan subjektiivis-funktionaalisen puolen analyysistä. Miten yksilön/yksilöiden toiminta ilmentää yleistynyttä vs. rajoittunutta suhteutumista konkreettiin elämäntilanteeseen. Tämä edellyttää kokemuksellisuuden kokonaisvaltaista hahmottamista sen kaikkien funktioaspektien suhteen (tulkitseva vs. käsittävä ajattelu, motivaatio sisäistettynä pakkona vs. yleistynyt emotionaalisuus, sosiaalisten suhteiden instrumentalisointi vs. niiden intersubjektiivisuus jne.). Nämä luonnehdinnat eivät kuitenkaan tee tutkimuksesta vielä intersubjektiivista prosessia. Tutkimuksen on edettävä *kolmanteen* vaiheeseen, jossa teoreettisesti yleistetyt mahdollisuustyypit tehdään metasubjektiivisesti kommunikoitaviksi.

Mahdellisuustyypien yleistäminen ei voi olla vain tutkijan asia, vaan kyse on tutkijan tutkittavien vuorovaikutusprosessista, jossa kokemuksellisuustyypit tehdään kommunikoitaviksi. Tästä seuraa silloin se, että *jokainen yksittäinen* tapaus on huomioitava yleistyksiä tehtäessä ja että jokaisen tapauksen perusteella on myös tarkistettava tehtyä yleistystä. Näin yleistäminen on jatkuva prosessi, joka täsmentyy jokaisen tapauksen myötä. Vain näin voidaan taata se, että mitään kokemuksellisuuden muotoa ei sulkeisteta satunnaistekijänä.

Edellisestä ei kuitenkaan seuraa, että yksittäisten vastausten ja kokemusten loputon variaatio tekisi kaiken yleistämisen mahdottomaksi. Kunkin tyypillisen mahdollisuuden perustana on nimittäin aina asianomaisten yhteinen objektiivinen elämäntilanne siihen liittyvine merkityskonstellaatioineen, toimintamahdollisuuksineen ja rajoituksineen. Näihin edellytyksiin ei voida antaa loputtomasti erilaisia vastauksia, jotka olisivat jokainen yhtä "painavia". Metasubjektiivinen prosessi merkitsee kulloisenkin oman kokemuksen suhteuttamista yleistettyyn mahdollisuustyypiin. Tämä on prosessi, jossa kukin yksittäistapaus ja tyypillinen lähenevät asymptoottisesti toisiaan. Tästä seuraa, että mahdollisuustyypien yleistäminen ylipäänsä tulee mahdolliseksi ja relevantiksi. Samalla on kuitenkin niin, että jokainen yleistys voi olla statukseltaan vain väliaikaista tai alustavaa tietoa. Aktuaali-empiirinen

prosessi voi tuskin koskaan päätyä absoluuttiseen tietoon, jota ei voitaisi vielä korjata ja täsmentää uusien tapausten antamalla aineistolla.

Holzkampin mukaan *mahdollisuusyleistäminen on empiiristä hypoteesin muodostusta, jossa esitettyjen mahdollisuustyyppien tieteellinen pätevyys testataan kontrolloituna eksemplarisena käytäntönä. Tutkimusprosessi on tällöin metasubjektiiivinen kehittävä tapahtuma, jossa tutkija ja tutkittavat ovat yhdessä osallisia. Yleistävä päättely ei tässä noudata tilastollista menettelytapaa, vaan perustuu mahdollisuustyyppien realisointiin tutkimusprosessissa.*

Tutkimustulosten tieteellinen yleistettävyyks perustuu tutkimusprosessin luonteeseen kontrolloituna tilanteena. Tilastollis-kokeellisen kontrollin ulkopuolisuuden ongelma ylitetään tässä tutkimusasetelman metasubjektiiivisen luonteen kautta. Tutkimus on tutkijan ja tutkittavien yhteistä käytäntöä. Mahdollisuustyyppien yleistäminen tapahtuu tieteellisenä kommunikaatioprosessina, jonka kautta yksittäiset kokemustyypit käsitteellistetään. Saatujen mahdollisuustyyppien *pätevyys* voidaan koetella toiminnassa, esimerkinomaisessa käytännössä. Mahdollisuustyyppien toteutettavuus tutkijan ja tutkittavien yhteisessä toiminnassa on osoituksena yleistyksen pätevyyydestä. Kyse on mahdollisuustyyppien realisoitavuuden esimerkinomaisesta osoittamisesta.

Teoreettisella oletuksella on empiirinen pätevyys, jossa siinä hahmotettu mahdollisuustyyppi on realisoitavissa asianomaisten omana toimintana tutkimusasetelman puitteissa. Kyse on nimenomaan asianomaisten oman käytännön kautta realisoidusta mahdollisuudesta. *Näin saatu empiirinen pätevyys on periaatteessa osoitettu jo yhden ainoan tapauksen kautta.* Tällainen yksittäistapaus edustaa sellaisenaan sitä mahdollisuustyyppiä, josta se yksittäistapauksena on yleistetty. Yleistävä päättely yhden tapauksen kautta on siis mahdollista, mutta se ei tietenkään sulje pois sitä, että myöhemmät yksittäistapaukset johtavat päätelmän tarkistamiseen suuntaan tai toiseen. Tällöin myös ensimmäisen yksittäistapauksen suhde yleiseen mahdollisuustyyppiin jäsentyy uudella tasolla. Olennaista tässä on yksittäis-

tapauksesta päättelyn mahdollisuus. Jos mahdollisuustyyppi on realisoitavissa yhden ker-
ran, on se sitä periaatteessa yleisemminkin.⁴¹

Jos subjektitieteelliset lausumat ovat *verifioitavissa* yksittäistapauksen kautta, niin sama koskee periaatteessa myös niiden *falsifiointia*. Oletettua mahdollisuustyyppiä ei voida pitää pätevänä, jos tutkittavat esittävät tutkijan ja tutkittavien metasubjektiiivisessa kommunikaatioprosessissa, että heidän subjektiiviset toimintamahdollisuutensa eivät mahdu esitetyn tyyppin puitteisiin.

Näin ollen sekä verifikaatio että falsifikaatio ovat molemmat jatkuvia prosesseja. Tehdyt yleistyksiset vaativat alituista tarkistamista ja edelleen kehittämistä jokaisen yksittäistapauksen esiin nostaman materiaalin perusteella. Tämä tarkistaminen ei kuitenkaan kosketa tutkimuksen kategoriaalista ja aktuaali-empiiristä tasoa samalla tavalla.

Se, että määrätty teoreettinen yleistys osoittautuu aktuaali-empiirisesti kestävämmäksi, ei nimittäin vielä välttämättä sano mitään siitä kategoriaalisesta perustasta, jolla aktuaali-empiirinen hypoteesi on muodostettu. Vaikka yksittäinen teoria osoittautuisikin kestävämmäksi, voi sen perustana oleva kategoriaalinen järjestelmä silti säilyttää relevanssinsa. Tällöin on kyse siitä, että samalla kategoriaalisella perustalla voidaan esittää useita erilaisia aktuaali-empirian taseoisia yksittäisteorioita. Kategoriaalisen tason falsifikaatio tieteellisesti sitovassa mielessä on Holzkampin mukaan mahdollista ainoastaan historiallis-empiirisen aineiston perustalla. Aktuaali-empiirinen analyysi voi osoittaa kategoriaalisen analyysin rajoja, ongelmakohtia jne. Uuden kategoriaalisen tason saavuttaminen ei ole kuitenkaan mahdollista suoraan aktuaali-empiriasta, vaan edellyttää osoitetun ongelmakohdan historiallis-empiirisen tason analyysia.

41 Holzkamp viittaa tässä yhteydessä (GdP, 560) Kurt Lewiniin. Antti Eskola näyttää myös omaksuvan yhdestä tapauksesta päättelyn mahdollisuuden esitellessään Freudin ja Lewinin teorioita: "Lewin puolustaa tieteellisyyttä paljolti samassa hengessä kuin Freud; ja poluksi tieteelliseen tietoon kumpikin näkee pikemminkin yhden tapauksen kaikinpuolisen erittelyn kuin keskiarvojen kokoilun monista tapauksista." (Eskola 1985, 111). Toisin kuin Holzkamp, Eskola ei kuitenkaan juuri kehittele ajatusta eteenpäin konkreetin metodologisen mallin suuntaan. Vrt. Lewin (1981).

6.5.4. Mahdollisuusyleistämisen faktiset rajoitukset ja kokeellis-tilastollisten menetelmien paikka subjektitieteellisessä metodiikassa

Edellä esitetty toiminnan spesifisyystasojen analyysi mahdollistaa tutkimusmetodologiaa koskevan kysymyksenasettelun uudelleenjäsentämisen. Traditionaalisen kokeellis-tilastollisen kritiikin ydin oli se, ettei sen puitteissa tavoiteta toiminnan spesifiä olemusta. Ts. metodologiana se on kohteen kannalta epäadekvaatti. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö sillä olisi aitoa tieteellistä rationaliteettia ja että sillä ei voitaisi kuvata toiminnan joitakin puolia tai tasoja.

Taulukossa 2 (yllä) on esitetty synteesi tutkimusmetodologioiden spesifisyystasoista. Ajatus tässä on lyhyesti ilmaistuna se, että toiminnan "ylemmillä" tasoilla – joita luonnehtivat subjektius jne. – vain aidosti subjektitieteellinen lähestymistapa vastaa tutkimuskohteen erityislaatua. Toiminnan epäspesifeillä tasoilla sen sijaan on mahdollista nojautua näitä kohteita vastaaviin metodiikkoihin. Näin tilastollis-kokeellinen metodiikka voi olla osa subjektitieteen metodologista kokonaisuutta. Tosin tällainen metodiikka jää aina alisteiseen asemaan: toiminnan olennaisimpia tunnusmerkkejä sen avulla ei voida saavuttaa.

Se, millainen metodiikka milläkin tasolla konkreetisti tulee kyseeseen, on puolestaan yksityiskohtaisen metodisen kehittelytyön vastattavissa eikä Holzkamp puutu kysymykseen yksityiskohtaisesti. Kriittisen psykologian puitteissa käynnissä olevat konkreetit tutkimusprojektitkin ovat keskittyneet kehittävien toimintatutkimusmenetelmien soveltamiseen eivätkä ole spesifioineet yksityiskohtaisesti kysymystä kokeellis-tilastollisen metodiikan soveltamisen konkreeteista pätevyysalueista (vrt. Braun & Holzkamp 1985, 114-141; SUFKI 1984).

<i>Taulukko 2: Subjektitieteellisen metodologian spesifisyystasot</i>		
A.	Yhteiskunnallinen työnjako, työ Yliyksilölliset tavoitteet ja merkitykset	Yhteiskuntasuhteiden tutkimuksen taso: historiallinen materialismi, ekonomiakritiikki jne.
B.	Toiminnan taso, kooperaatio, toimintatavoitteet	Spesifisti subjektitieteellinen metodologia
C.	Operaatioiden taso, havainto – operaatio – koordinaatio, yksilölliset tavoitteet, interaktio	Subjektitieteellinen ja kokeellis-tilastollinen metodologia

Voimme tiivistää Holzkampin tutkimusmetodologian tasojen jäsenyyksen yllä olevaan muotoon. Kohdeadekvaattisuuden periaatteesta seuraa, että toiminnan eri tasoilla tutkimusmetodologiainkin tulee olla aina erilaista.

Taso A. on itsenäistyneiden yhteiskuntasuhteiden ja toiminnan yliyksilöllisten momenttien taso. Sen tutkimus on mahdollista yhteiskuntatieteellisen metodologian varassa (histomat, ekonomiakritiikki), rakenteita voidaan tutkia rakenteina.

Taso B. ilmaisee inhimillisen toiminnan spesifiä erityisluonnetta. Kyse on yksilön olemassaolon kokonaisyhteiskunnallisesta välittyneisyydestä, toimintakykyisyydestä jne. Tällä alueella aito tieteellinen tutkimus voi perustua vain subjektitieteelliseen metodologiaan. Holzkampin mukaan kyse on metasubjektiiivisesta tutkimusprosessista, mahdollisuusyleistämisestä.

Taso C. luonnehtii toiminnan epäspesifiä tasoa. Tällä tasolla kokeellis-tilastollinen lähestymistapa on kohdeadekvaatti ja voi siis sisältyä alistettuna momenttina subjektitieteen metodologian kokonaisuuteen.

Tasojen rajat eivät ole tässä ehdottomia, sillä tasolla B. toteutuva vierasmääräytynyt toiminta on myös tiettyyn rajaan saakka kuvattavissa tilastollis-kokeellisesti. Inhimillisen toiminnan olennainen tunnusmerkki, yksilöiden subjektisuus, voidaan kuitenkin tavoittaa vain kehittäväen subjektitieteen menetelmin. (GdP, 520-521, 533-545, 568-583. Vrt. kuva 7 ja kuva 9.)

6.6. Grundlegungin metodologinen kokonaisrakenne

Grundlegung der Psychologie on tarkoitettu ennen muuta metodologiseksi analyysiksi psykologian kategoriaalisista lähtökohdista. Edellä esitetty teoksen luonnehdinta (josta ontogeneesin luonnehdinta rajattiin pois) voidaan nyt tiivistää sen metodologisen kokonaisrakenteen kuvaukseksi.

Grundlegung on ennen muuta *looginen* analyysi psykologian kategoriajärjestelmästä. Holzkamp itse käsittää "loogisen" luonteen tässä samalla tavalla kuin 1974 osallistuessaan keskusteluun poliittisen taloustieteen kritiikin metodologisesta rakenteesta (Holzkamp 1978). Hänen mukaansa Marxin *Pääoman* rakenne sisältää kolmentasoisia elementtejä: loogisia, loogis-historiallisia ja historiallisia. Arvomudon analyysi ei ole pelkkä looginen analyysi, vaan sisältää myös loogis-historiallisen tason. *Grundlegung* on ymmärrettävissä vastaavanlaisena *loogis-historiallisena* analyysinä, jossa reaalihistoriallisen aineksen katsotaan olevan läsnä, mutta "satunnaisuuksista puhdistetussa muodossaan" (Engels). Esitystapa vastaa tässä sitä, mistä Vygotski puhui metodologisessa *credossaan* (ks. s. 38 edellä), vaikkei Holzkamp missään yhteydessä viittaakaan Vygotskiin.

Holzkamp lähtee liikkeelle psyykkisen perusmuodosta ja rekonstruoi geneettisellä metodillaan tämän perusmuodon kehityksen, uusien muotojen synnyn edellisistä. Analogia *Pääoman* esitystapaan on ilmeinen. Esitystapaa ei ole silti dedusoitu ekonomiakritiikistä, vaan kyse tutkimuskohteen omaa historisiteettia vastaavan metodin rekonstruktiosta.

Ennen muuta näkemys *historiallisen analyysin metodologisesta välttämättömyydestä* (ja tämän analyysin metodiikka) erottaa Holzkampin useimmista muista psykologiatieteen marxilaisista suuntauksista (Lomov, Rubinstein, Séve jne). Historiallinen analyysi ei ole tässä vain näkökulma kategoria-analyysiin, vaan teoreettisen analyysin *välttämätön edellytys*. Tämä kanta toistuu Holzkampilla yhteneväisesti *Sinnliche Erkenntnisistä Grundlegungiin* saakka (Holzkamp 1973, 45-56; GdP, 46-51).

Grundlegungiin esitystapa peittää helposti alleen teoksen metodologisen kokonaisrakenteen. Kyse on *viidestä erillisestä vaiheesta muodostuvasta kokonaisesityksestä*. Lyhyesti näitä vaihteita voidaan kuvata seuraavasti:

1. *Psyykkisen funktionaalihistoriallinen analyysi*. Tämä vaihe muodostaa ensimmäisen laadullisen askeleen psyykkisen kategoriaalisessa analyysissä. Funktionaalihistoriallisen analyysin metodisena välineenä on erityinen *viisi-askel malli psyykkisen evo-*

luutiosta. Funktionaalis-historiallisen analyysin kohteena oleva psyykkisen evoluutio puolestaan jakaantuu kolmeen laadulliseen kehitysvaiheeseen; psyykkisen syntyyn, yksilöllisen oppimiskyvyn syntyyn ja kolmantena psyyken inhimillisen muodon syntyyn. Funktionaalis-historiallinen analyysi ulottuu *ihmisen yhteiskunnallisen luonnon* muodostumiseen saakka, mutta sen avulla ei enää pystytä tarkastelemaan muodostuvaa yhteiskunnallista, kulttuuri-historiallista prosessia. Sen ymmärtämiseksi on siirryttävä seuraavaan vaiheeseen;

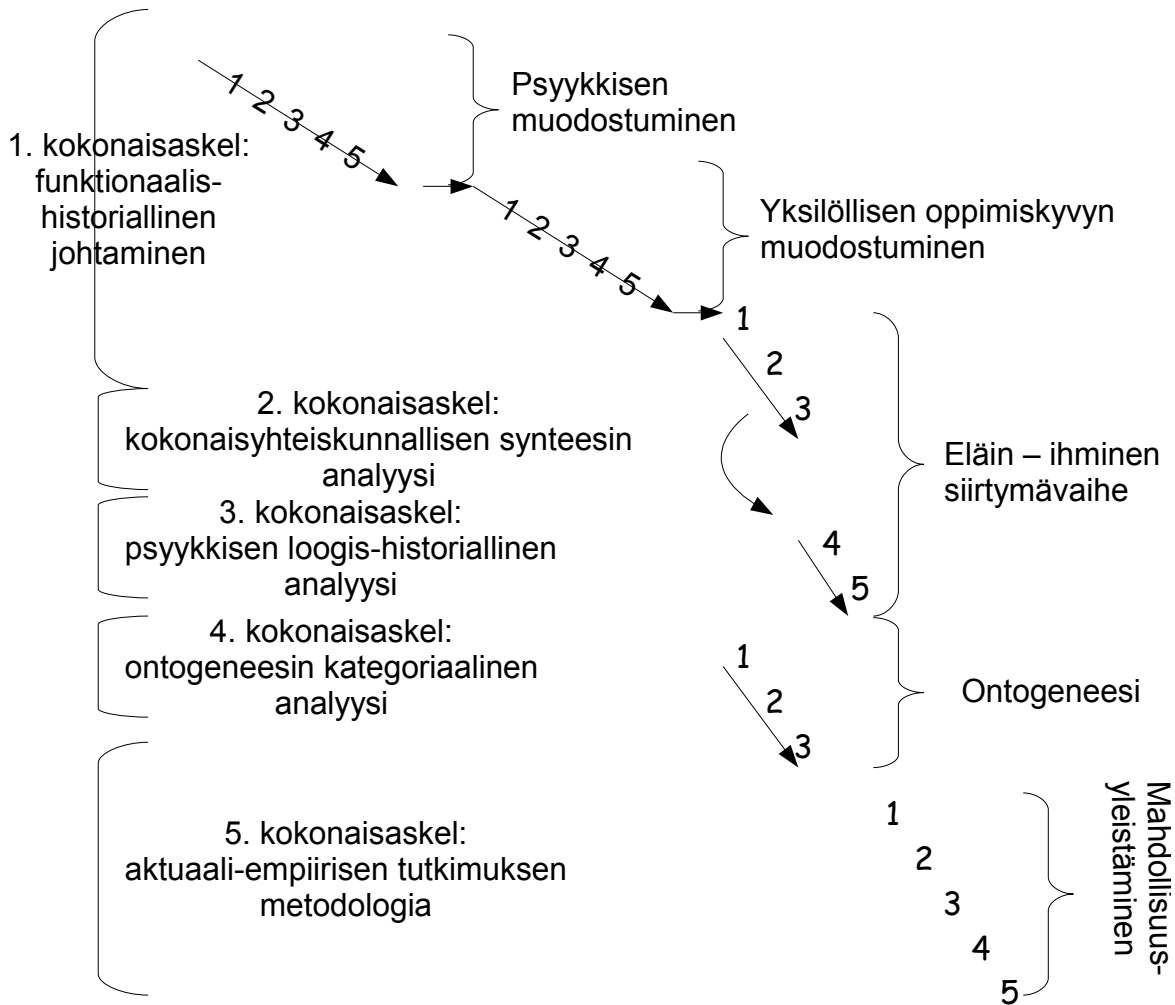
2. *Yhteiskunnallisen kokonaisprosessin analyysi*. Eläin – ihminen siirtymävaiheen seurauksena siirrytään biologisesta evoluutiosta kokonaisyhteiskunnallisesti välittyneeseen kulttuurievoluutioon. *Kokonaisyhteiskunnallinen synteesi* on avainkategoria, jonka kautta voidaan kuvata yksilö – yhteiskunta -suhteiden perusdimensiot ja peruslogiikka. Tämä vaihe osoittaa, mitä psykologian kannalta perustavia seurauksia on *kokonaisyhteiskunnallisen prosessin dominanssilla* kulttuurievoluutiossa ja kuinka tämä dominanssi on huomioitava psykologian peruskategorioissa (välittömyyden katkos, mahdollisuussuhde, jne);

3. *Psyykkisen loogis-historiallinen välitysanalyysi* konkretisoi psykologisella tasolla psyyken uudelleen rakenteistumisen perusdimensiot kokonaisyhteiskunnallisen synteessin jälkeen. Kyse on toisaalta yksilö – yhteiskunta -suhteen *psykologisten perusdimensioiden* erittelystä (kokemuksellisuus, toimintakykyisyys, toiminnan subjektiiviset perusteet jne.), toisaalta näiden dimensioiden historiallisesta konkretiosta vallitsevaan yhteiskuntamuodostumaan. Kriittinen psykologia on keskittynyt porvarillisen yhteiskunnan historiallisten erityispiirteiden analyysiin. Psykologian kannalta olennainen dynamiikka kuvautuu *yleisen ja rajoittuneen toimintakykyisyyden* käsitteissä;

4. *Yksilöhistorian perusdimensioiden kategoriaalinen analyysi*. Ontogeneettistä prosessia tarkastellaan kolmena kehityslogiikkana; *merkitysyleistämisenä, välittömyyden ylittämisenä ja toimintakykyisyyden uusintamisena*. Tähän liittyy lapsi – aikuinen -suhteiden psyykkisen dynamiikan analyysi;

5. *Aktuaali-empirisen tutkimuksen metodiikan hahmottelu.* Edelliset neljä vaihetta ovat mahdollistaneet psykologian *kategoriaalisen perustan* kriittisen arvioinnin. Pelkkä kategoriaalinen analyysi ei kuitenkaan vielä merkitse konkreettisen tutkimuksen edistymistä. *Kritiikin ja edelleen kehittämisen periaatteesta* seuraa, että tutkimuksen on kyettävä yhdistämään kategoriaalisen analyysin ja *aktuaali-empirian* taso. Edellä kehitellyt kategoriaaliset ratkaisut (psykologia subjektitieteenä, toimintakykyisyys ja kokemuksellisuus peruskäsitteinä jne.) mahdollistavat nyt sellaisten konkreettisten tutkimusmallien kehittämisen, jotka ylittävät traditionaalisen psykologian kategoriaaliset ristiriidat. Tämä merkitsee *kehittävään yleistämiseen* perustuvan *subjektitieteellisen metodologian* luomista.

Tämä kokonaisrakenne voidaan esittää seuraavan kuvan muodossa (kuva 8, s. 174).

Kuva 8: Grundlegungin metodologinen kokonaisrakenne

7. KRIITTISEN PSYKOLOGIAN ONGELMAKOHTIA

Edellä on esitetty Holzkampin kriittisen psykologian *metodologinen yleisrakenne* mahdollisimman kattavasti. Seuraavassa kommentoidaan eräitä keskeisiä tähän kokonaisuuteen liittyviä ongelmia. Tavoitteena ei ole kattava yksityiskohtien kritiikki, vaan keskustelu juuri tästä metodologisesta kokonaisuudesta. Yksittäisten teemojen (esim. funktionaalihistoriallisen analyysin perustana esitetty argumentaatiomateriaali; yhteiskunnallisten harruussuhteiden analyysi kokonaisuuteen synteessin yhteydessä jne.) konkreetti kritiikki jää tämän tutkimuksen rajojen ulkopuolelle. Holzkampin teoriasta ja teoksesta käydyn keskustelun tarkastelu osoittaa, että kriittinen psykologia on latautunut sisäisillä ristiriidoilla, joiden ratkaiseminen on teorian kehittymisen eräs edellytys. Holzkampin *teoksen pinta- ja syvärakenne eivät vastaa toisiaan*. Tämä mahdollistaa eri suuntiin kulkevat tulkinnat ja lisää kriittisen psykologian teoreettista raskassoutuisuutta. Toisaalta *Grundlegung merkitsee varsin selvää murrosta kriittisen psykologian kehityksessä* ja se tarjoaa koko joukon heuristisia aineksia psykologian teoreettista perustaa koskevaan keskusteluun.

7.1. "Alku aina hankalaa..."

Holzkamp kirjasi kriittisen psykologiansa alustavat luonnokset vuonna 1972 kirjassaan *Kritische Psychologie. Vorbereitende Arbeiten*. Tämän jälkeen kriittinen psykologia on muotoutunut askel askeleelta nykyiseen muotoonsa. Tätä kehityskaarta on leimannut korostunut teoreettisten ja kategoriaalisten ongelmien analyysi. Keskeisimmässä asemassa on ollut funktionaalihistoriallisen metodologian uudelleentulkinta ja edelleen kehittäminen.

Kääntöpuolena tälle kehitykselle on ollut empiirisen tutkimuksen ja psykologian ammatillisten kysymysten jääminen vähemmälle huomiolle. Tämä tavaton teoriapainotteisuus on ollut ensimmäinen seikka, johon kritiikki on kiinnittänyt huomiota niin saksalaisella kieli-alueella (Erpenbeck 1984), Neuvostoliitossa (Leontjev et al 1977) kuin Hollannissakin (Meeus et al 1984) käydyssä keskustelussa.

Kritiikin kohteena on ollut sekä Holzkampin abstrakti ja "teoretisistinen" *esitystapa* (Haug et al 1985; Leontjev et al 1977; Meeus et al 1984; Schneewind 1984) että itse teoria-empiria suhteen *teoreettinen* ratkaisuesitys (Erpenbeck 1982; 1984; Hiebsch et al 1980; Horn 1983).

Kriittisen psykologian *kehitysmahdollisuudet* on toisaalta nähty suurina ja korostettu Holzkampin joka tapauksessa esittävän hedelmällisen panoksen keskusteluun (Haug 1985; Jäger 1985; Meeus et al 1984; Schneewind 1984). Toisaalta taas on katsottu, että kriittinen psykologia on ajautunut yksiselitteiseen metodologiseen *umpikujaan*, joka osoittaa sen teoreettisten lähtökohtien hedelmättömyyden (Aigner 1985; Kapferer 1984).

Yksi kriittisen psykologian kehitysongelmakohdista on liittynyt marxismin sisäisen keskustelun vaikeuteen. Tämä ilmeni mm. Marburgissa vuonna 1977 järjestetyn kongressin yhteydessä ja sen jälkeen ideologisina konfrontaatioina, kun *Psychologie und Gesellschaftskritik** lehti perustettiin kriittisen psykologian kritiikin foorumiksi. Erilaiset "kriittisen psykologian kritiikin" -työryhmät asettivat kyseenalaisiksi kriittisen psykologian marxilaisuuden, kritikoivat sitä pyrkimyksestä monopoliasemaan marxilaisessa keskustelussa jne. (esim. Busch et al 1979; Geuter 1977; Mattes 1977). Myöhemmin tämä keskustelun vaikeus ilmeni kriittisen psykologian ja Projekt Ideologie -Theorien edustajien välillä (ks. ideologia -teemanumero *Forum Kritische Psychologie* 11).

Kriittisen psykologian kolmannessa kongressissa Marburgissa 1984 (ks. Braun & Holzkamp 1985) näitä kommunikaatioesteitä taas purettiin. Silti ilmaan jää kysymys, onko kriittisen psykologian sisäisessä teoreettisessa rakenteessa jotain, joka suosii tai implikoi näiden vaikeuksien syntymistä?

Näitä esitys- ja kommunikaatiotapoihin kohdistettuja kritiikkejä ei ole syytä sivuuttaa. Ne kuvaavat kriittisen psykologian yhtä aspektia usein varsin osuvasti. Mutta ne eivät ole koko totuus Holzkampin teoriasta, eivätkä tee oikeutta sen "järkevälle ytimelle". Yritän seuraavassa hahmottaa *Grundlegungin* esityksen kaksi tasoa, joiden erottaminen auttaa myös kritiikin jäsentämisessä. Teoksen pinta- ja syvärakenteen välillä vallitsee mielestäni jännite, jonka tunnistaminen voi auttaa ratkaisemaan joitakin ongelmia.

7.2. Joitakin metodologisia ongelmakohtia

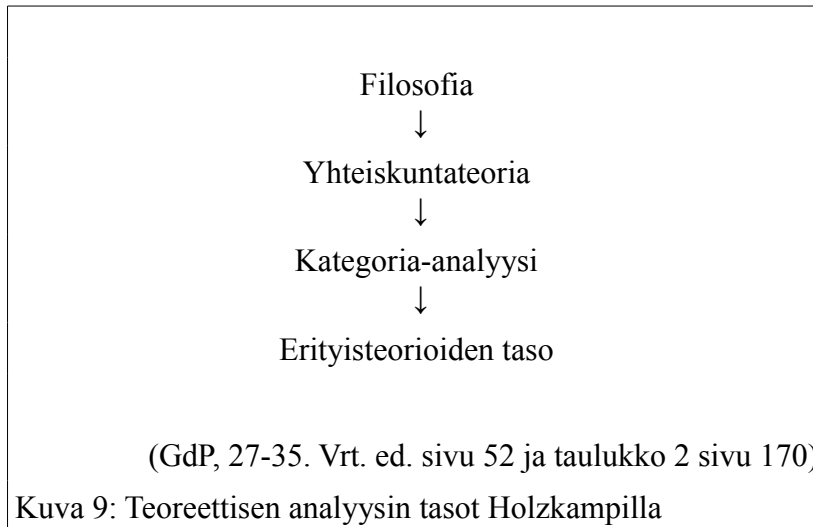
Holzkampin mukaan empiirinen tutkimus ilman refleктоitua kategoriaalista perustaa voi johtaa vain alituisesti uusiutuvaan teoria-empiria kehään, jossa tuotetaan keskenään yhteismitattomia ja kilpailevia, mutta empiirisesti vahvistettuja havaintoja subjektiviteetista. Tämän kehän murtaminen on mahdollista *vain* teoreettis-kategoriaalisella tasolla. Koko Holzkampin intentio tavallaan keskittyy sellaisen teoreettisen ja metodologisen perustan luomiseen psykologialle, joka mahdollistaisi empiirisen tutkimuksen teoreettisen mielivaltaisuu-den ylittämisen. Tämä on mahdollista vain tutkimuskohteen adekvaatin teoreettisen ymmärtämisen ja vastaavasti adekvaatin metodologian avulla.

7.2.1. Filosofia – psykologia suhteesta

Grundlegungin alussa teoreettisen analyysin tasot esitetään seuraavassa *hierarkkisessa suhteessa* toisiinsa. Ylimpänä käsitteellisenä tasona on filosofinen analyysi. Seuraavana on yhteiskuntateorian ja sen jälkeen kategoriaalinen ja aktuaali-empiirinen taso. Näiden suhteet voidaan tiivistää alla olevaan kuvioon (kuva 9, s. 178).

Holzkamp katsoo oman teoreettisen työnsä sijoittuvan ennen muuta *kategoriaaliselle tasolle*, joka on psykologian teorianmuodostuksen ratkaiseva taso. *Samalla kuitenkin säilyy tasojen hierarkia*: filosofinen analyysi on määrättyssä mielessä perusta yhteiskuntatieteellis-

le käsitteenmuodostukselle, joka taas on perusta psykologian kategoriaaliselle analyysille (GdP,27-35).

Kategoria-analyysin suhde filosofiseen ja yhteiskuntateoreettiseen jää Holzkampin esityksessä tosiasiaa epäselväksi. Toisaalta analyysitasot asetetaan hierarkkiseen suhteeseen keskenään. Toisaalta kuitenkin koko *Grundlegungissa* läpiviety analyysi liikkuu kategoria-tasolla, jolta johdetaan myös filosofian ja yhteiskuntateorian kategorioiden kritiikkejä. Kategoriaalisen analyysin perusteella kritikoidaan mm. marxilaisen filosofian historiassa varsin keskeistä materiaalinen/ideaalinen tai tajunta/oleminen dikotomiaa sekä marxilaisen yhteiskuntateorian työn kategoriaa. Sisältyykö tähän metodologinen ristiriita?

Erottelun *hierarkkinen* luonne tulee esiin erityisesti, kun Holzkamp puhuu kilpailevien paradigmojen suhteesta toisiinsa. Psykologisten teorioiden käsitteenmuodostusta voidaan arvioida kullakin neljällä tasolla. Käsitteiden suhteuttaminen toisiinsa tulee mahdolliseksi vasta kun on määritelty, millä spesifillä tasolla ne toimivat ja millä tasolla ne eroavat toisistaan. Holzkamp katsoo, että kategorioiden suhteuttaminen teoreettisesti ristiriidattomalla tavalla on mahdollista vain, jos niiden "edellisen tason" metodologiset ratkaisut ovat yhteen sovitettavissa. Tällöin aito teoreettinen ristiriita ja sen ainakin potentiaalinen ratkaiseminen tulevat mahdolliseksi. Jos taas kategorioiden "taustalla" on edelliseen tasoon liittyvä peruserimielisyys, ei kategoriaalista kiistaa voida ratkaista palaamatta (tai "kohoamatta") edelliselle tasolle (GdP, 29-31).

Holzkampin esityksen sokeaksi pisteeksi jää kysymys siitä, mitä on se *dialektinen ja historiallinen materialismi*, joka on kategoriaalisen analyysin "taustalla"? Tämä kysymys ei ole vailla merkitystä, kun muistamme, että Holzkamp katsoo kriittisen psykologian itsessään edustavan *uutta paradigmaa* (GdP, 32) psykologiassa ja luovansa tämän paradigman vielä *marxismen sisällä* kaikki eklektiset synteetit välttämällä (GdP, 34).

Holzkampin esitys voidaan tulkita esim. seuraavasti. Dialektinen metodi itsessään edustaa historiallista kehitysjattelua, joka tieteellisenä metodina voi olla vain kulloisenkin tutkimuskohteen oman liikkeen ymmärtämisen väline. Tällöin dialektinen metodi itsessään olisi jatkuvassa liikkeessä ja saisi konkreettisen muotonsa vasta erityistieteiden kategoriaalisella tasolla. Dialektiikka olisi tässä prosessuaalinen käsite, "resultoiva edellytys" lainataksemme W.F. Haugin ilmausta heijastusteoriakeskustelussa (Haug 1975).

Mutta tämäkin lähestymistapa voidaan problematisoida. Althusserin (1985) mukaan kysymys metodologiasta ei samaistu filosofia – erityistiede suhteen problematiikkaan. Filosofia ideologisena muotona ja käytäntönä on ylipäänsä erotettava tieteestä. *Filosofia voi muotoilla teesejä ja kategorioita, jotka helpottavat tieteellisten kysymysten asettamista, mutta filosofian käsitteet eivät ulotu tieteellisen metodologian itsensä alueelle. Filosofia voi hahmottaa demarkaatiolinjan ideologian ja tieteen välillä, muttei astua itse tieteen alueelle* (Althusser 1985).⁴²

Tietenkin Althusserinkin muotoilu on kiistanalainen. Mutta sillä on myös kiistattomia ansioita. Se nimittäin auttaa välttämään sellaista käytäntöä, jossa filosofia esiintyy erityistieteen tiedepoliisina (vrt. Mehtonen 1983a). Marxisin historiassahan tällaisia tapauksia ei ole vaikeaa osoittaa. Myös kriittisen psykologian omaa historiaa voidaan tulkita Althusserin erottelun kautta. Voidaan sanoa, että teesillä kriittisestä psykologiasta uutena paradigmana autenttisesti marxilaisella perustalla on ollut filosofis-ideologinen luonne Althusserin

42 Modernin filosofiakritiikin tematiikkaan ei voida tässä paneutua laajemmin. Dialektisen materialismin traditionaalisten muotoilujen kritiikkeinä ks. Haug (1973; 1975; 1978) ja Jäger (1980). Projekt Ideologietheorie (PIT 1984) on tulkinnut Marxin teorian anti-ideologiseksi ja filosofiakriittiseksi tavalla, jolla on yhtymäkohtia ns. postmoderniin filosofiakriittiseen keskusteluun (vrt. Kotkavirta et al 1986; Rorty 1984; Wellmer 1985).

tarkoittamassa mielessä. Jos filosofia tai filosofinen taso ajatellaan joksikin psykologian kategoriaalisen perustan yllä olevaksi itsenäiseksi tasoksi, on tämä omiaan luomaan painetta filosofiseen kamppailuun tällä alueella kategoriaalisen tason teoreettisen kehittämisen kustannuksella.

Kriittisen psykologian piirissä on pyritty korostamaan koulukunnan suhteellisen yhtenäistä lähestymistapaa psykologiaan. Kuitenkin eri tutkijoiden käytännön ratkaisut esim. yllä luonnehdittuun filosofia – erityistiede -suhteen ongelmaan ovat varsin erilaisia. Esim. Karl-Heinz Braunin teoksissa (esim. 1978; 1979; 1982) painottuu olennaisesti filosofis-metodologinen tematiikka. Lähes vastakkaiseen suuntaan edetään käytännössä niissä Holzkampin teksteissä, joissa ollaan kiinnostuneita kategoriaalisen tason edelleen kehittämisestä (*Grundlegungin* ohella esim. 1984; 1984a).

Grundlegungissa esitetty filosofia – erityistiede suhteen määrittely jää varsin diffuusiksi. Kuvassa yhdeksän (s. 178) tiivistetty tasoratkaisu on ongelmallinen suhteessa teoksen todelliseen kokonaisratkaisuun: työskentelyyn olennaisesti kategoriaalisella tasolla. Jos tulkintani on oikea, voidaan katsoa että osa kriittisen psykologian ongelmista juontuu tähän liittyvistä erilaisten lukutapojen mahdollisuuksista. Holzkampin metodisen etenemisen todellinen rakenne merkitsee kuitenkin dialektiikan universalisoinnin tai dialektis-materialistisen universaalisysteemin kritiikkiä. Siksi kuvassa yhdeksän esitetty tasoratkaisukin olisi kirjoitettava uudelleen tämän kritiikin hengessä. Holzkampin omat muotoilut "materialistisesta dialektiikasta 'yleisenä kehitysoppina' ja universaalina käsitteellis-metodologisena tutkimusperiaatteena" (GdP, 47) jättävät kysymyksen filosofian statuksesta varsin problemaattisella tavalla avoimeksi.

7.2.2. Historiallinen vs. looginen: kohteen logiikka vai tieteenkritiikki?

Jättäkäämme yllä pohdittu filosofinen (*Grundlegungin* pintarakenne) problematiikka, onhan kriittinen psykologia ennen muuta kategoriatason analyysia (Holzkamp 1983b, 124). Myös tässä voimme paikantaa joukon ongelmakohtia. Holzkampin kategoria-analyysin

ydin on käsitteiden *funktionaalis- ja loogis-historiallisessa johtamisessa* (vrt. kuva 8, s. 174). Historiallisen empirian analyysi tarjoaa perustan aktuaali-empiiristen käsitteistöjen teoreettiselle jäsentämiselle.

Holzcamp ratkaisee tässä loogisen ja historiallisen suhdetta koskevan kysymyksen varsin omaperäisellä tavalla. Kysymys muotoiltiin alun perin kohde- ja tiedesuuntautuneen analyysin suhteen ongelmana (ks. s. 60). *Sinnliche Erkenntnisissä* näiden suhde muotoiltiin ambivalentisti: toisaalla niiden ykseyttä korostaen, toisaalla ennen muuta kohdeanalyysiin sitoutuen. Kriittisen psykologian kehitys onkin ollut juuri kohdeanalyysin kehittelyä, funktionaalishistoriallista johtamista.

Tähän on myös kritiikki tarttunut. Alituisen historiallisten johtamisten kehien uusintamisen on katsottu luovan esteen aktuaali-empiriaan etenemiselle ja rajaavan kriittisen psykologian omaksi suljetuksi diskurssikseen psykologian valtavirtojen ulkopuolella (Meeus et al 1984). Erityisesti on huomautettu, että Holzcampin painotus funktionaalishistoriallisen metodologian *välttämättömyydestä* (1973, 51, 405; GdP, 36-37) on ongelmallinen ja johtaa vaihtoehtoisten metodien etsimisen vähentymiseen, joka taas köyhdyttää tutkimusta (Brocke et al 1982).

Kohde- ja tiedesuuntautuneen analyysin keskinäissuhteiden ongelma johdattaa myös kysymykseen kritiikin metodista: kuinka kritiikin ja edelleen kehittämisen ohjelma viedään lävitse? Nämä ovat samalla perimmiltään muunnelmia klassisista marxilaisen metodologisen keskustelun teemoista: kuinka suhteutuvat *looginen, historiallinen ja kriittinen* toisiinsa dialektisessa esityksessä?⁴³

Holzcampin ohjelmallisena pyrkimyksenä on kritiikin ja positiivisen tutkimuksen paradigmaattinen yhdistäminen. Tämä vastaa tulkintaa, jonka mukaan Marxin metodi on kohdeimmanentin kritiikin muoto. Kritiikki etsii olennaiset aineksensa kohteen itsensä sisäisestä liikkeestä. Mutta saavuttaako Holzcamp kohdesuuntautuneella analyysillään tämän tavoitteen?

43 Tässä ei lähdetä seuraamaan Marxin metodin luonteesta käytyjä kiistoja. Ks. erityisesti Haug (1973a; 1982), Hämmnen (1981), Pietilä (1984a), Pätzold (1983) ja (Sayer 1983).

Holzkampin metodiin sisältyvää ongelmaa voi valaista vertaamalla *Grundlegungin* ja *Pääoman* esitystapoja.

Marx luonnehtii metodiaan seuraavasti "Työ, josta ensinnä on kyse, on taloudellisten kategorioiden kritiikkiä tai, if you like, porvarillisen taloustieteen järjestelmä kriittisesti esitetynä. *Se on samanaikaisesti järjestelmän esitys ja esityksen kautta sen kritiikki.*" (Marx 1976, 101; [Marx 1974a, IX](#). Korostus minun, käännöstä korjattu). Porvarillisen yhteiskunnan taloutta lähestytään tässä siis Marxia edeltäneen tieteen klassisten ajatusmuotojen kautta ja edetään ikään kuin näiden "läpi", niiden taustalla olevaan mutta niissä tematisoitumattomaan (työn kaksoisluonne, arvomuoto jne.). Marx ei siis voinut rekonstruoida kohdettaan suoraan ohi klassisen taloustieteen, vaikka itsenäinen kohteen rekonstruktio olikin lopulta kritiikin yksi edellytys (Hänninen 1981, 140-143). Hänen tutkimustapansa muodostaa eräänlaisen kaksoiskehän, jossa kohteen rekonstruktio ja edeltäneiden (klassisten) ajatusmuotojen kriittinen hajottaminen kulkivat rinnakkain. Tällainen lähestymistapa merkitsee vahvaa kiinnittymistä kohdetta tematisoineisiin traditioihin – olkoon tämä kiinnittyminen kuinka kriittistä tahansa.

Holzkampin mukaan menettelytavan analoginen soveltaminen – ainakaan pelkkänä ideologiakritiikkinä (vrt. sivu 56-57) – ei ole psykologiassa mahdollista, sillä kohteen ja sitä tematisoivan tieteen historisiteetit eivät vastaa toisiaan. Inhimillisen subjektiviteetin historia alkaa juuri eläin – ihminen siirtymävaiheessa, kun taas psykologia itsenäisenä tieteenä ilmestyy näyttämölle vasta porvarillisen yhteiskunnan uumenissa. Kun psykologia on ottanut kohteekseen empiirisen subjektiviteetin sen välittömästi ilmenevässä muodossa, on psykologian tutkimuskohteen reaalihistoria tavallaan sulkeistettu sen ajatusmuodoista jo lähtökohtaisesti. Näin kohteen historian rekonstruktio on psykologiakritiikin oma tehtävä (Holzkamp 1973, 35-56; GdP, 35-38).

Tässä nousee kuitenkin esiin kaksi kriittistä kysymystä. Ensimmäisen liittyy Holzkampin teesiin kohdeanalyysin välttämättömyydestä. Sen mukaan kohdesuuntautunut analyysi on kritiikin välttämätön ehto. Brocke ja Holling (1982) huomauttavat tähän käsittääkseni ai-

van oikein, että Holzkamp tulee absolutisoineeksi erään *mahdollisen* (ja ilmeisen hyödyllisen) *metodologisen näkökulman* ja että tämä absolutisointi on kaventanut kriittisen psykologian oman metodiikan kehittelyä. Ei voida nimittäin mitenkään osoittaa, että psykologian itsenäistyminen tieteenksi vasta porvarillisessa yhteiskunnassa sulkisi a priori sen klassisista ajatusmuodoista kohteen joidenkin olennaisten puolien tematisoinnin mahdollisuuden. *Grundlegungen* jälkeen esittämässään psykoanalyysi -arviossa Holzkamp implisiittisesti myöntää tämän itsekin osoittaessaan psykoanalyysin sisältyvän olennaisia subjektitieteellisiä elementtejä (Holzkamp 1984a). On siis ilmeisen perusteltua relativoida kriittisen psykologian kanta funktionaalishistoriallisen metodologian merkityksestä. Se on yksi merkittävä *näkökulma* psykologian kategoriaalisen perustan kritiikkiin, mutta sen ohella on mahdollista kehittää myös erilaisia vaihtoehtoisia lähestymistapoja psykologian metodologiseen perustaan (Ottomeyer 1980; Brocke et al 1982; vrt Jäger 1985).

Toinen kysymys liittyy itse funktionaalishistoriallisen johtamisen metodiin/metodologiaan. Jos subjektiviteetin historiaa ei ole tematisoitu psykologian piirissä, on funktionaalishistoriallinen johtaminen rakennettava niiden tieteiden varassa, jotka ovat tätä empiiristä historiaa tarkastelleet – lähinnä antropologian perustalla. Erbenbeck huomauttaa (1984, 32) mielestäni aivan aiheellisesti, että vaatimus siitä että psykologia sulattaisi yhteen itsenäisesti kaiken relevantin antropologisen, etnologisen jne. tiedon, on tosiasiaassa kohtuuton. Se, että kriittisen psykologian projekti tarvitsi yli kymmenen vuotta aikaa oman synteesisä rakentamiseen, tukee hyvin Erbenbeckin kritiikkiä. Eikö olisi hedelmällisempää luottaa rohkeasti tieteidenväliseen työnjakoon ja rakentaa muiden tuottamien aineiden varassa, ilman että jokainen tutkimusteema käytäisiin itsenäisesti uudelleen läpi psykologiankin piirissä?

Holzkamp korostaa itse, että funktionaalishistoriallinen metodi työskentelee historiallisempien aineiden varassa. *Grundlegungen* tarkastelu osoittaa kuitenkin, että kyseessä on pikemminkin *loogis*-historiallinen työskentely historiallisen aineiden varassa. Olennaistahan funktionaalishistoriallisissa analyysissä ei ollut niiden kytkeminen tähän tai tuohon empiiriseen kannanottoon, vaan määrätyn *kehityslogiikan teoreettinen esittäminen*. Holzkampin viisivaihemetodi onkin epäilemättä tärkeä heuristinen väline tulkittaessa

eläin – ihminen siirtymävaihetta. Metodin empiirisen luonteen korostaminen on kuitenkin ongelmallista. Hedelmällisempää olisi pikemminkin painottaa metodia *loogisen tulkinnan välineenä* ja kytkeä sen edelleen kehittely selkeämmin muiden tutkijoiden ja tutkimustraditioiden eksplisiittisesti asettamiin ongelmiin ja kysymyksiin (Meeus et al 1984). Näin myös kriittinen psykologia itsessään rikastuisi uusilla kysymyksenasetteluilla.

Jos yllä esitetty kritiikki hyväksytään, asettuu myös kohde- ja tiedesuuntautuneiden analyysien suhde psykologian kritiikissä uudella tavalla. Hännisen esittämä muotoilu *reproduktio -loogisesta* lähestymistavasta (Hänninen 1981, 87-96) avaa tässä mielestäni hedelmällisen näkökulman eteenpäin. Tiede- ja kohdesuuntautuneet analyysit edellyttäisivät tämän mukaan toisiaan ja muodostaisivat jatkuvassa liikkeessä olevan kaksoiskehän. Psykologian historian solmukohtien kriittinen analyysi, klassisten ajatusmuotojen uudelleentulkinta olisi yhtä olennaista kuin historiallisen empirian työstäminen. Kategoriaalinen analyysi säilyttäisi tässä kyllä suhteellisen itsenäisyytensä aktuaali-empiiriseen tutkimukseen nähden, mutta olisi teorianhistoriallisesti ja historiallis-empiirisesti perusteltua.

Hännisen reproduktio -looginen ajattelu korostaa Marxin tavoin myös kiinnittymistä aiempiin ajatusmuotoihin, tutkimuskohteen kannalta relevantteihin tutkimustraditioihin. Meeus et al. (1984) korostavatkin, että kriittisen psykologian yksi olennaisia heikkouksia on ollut ajautuminen oman tradition sisäisiin kysymyksiin ja muiden paradigmojen piirissä kehitettyjen kysymyksenasettelujen sivuuttaminen. Kritiikin ja edelleen kehittämisen periaate voi saada täyden merkityksensä, vasta kun *Grundlegungissa* esitettyä subjektitieteen metodologista rakennemallia koetellaan psykologian yleisen keskustelun kentällä. Tässä mielessä *Grundlegung* on todellakin kriittisen psykologian "perustamista". Siinä on kyse ohjelmasta, jonka hedelmällisyys voidaan arvioida vasta käytännössä tehdyn kriittisen koettelun kautta.

7.2.3. *Sisällöllisiä ongelmakohtia*

Kriittisen psykologian sisällölliset ongelmat ovat käsittääkseni olennaisesti seurausta sen oman lähestymistavan absolutisoinnista. Näin joukko muiden traditioiden piirissä asettuja kysymyksenasetteluja on jatkuvasti jäänyt kriittisen psykologian keskusteluyhteyden ulkopuolelle.

En lähde tässä kuitenkaan luetteloimaan yksityiskohtaisesti mahdollisia "puuttuvia teemoja". Riittää, kun mainitsen yhden esimerkin. *Grundlegungissa* kehitellyt peruskategoriat (kokemuksellisuus, toimintakykyisyys jne.) ovat sukupuolineutraaleja. Feministisessä psykologia -kriitikkissä on kuitenkin kysytty tämän lähestymistavan pätevyyttä (Haug et al 1985). On itse asiassa osoitettavissa jo antropologisen aineiston valossa, että sukupuoli, uusintaminen ja seksuaalisuus kietoutuvat keskenään yhteen tavoilla, jotka jäävät kokonaan Holzkampin skeeman ulkopuolelle. Toisaalta on kyse vallan ja sukupuolen suhteesta, jota Holzkamp ei tarkastele lainkaan. Mutta toisaalta on kyse myös tavasta, jolla seksuaalisuus johdetaan kriittisen psykologian kategoria-apparaatissa. Seksuaalisuushan liittyy Holzkampilla vain interaktiivisiin suhteisiin ja on siis ihmisen *epäspesifi* tunnusmerkki. Näin seksuaalisuuteen liittyvä problematiikka ei voi lainkaan nousta esille kriittisen psykologian kategoriaalisessa ytimessä. Teoreettisesti ja käytännöllisesti seksuaalisuus on kuitenkin olennainen sekä valtaan että toimintakykyisyyteen liittyvä seikka (Dreschel 1985; Haug et al 1985). Kriittinen psykologia tarvitsee siis rinnalleen täydentäviä näkökulmia inhimilliseen toimintakykyisyyteen.

7.2.4. *Psykologiaa vai sosiaalipsykologiaa?*

Keskeinen ennen *Grundlegungia* kriittistä psykologiaa kohtaan esitetty argumentti oli, että sen piirissä ei loppujen lopuksi päästä lainkaan käsiksi aitoon psykologiseen problematiikkaan. Tämä kritiikki päteekin mielestäni varsin hyvin esim. joihinkin Braunin (1978) ja Wetzelin (1981) teoksiin, jotka ovat pikemminkin yhteiskunta- kuin psykologisia analyysejä.

Wolfgang Janzen (1984) katsoo, että tämä pätee vielä *Grundlegungin* jälkeenkin. *Grundlegung* olisi hänen mukaansa lähinnä *sosiaalipsykologinen* analyysi, mutta ei vielä esim. persoonallisuuspsykologian problematiikkaan ulottuva esitys. Schneewindin (1984) kritiikki on samansuuntaista. Hän katsoo, että *Grundlegungin* keskeiset kategoriat ovat psykologialle hyödyllisiä (toimintakykyisyys, kokemuksellisuus), mutta kaipaavat vielä persoonallisuuspsykologista kehittelyä.

Tietyissä mielessä tämä kritiikki on osuvaa. Valtaosa *Grundlegungin* sivumäärästä käsittelee muita kuin konkreettisia psykologisia teemoja. Katsoisin kuitenkin, että *Grundlegung* merkitsee olennaisesti avausta *konkreetin psykologisen* problematiikan tematisointiin kriittisen psykologian sisällä ja että se tässä suhteessa muodostaa tietyn murroksen tradition kehityksessä. Esitetty kritiikki ei tee oikeutta tälle uudelleen suuntautumiselle. *Grundlegung* merkitsee olennaista muutosta kriittisen psykologian aikaisempaan metodologiaan kahdella tasolla. Ensinnäkin siinä otetaan yksilön *psykykinen kokemusmaailma* ensimmäistä kertaa kategoriaalisen analyysin keskiöön. Se, että tällä alueella esiintyy puutteita, on tietenkin selvää kun kyseessä yritys ensimmäiseksi kokonaisesitykseksi. Mutta nämä puutteet eivät muuta miksikään sitä, että ensimmäistä kertaa on nostettu keskeiseksi kategoriaaliseksi tasoksi *fenomenaalinen problematiikka*. Jatkokehittelyssä, mihin se sitten suuntautuukaan, on kuitenkin olennaisesti kyse työskentelystä tämän tason sisällä. Toiseksi *aktuaali-empirisen* tutkimuksen metodiikasta esitetään paitsi oma tulkinta kehittävästä tutkimuksesta, myös sellainen metodologian rakennemalli, joka vihdoinkin avaa mahdollisuuden monipuoliseen ja -tasoiseen empiriseen työhön.

Kärjistäen sanoisin: *Grundlegung* merkitsee ensimmäisen kerran aidon psykologisen problematiikan nostamista kriittisen psykologian kategoriaalisen analyysin keskiöön. Samalla on kuitenkin totta, että kategoriaalinen kehittäminen on vielä melko yleistä ja monin paikoin pikemminkin sosiaalipsykologisella kuin psykologisella tasolla liikkuvaa.

7.3. Yhteenveto

Kriittinen psykologia edustaa käsittääkseni yhtä varsin tärkeää lähestymistapaa psykologian teoreettisen perustan uudelleenarvioinnissa. Olen koettanut yllä osoittaa, että kriittisen psykologian historiallisen analyysin ohjelma on yksi mahdollinen tapa psykologian teoreettisten kiistojen jäsentämiselle. Samalla on tullut ilmi joukko kriittisen psykologian lähestymistapaan liittyviä ongelmia.

Keskeiset *Grundlegung der Psychologien* ja kriittisen psykologian ongelmat liittyvät pyrkimykseen esittää oma psykologiakritiikki kokonaisvaltaisena, lähes suljettuna järjestelmänä. Tämä on johtanut oman tradition sisäisen keskustelun painottumiseen ja heikkoon yhteyteen psykologian muiden suuntausten kanssa, jopa marxilaisen tradition sisällä (esim. Rubinstein koulukunta). Samalla kriittinen psykologia on keskittynyt lähinnä yhden metodisen lähestymistavan (funktionaalis- ja loogis-historiallinen kohdeanalyysi) kehittelyyn muiden vaihtoehtojen kustannuksella.

Kriittistä psykologiaa voidaan kuitenkin varsin hyvin kehittää edelleen sitoutumatta sen historianfilosofisiin aineksiin. Sen metodologiset oivallukset voivat olla yksi tärkeä näkökulma psykologian metodologisesta perustasta käytävän keskustelun kokonaisuudessa.

8. LÄHTEET

- Aigner, J.C. (1985) Wie kritisch ist die Psychoanalyse-Kritik der Holzkamp-Psychologie? Eine kritische Glosse. *Psychologie & Gesellschaftskritik*, 9 (Heft 4), 116-125
- Althusser, L. (1968) *Für Marx*. Suhrkamp, Frankfurt/Main.
- Althusser, L. (1977) Über Marx und Freud. Teoksessa: Althusser, L. *Ideologie und ideologische Staatsapparate*. (ss. 89-107) VSA, Berlin(West)
- Althusser, L. (1984a) Ideologia ja ideologiset valtiokoneistot. Teoksessa: Althusser, L. *Ideologiset valtiokoneistot*. (ss. 86-143) Kansankulttuuri & Vastapaino, Jyväskylä
- Althusser, L. (1984b) Freud ja Lacan. Teoksessa: Althusser, L. *Ideologiset valtiokoneistot*. (ss. 23-52) Kansankulttuuri & Vastapaino, Jyväskylä
- Althusser, L. (1985) *Philosophie und spontane Philosophie der Wissenschaftler*. Argument-Verlag, Berlin (West) (alkuteos 1967/74)
- Arinen, P. (1977) Suomalaisen laitoksen esipuhe. Teoksessa: Leontjev, A.N. *Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus*. (ss. 7-15) Kansankulttuuri, Helsinki
- Arnkil, R. (1976) *Psykologian tutkimuskohteen marxilaista tarkastelua*. Punaiset vihkot 10. Sosialistinen opiskelijaliitto, Helsinki
- Baudrillard, J. (1975) *The Mirror of Production*. Telos Press, St Louis
- Bettelheim, B. (1986) *Freud und die Seele des Menschen*. Deutsche Taschenbuch Verlag, München
- Billig, M. (1982) *Ideology and Social Psychology*. Basil Blackwell, Oxford
- Braun, K-H. (1977) Die philosophische und psychologische Diskussion um Lucien Séves Persönlichkeitstheorie. Teoksessa: Kritische Psychologie (II). Argument Sonderband 15, (ss. 121-141)Argument Verlag, Berlin(West)
- Braun, K-H. (1978) *Einführung in die Politische Psychologie*. Pahl-Rugenstein, Köln
- Braun, K-H. (1979) *Kritik des Freudo-Marxismus. Zur marxistischen Aufhebung der Psychoanalyse*. Pahl Rugenstein, Köln
- Braun, K-H. (1982) *Genese der Subjektivität*. Pahl Rugenstein, Köln
- Braun, K-H. & Holzkamp, K. (toim.) (1977) *Kritische Psychologie - Band 1. Einführende Referate*. Pahl Rugenstein, Köln
- Braun, K-H. & Holzkamp, K. (Hrsg.) (1985) *Subjektivität als Problem psychologischer Methodik*. Campus, Frankfurt/Main
- Brocke, B. & Holling, H. (1982) Wissenschaftliche Beliebigkeit psychologischer Theorienbildung? *Forum Kritische Psychologie* 10 (AS 82), 47-79
- Brockmeier, J. (1979) Über die Bedeutung von Methode und Gegenstand bei Begründung wissenschaftlicher Erkenntnismethode. *Forum Kritische Psychologie* 5 (AS 41), 129-157

- Budilowa, J.A. (1975) *Philosophische Probleme in der sowjetischen Psychologie*. Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin
- Busch, T. & Engelhard, W. & Geuter, U. & Mattes, P. & Schulte, D. (1977) *Zur Kritik der Kritischen Psychologie*. Oberbaumverlag, Berlin(West)
- Cerutti, F. (1983) Lebendiges und Totes in der Theorie von Karl Marx. *Das Argument* 138, 231-238
- Cole, M. (1978) Introduction. Teoksessa: Cole, M. (ed.) *The Selected Writings of A.R. Luria*. (ss. vii-xxii) M.E. Sharpe, New York
- Cole, M. & Scribner, S. (1978) Introduction. Teoksessa: Vygotsky, L.S. *Mind in Society*. (ss. 1-14) Harvard University Press, Cambridge
- Crook, J.H. (1985) *The Evolution of Human Consciousness*. Clarendon Press, Oxford
- Davydov, V.V. (1985) Leont'ev's Theory of the Relationship between Activity and Mental Reflection. *Soviet Psychology*, 23 (3), 28-45
- Dobrowolski, Anneli & Perälä, Kaija (1978) Kriittinen psykologia - edistyksestä psykologiaa Saksan liittotasavallassa ja Länsi-Berlinissä. *Psykologia*, 13 (1), 20-27
- Dreschel, P. (1985) Eine Rekonstruktion der Evolution der Dezentralorganisation als Erscheinungsform sich entwickelnder geschlechtsspezifischer Arbeitsteilung. *Forum Kritische Psychologie* 16 (AS 126), 28-63
- Erikson, E.H. (1968) *Identity, Youth and Crisis*. W.W. Norton & Company, New York
- Erikson, E.H. (1980) *Identity and the Life Cycle*. W.W. Norton & Company, New York
- Erpenbeck, J. (1982) Nachbetrachtung zu Positionen der Kritischen Psychologie. *Forum Kritische Psychologie* 10 (AS 82), 109-128
- Erpenbeck, J. (1984) *Motivation*. Akademie Verlag, Berlin
- Eskola, A. (1981) Persoonallisuus ja historiallinen muutos - eräitä tutkimushavaintoja ja ajatuksia. Teoksessa: Sorohova, E.V. & Zotova, O.I. & Koski-Jännes, A. (toim.) *Persoonallisuuden psykologian ongelmia*. Suomen ja Neuvostoliiton TT-komitean julkaisuja n:o 9
- Eskola, A. (1982) *Vuorovaikutus, muutos, merkitys*. Tammi, Helsinki
- Eskola, A. (1985) *Persoonallisuustyypeistä elämäntapaan*. WSOY, Juva
- Fossey, D. (1984) *Sumuisten vuorten gorillat*. WSOY, Porvoo
- Frankl, Viktor E. (1978) *Ihmisyiden rajalla*. Suom. Osmo Jokinen ja Eila Sandborg (alkuteos Man's Search for Meaning). Otava, Helsinki.
- Fredriksson, J. & Salomaa, P. (1980) 'Sinnliche Erkenntnis'. *Psykologia*, 15 (3), 184-188
- Freud, S. (1981) *Johdatus psykoanalyysiin*. Gummerus, Jyväskylä (alkuteos 1932)
- Fromm, E. (1969) *Das Menschenbild bei Marx*. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt/Main (1963)

- Fromm, E. (1980) *Analytische Sozialpsychologie und Gesellschaftstheorie*. Suhrkamp, Frankfurt/Main
- Gente, H-P. (toim.)(1970) *Marxismus, Psychoanalyse, Sexpol*. Fischer, Frankfurt/Main
- Geuter, U. (1977) Entstehung und Hintergrund des Marburger Kongresses. *Psychologie und Gesellschaft*, 1 (3/4), 67-84
- Ghiglieri, M.P. (1985) The Social Ecology of Chimpanzees. *Scientific American*, 252 (6), 84-91
- Gronow, J. (1979) Materialistinen historiankäsitys ja klassinen poliittinen taloustiede. Teoksessa: Takala, T. (toim.) *Keskustelua "pääomalogiikasta" ja kapitalismin tutkimisesta*. Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Sarja B: 27
- Gronow, J. & Klemola, P. & Partanen, J. (1977) *Tandem: Demokratian rajat ja rakenteet*. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva
- Görlich, B. & Lorenzer, A. & Schmidt, A. (1980) *Der Stachel Freud*. Suhrkamp, Frankfurt/Main
- Habermas, J. (1976) *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*. Suhrkamp, Frankfurt/Main
- Habermas, J. (1981) *Erkenntnis und Interesse - Mit einem neuen Nachwort*. Suhrkamp, Frankfurt/main
- Hall, S. (1984) *Ideologie und Ökonomie - Marxismus ohne Gewähr*. Teoksessa: PIT: Die Camera Obscura der Ideologie Argument Sonderband AS 70. (ss. 97-122) Argument, Berlin
- Hartikainen, Hannu (1979) Ekonomiakritiikki, subjektiviteetti ja käyttöarvot. Teoksessa: Takala, T. (toim.) *Keskustelua "pääomalogiikasta" ja kapitalismin tutkimisesta*. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, sarja B:27
- Hartikainen, Hannu (1979a) Ekonomiakritiikki, luonnenaamiot ja subjektiviteetti. *Tiede & Edistys*, 4 (1), 40-49
- van Haren, W. (1982) *Wahrnehmung und Erkenntnis – Zum Verhältnis von Psychologie und Philosophie*. Verlag Marxistische Blätter, Frankfurt/Main
- Haug, F. & Hauser, K. (Hrsg.) (1985) *Subjekt Frau - Kritische Psychologie der Frauen*. Argument Sonderband AS 117, Argument Verlag, Berlin (West)
- Haug, W.F. (1973) Was soll materialistische Erkenntnistheorie? *Das Argument* 81, 559-573
- Haug, W.F. (1973a) Die Bedeutung von Standpunkt und sozialistischer Perspektive für die Kritik der politischen Ökonomie. Teoksessa: Haug, W.F. *Bestimmte Negation*. (ss. 143-186) Suhrkamp, Frankfurt/Main
- Haug, W.F. (1975) Wider den bloss verbalen Materialismus. *Das Argument* 92, 650-701
- Haug, W.F. (1977) Bürgerliche Privatform des Individuums und Umweltform der Gesellschaft. Teoksessa: Braun, K-H. & Holzkamp, K. (Hrsg.) *Kritische Psychologie, Band 1*. (ss. 77-88). Köln, Pahl-Rugenstein

- Haug, W.F. (1978) Für eine materialistisch-dialektische Begründung des dialektischen Materialismus. *Das Argument* 108, 186-201
- Haug, W.F. (1982) *Luentoja Marxin Pääomasta*. Suomennos Antero Tiusanen. Kansankulttuuri, Helsinki (Alkuteos 1976)
- Haug, W.F. (1983) Hält das ideologische Subjekt Einzug in die Kritische Psychologie? *Forum Kritische Psychologie* 11 (AS 93), 24-54
- Haug, W.F. (1984) Die Camera Obscura des Bewusstseins. Kritik der Subjekt/Objekt Artikulation im Marxismus. Teoksessa: PIT. *Die Camera Obscura der Ideologie*. Argument Sonderband AS 70. (ss. 9-95) Argument Verlag, Berlin(West)
- Haug, W.F. (1985) Die Frage nach der Konstitution des Subjekts. Teoksessa: Braun, K-H. & Holzkamp, K. (Hrsg.) *Subjektivität als Problem psychologischer Methodik*. (ss. 60-81) Campus, Frankfurt/New York
- Hautamäki, A. (1979) Väliytösongelma ja kulttuurihistoriallinen psykologia. *Tiede & Edistys*, 4 (3), 15-28
- Hautamäki, A. (1979a) En psykologisk aspekt på förmedlingen mellan individ och samhälle - analys av den kulturhistoriska skolans betydelse för psykologisk socialisationsforskning. *Psykologia*, 14 (1), 2-15
- Hautamäki, A. (1982) Activity Environment, Social Class and Voluntary Learning. *Joensuun korkeakoulun julkaisuja, sarja A: 22*
- Hautamäki, A. & Hautamäki, J. (1981) På jakt efter en metod - den kulturhistoriska skolan och ett konkret studium av psyket. *Nordisk Psykologi*, 33 (1), 1-10
- Heinonen, P. (1980) Empiiriset ihmistieteet filosofisen antropologian näkökulmasta. *Suomen antropologi*, 7 (1), 9-20
- Hiebsch, H. & Schulze, P. (1980) Zur gegenwärtigen methodologischen Diskussionen in Sozialpsychologie. *Probleme und Ergebnisse der Psychologie*, 75, 5-13
- Hirsch, J. & Roth, R. (1986) *Das neue Gesicht des Kapitalismus*. VSA, Hamburg
- Holz, H.H. & Metscher, T. & Schleifstein, J. & Steigerwald, R. (toim.) (1984) *Marxismus - Ideologie - Politik. Krise des Marxismus oder Krise des "Arguments"?* Verlag Marxistische Blätter, Frankfurt/Main
- Holzkamp, K. (1972) *Kritische Psychologie - Vorbereitende Arbeiten*. Fischer, Frankfurt/Main [Schriften V, 15-292]*
- Holzkamp, K. (1973) *Sinnliche Erkenntnis*. Athenäum, Frankfurt/Main [Schriften IV, 2006]*
- Holzkamp, K. (1977) Kann es im Rahmen der marxistischen Theorie eine Kritische Psychologie geben? Teoksessa: Braun, K-H. & Holzkamp, K. (Hrsg.) *Kritische Psychologie. Band 1*. (ss. 46-75). Köln, Pahl-Rugenstein
- Holzkamp, K. (1977a) Die kategoriale und theoretische Erfassung der Vermittlung zwischen konkreten Individuen und ihren gesellschaftlichen Lebensbedingungen

- durch die Kritische Psychologie. Teoksessa: Braun, K-H. & Holzkamp, K. (Hrsg.) *Kritische Psychologie. Band 1.* (ss. 101-110). Köln, Pahl-Rugenstein
- Holzkamp, K. (1978) Die historische Methode des wissenschaftlichen Sozialismus und ihre Verknüpfung durch J. Bischoff. Teoksessa: Holzkamp, K. *Gesellschaftlichkeit des Individuums.* (ss.41-128) Pahl Rugenstein, Köln
- Holzkamp, K. (1978a) "Pääoma" ja psykologian tieteellistyminen. *Tiede & Edistys*, 3 (3), 48-54
- Holzkamp, K. (1978b) Die Überwindung der wissenschaftlichen Beliebigkeit psychologischer Theorien durch Kritischen Psychologie. Teoksessa: Holzkamp, K. *Die gesellschaftlichkeit des Individuums.* (ss. 129-201) Pahl-Rugenstein, Köln (lyhennetty suomennos Psykologia 5 ja 6/78)
- Holzkamp, K. (1978c) Ihminen kapitalismissa: Klaus Holzkampin ja Klaus Ottomeyerin haastattelut. *Tiede & Edistys*, 3 (4), 44-49
- Holzkamp, K. (1979) Zur kritisch-psychologischen Theorie der Subjektivität. Teil 1. *Forum Kritische Psychologie* 4 (AS 34), 10-53
- Holzkamp, K. (1979a) Zur kritisch-psychologischen Theorie der Subjektivität. Teil 2. *Forum Kritische Psychologie* 5 (AS 41), 7-46
- Holzkamp, K. (1983) *Grundlegung der Psychologie.* Campus, Frankfurt/New York
- Holzkamp, K. (1983a) "Aktualisierung" oder Aktualität des Marxismus? Oder: Die Vorgeschichte des Marxismus ist noch nicht zuende. Teoksessa: Albers, D. u.a. *Aktualisierung Marx.* Argument Sonderband AS 100. (ss. 53-64) Argument Verlag, Berlin(West)
- Holzkamp, K. (1983b) Der Mensch als Subjekt wissenschaftlicher Methodik. Teoksessa: Braun, K-H. u.a. *Karl Marx und die Wissenschaft vom Individuum.* (ss. 120-166) Verlag Arbeiterbewegung und Gesellschaftswissenschaft, Marburg
- Holzkamp, K. (1983c) Was kann man von Karl Marx über Erziehung lernen ? *Demokratische Erziehung*, 9 (1), 52-59 [Schriften I, 1997, 136-158]*
- Holzkamp, K. (1983d) "We don't need no education..." *Forum Kritische Psychologie* 11 (AS 93), 113-125 [Schriften I, 1997, 122-135]*
- Holzkamp, K. (1984) Die Bedeutung der Freudschen Psychoanalyse für die marxistisch fundierte Psychologie. *Forum Kritische Psychologie* 13 (AS 109), 15-40
- Holzkamp, K. (1984a) Kritische Psychologie und phänomenologische Psychologie. Der Wer der Kritischen Psychologie zur Subjektwissenschaft. *Forum Kritische Psychologie* 14 (114), 5-55
- Holzkamp, K. (1985) Selbsterfahrung und wissenschaftliche Objektivität: Unaufhebbarer Widerspruch? Teoksessa: Braun, K-H. & Holzkamp, K. (Hg.) *Subjektivität als Problem psychologischer Methodik.* (ss. 17-37). Frankfurt/New York, Campus.
- Holzkamp-Osterkamp, U. (1978) Erkenntnis, Emotionalität, Handlungsfähigkeit. *Forum Kritische Psychologie* 3 (AS 28), 13-90

- Holzcamp-Osterkamp, U. (1981) *Grundlagen der psychologischen Motivationsforschung 1*. Campus, Frankfurt/New York (3. Auflage)
- Holzcamp-Osterkamp, U. (1982) *Motivationsforschung 2*. Campus, Frankfurt/New York (3. Auflage)
- Horn, K. (1983) Schwierigkeiten des Marxismus mit individueller Subjektivität. *Psychoanalyse* (4), 285-305
- Hyvärinen, M. (1985) *Alussa oli liike*. Vastapaino, Tampere
- Hänninen, S. (1981) *Aika, paikka, politiikka - marxilaisen valtio teorian konstituutiosta ja metodista*. Tutkijaliiton julkaisusarja 17, Tutkijaliitto, Helsinki
- Hänninen, S. (1983) Towards a Textual Situation Analysis of Politics. Teoksessa: Heiskanen, I. & Hänninen, S. (toim.) *Exploring the Basis of Politics*. The Finnish Political Science Association
- Hänninen, S. & Paldan, L. (ed.) (1984) *Rethinking Marx*. Argument Verlag, Berlin (West) & International General, New York
- Häyrynen, Y-P. (1970) Viattomuus ei ole kyllyksi. *Psykologia*, 5 (7), 249-251
- Häyrynen, Y-P. (1975) Persoonallisuuden yhteydestä tuotantotapaan ja yhteiskunnallisiin kehyyksiin. *Psykologia*, 10 (5), 70-73
- Häyrynen, Y-P. (1979) Makropsykologiaa II. *Psykologia*, 14 (5), 78-81
- Häyrynen, Y-P. (1981) Välitysongelma, elämänprosessi, diagnostiikka. *Psykologia*, 16 (2), 77-83
- Häyrynen, Y-P. (1981a) Psykologia nyt ja tulevaisuudessa. *Psykologia*, 16 (5), 335-337
- Häyrynen, Y-P. (1981b) Luovuus ja sen tukahduttaminen yhteiskuntapsykologiselta kannalta. Teoksessa: Hägglund, T-B. & Katajamäki, M. & Pylkkänen, K. & Taipale, V. (toim.) *Luoda vai lyödä*. Gummerus, Jyväskylä
- Häyrynen, Y-P. (1984) Makropsykologiaa III. Teoksessa: Rätty, H. & Wahström, R. (toim.) Joensuun yliopiston psykologian laitos 1973 - 1983. Joensuun yliopisto, *Psykologia. Keskustelualoitteita - Discussion papers 1/84*
- Häyrynen, Y-P. & Hautamäki, J. (1973) *Ihmisen koulutettavuus ja koulutuspolitiikka*. Weilin & Göös, Helsinki
- Häyrynen, Y-P. & Arinen, P. & Hämäläinen, H. (1982) Suomalaisen laitoksen esipuhe. Teoksessa: Lomov, B.F. *Teoria, koe ja käytäntö psykologiassa*. Suomennos Terttu Ahokas. (ss. 7-11) Kansankulttuuri, Helsinki
- Ilyenkov, E.V. (1977) The Concept of the Ideal. Teoksessa: *Philosophy in the USSR*. (ss. 71-99) Progress, Moscow
- Ilyenkov, E.V. (1984) Ideaalisen ongelma. *Soihtu*, 48 (1), 27-38 ja *Soihtu*, 48 (2), 14-30. Alkuteksti Voprosi filosofii 6 ja 7/1979, suomennos Tapani Laine ja Matti Mäki.
- Jaeger, S. & Staueble, I. (1978) *Die gesellschaftliche Genese der Psychologie*. Campus, Frankfurt/New York

- Janzen, W. (1984) "Kritische Psychologie" als Kritik und Grundlegung der Psychologie? *Demokratische Erziehung*, 10 (9), 29-32
- Jaroschewski, M. (1975) *Psychologie im 20. Jahrhundert*. Volk und Wissen, Berlin
- Jay, M. (1981) *Dialektische Phantasie. Die Geschichte der Frankfurter Schule und des Instituts für Sozialforschung 1923 - 1950*. Fischer, Frankfurt/Main
- Johansson, D.C. & Edey, M.A. (1982) *Lucy - The Beginnings of Human-kind*. Granada, London
- Juntunen, M. & Mehtonen, L. (1977) *Ihmistieteiden filosofiset perusteet*. Gummerus, Jyväskylä
- Jäger, M. (1980) Kritik der "Marxistisch-leninistischen Erkenntnistheorie". *Das Argument* 119, 50-61
- Jäger, M. (1985) *Die Methode der wissenschaftlichen Revolution*. Argument Sonderband AS 137, Argument Verlag, Berlin(West)
- Jäger, M. (1985a) Jürgen Links Diskurstaktiken und die "widersprechende Antwort". *Das Argument* 152, 563-571
- Kapferer, N. (1984) Die halbierte Psychologie und ihre Grund. *Psychologie & Gesellschaftskritik*, 8 (Heft 1-2), 156-166
- Kedrow, B. M. (1978) *Engelsin Luonnon dialektiikasta*. Edistys, Moskova
- Keiler, Peter (1977) Zur Problematik des Verhältnisses zwischen historischer Analyse und traditioneller empirischer Forschung in der Psychologie. Teoksessa: Braun, K-H. & Holzkamp, K. (Hrsg.) *Kritische Psychologie. Band 1*. (ss. 158-175) Köln, Pahl-Rugenstein
- Keiler, P. (1983) Das Aneignungskonzept A.N. Leontjews. *Forum Kritische Psychologie* 12 (AS 99), 89-122
- Keiler, P. (1985) "Der einzelne Mensch für sich hat das Wesen des Menschen nicht in sich". *Forum Kritische Psychologie* 16 (AS 126), 83-87
- Keiler, Peter (1985a) Die Bedeutung der Marxschen Frühschriften für die Begründung einer materialistischen Psychologie. Teoksessa: Braun, K-H. & Holzkamp, K. (Hg.) *Subjektivität als Problem psychologischer Methodik*. (ss. 329-336). Frankfurt/New York, Campus
- Keiler, P. & Schurig, V. (1978) Einige Grundlagenprobleme der Naturgeschichte des Lernens. *Forum Kritische Psychologie* 3 (AS 28), 91-150
- Kemppainen, Kaija & Raitola, Anneli (1984) Subjektiviteetti psykologisen metodiikan ongelmana: kriittisen psykologian III kansainvälinen kongressi. *Psykologiuutiset*, 9 (11), 5-14
- Klix, F. (1983) *Erwachendes Denken - Eine Entwicklungsgeschichte der Menschlichen Intelligenz*. Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin (2. Auflage)
- Kofler, L. (1985) *Eros, Ästhetik, Politik - Thesen zum Menschenbild bei Marx*. VSA, Hamburg

- Kohlberg, L. (1976) Professori Lawrence Kohlbergin haastattelu (Anja Koski-Jännes) *Psykologia*, 11 (1), 25-35
- Kohlberg, L. (1981) *The Philosophy of Moral Development, vol 1*. Harper & Row, San Francisko
- Korhonen, M. (1976) Kielen esihistorian ongelmia. *Suomen antropologi*, 1 (1), 29-35
- Koski-Jännes, A. (1980) *Ihminen, persoonallisuus, yhteiskunta*. Tutkijaliiton julkaisusarja 13, Helsinki
- Kotkavirta, Jussi (1981) Jürgen Habermasin tieteenkäsitteestä ja sen kritiikistä. Teoksessa: Heiskala, R. (toim.) *Tiede ja tieteenkritiikki*. SYL-julkaisu 3/81. (ss. 50-98) Suomen ylioppilaskuntien liitto, Helsinki
- Kotkavirta, J. & Sironen, E. (toim.) (1986) *Moderni/postmoderni - lähtökohtia keskusteluun*. Tutkijaliiton julkaisusarja 44, Helsinki
- Kozulin, A. (1984) *Psychology in Utopia - Toward a Social History of Soviet Psychology*. The MIT Press, Cambridge-London
- Kursanow, G.A. (toim.)(1976) *Geschichte der marxistischen Dialektik. Die Leninsche Etappe*. Dietz, Berlin
- Labica, G. (1984) The Status of Marxist Philosophy. Teoksessa: Hänninen, S. & Paldan, L. (toim.) *Rethinking Marx*. Argument Sonderband AS 109. (ss. 31-37) Argument Verlag, Berlin(West)
- Labica, G. (1986) *Der Marxismus-Leninismus. Elemente einer Kritik*. Argument Verlag, Berlin(West)
- Laclau, E. (1981) *Politik und Ideologie im Marxismus*. Argument Verlag, Berlin(West)
- Lange, E.M. (1980) *Das Prinzip Arbeit*. Uhlstein, Frankfurt/Main
- Larrain, J. (1983) *Marxism and Ideology*. The Macmillan Press, London
- Larrain, J. (1986) *A Reconstruction of Historical Materialism*. Allen & Unwin, London
- Lawick-Goodall, J. (1972) *Ystäväni simpanssit*. Tammi, Helsinki
- Leakey, R.A. & Lewin, R. (1978) *Ihmisen synty*. Suomennos Virve Kajaste ja Antero Manninen. Kirjayhtymä, Helsinki
- Leiman, P. (1973) *Differentiaalipsykologia*. Gaudeamus, Helsinki
- Lenin, V.I. (LT) Lenin - Teokset 1-42. Petroskoi 1953 - Moskova 1969
- Leonard, P. (1984) *Personality and Ideology*. Macmillan Press, London
- Leontjew, A.A. & Leontjew, A.N. (1977) Zu einer psychologischen Konzeption der sinnlichen Erkenntnis. *Probleme und Ergebnisse der Psychologie*, 61, 5-12
- Leontjew, A.N. (1975) *Probleme der Entwicklung des Psychischen*. Volk und Wissen, Berlin
- Leontjev, A.N. (1977) *Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus*. Suomennos Pentti Hakkarainen. Kansankulttuuri, Helsinki

- Leontyev, A.N. (1977a) Activity and Consciousness. Teoksessa: *Philosophy in the USSR*. (ss. 180-202) Progress, Moscow
- Leontyev, A.N. (1981) *Problems of the Development of the Mind*. Progress, Moscow
- Leontjew, A.N. (1982) Psychologie des Abbilds. *Forum Kritische Psychologie* 9 (AS 72), 5-19
- Leontjew, A.N. (1985) Einleitung - Der Schaffensweg Wygotskis. Teoksessa: Wygotski, L.S. *Ausgewählte Schriften, Band 1*. (ss. 9-55) Köln, Pahl-Rugenstein
- Levitin, K. (1982) One Is Not Born a Personality. Profiles of Soviet Educational Psychologists. Progress, Moscow
- Lohman, G. (1980) Gesellschaftskritik und normativer Massstab. Überlegungen zu Marx. Teoksessa: Honneth, A. & Jaeggi, U. (Hrsg.) *Arbeit, Handlung, Normativität*. (ss. 234-299) Suhrkamp, Frankfurt/Main
- Lomov, B.F. (1982) *Teoria, koe ja käytäntö psykologiassa*. Kansankulttuuri, Helsinki
- Lumsden, C.J. & Wilson, O. (1983) *Promethean Fire. Reflections on the Origins of Mind*. Harvard University Press, Cambridge
- Luokkaprojekti (1984) *Suomalaiset luokkakuvassa*. Vastapaino, Tampere
- Luriija, A.R. (1986) Elettyä ja ajateltua. *Psykologia*, 21 (liiteosa numerosta 2 alkaen)
- Maiers, W. (1979) Wissenschaftskritik als Erkenntniskritik. *Forum Kritische Psychologie* 5 (AS 41), 47-128
- Marcuse, H. (1969) Neue Quellen zur Grundlegung des Historischen Materialismus. Teoksessa: Marcuse, H. *Ideen zu einer kritischen Theorie der Gesellschaft*. (ss. 7-54) Suhrkamp, Frankfurt/Main (alkuteos 1932)
- Marx, Karl (1974) *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 1*. Valmistanut painoon Friedrich Engels. (Alkuteos Das Kapital 1867/1890). Moskova, Edistys
- Marx, K. (1974a) *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (Rohentwurf) 1857-1858. Dietz, Berlin
- Marx, Karl (1976) Marx Ferdinand Lassalle, 22. helmikuuta 1858. Teoksessa: Marx & Engels *Kirjeitä*. Suomentaneet Timo Koste ja Vesa Oittinen. (ss. 100-101) Moskova, Edistys
- Marx, K. & Engels, F. (MEW) *Marx - Engels Werke* 1 - 40. Dietz Verlag, Berlin, 1958 lukien
- Marx, K. & Engels, F. (MEVT(6)1-6) *Valitut teokset. Kuusi osaa*. Edistys, Moskova. 1978-1979
- Marx, K. & Engels, F. (1960) *Deutsche Ideologie*. Dietz, Berlin
- Mattes, P. (1977) Kritische Psychologie - akademisch erstarrter Marxismus. Hinweise auf ihre Entstehungsgeschichte. *Psychologie und Gesellschaft*, 1 (3/4), 13-30
- McLellan, D. (1979) *Karl Marx - His Life & Thought*. The Macmillan Press, London

- McLeish, J. (1975) *Soviet Psychology – History, Theory, Content*. Methuen & Co, London
- Meeus, W. & Raaijmakers, Q. (1984) Kritische Psychologie in Niederlanden - eine Diskussion. *Forum Kritische Psychologie* (AS 106), 81-101
- Mehtonen, L. (1983) Die theoretische Aufhebung der Alltagserfahrung als Thema der Kritik der politischen Ökonomie bei Marx. *Ajatus* 39, 206-217
- Mehtonen, L. (1983a) "Filosofian peruskysymyksestä" filosofiaan "ideologisena mahtina". *Tiede & Edistys*, 8 (2), 20-25
- Mepham, J. (1979) *The Theory of Ideology in Capital*. Teoksessa: Mepham, J. & Ruben, D-H. (ed.) *Issues in Marxist Philosophy. Vol. 3: Epistemology, Science, Ideology*. (ss. 141-173) The Harvester Press, Brighton
- Miller, A. (1983) *Am Anfang war Erziehung*. Suhrkamp, Frankfurt/Main
- Miller, A. (1983a) *Du sollst nicht merken*. (3. Auflage mit einem neuem Nachwort). Suhrkamp, Frankfurt/Main
- Negt, O. (1969) Marxismus als Legitimationswissenschaft. Zur Genese der stalinistischen Philosophie. Teoksessa: Deborin, A. & Bucharin, N. *Kontroversen über dialektischen und mechanistischen Materialismus* (Einleitung von Oskar Negt). (ss. 7-48) Suhrkamp, Frankfurt/Main
- Negt, O. (1984) Was ist und zu welchem Zweck benötigen wir heute einer Erneuerung des Marxismus? *Prokla* 55, 106-130
- Oizerman, T.I. (1976) *Marxin 'Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset' ja niiden tulkinnat*. Kansankulttuuri, Helsinki
- Oittinen, V. (1983) Yhtenäinen puolue vai "keskustelukulttuuri"? Osa 3. *Tiedonantaja* 13.10.1983
- Ottomeyer, K. (1976) *Anthropologieproblem und marxistische Handlungstheorie*. Focus, Giessen
- Ottomeyer, K. (1979) Identiteetin muotoutuminen ja kriisi kapitalismin arkipäivässä. *Sosiologia*, 16 (2), 117-129
- Ottomeyer, K. (1980) Marxistische Psychologie gegen Dogma und Eklektizismus. *Forum Kritische Psychologie* 7 (AS 59), 170-207
- Pasukanis, J. (1985) *Valittuja teoksia yleisen oikeus- ja valtioteorian alalta*. Progress, Moskova
- PAQ (Projektgruppe Automation und Qualifikation)(1979) Band II: *Entwicklung der Arbeitstätigkeiten*. Argument Sonderband AS 19, Argument Verlag, Berlin(West)
- Payne, T.R. (1968) *S.L. Rubinstejn and The Philosophical Foundation of Soviet Psychology*. D. Reidel, Dordrecht
- Pietilä, V. (1983) *Miten tiede kehittyy? Tiedusteluretkiä tieteenteorian kentälle*. Vastapaino, Tampere

- Pietilä, V. (1984) Ideologie und Wissenschaft. Eine theoretische Skizze. Teoksessa: PIT *Die Camera Obscura der Ideologie*. (ss. 123-146) Argument Verlag, Berlin
- Pietilä, V. (1984a) The Logical, the Historical and the Forms of Value. Teoksessa: Hänninen, S. & Paldan, L. (toim.) *Rethinking Marx*. Argument Sonderband AS 109. Berlin, Argument
- Pietilä, V. (1986) Ideologiateoriat ja Saksalainen ideologia. *Tiede & Edistys*, 11 (4), 302-309
- PIT (Projekt Ideologie-Theorie) (1980) *Faschismus und Ideologie 1*. Argument Sonderband AS 60, Argument Verlag, (West)Berlin
- PIT (1982) *Theorien über Ideologie*. Argument Sonderband AS 40, Argument Verlag, Berlin (West) (2. Auflage)
- PIT (1984) *Die Camera Obscura der Ideologie*. Argument Sonderband AS 70. Argument Verlag, Berlin(West)
- Poster, M. (1984) *Foucault, Marxism & History*. Polity Press, Cambridge
- Raitola, A. (1986) Miksi psykologin ammattikäytännöstä on vaikea puhua. *Psykologia*, 21 (3), 170-176
- Reich, W. (1981) Der Einbruch der sexuellen Zwangsmoral. Fischer
- Reich, W. (1982) *Fasism in mass psychology*. (alkuteos 1933).Suomennos Erkki Puranen. Otava, Helsinki
- Rorty, R. (1984) Pragmatismi ja postfilosofinen kulttuuri. *Parnasso*, 34 (8),492-502
- Rotermund, R. (1975) Materialistische Erkenntnistheorie - was soll das? Zum Beitrag von W.F. Haug in Das Argument 81. *Das Argument* 92, 629-635
- Rubinstein, S.L. (1977) *Grundlagen der Allgemeinen Psychologie*. Volk und Wissen, Berlin (alkuteos 1946)
- Rubinstein, S.L. (1979) *Probleme der Allgemeinen Psychologie*. Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin
- Rubinstein, S.L. (1979a) Probleme der Psychologie in den Arbeiten von Karl Marx. Teoksessa: Rubinstein, S.L. *Probleme der Allgemeinen Psychologie*. (ss. 11-32). Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften (alkuteos 1934)
- Rubinstein, S.L. (1979b) Zu den philosophischen Grundlagen der Psychologie. Teoksessa: Rubinstein, S.L. *Probleme der Allgemeinen Psychologie*. (ss. 33-49). Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften (alkuteos 1959)
- Rubinstein, S.L. (1983) *Sein und Bewusstsein*. Akademie Verlag, Berlin (alkuteos 1957)
- Runge, K. (1978) Das Determinismusprinzip als Erklärungsgrundlage der Persönlichkeitsentwicklung - S.L. Rubinsteins Beitrag zum Verständnis menschlicher Natur. Teoksessa: Rückriem, G. (Hrsg.) *Historischer Materialismus und menschliche Natur*. Pahl-Rugenstein, Köln

- Rückriem, G. (1986) The Reception of the Theory of Activity in the Educational Research of the Federal Republic of German. Unpublished paper presented in Jyväskylä 13.3.1986 at a meeting of NFPP
- Sandkühler, H.J. (1975) Streitbarer Materialismus oder - Streit um den Materialismus? *Das Argument* 92, 601-628
- Sayer, D. (1983) *Marx' Method - Ideology, Science and Critique in 'Capital'*. The Harvester Press, Sussex
- Schneewind, K.A. (1984) *Persönlichkeitstheorien II*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt
- Schneider, U. (1980) *Sozialwissenschaftliche Methodenkrise und Handlungsforschung*. Campus, Frankfurt/New York
- Schomers, M. (1980) Interaktion und Handlungsziel. Kritik der theoretischen Grundkonzeption von Klaus Ottomeyer. *Forum Kritische Psychologie* 6 (AS 49), 101-155
- Schorochowa, E.W. (toim.)(1977) *Methodologische und theoretische Probleme der Psychologie*. Deutscher Verlag der Wissenschaften
- Scribner, S. (1985) Vygotsky's uses of history. Teoksessa: Wertsch J.V. (toim.) *Culture, Communication and Cognition*. (ss. 119-145). Cambridge, Cambridge University Press
- Schtraks, G.M. (1976) Theoretische Probleme der Dialektik in der Übergangsperiode vom Kapitalismus zum Sozialismus in der UdSSR. Teoksessa: Kursanow, G.A. (toim.) *Geschichte der marxistischen Dialektik. Die Leninsche Etappe*. Dietz, Berlin
- Schurig, V. (1976) *Die Entstehung des Bewußtseins*. Campus, Frankfurt/Main
- Seeger, D. & Holodynski, M. (1984) *Grundlagen einer materialistischen Theorie der Persönlichkeit*. Argument Verlag, Berlin(West)
- Séve, L. (1977) *Marxismus und Theorie der Persönlichkeit*. Verlag Marxistische Blätter, Frankfurt/Main (3. Auflage mit dem Nachwort zur 3. französischen Auflage)
- Séve, L. (1978) *Marxistische Analyse der Entfremdung*. Verlag Marxistische Blätter, Frankfurt/Main
- Silvonen, Jussi (1985) Marx ja psykologia, vielä kerran. *Psykologia*, 20 (1), 43-44
- Silvonen, J. (1986) Psykologia ja ideologinen subjekti(o) - Alice Millerin teesi kasvatuksesta. Sektioesitelmä Psykologia -86 konferenssin sosiaalipsykologian sektiossa (julkaisematon)
- SUFKI (Projekt Subjektivitätsentwicklung in der frühen Kindheit) (1984) Theoretische Grundlage und methodische Entwicklung der Projektarbeit. *Forum Kritische Psychologie* 14 (AS 114), 56-81
- Takala, T. (toim.) (1979) *Keskustelua "pääomalogiikasta" ja kapitalismin tutkimisesta*. Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, sarja B:27

- Tomberg, F. (1976) Von der "Kritischen Theorie" zur wissenschaftlichen Weltanschauung. *Das Argument* 97, 395-448
- Tomberg, F. (1976a) Von der "Kritischen Theorie" zur wissenschaftlichen Weltanschauung (II). *Das Argument* 98, 619-647
- Toulmin, S. (1978) The Mozart of Psychology. *The New York Book Review*, September 28
- Töttö, P. (1982) Yhteiskuntatiede ja toiminta. Objektivismiin kritiikistä yhteiskuntatieteiden metodologiassa. Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, Sarja A: 55/1982
- Uledow, A.K. (1972) *Die Struktur des gesellschaftlichen Bewusstseins*. Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin
- Weckroth, Klaus (1978) *Toiminnan kategoria psykologiassa*. Punaiset vihkot 17, SOL, Helsinki
- Weckström, K. (1981) Pääläelleen käännetty tietoisuus. Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos. Julkaisuja sarja A: 44
- Wellmer, A. (1985) *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne*. Suhrkamp, Frankfurt/Main
- Wertsch, J.V. (toim.)(1985) *Culture, Communication and Cognition - Vygotskian Perspectives*. Cambridge University Press, Cambridge
- Wertsch, J.V. (1985a) Introduction. Teoksessa: Wertsch, J.V. (toim.) *Culture, Communication and Cognition - Vygotskian Perspectives*. (ss. 1-18) Cambridge University Press, Cambridge
- Wetzel, K. (1981) *Gewerkschaftsbewegung und Persönlichkeitsentwicklung*. Pahl-Rugenstein, Köln
- Wygotsky, L.S. (1978) *Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press, Cambridge
- Wygotski, L.S. (1982) *Ajattelu ja kieli*. Weilin + Göös, Espoo (alkuteos 1931)
- Wygotski, L. (1985) *Ausgewählte Schriften, Band 1*. Pahl-Rugenstein, Köln
- Wygotski, L. (1985a) Die Krise der Psychologie in ihrer historischen Bedeutung. Alkuteos 1927. Teoksessa: Wygotski, Lew: *Ausgewählte Schriften, Band 1*. (ss. 57-277). Köln, Pahl-Rugenstein
- Wygotski, L. (1985b) Die instrumentelle Methode in der Psychologie. Alkuteos 1930. Teoksessa: Wygotski, Lew: *Ausgewählte Schriften, Band 1*. (ss. 309-317). Köln, Pahl-Rugenstein
- Zeleny, J. (1969) *Die Wissenschaftslogik bei Marx und 'Das Kapital'*. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt/Main
- Zimmermann, R. (1975) Der Begriff der Praxis bei Marx und die Elimination der Abbildtheorie. *Das Argument* 92, 636-649

Zinchenko, V.P. (1985) Vygotsky's ideas about units for the analysis of mind. Teoksessa: Wertsch, J.V. (toim) *Culture, Communication and Cognition*. (ss. 94-118) Cambridge University Press, Cambridge

* Das Argument Verlagin julkaisemat Klaus Holzkampin kootut teokset; Holzkamp, Klaus: Schriften I (1997), Schriften II (2005), Schriften III (2006), Schriften IV (2006), Schriften V (2009), Hamburg, Argument. Sarjan julkaiseminen jatkuu.

9. LIITE: Suomennettujen lainausten alkukieliset tekstit

Sivulla 16: MEW, Erg. 515

"Der Mensch ist ein Gattungswesen, nicht nur indem er praktisch und theoretisch die Gattung --- zu seinem Gegenstand macht, sondern --- auch indem er sich zu sich selbst als der gegenwärtigen, lebendigen Gattung verhält." (MEW, Erg. 515)

Sivulla 17:Kuudes F-teesi

Feuerbach -teeseistä on olemassa kaksi versiota. Suomennos perustuu Engelsin vuonna 1888 editoimaan ja julkaisemaan versioon. Marxin alkuperäinen teksti ilmestyi vasta 1920-luvulla MEGA projektin osana.

Marxin kirjoittama alkuteksti on seuraava:

"Feuerbach löst das religiöse Wesen in das menschliche Wesen auf. Aber das menschliche Wesen ist kein dem einzelnen Individuum innewohnendes Abstraktum. In seiner Wirklichkeit ist es das Ensemble der gesellschaftlichen Verhältnisse.

Feuerbach, der auf die Kritik dieses wirklichen Wesens nicht eingeht, ist daher gezwungen:

1. von dem geschichtlichen Verlauf zu abstrahieren und das religiöse Gemüt für sich zu fixieren und ein abstrakt - isoliert - menschliches Individuum vorauszusetzen.
2. Das Wesen kann daher nur als "Gattung", als innere, stumme, die vielen Individuen natürlich verbindende Allgemeinheit gefaßt werden." (Marx 1845, MEW 3, 5)

Engels muokkasi tekstiä kevyesti seuraavaan muotoon:

"Feuerbach löst das religiöse Wesen in das menschliche Wesen auf. Aber das menschliche Wesen ist kein dem einzelnen Individuum innewohnendes Abstraktum. In seiner Wirklichkeit ist es das Ensemble der gesellschaftlichen Verhältnisse.

Feuerbach, der auf die Kritik dieses wirklichen Wesens nicht eingeht, ist daher gezwungen:

1. von dem geschichtlichen Verlauf zu abstrahieren und das religiöse Gemüt für sich zu fixieren und ein abstrakt - isoliert - menschliches Individuum vorauszusetzen;

2. kann bei ihm daher das menschliche Wesen nur als "Gattung", als innere, stumme, die vielen Individuen bloß natürlich verbindende Allgemeinheit gefaßt werden." (Marx-Engels 1888, MEW 3, 533 ff.)

Sivulla 19: MEW_23_16

"Aber es handelt sich hier um die Personen nur, soweit sie die Personifikation ökonomischer Kategorien sind, Träger von bestimmten Klassenverhältnissen und Interessen." (MEW_23_16)

Sivulla 20: Séve 1977, 151

"Dem Fetischcharakter der Arbeitsprodukte entspricht notwendig ein komplementärer Fetischcharakter der Potenzen des Produzenten, dem Fetischcharakter der Ware ein Fetischcharakter des Individuums. Hier hat der ganze abstrakte Humanismus, hat die ganze spekulative Psychologie ihre Wurzeln." (Séve 1977, 151)

Sivulla 25: Rubinstein 1979a - Marx

"Die Psychologie gehört nicht zu jenen Disziplinen, wie etwa die politische Ökonomie, die *Marx* systematisch untersucht hat. In den Werken von *K. Marx* finden wir bekanntlich keine Abhandlungen, die sich speziell mit der Psychologie befassen. In verschiedenen seiner Arbeiten aber hat dieser geniale Geist, sozusagen nebenbei, eine Reihe von Bemerkungen zu verschiedenen Fragen der Psychologie eingestreut. Vertieft man sich in diese vereinzelt Bemerkungen, wird klar, daß sie - äußerlich nicht systematisch - doch ein innerlich einheitliches System von Ideen darstellen. In dem Maße, wie ihre Inhalt erschlossen wird, fügen sich diese Bemerkungen zusammen und erweisen sich als ein geschlossenes Ganzes, das von Einheit der *Marx*schen Weltanschauung durchdrungen ist und von ihren Grundlagen ausgeht." (Rubinstein 1979a, 11)

"Die sowjetische Psychologie hat die marxistische Philosophie zu ihrer Grundlage. Damit ist die Weg, die Richtung festgelegt, die sie beschreitet. Die Psychologie aber findet sich nicht in fertigen Form in irgendwelchen Werken der Begründer des Marxismus-Leninismus. Weder Marx noch Lenin haben bekanntlich spezielle psychologische Abhandlungen verfaßt. Daher gibt es nur einen Weg für den Aufbau der sowjetischen Psychologie - den Weg der schöpferischen Forschung.

In den Werken von K. Marx gibt es nur eine Arbeit, in der ein ganzes System von Äußerungen enthalten ist, die sich unmittelbar auf die Psychologie beziehen. Wir meinen eines der frühen Werke von K. Marx - die 'Ökonomisch-philosophischen Manuskripte aus dem Jahre 1844' ". (Rubinstein 1979b, 33)

Sivulla 26: MEW, Erg. 541 ff.

"Erst durch den gegenständlich entfalteten Reichtum des menschlichen Wesens wird der Reichtum der subjektiven menschlichen Sinnlichkeit, wird ein musikalisches Ohr, ein Auge für die Schönheit der Form, kurz, werden erst menschlicher Genüsse fähige Sinne, Sinne, welche als menschliche Wesenskräfte sich bestätigen, teils erst ausgebildet, teils erst erzeugt. Denn nicht nur die 5 Sinne, sondern auch die sogenannten geistigen Sinne, die praktischen Sinne (Wille, Liebe etc.), mit einem Wort der menschliche Sinn, die Menschlichkeit der Sinne wird erst durch das Dasein seines Gegenstandes, durch die vermenschlichte Natur. Die Bildung der 5 Sinne ist eine Arbeit der ganzen bisherigen Weltgeschichte. --- also die Vergegenständlichung des menschlichen Wesens, sowohl in theoretischer als praktischer Hinsicht, gehört dazu, sowohl um die Sinne des Menschen menschlich zu machen als um für den ganzen Reichtum des menschlichen und natürlichen Wesens entsprechenden menschlichen Sinn zu schaffen." (MEW, Erg. 541-542)

"Das Große an der Hegelschen Phänomenologie und ihrem Endresultate – der Dialektik der Negativität als dem bewegenden und erzeugenden Prinzip – ist also einmal, daß Hegel die Selbsterzeugung des Menschen als einen Prozeß faßt, die Vergegenständlichung als Entgegenständlichung, als Entäußerung und als Aufhebung dieser Entäußerung; daß er also das Wesen der Arbeit faßt und den gegenständlichen Menschen, wahren, weil wirklichen Menschen, als Resultat seiner eignen Arbeit begreift. " (MEW, Erg. 574)

Sivulla 27:MEW, Erg. 577

"Wenn der wirkliche, leibliche, auf der festen wohlgegründeten Erde stehende, alle Naturkräfte aus- und einatmende Mensch seine wirklichen, gegenständlichen Wesenskräfte durch seine Entäußerung als fremde Gegenstände setzt, so ist nicht das Setzen Subjekt; [A*] es ist die Subjektivität gegenständlicher Wesenskräfte, deren Aktion daher auch eine gegenständliche sein muß." (MEW, Erg. 577)

Sivulla 29:Rubinstein 1983, 254-255

"Die Besonderheiten der menschlichen Psyche, die durch die Erkenntnistätigkeit der Hand und auf ihrer Grundlage entwickelten Sprache bedingt sind, unterscheiden sich grundlegend von denen der Tiere. Diese mit dem Prozess der Menschwerdung, mit der Anthropogenese zusammenhängenden Eigenschaften sind *allen Menschen gemeinsam*.

Es unterliegt jedoch nicht dem geringsten Zweifel, daß es in der menschlichen Psyche auch Eigenschaften gibt, die sich in der historischen Entwicklung der Menschheit wesentlich verändert haben und in denen sich die Menschen der verschiedenen Epochen unterscheiden." (Rubinstein 1983, 254-255)

Sivulla 30: Rubinstein 1983, 258

"Das allen psychischen Erscheinungen Gemeinsame ist, daß sie die vom Gehirn realisierte Widerspiegelung der Wirklichkeit sind. Für das psychische des Menschen ist spezifisch, daß seine Widerspiegelung der Wirklichkeit der Welt gesellschaftlich vermittelt ist (zweites Signalsystem der Wirklichkeit). Die Gesetzmäßigkeiten des Psychischen - der Empfindungen, des Denkens usw. als Funktionen des Gehirns, als Widerspiegelungen - sind Gesetzmäßigkeiten, die allen Menschen gemeinsam sind. Sie bestimmen den beständigen Kern der psychischen Tätigkeit und bilden die allgemeinsten Gesetze der psychologischen Wissenschaft. ---

In der Psyche eines jeden Menschen gibt es Züge, die allen Menschen gemeinsam sind, unabhängig davon, zu welcher Gesellschaftsordnung, Klasse usw. sie gehören, und die während vieler Epoche erhalten bleiben. ---

In der Psyche eines jeden Menschen gibt es Merkmale, die spezifisch sind für die Gesellschaftsordnung, für die Epoche, in der er lebt, typische Merkmale, die von der betreffenden Gesellschaftsordnung bzw. Epoche geprägt sind. Dabei sind die speziellen Eigenschaften Konkretisierungen der allgemeineren menschlichen Eigenschaften in Bezug auf die speziellen Bedingungen, und die allgemeinen Eigenschaften und Gesetzmäßigkeiten sind Verallgemeinerungen konkreter Erscheinungen und schließen auch die spezielleren Eigenschaften ein. Der Zusammenhang der speziellen psychischen Eigenschaften mit den Bedingungen, die sie hervorbringen, realisiert sich in Übereinstimmung mit den allgemeinen psychologischen Gesetzmäßigkeiten. " (Rubinstein 1983, 258, 259).

Sivulla 33:Rubinstein 1979a, 15

"Der Weg zur Bewältigung der Krise, die im Kampf dieser Richtungen zum Ausdruck kommt, kann nur dieser sein: nur die radikale Änderung der Auffassung des Bewußtseins und der Tätigkeit des Menschen selbst, untrennbar verknüpft mit einer neuen Auffassung ihrer Wechselbeziehung, kann zur adäquaten Erfassung des Gegenstandes der Psychologie führen. Gerade das – so ist unsere Hauptthese – ist der Weg, der in den Aussagen von K. Marx zur Psychologie mit absoluter Bestimmtheit gewiesen wird. Sie deuten klar eine Auffassung sowohl des Bewußtseins als auch der Tätigkeit des Menschen an, die deren Trennung vom Grunde überwindet und die Basis für den Aufbau einer marxistisch-leninistischen Psychologie als einer 'wirklichen inhaltvollen und *reellen* Wissenschaft' herbeiführt.

Der Ausgangspunkt für diese Umgestaltung ist die Marxsche Konzeption der menschlichen Tätigkeit. In den 'Ökonomisch-philosophischen Manuskripten aus dem Jahre 1844' bestimmt Marx unter Verwendung der Terminologie Hegels die menschliche Tätigkeit als Vergegenständlichung des Subjekts, die zugleich auch Entgegenständlichung des Objekts ist." (Rubinstein 1979a, 15)

Suomennostani kannattaa verrata myös englanninkielinen käännökseen (Rubinstejn 1987, 114), jota en tuolloin tuntenut.

"Therefore, the solution lies in ignoring neither the psyche nor behavior, but in radically reconstructing the understanding of both human consciousness and human conduct in their inseparable continuity. This, we claim, is exactly the path that can be clearly inferred from Marx' statement. He provides us with the opportunity to construct Marxist-Leninist psychology as a 'real concrete (*soderžatel'nyi*) and *actual* science'..

The point of departure for this reconstruction is to be found in the Marxian notion of human activity. In the *1844 Manuscripts*, using a Hegelian terminology, Marx defines human activity as the dis-objectification of the subject, which is simultaneously an objectification of the object".

Sivulla 34: Rubinstein 1983, 6

"die *Praxis* --- ist die 'ontologische' Grundlage, auf der sich das Verhältnis des Subjekts zur objektiven Realität bildet." (Rubinstein 1983, 6)

"Im Mittelpunkt der philosophischen Konzeption von Marx steht der Mensch, nicht der abstrakte Mensch oder die Abstraktion des Menschen wie bei Feuerbach, sondern der reale, konkrete Mensch, der in einer bestimmten gesellschaftlichen Beziehung zu anderen Menschen steht. Das Problem des Menschen, seine Wiedereinsetzung in seine rechte, in die Fülle seiner Rechte – das ist das Hauptproblem.

Mit dem Einsetzen des Menschen als einem realen Subjekt an die Stelle des abstrakten Denkens, des Geistes und des Selbstbewußtseins beginnt sich die ganze philosophische Problematik der 'Ökonomisch-philosophischen Manuskripte' zu entfalten. Die primäre, die Grundfrage ist nicht die Frage nach Geist und Natur wie bei Hegel, sondern die nach dem Menschen und der Natur, nach dem Subjekt und der gegenständlichen Welt." (Rubinstein 1979b, 42)

Sivulla 34: MEW, Erg. 540

"Die Aufhebung des Privateigentums ist daher die vollständige *Emanzipation* aller menschlichen Sinne und Eigenschaften; aber sie ist diese Emanzipation grade dadurch, daß diese Sinne und Eigenschaften *menschlich*, sowohl subjektiv als objektiv, geworden sind.

Der *Kommunismus* als positive Aufhebung des Privateigentums als *menschlicher Selbstentfremdung* und darum als wirkliche Aneignung des menschlichen Wesens durch und für den Menschen; darum als vollständige, bewußt und innerhalb des ganzen Reichtums der bisherigen Entwicklung gewordene Rückkehr des Menschen für sich als eines *gesellschaftlichen*, d.h. menschlichen Menschen. Dieser Kommunismus ist als vollendeter Naturalismus Humanismus, als vollendeter Humanismus Naturalismus, er ist die *wahrhafte* Auflösung des Widerstreites zwischen dem Menschen mit der Natur und mit dem Menschen, die wahre Auflösung des Streits zwischen Existenz und Wesen, zwischen Vergegenständlichung und Selbstbestätigung, zwischen Freiheit und Notwendigkeit, zwischen Individuum und Gattung. Er ist das aufgelöste Rätsel der Geschichte und weiß sich als diese Lösung." (MEW, Erg., 540, 536)

Sivulla 38: Vygotsky 1978, 8 - MiS

Mind in Society'n esipuheessa siteerataan Vygotskin 'julkaisematonta käsikirjoitusta' seuraavasti:

"I don't want to discover the nature of mind by pathing together a lot of quotations. I want to find out how science has to be built, to approach the study of mind having learned the whole of Marx's method. --- In order to create such an enabling theory-method in the generally accepted scientific manner, it is necessary to discover the essence of the given area phenomena, the laws according to which they change, their qualitative and quantitative characteristics, their causes. It is necessary to formulate the categories and concepts that are specifically relevant to them — in other words, to create one's own *Capital*.

The whole of *Capital* is written according to the following method: Marx analyzes a single living 'cell' of capitalist society – for example the nature of value. Within this cell he discovers the structure of the entire system and all of its economic institutions. He says that to a layman this analysis may seem a murky tangle of tiny details. Indeed, there may tiny details, but they are exactly those which are essential to 'micro-anatomy'. Anyone who could discover what a 'psychological' cell is — the mechanism producing even a single response — would thereby find the key to psychology "as a whole." (Vygotsky 1978, 8)

Sivulla 40: Leontjew 1975, 181

"Die Bedeutung ist eine Verallgemeinerung der Wirklichkeit die in ihrem Träger - dem Wort oder Wortkombination - kristallisiert und fixiert ist. Sie ist die ideelle, geistige Form, in der die gesellschaftliche Erfahrung, die gesellschaftliche Praxis der Menschheit enthalten ist. --- " (Leontjew 1975, 181)

Englanninkielisen edition vastaavan kohdan teksti on seuraava:

"Meaning is the generalization of reality that is crystallised and fixed in its sensuous vehicle, i.e. normally in a word or a word combination. That is the ideal, mental form of the crystallisation of mankind's social experience and social practice. The range of given society's ideas, science, and language exists as a system of corresponding meanings. Meaning thus belongs primarily to the world of objective, historical phenomena." (Leontyev 1981, 226)

Sivulla 42: Leontjew 1975, 202

"Es ist ganz gleich, welchen konkret-psychologischen Zug im Psychischen eines Menschen, der unter den Bedingungen des Privateigentums lebt, wir herausgreifen, es ist

ganz gleich, ob wir die Besonderheiten seines Denkens, seiner Interessen oder seiner Gefühle betrachten. Stets erkennen wir dabei den Stempel dieser Bewußtseinsstruktur. Ignoriert man die Eigenheiten der Bewußtseinsstruktur dagegen und klammert sie aus psychologischen Untersuchungen aus, dann verliert die Psychologie ihre historische Konkretheit und wird zur Wissenschaft vom Psychischen des abstrakten Menschen, des Menschen an sich." (Leontjew 1975, 202)

Vastaavan kohdan englannin kielinen käännös:

"Whatever concrete, historical feature man's psyche under the dominance of private property relations that we take (whether thought, interests, or feelings), it inevitable bears the impress of this structure of consciousness and can only be properly understood from its peculiarities. To ignore these peculiarities and remove them from the context of psychological research is to deprive psychology of historical concreteness, converting it into a science solely of the psyche of an abstract man, of 'man in general'." (Leontyev 1981, 255)

Sivulla 55:Holzkamp 1977a, 107

"Die kritisch-psychologischen Grundkategorien sind also in *zweierlei Hinsicht »kritisch«*: Kritisch einmal gegenüber der *bürgerlichen Psychologie*, die die unter kapitalistischen Verhältnissen gegebenen Restriktionen und Verkehrungen individueller Entwicklung und Bewußtseinsbildung in ihrer Begrifflichkeit als unveränderte Naturgegebenheit blind reproduziert; kritisch zum anderen gegenüber den *gesellschaftlichen Verhältnissen*, durch welche die individuelle Realisierung gesamtgesellschaftlicher Entwicklungsmöglichkeiten objektiv behindert ist, und die die Individuen in kollektiver Aktivität als Teile gesellschaftlicher Subjekte zur Erweiterung ihrer Selbstbestimmung, damit Entwicklung und Lebenserfüllung verändern können." (Holzkamp 1977a, 107)

Sivulla 65 Holzkamp 1978b, 131-132

"Die traditionelle Psychologie verfügt nur über wissenschaftliche Mittel zur Prüfung von *Hypothesen*; die *Theorien*, in deren Zusammenhang die Hypothesen formuliert sind, verbleiben hier aber, auch wenn die jeweils zugeordneten Hypothesen *empirisch bestätigt* sind, dennoch weitgehend im Status der *wissenschaftlichen Beliebigkeit*. damit Vorwissenschaftlichkeit; weiterhin --- bestehen in der traditionellen Psychologie zwar

bestenfalls Kriterien dafür, wie Hypothesen aus Theorien abzuleiten sind, aber keinerlei Kriterien für die wissenschaftlich ausgewiesene Ableitung der *Theorien selbst*, deren Aufstellung mithin ebenfalls *wissenschaftlich beliebig* ist." (Holzkamp 1978b, 131-132)

Sivulla 67: Holzkamp 1978, 108

"Das logisch-historische Verfahren ist --- nicht die Anwendung eines formalen Methodenkanons auf einen beliebigen Inhalt, sondern, indem es *das Wesen des Gegenstandes aus der Entwicklungslogik seines Gewordenseins begreift* --- " (Holzkamp 1978, 108)

Sivulla 79: GdP, 98

"Emotionalität ist also --- in ihrer elementaren --- Charakteristik zu kennzeichnen als qualitative 'Bewertung' von Umweltgegebenheiten am 'Maßstab' des jeweiligen eigenen Zustands, damit als 'Aktivitätsbereitschaft', mithin 'Vermittlungsinstanz' zwischen 'Kognition' und 'Handlung'." (GdP, 98)

Sivulla 90: Leontjew 1975, 172

"Das Werkzeug wird damit gleichsam zum Träger der ersten, echten, bewußten und vernünftigen Abstraktion, der ersten, bewußten und vernünftigen Verallgemeinerung." (Leontjew 1975, 172)

Englanninkielinen käännös:

"It is thus the tool that is the carrier or vector of the first real conscious, rational abstraction, the first real conscious, rational generalisation." (Leontyev 1981, 215)

Sivulla 102: Holzkamp 1984a, 20

"Die in funktional-historischer Analyse aufgewiesenen bestimmenden Momente des qualitativen Sprungs von der phylogenetischen zur gesellschaftlich-historischen Entwicklung der Lebenstätigkeit und des Psychischen sind identisch mit den bestimmenden Momenten der 'natürlichen' Möglichkeiten individueller Vergesellschaftung und gleichzeitig die allgemeinsten, allen historisch bestimmten Formen gemeinsamen Dimensionen, in denen die wesentlichen und bestimmenden spezifisch 'menschlichen' Charakteristika der Individualentwicklung faßbar gemacht werden." (zit: Holzkamp 1984a, 20).

Sivulla 109: Holzkamp 1977

"Aus dem Umstand, daß im Marxismus die Subjektivität als ein Bestimmungsmoment des *gesellschaftlichen Prozesses*, also ein Einfluß *historischer Größenordnung* begriffen wird, ergibt sich, daß hier mit 'Subjekten' nicht primär einzelne Individuen, sondern *gesellschaftliche Kräfte*, die bewußter *Träger* von historischen Veränderung sind, bezeichnet werden. In diesem Sinne wird etwa von der Arbeiterklasse als 'dem revolutionären Subjekt', von der Gesellschaft als 'gnoseologischem Subjekt' der Erkenntnis, oder auch allgemein davon gesprochen, daß die Menschen zum 'Subjekt' ihres gesellschaftlichen Lebensprozesses werden müßten. --- Die *individuellen* Subjekte verhalten sich demnach zu den gesellschaftlichen Subjekten wie das Besondere und Einzelne zum Allgemeinen beziehungsweise der Teil zum Ganzen --- Nur gesellschaftliche Subjekte können --- jene '*historische*' *Größenordnung* der Wirksamkeit erlangen, mit der tatsächlich eine bewußte *Veränderung gesellschaftlicher Lebensbedingungen* möglich ist. Demgemäß können die individuellen Subjekte stets nur in dem Maße Einfluß *auf ihre eigenen relevanten Lebensbedingungen*, die ja immer gesellschaftliche Lebensbedingungen sind, gewinnen, wie sie Gruppen oder Klassen in gleicher objektiver Lage als gesellschaftlichen Subjekten mit historisch bestimmenden Einfluß gehören und somit *im Beitrag zur bewußten gesellschaftlichen Realitätskontrolle auch die Kontrolle über ihre eigenen Daseinsumstände erhöhen*." (Holzkamp 1977, 57, 58-59).

Sivulla 121: GdP, 234

"Bedeutungsstrukturen sind einmal in ihrem gesamtgesellschaftlichen Verweisungszusammenhang Inbegriff aller Handlungen, die durchschnittlich (modal) von Individuen ausgeführt werden (müssen), sofern der gesellschaftliche Produktions- und Reproduktionsprozess auf einer gegebenen Stufe möglich ist (sein soll), also gesamtgesellschaftliche Handlungsnotwendigkeiten; Bedeutungen bezeichnen darin zum anderen den Bezug jedes einzelnen Menschen zum gesamtgesellschaftlichen Handlungszusammenhang, wie er in den umgreifenden Bedeutungsstrukturen gegeben ist, indem nur durch die Handlungsumsetzung von gleichzeitig gesamtgesellschaftlich verflochtenen Bedeutungen die jeweils individuelle Existenz erhalten bzw. entwickelt werden kann." (GdP, 234).

Sivulla 130: GdP, 245

"Die 'Befindlichkeit' ist also - als spezifisch 'menschliche' Ausprägung der früher dargelegten Funktion der Emotionalität als Vermittlung zwischen Kognition und Aktivität - quasi der sich in dem Grad und der Art der Bedürftigkeit ausdrückende reale subjektive 'Massstab', aus dem für das Individuum 'entscheidbar' wird, wieweit die Umsetzung der allgemein gegebenen gesellschaftlichen Handlungsmöglichkeiten auch für das jeweilige Individuum subjektiv Notwendig ist, bzw. wieweit objektiv vorliegende Handlungseinschränkungen auch das Individuum in seinen subjektiven Lebens- und Befriedigungsmöglichkeiten einschränken." (GdP, 245)

Sivulla 182: Marx 1974a, IX

"Die Arbeit, um die es sich zunächst handelt, ist Kritik der ökonomischen Kategorien oder, if you like, das System der bürgerlichen Ökonomie kritisch dargestellt. Es ist zugleich Darstellung des Systems und durch die Darstellung Kritik desselben." (Marx 1974a, IX).